ئابدۇراخمان ئابدۇللا

تاشكەنتچىلەر

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

www.uyghurkitap.com

ئابدۇراخمان ئابدۇللا

تاشكەنتچىلەر

(1)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

在塔什干读书的人/阿布都热合曼.阿布都拉编著.
乌鲁木齐:新疆人民出版社,2002.1
ISBN 7—228—06989—7
Ⅰ.在... Ⅱ.阿... Ⅲ.维吾尔族—知识分子 —列传—中国—维吾尔语(中国少数民族语言)Ⅳ.K825.4
中国版本图书馆 CIP 数据核字(2002)第 002795 号

责任编辑:巴力江.扎帕尔
封面设计:艾克拜尔.萨力

在塔什干读书的人 (维吾尔文)
阿布都热合曼.阿布都拉 编著

新 疆 人 民 出 版 社 出 版
(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮政编码(30001)
新 疆 新 华 书 店 发 行
新疆新华印刷厂印刷
850×1168 毫米 32 开本 6.625 印张 10 插页
2002 年 4 月第 1 版 2002 年 4 月第 1 次印刷
印数:1—4000

ISBN 7—228—06989—7/K.998 定价:15.00 元

ئابدۇراخمان ئابدۇللا

www.uyghurkitap.com

1935 - يىلى ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇۋاتقان ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىر قىسمى.

ئالدىنقى رەتتە ئولتۇرغانلار (ئوڭدىن سولغا): ئىسمايىل ھېۋزۇللايوف، ئەيسا نىياز، ئەبەيدۇللا رەۋەيدۇللايوف، ئابدۇقادىر ھەسەن، ئابدۇللا ھوشۇروف، ئابدۇرىشىت مەخسۇت. ئىككىنچى رەتتە ئۆرە تۇرغانلار (ئوڭدىن سولغا): ئابلىز شېرىپى، مۇھەممەد سېلىموف، ئابلىمىت مەخسۇت، سەيدۇللا سەيپۇللايوف، سەيپىدىن ئەزىزى، باۋۇدۇن يۈسۈپ.

ئابدۇللا زاكىروف

سەيپىدىن ئەزىزى

ئابلىمىت ھاجىيوف

قاسىمجان قەمبىرى

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى
www.uyghurkitap.com

سەيدۇللا سەيپۇللايوف

ئابدۇراخمان مۇھتى

ئابدۇقادىر ھەسەن

ئىسمايىل ھېۋزۇللايوف

ئابدۇۋاهىت ۋاجىدى

ھەسەن كېرىموف

ئەبەيدۇللا رەۋەيدۇللايوف

ئابدۇللا ئوشۇروف

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئابدۇرېھىم مۇھتى

ھوشۇر كېرەم

ئارلىن شېرىم

ئابلىتىپ نىياز

ئابدۇرىشىت مەخسۇت

ئەنۋەر مەخسۇت

قۇربان سەئىدى

ئابلىمىت مەھمۇت

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئىبراھىم مۇتىئى

قۇربانىنياز شاھىدى

ئىسكەندەر خوجا

ئەمەت مەخسۇم

ھەمدۇللا قۇربانوف

خەلپەت سۇزۇك ھاجى

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى
www.uyghurkitap.com

تۇرسۇن ئابدۇربەھم

قەمبەرخان ئابدۇللا

توختى ھاشىم

مۇھەممەد سىلىموف

مەسئۇل مۇھەررىرى: باربجان زەپەر
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

تاشكەنتچىلەر

ئاپتورى: ئابدۇراخمان ئابدۇللا

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348№)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 1168×850 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 6.625 قىستۇرما بېتى: 10
2002 - يىلى 4 - ئاي 1 - نەشرى
2002 - يىلى 4 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 1—4000
ISBN 7—228—06989—7/K.998
باھاسى: 15.00 يۈەن

www.uyghurkitap.com

ئاپتورنىڭ تەرجىمھالى

ئابدۇراخمان ئابدۇللا 1943-يىلى تۇرپان شەھىرىنىڭ ئاستانە يېزىسىدا دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1951-يىلدىن 1954-يىلىغىچە ئۆز يۇرتىدا باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇغان. خىزمەتكە قاتناشقاندىن كېيىن ئۆزلۇكىدىن ئۆگەنگەن ۋە 1985-يىلى شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تېل-ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى ئېلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرگەن. 1960-يىلى ئوقۇتقۇچى يېتىشتۈرۈش كۇرسىدا ئوقۇغان ھەمدە شۇ يىلى 9-ئايدىن باشلاپ تۇرپان شەھەرلىك 1-باشلانغۇچ مەكتەپ، چانتال يېزىسى قارىغوجا كارىز باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچى بولغان. 1972-يىلىدىن 1982-يىلىغىچە ئاستانە يېزا مەكتەپنىڭ مۇدىرى بولغان. 1982-يىلىدىن 1984-يىلى 9-ئايغىچە يالقۇنتاغ ماۋارىپ كومىتېتى پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ شۇجىسى بولغان. 1984-يىلى 10-ئايدىن 1990-يىلى 8-ئايغىچە ئاستانە يېزىلىق پارتكومنىڭ شۇجىسى بولغان. 1990-يىلىدىن 1995-يىلىغىچە تۇرپان شەھەرلىك 4-، 5-ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ۋە تۇرپان شەھەرلىك ماددىي ئەشيا شىركىتىدە پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ شۇجىلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن. 1995-يىلى پېنسىيەگە چىققان. ئۇ تۇرپانشۇناسلىق ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى.

ئابدۇراخمان ئابدۇللا 1960-يىلى 10-ئايدا «شىنجاڭ پىئونېرلىرى» گېزىتىدە «مىليون يىللار ياشسۇن» ناملىق شېئىرىنى ئېلان قىلىپ ئەدەبىيات سېپىگە كىرگەن. شۇنىڭدىن بۇيان ھازىرغىچە ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر قايسى گېزىت-ژۇرناللاردا 300 پارچىدىن ئارتۇق شېئىرى ئېلان قىلىنغان. بىر قىسىم شېئىرلىرى مۇكاپاتقا ئېرىشكەن. «سىرلىق ئالەم، سىرلىق ئىنسان» قاتارلىق شېئىرلىرى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلغان «ئاتەش نەپەسلەر» ناملىق توپلامغا كىرگۈزۈلگەن.

ئاپتور شېئىر ئىجادىيىتىدىن باشقا پروزا ئىجادىيىتى ئۈستىدىمۇ ئەمگەك سىڭدۈرۈپ، «پالچى»، «ئالماشتۇرۇلغان خەتلەر» قاتارلىق ئون نەچچە پارچە ھېكايە، «كۆمۈر كانىغا مۇھەببەت»، «يالقۇنتاغ باغرىدىكى يېشىل مەرۋايىت» قاتارلىق ئەدەبىي ئاخباراتلارنى ئېلان قىلغان. ئۇ يەنە ئەدەبىي ئوبروزچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ «رىشىت مەخسۇت رۇبائىيلىرى ھەققىدە»، «بۇلاق نەسرى» توغرىسىدا»، «ئەدەبىي تەنقىد ۋە ئۇنىڭغا توغرا مۇئامىلە قىلىش ھەققىدە» قاتارلىق ئون نەچچە پارچە ئوبزور ئېلان قىلىپ، جامائەتچىلىك ئىچىدە ياخشى باھاغا ئېرىشكەن. ئاپتور يېقىنقى يىللاردا تۈرپاننىڭ يېقىنقى زامان تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىپ، «مەرىپەتپەرۋەر ۋە ۋەتەنپەرۋەر مەخسۇت مۇھىتى»، «1947-يىلىدىكى تۈرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ مۇھىم رەھبىرى — ئابدۇراخمان مۇھىتى»، «ھەزرىتى ئەلپاتتا غوجام»، «ئىسلام دىنىنىڭ تۈرپان رايونىغا تارقىلىشى» قاتارلىق بىر تۈركۈم تارىخىي تېمىدىكى ماقالىلەرنى ئېلان قىلدى. «تۈرپان» ژۇرنىلىنىڭ 2000-يىللىق 1-، 2-سانلىرىدا «يالقۇنتاغ باغرىدىكى يانغىن» ناملىق چوڭ ھەجىملىك تارىخىي ئوچېركىنى ئېلان قىلدى. بۇ ئەسەر تۈرپان ژۇرنىلىنىڭ 2000-يىللىق ئەدەبىي ئەسەرلەرنى باھالاش پائالىيىتىدە «مۇنەۋۋەر ئەسەر» بولۇپ مۇكاپاتلاندى.

ئۇ يېقىنقى يىللاردا ئىزدىنىش تارقىلىق 1920 - 1930-يىللاردا شىنجاڭدىن تاشكەنتكە بېرىپ ئوقۇغان ھەمدە كېيىن شىنجاڭنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي تەرەققىياتىدا مۇھىم رول ئوينىغان بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ تەرجىمھالى تونۇشتۇرۇلغان «تاشكەنتچىلەر» (1) ناملىق كىتابنى يېزىپ چىقتى. بۇ كىتاب «تاشكەنتچىلەر» بىلەن تونۇشۇش ۋە ئۇلار ياشىغان دەۋرلەرنى چۈشىنىشتە ماتېرىيال قىممىتىگە ئىگە.

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

مۇندەرىجە

ئاپتوردىن ..... (1)
سەيپىدىن ئەزىزى ..... (1)
ئابدۇللا زاكىروف ..... (48)
قاسىمجان قەمبىرى ..... (51)
يۈسۈپجان ياسىنوف ..... (58)
ئابلىمىت ھاجىيوف ..... (77)
ئابدۇراخمان مۇھتى ..... (97)
سەيدۇللا سەيپۇللايوف ..... (105)
ئىسمايىل ھېۋزۇللايوف ..... (109)
ئابدۇقادىر ھەسەن ..... (115)
ھەسەن كېرىموف ..... (119)
ئابدۇۋاھىد ۋاجىدى ..... (122)
ئابدۇللا ئوشۇروف ..... (125)
ئەبەيدۇللا رەۋەيدۇللايوف ..... (128)
ئابلىمىت مەخسۇت ..... (135)
ھوشۇر كېرەم ..... (139)
ئابدۇرېھىم مۇھتى ..... (141)
ئابلىتىپ نىيازى ..... (145)
ئابلىز شېرىپى ..... (148)
ئەنۋەر مەخسۇت ..... (152)
ئابدۇرىشىت مەخسۇت ..... (153)
ئابلىمىت مەھمۇت ..... (154)
قۇربان سەئىدى ..... (155)

قۇربانىنياز شاھىدى ..... (158)
ئىبراھىم مۇتىئى ..... (161)
ئەيسا نىياز ..... (169)
باۋۇدۇن يۈسۈپ ..... (171)
ئەمەت مەخسۇم ..... (173)
تۇردىيوف ..... (175)
ئىسكەندەر خوجا ..... (178)
خەلپەت سۇزۇك ھاجى ..... (180)
تۇرسۇن ئابدۇرېھىم ..... (186)
قەمبەرخان ئابدۇللا ..... (188)
ھەمدۇللا قۇربانوف ..... (190)
مۇھەممەد سېلىموف ..... (193)
توختى ھاشىم ..... (195)

www.uyghurkitap.com

ئاپتوردىن

ئۆزبېكىستان پايتەختى — تاشكەنت ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قەدىمكى مەدەنىيەتلىك شەھەرلەرنىڭ بىرى بولۇش بىلەن دۇنياغا داڭلىق. تاشكەنتته 20-ئەسىرنىڭ باشلىرى بولۇپمۇ ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن ئىقتىساد، سودا، ئىلىم-پەن، مەدەنىيەت-مائارىپ ئىشلىرى تېخىمۇ زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى. بۇنىڭ ئىچىدە مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئالاھىدە زور بولۇپ، ئەسلىدە بار بولغان مەكتەپلەر كېڭەيتىلدى. يېڭىدىن ئالىي مەكتەپلەر قۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۆزبېكىستاندىكى ياشلارنىڭ ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇش ئېھتىياجىنى قاندۇرۇپلا قالماي، بەلكى ئەتراپتىكى دۆلەت، رايونلاردىنمۇ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش شەرتىنى ھازىرلىدى. شۇڭا، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى دۆلەت، رايونلاردىن بىر تۇركۇم ياشلار تاشكەنتكە ئوقۇشقا باردى. جۈملىدىن شىنجاڭ رايونىدىنمۇ بىلىمگە ئىنتىلىدىغان ھەر مىللەت ياشلىرى تاشكەنتتىكى ئالىي بىلىم يۇرتلىرىغا بېرىپ ئىلىم تەھسىل قىلىدىغان بولدى. شىنجاڭدىن تاشكەنتكە بېرىپ ئوقۇش شېكى شىسەي دەۋرىدە يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلدى. ئىككى يۈزلىمچى، جاللات شېكى شىسەي شىنجاڭدا ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش، خەلقنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە بولۇش، پەن-مەدەنىيەتنى يۇكسەلدۈرۈش، ئۆز ھاكىمىيىتىنى ئۇچۇن خىزمەت قىلىدىغان زور تۇركۇم ئىختىساس ئىگىلىرىنى يېتىشتۈرۈش ۋە ئۆزىنىڭ «سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش» سىياسىتىنىڭ كونكرېت ئىپادىسى شەكلىدە بىر تۇركۇم ياشلارنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ھۆكۈمەت راسخوتى بىلەن ئوقۇشقا چىقاردى. شېكى شىسەينىڭ شەخسىي مۇددىئاسىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بۇ شىنجاڭنىڭ مائارىپ تارىخىدىكى يېڭى باشلىنىش ئىدى. بۇنىڭ بىلەن زور تۇركۇمدىكى

ياشلارنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كېلىشى شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت - مائارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشتا خېلى چوڭ رول ئويناندى.

شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن تۈزگەن توختامغا ئاساسەن 1934- يىلى 11- ئايدىن 1936- يىلى 11- ئايغىچە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆزبېكستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پايتەختى تاشكەنتكە ئۇچ تۈركۈم ئوقۇغۇچى چىقاردى. بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەنبەسى ئاساسلىقى، ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىن ۋە ئۆلكىلىك ئوتتۇرا مەكتەپ (گىمنازىيە) تە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلار، ھەر قايسى ئىدارە-ئورگانلاردا ئىشلەۋاتقان خىزمەتچىلەر ۋە جەمئىيەتتىكى ياش زىيالىيلاردىن ئىختىيارىي تىزىمغا ئالدۇرۇش، مەدەنىيەت بىلىملىرىدىن ئىمتىھان ئېلىش، سالامەتلىكىنى تەكشۈرۈش ئارقىلىق تاللانغانىدى. مەدەنىيەت بىلىملىرىدىن ئېلىنغان ئىمتىھاندا تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ دەرسلىرى ئاساس قىلىناتتى.

شېڭ شىسەي بىلەن سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ توختامنامىسىدا ھەر يىلى 100 دىن ئۇچ يىلدا 300 ئوقۇغۇچى چىقىرىش بەلگىلەنگەنىدى. شۇنداقلا ئوقۇغۇچىلارنىڭ مىللىي تەركىبى جەھەتتىمۇ كونكرېت بەلگىلىمە تۈزۈلگەنىدى. مەسىلەن، خەنزۇ تىل-يېزىقىنى بىلىدىغانلار (خەنزۇ، مانجۇ، شىبە) 40%، ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلار 40%، قازاق، قىرغىزلار 10%، موڭغۇللار 10% بولۇش بەلگىلەنگەن. ئەمەلىيەتتە، تاشكەنتكە بېرىپ ئوقۇغان خەنزۇلار 84 نەپەر، ئۇيغۇرلار 146 نەپەر، خۇيزۇلار 16 نەپەر، قازاق، قىرغىزلار 30 نەپەر، ئۆزبېك - تاجىكلار تۆت نەپەر، موڭغۇللار 12 نەپەر، تاتار بەش نەپەر، جەمئىي 299 نەپەر ئەمەلىيلەشكەن. بەزى ماتېرىياللاردا 307 نەپەر ئادەم بارغان، دېيىلىدۇ. بۇ جەھەتتە يەنىمۇ ئىزدىنىشكە توغرا كېلىدۇ.

ھەر قېتىمقى ئوقۇغۇچىلارنى ئاپىرىپ قويۇشقا ھۆكۈمەت تەرىپىدىن بىر ئادەم مەسئۇل بولاتتى. 1- تۈركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلارنى ئاپىرىپ قويۇشقا مۇۋاققەت كونسۇل جاڭ يىڭشياڭ، 2- ، 3- تۈركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلارنى ئاپىرىپ قويۇشقا مائارىپ نازارىتىنىڭ كاتىپى زو ئەنجۇ مەسئۇل بولغان.

www.uyghurkitap.com

ئوقۇغۇچىلار ئۇرۇمچىدىن مەخسۇس ئاپتوموبىل بىلەن يولغا چىققاندىن كېيىن چۆچەك ئارقىلىق دۆلەت چېگرالىرىدىن ئۆتۈپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چېگرا قاراۋۇلخانىسىغا يەتكۈزۈلەتتى. ئاندىن مەكتەپ ئەۋەتكەن مەخسۇس ئاپتوبۇس بىلەن سىبىرىيە تۆمۈر يولى ۋوگزالىغا يەتكۈزۈلەتتى. بۇ يەردىن پويىز بىلەن تاشكەنتكە يېتىپ بارااتتى.

2ـ تۈركۈمدە ئۇرۇمچىدىن ماڭغان ئوقۇغۇچىلار 1ـ تۈركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلارغا ئوخشاش بولدى. مەھمۇت مۇھىتى قەشقەردىن ئەۋەتكەن ئوقۇغۇچىلار ئاتلىق ئەركەشتام يولى ئارقىلىق ئەنجانغا بېرىپ، ئۇ يەردىن پويىز بىلەن تاشكەنتكە بارغان.

تۇرمۇش تەمىناتى جەھەتتە: ئوقۇغۇچىلارغا كىيىم-كېچەك خىراجىتى ئۈچۈن ھەر بىر ئوقۇغۇچىنىڭ قولىغا 2000 رۇبلى پۇل بېرىلەتتى. ھەر بىر ئوقۇغۇچىغا ھەر ئايدا 100 رۇبلىدىن تۇرمۇش پۇلى بېرىلەتتى. يازلىق تەتىلدە ئوقۇغۇچىلارنى موسكۋا، لېنىنگراد قاتارلىق جايلارغا ئاپىرىپ ساياھەت قىلدۇراتتى. دېھقانچىلىق-چارۋىچىلىق مەيدانلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇراتتى. مۇشۇ خىلدىكى چىقىملارنىڭ ھەممىسى سوۋېت ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن بېرىلىپ، شىنجاڭغا بېرىلگەن قەرز ھېسابىدا شېكى شەيئى ھۆكۈمىتىدىن تۆلىتىپ ئېلىناتتى.

ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇش مۇددىتى ئىككى يىل بولۇپ، ھەپتىسىگە 36 سائەت دەرس ئۆتۈلەتتى. ئوقۇغۇچىلارغا پېداگوگىكا، سىياسىي-ئىقتىساد، خەلقئارا قانۇن، دۆلەت تۈزۈلمىسى، ماتېماتىكا، گېئۇمېتىرىيە، فىزىكا، خىمىيە، بىئولوگىيە، تارىخ، جۇغراپىيە قاتارلىق دەرسلەر ئۆتۈلەتتى. گەرچە ئوقۇش مۇددىتى قىسقا بولسىمۇ، ئۇنىۋېرسىتېتتا ئۆتۈلىدىغان دەرسلەر ئاساسىي جەھەتتىن ئۆگىتىلەتتى.

1ـ تۈركۈمدە ئەۋەتىلگەن ئوقۇغۇچىلار 1936-يىلى، 2ـ تۈركۈمدە ئەۋەتىلگەن ئوقۇغۇچىلار 1937-يىلى قايتىپ كەلدى. 3ـ تۈركۈمدە ئەۋەتىلگەن ئوقۇغۇچىلاردىن 30 نەچچىسى شېكى شەيئى تەرىپىدىن تۇتقۇن قىلىنغان ئائىلىلەرگە چېتىلىپ، «خائىنلارنىڭ بالىسى» دېگەن بەدنام

بىلەن مۇددەتتىن بۇرۇن 1937-يىلى قايتۇرۇلغاندىن تاشقىرى، باشقىلىرى 1938-يىلى كوللېكتىپ قايتۇرۇپ كېلىندى.

ئوقۇغۇچىلار ئوقۇش پۈتتۈرۈپ قايتىپ كەلگەندە كېيىن ھۆكۈمەت قىسقا مۇددەتلىك كۇرس ئېچىپ، سىياسىي تەربىيە بەرگەندىن كېيىن خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلاتتى. مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئوقۇغۇچىلار ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا مەكتەپ، گېزىتخانا، بانكا، مائارىپ، مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى، مەدەنىيەت، سەھىيە، خارجى، ساقچى ئىدارىسى قاتارلىق ئورۇنلارغا تەقسىم قىلىنىپ، دەسلەپتە ئۇلارغا مۇئاۋىن بۆلۈم دەرىجىلىك مۇئامىلە قىلىنغان. بۇ ئوقۇغۇچىلار خىزمەت ئورۇنلىرىدا ئۆزلىرىنىڭ رولىنى ناھايىتى ياخشى جارى قىلدۇرغان. ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ماركسىزم نەزەرىيىسىگە ئېتىقاد باغلىغان، ئۆز ۋەتىنى ۋە مىللىتىنى قىزغىن سۆيىدىغان، غەيرەت-شىجائىتى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان ياشلاردىن بولغاچقا، ھەقىقەتەن جان پىدالىق بىلەن ئىشلەپ ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ مەدھىيىسىگە ۋە ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان ھەمدە بۇ ئوقۇغۇچىلار بىردەك «تاشكەنتچىلەر» دەپ ئاتالغان. بۇ «تاشكەنتچىلەر» شېئىرىي ھۆكۈمرانلىقى مەزگىلىدە، شېئىر شىسەيگە قارشى كۈرەش قىلدى. شېئىر شىسەيي ئۆزىنىڭ ياۋۇز قىياپىتىنى ئاشكارىلاپ سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىدىن مۇناسىۋىتىنى ئۈزۈپ، ئۆزىنىڭ جىياڭ جېيشىنىڭ قوينىغا ئاتقاندا، «تاشكەنتچىلەر» نىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى شېئىر شىسەيي تۇرمىسىگە قامالدى. بىر قىسمى تۇرمىدە قىينىلىپ ئۆلتۈرۈۋېتىلدى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مەزگىلىدە بولسا ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ئاكتىپ قاتنىشىپ خەلقنى ئويغىتىش، تەشكىللەشنىڭ ئاۋانگارتلىرى بولۇپلا قالماي، يەنە ئۇرۇشتا ئالدىنقى سەپ جەڭچىلىرى، كوماندىرلىرى بولۇپ، دۇشمەن بىلەن قان كېچىپ ئۇرۇش قىلدى. 11 ماددىلىق بىتىم تۈزۈلگەندىن كېيىن ئۇلار ئۇرۇمچى ۋە شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا قاتنىشىپ، ئۆز رولىنى جارى قىلدۇردى. 1947-يىلى 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەرىپىدىن بۇزۇلغاندىن

www.uyghurkitap.com

كېيىن ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت تارقىلىپ كەتتى. بۇ چاغدا «تاشكەنتچىلەر» نىڭ زور كۆپچىلىكى ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىقىدىكى ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرى بىلەن غۇلجىغا باردى. ئۇلار ئازادلىق ئۇرۇش مەزگىلىدە يوشۇرۇن تەشكىلات ۋە قوراللىق پارتىزان ئەترەتلىرىنى قۇرۇپ، دۇشمەنگە قارشى كۈرەش قىلىپ، ئىنقىلاب غەلىبىسى ئۈچۈن پائال رول ئويناندى. شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇشىغا قىزغىن ئاۋاز قوشۇپ، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى جان-دىلىدىن قوللىدى. ئازادلىقتىن كېيىن پارتىيە رەھبەرلىكىدە پارتىيە - ھۆكۈمەت، ئارمىيە ، ئاممىۋى تەشكىلاتلار، مەدەنىيەت - مائارىپ تارماقلىرىدا مۇھىم ۋەزىپىلەرنى ئۈستىگە ئېلىپ، شىنجاڭنىڭ سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرى ئۈچۈن جان پىدالىق بىلەن ئىشلەپ ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشۇپ، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولدى. ئەنە شۇ تۆھپىكارلارنىڭ بىر قىسمى ئازادلىقتىن كېيىن ئېلىپ بېرىلغان سول ھەرىكەتلەردە، بولۇپمۇ مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدا ئېغىر زىيانكەشلىككە ئۇچراپ بەزىلىرى ھاياتىدىن ئايرىلدى، دەھشەتلىك قېيىن-قىستاقلارغا ئۇچراپ كۆرمىگەن كۈنى قالمىدى. پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن «تاشكەنتچىلەر» نىڭ مۇتلەق كۆپىنچىسى قايتىدىن يورۇقلۇققا چىقتى. ئۇلارغا ئارتىلغان ھەر خىل تۆھمەت، بەدنامىلار ئىنكار قىلىنىپ، ئۇلارغا كىيدۈرۈلگەن ئاجايىپ-غارايىپ قالپاقلار ئېلىپ تاشلاندى. ئۇلارنىڭ نامى، خىزمىتى، پارتىيەئىلىكى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

بۇ يەردە شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، «تاشكەنتچىلەر» دىن بىر قانچىسى شېڭ شىسەينىڭ تەھدىت سېلىشى، ئۆزىگە تارتىشى ۋە ئالدىشى نەتىجىسىدە شېڭ شىسەي ئۇچۇن بەزى ئىشلارنى قىلىپ بەرگەن بولسىمۇ، بىراق، شېڭ شىسەينىڭ قولىدا دەھشەتلىك قېيناپ ئۆلتۈرۈلۈشتەك ئېچىنىشلىق پاجىئەدىن قۇتۇلالمىدى.

پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىغچە

هايات قالغان «تاشكەنتچىلەر» پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتىگە بولغان چىن ئېتىقادى بىلەن پارتىيىنىڭ ئاساسىي لۈشيەنىنى، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشكىنى ئېچىۋېتىش فاكتىنى تولۇپ تاشقان قىزغىنلىق بىلەن قوللىدى.

«تاشكەنتچىلەر» نىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ئىلغار ۋەكىللىرى، ئۆز دەۋرىنىڭ بىلىملىك، تۆھپىكار زىيالىيلىرى، زۇلۇمغا قارشى قەھرىمانلارچە كۈرەش قىلغان ۋە شانلىق تۆھپىلەرنى قوشقان خەلق قەھرىمانلىرى، ئازادلىقتىن كېيىن پارتىيە رەھبەرلىكىدە يېڭى جۇڭگونىڭ، بولۇپمۇ شىنجاڭنىڭ سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرى ئۈچۈن بارلىقىنى بېغىشلىغان مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزالىرى ۋە كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ھۆرمىتىگە، ماختىشىغا ئېرىشكەن رەھبىرىي كادىرلار. 1920 — 1930-يىللاردا تاشكەنتكە بېرىپ ئوقۇغانلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ئالەمدىن ئۆتتى. هايات قالغانلىرى ساناقلىقلا بولۇپ، ياشىنىپ قالدى.

كەڭ كىتابخانلارنىڭ «تاشكەنتچىلەر» بىلەن تونۇشۇش ۋە ئۇلارنىڭ تۆھپىلىرىنى ئەسلىشىگە ياردىمى بولۇپ قالار، دېگەن ئۈمىدته «تاشكەنتچىلەر» ناملىق كىتابنى يېزىپ چىقتىم. 1-كىتابقا سەيپىدىن ئەزىزى قاتارلىق 35 ئادەمنىڭ تەرجىمھالىنى كىرگۈزدۇم. بۇ ئادەملەرنىڭ تەرجىمھالىنى يېزىشتا سەيپىدىن ئەزىزنىڭ «ئۆمۈر داستانلىرىنى» ناملىق كىتابنى ۋە «شىنجاڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى مەشھۇر شەخسلەر» قاتارلىق بىر قىسىم تارىخىي كىتابلاردىن، ئارخىپلاردىن ۋە «تاشكەنتچىلەر» نىڭ ئۇرۇغ-تۇغقان، دوست-بۇرادەرلىرى، خىزمەتداشلىرى تەمىنلىگەن ماتېرىياللاردىن پايدىلاندىم. مەن پايدىلانغان تارىخىي كىتابلارنىڭ ئاپتورلىرىغا، مېنى ماتېرىيال بىلەن تەمىنلىگەن يولداشلارغا چىن دىلىمدىن رەھمەت ئېيتىمەن.

2002 - يىلى، ئۈرۈمچى - تۇرپان .

www.uyghurkitap.com

سەيپىدىن ئەزىزى

سەيپىدىن ئەزىزى 1915-يىلى 3-ئاينىڭ 12-كۈنى ئاتۇشنىڭ ۋاقۇاق دېگەن يېرىدە، تەرەققىيپەرۋەر، مەرىپەتپەرۋەر مەشھۇر كارخانىچى تاشئاخۇنۇم ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. تاشئاخۇنۇمنىڭ كىچىكىدە قويۇلغان ئىسمى ئابدۇرىشىت بولۇپ، بوۋىسى «پىششىق ئادەم بولسۇن» دەپ «تاش» دېگەن قوشۇمچە ئىسمىنى قويغان. شۇنىڭ بىلەن «ئابدۇرىشىت تاش»، «ئابدۇرىشىت تاشئاخۇنۇم» دەپ ئاتىلىدىغان بولغان. كېيىنچە ئابدۇرىشىت دېگەن ئىسىم چۈشۈپ قېلىپ، تاشئاخۇنۇم بولۇپ قالغان. سەيپىدىن ئەزىزى كىچىكىدە سەيپىدىن تاشئاخۇنۇم دەپ ئاتالغان. ئۇ چوڭ بولغاندا بوۋىسىنىڭ نامىنى فامىلە قىلىپ قوللانغانلىقتىن، سەيپىدىن ئەزىزى دەپ ئاتالغان.

سەيپىدىن ئەزىزى ئۆسمۈرلۈك چاغلىرىدا ئۆز يۇرتىدا دىنىي مەكتەپتە ئوقۇغان. 1932-يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ دېھقانلار قوراللىق قوزغىلىڭىغا قاتناشقان. قەشقەر يېڭىشەھەرنى مۇھاسىرە قىلىش جېڭىگە، قەشقەر كونا شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش جەڭلىرىگە قاتناشقان. قوزغىلاڭچى قوشۇندا رازۋېدكا بەننىڭ بەنجاڭى، كاتىپ قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. 1934-يىلى يازدا قەشقەر تىنچلاندى، ھەربىي، مەمۇرىي ئورۇنلار تەرتىپكە سېلىندى. بۇ چاغدا سەيپىدىن ئەزىزى ۋالىي مەھكىمىسىگە كاتىپ بولدى. مەھمۇت سىجاڭ قەشقەرنىڭ ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت، مائارىپ ئىشلىرىغا تۈتۈش قىلدى. شۇ چاغدا تۈركىيىدىن مەجىددىن ئەپەندى، مەمتىلى ئەپەندى قاتارلىق 12 كىشى كەلدى. مەلۇم ۋاقىتتىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى سەيپىدىن ئەزىزىنى ئىزدەپ كېلىپ: «كاتىپلىقىڭىزنى تاشلاڭ، ئاتۇشقا بارايلى، ئۇ يەردە مەكتەپ ئاچىمىز» دېگەن. سەيپىدىن ئەزىزى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ پىكرىگە قوشۇلۇپ، كاتىپلىقىنى تاپشۇرۇپ

بېرىپ، ئاتۇشقا بارغان ھەم ئاستىن ئاتۇشنىڭ ئوڭئېرىق يېزىسىدا ئېچىلغان ئالتە ئايلىق ئوقۇتقۇچى يېتىشتۇرۇش كۇرسىدا ئوقۇغان. 1935-يىلى 1-ئايدا كۇرس ئاياغلاشقاندا ئۇ ئاتۇشنىڭ تېجەن مەكتىپىگە ھەم مۇدىر ھەم مۇئەللىم بولۇپ تەينىلەنگەن. تېجەن مەكتىپىگە سەيپىدىن ئەزىزىدىن باشقا ئابدۇلبارى، ئابدۇرىشىت دېگەن ئىككى ئوقۇتقۇچىمۇ تەقسىم قىلىندى. سەيپىدىن ئەزىزى تېجەن مەكتىپىنى قۇرۇش ۋە ئۇنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا جاپالىق ئەجىر سىڭدۇرۇپ خەلق ئاممىسىنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولدى.

سەيپىدىن ئەزىزى 1935-يىلى 11-ئايدا ئەمەتقۇل ھاجى، مەھمۇت سىجاڭلارنىڭ ياردىمىدە 2- تۇركۇم چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇيدىغان ياشلار بىلەن قەشقەردىن ئۆزبېكىستاننىڭ پايتەختى تاشكەنتكە بېرىپ، ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي ھوقۇق فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىردى. سەيپىدىن ئەزىزى كىچىكىدىنلا ئەقىللىق، تىرىشچان ئىدى، تاشكەنتكە بارغاندىن كېيىن پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆزىگە كۆرۈنۈشكە باشلىدى. 1937-يىلى يازدا ئوقۇش پۈتتۈرۈش ئىمتىھانى ئېلىندى. ئۇ 17 پەننىڭ ھەممىسىدە 5 نومۇر ئېلىپ، فاكۇلتېت بويىچە ئەلاچى بولۇپ ئوقۇش پۈتتۈردى.

ئۇ 1937-يىلى 8-ئايدا چۆچەك ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدى ھەم شېڭ شىسەينىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە سىياسىي كۇرسقا قاتناشتى. 1937-يىلى 11-ئايدا ئۇرۇمچى دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىگە تەقسىم قىلىندى. ئۇزۇن ئۆتمەي «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىغا تەقسىم قىلىندى. «شىنجاڭ گېزىتى» دە بىر ھەپتە ئىشلىگەندىن كېيىن چۆچەككە بېرىش توغرىسىدا بۇيرۇق كەلدى. دېمەك، ئۇ ئون كۇن ئىچىدە ئۇچ قېتىم يۆتكەلگەن. بۇنىڭغا سەيپىدىن ئەزىزى ھەيران قالغان ھەم نارازى بولغان. بىراق، نارازى بولسىمۇ ئاغزىدىن چىقىرىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇنداق قىلىپ، ساۋاقداشلىرى ئالىلىمىت مەخسۇت، مۇھەممەت ھۇسەينلەر بىلەن بىللە چۆچەككە بارغان.

1937-يىلى 12-ئايدا ئۇلار چۆچەككە بېرىپ، سەيپىدىن ئەزىزى،

www.uyghurkitap.com

مۇھەممەت ھۇسەينلەر چۆچەك گېزىتخانىسىغا ئورۇنلاشقان، ئابلىمىت مەخسۇت مۇئەللىم بولغان. سەيپىدىن ئەزىزى 1937-يىلى 12-ئايدىن 1938-يىلى 11-ئايغىچە چۆچەك گېزىتخانىسىدا كوررېكتور بولغان. 1938-يىلى 11-ئايدىن باشلاپ تەھرىرلىك خىزمىتىگە ئالماشتۇرۇلغان. چۆچەك گېزىتخانىسىدا ئىشلەش جەريانى سەيپىدىن ئەزىزنىڭ ئۆگىنىش جەريانى بولدى. ئۇ ئالدى بىلەن كوررېكتورلۇق ئۆگەندى. ئاندىن تەھرىرلىك، نەشرىياتچىلىقنى ئۆگەندى. ھەر خىل گېزىت - ژۇرناللارنى كۆرۈپ ۋە ئۇلاردىن پايدىلىنىپ تەھرىرلىك سەۋىيىسىنى ئۈزلۈكسىز ئۆستۈردى. ئۇ يەنە سىياسىي، ئېقتىسادىي مەسىلىلىرى قاتارلىق ھەر خىل ئاخباراتلارنى كۆرۈش ئارقىلىق كىشىلىك قاراش دائىرىسىنى كېڭەيتتى. نەزەرىيە ئۆگىنىش، بولۇپمۇ ماركسىزم-لېنىنىزم كلاسسىك ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش ئارقىلىق نەزەرىيە سەۋىيىسىنى ئۆستۈردى. ئۇ يەنە ئەدەبىي جەھەتتىن ئۆگىنىشنى چىڭ تۇتۇپ، رومان، ھېكايە، ئەدەبىيات نەزەرىيىسىگە دائىر ماتېرىياللارنى ئوقۇدى. دېمەك، ئۇ چۆچەك گېزىتخانىسىدا خىزمەت قىلىش جەريانىدا ئۆگىنىشنى چىڭ تۇتۇپ سىياسىي-نەزەرىيە، ئىجتىمائىي مەسىلىلەر، ئېقتىساد، ئەدەبىيات بىلىملىرى جەھەتتە زور ئىلگىرىلەشلەرنى قولغا كەلتۈردى. سەيپىدىن ئەزىزى چۆچەك گېزىتخانىسىدا ئىشلەش جەريانىدا قوشۇمچە ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى. ئۇ دەسلەپتە دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىدە دەرس بەردى. كېيىن گىمنازىيە دەپ ئاتىلىدىغان ئوتتۇرا مەكتەپتە دەرس بەردى. سەيپىدىن ئەزىزى ئوقۇغۇچىلارغا تارىخ، ئەدەبىيات دەرسلىرىگە قوشۇپ بەزى ھېكايىلەرنى سۆزلەپ بېرەتتى. ئۇ ئوقۇغۇچىلارنى قەدىرلەيتتى. ئوقۇغۇچىلار بولسا ئۇنى ھۆرمەتلەيتتى.

سەيپىدىن ئەزىزى چۆچەكتە خىزمەت قىلغان مەزگىلدە ۋاقىت چىقىرىپ سەنئەت، مەدەنىي ئاقارتىش خىزمەتلىرىنى ئىشلىگەن. ئۇيغۇر زىيالىيلىرى، ئوقۇتقۇچىلار، ئوقۇغۇچىلار، جەمئىيەتتە سەنئەتنىڭ خەۋىرى بار ئادەملەرنى تەكشىللەپ سەنئەت ئۆمىكى قۇرغان. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى پارتىزانلىق كۈرەش ئەكس ئەتتۈرۈلگەن

«18-سېنتەبىر ژەقەسى» ناملىق سەھنە كىتابىنى يېزىپ، ئۇنى سەھنىلەردە ئويناشقا رىياسەتچىلىك قىلغان.

سەيپىدىن ئەزىزى چۆچەكتىكى مەزگىللىدە ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ بىر مۇنچە ئەسەرلەرنى ئېلان قىلغان. 1938-يىلى «بىرلىك سەپ» ناملىق تۇنجى شېئىرى ئېلان قىلىنغان. ئۇنىڭدىن كېيىن «يېتىم توختى»، «ئاچچىق خاتىرە»، «شانلىق قۇربان»، «زامانقۇل»، «ئىككى مەنزىرە» دېگەن ھېكايىلەرنى يېزىپ ئېلان قىلغان. بۇ ئەسەرلەر جامائەتچىلىك ئىچىدە ياخشى تەسىر قوزغىغان.

چۆچەكتىكى ئالتە يىللىق ئۆمۈر ئۇنىڭ شەخسىي تۇرمۇشىدىن ئالغاندا، ھەم كۆڭۈللۈك، ھەم قاتتىق ئېغىرچىلىقنى بېشىدىن كەچۈرگەن مەزگىللەر بولدى. 1939-يىلى 3-ئايدا ئۇ ئايىم ئەزىزى بىلەن تۇرمۇش قۇردى. شېئىر شىسەينىڭ سىياسىتى بارا-بارا ئۆزگىرىپ، 1943-يىلغا كەلگەندە، ئۇنىڭ قارا نىيىتى تېخىمۇ ئاشكارىلىنىشقا باشلىدى. شۇ يىلى 1-ئاينىڭ 1-كۈنى سەيپىدىن ئەزىزى خىزمەتتىن ھەيدەلدى. ئۇ خىزمەتتىن ھەيدەلگەندىن كېيىن تەككۈچىلىك قىلىش، كىنوخاندا بىلەت سېتىش، زال تازىلاش قاتارلىق ئىشلارنى قىلىپ جان باقتى.

سەيپىدىن ئەزىزى بىر ئامال قىلىپ ئىلىغا كەتمەكچى بولدى. لېكىن، ھۆكۈمەت رۇخسەت قىلمايتتى. ئۇ 1943-يىلى ئەتىياز ئايلىرىنىڭ بىرىدە قولغا ئېلىنىپ سوراق قىلىندى. جامائەتچىلىكنىڭ بېسىمى ئاستىدا بىر مەزگىلدىن كېيىن تۇرمىدىن قويۇپ بېرىلدى. بىراق، ساقچى تەرەپتىن پات - پاتلا چاقىرتىلىپ سوراق قىلىناتتى. ئۇنىڭ سۆز-ھەرىكىتى قاتتىق نازارەت ئاستىدا ئىدى. ئۇنى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ بېرىپ قاماش خەۋپى ئېغىر ئىدى. شۇڭا، سەيپىدىن ئەزىزى چۆچەكتىن كېتىش ئۈچۈن ۋاللىي مەھكىمىسىگە بېرىپ ئىلتىماس قىلدى. ئاخىر 1943-يىلى 8-ئايدا ئۇنىڭ چۆچەكتىن كېتىش تەلىپى تەستىقلاندى. سەيپىدىن ئەزىزى 1943-يىلى 8-ئاينىڭ ئاخىرى غۇلجىغا يېتىپ باردى. بۇ چاغدا شېئىر شىسەينىڭ زۇلمەتلىك سۆكۈمرانلىقىغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن، ئىنقىلابىي ئىدىيىنىڭ تەسىرىنى ئالغان زىيالىيلار ئابدۇكېرىم ئابباسوفنىڭ

www.uyghurkitap.com

باشلامچىلىقىدا «ئازادلىق تەشكىلاتى» قۇرغان بولۇپ، قوراللىق كۈرەشكە پائال تەييارلىق كۆرۈۋاتقان چاغ ئىدى. سەيپىدىن ئەزىزى غۇلجىغا بارغاندىن كېيىن ھۆكۈمەتنىڭ بەزى ئورۇنلىرى ئۇنى خىزمەتكە تەكلىپ قىلدى. مەسىلەن، گېزىتخانا تەھرىرلىكىگە، مائارىپ ئىدارىسى ئوتتۇرا مەكتەپ مۇدىرلىقىغا ۋە باشقىلار. يۇقىرىقىدەك ۋەزىيەت ئاستىدا ئۇ بۇ خىزمەتلەرنى رەت قىلغان. ئۇ ھاجى قارىي ئىسىملىك بىر تۇغقىنىنىڭ تىجارەت ئىشلىرىغا ھەمكارلاشقان. شۇ جەريانىدا ئابدۇكېرىم ئابباسوف، قاسىمجان قەمبىرى قاتارلىق يولداشلار بىلەن ئالاقە باغلىغان. 1944-يىلى 11-ئايدا غۇلجىنى ئازاد قىلىش ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىلدى. بىر قانچە قېتىملىق جىددىي ئۇرۇش قىلىش ئارقىلىق غۇلجا تولۇق ئازاد قىلىندى. غۇلجا ئازاد قىلىنىپ ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندا سەيپىدىن ئەزىزى ئۇچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىنىڭ ئەزاسى بولدى. 1945-يىلى 3-ئاينىڭ 13-كۈنى ئۇ ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرلىقىغا تەينىلەندى. ئۇزۇن ئۆتمەي بۇيرۇقتا بىنائەن «قەشقەر پولكى» قۇرۇشقا مەسئۇل بولۇپ، بۇ پولكقا پولكوۋنىك بولدى. ئاردىن ئىككى ھەپتە ئۆتكەندە بۇيرۇقتا بىنائەن مائارىپ نازارىتىگە كېلىپ، داۋاملىق مائارىپ خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇپ ئىشلىدى. 1945-يىلى 7-ئايدا ھۆكۈمەت ھەيئىتىنىڭ كاتىپى بولۇپ تارباغاتاي، ئالتاي ۋىلايەتلىرىگە ھەربىي قىسىملار بىلەن بىللە باردى. ھەربىي قىسىملار شەھەرلەرنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، دەرھال شەھەرنى تاپشۇرۇۋېلىپ ئىنقىلابىي ھاكىمىيەت ئاپپاراتلىرىنى قۇرۇش، جەمئىيەتنى تەرتىپكە سېلىش، دۈشمەندىن ئولجا ئالغان نەرسىلەرنى بىر تەرەپ قىلىش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدى. 1945-يىلى 8-ئايدا ئۇچ ۋىلايەت تامامەن ئازاد بولدى. سەيپىدىن ئەزىزى غۇلجىغا قايتىپ كېلىپ داۋاملىق مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرلىقىنى ئۆتىدى. 1945-يىلىنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا غۇلجىدا «ئىنقىلابچىل ياشلار» تەشكىلاتى قۇرۇلدى. بۇنىڭغا ئابدۇكېرىم ئابباسوف يېتەكچىلىك قىلاتتى. سەيپىدىن ئەزىزى بۇ تەشكىلاتقا قاتنىشىپ ئابدۇكېرىم ئابباسوف بىلەن بىللە «پەلسەپە ئۆگىنىش گۇرۇپپىسى» قۇردى. 1945-يىلى

12-ئاينىڭ ئاخىرىدا «خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسى» قۇرۇش قارار قىلىندى. خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ رەئىسى ئابدۇكېرىم ئابباسوف، ئەزالىرى سەيپىدىن ئەزىزى قاتارلىق ئالتە ئادەم ئىدى. سەيپىدىن ئەزىزى بۇ پارتىيىنىڭ تەشۋىقات ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدى. 1946-يىلىنىڭ بېرىنچى يېرىمىغچە پارتىيىنىڭ ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيىلىرىگىچە كېڭەيدى. 1946-يىلى 6 - ئايغا كەلگەندە بۇ پارتىيىنىڭ ئەزالىرىنىڭ سانى 4000 دىن ئېشىپ كەتتى. خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى كۈرەشتە ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرۇپ، زور تۆھپە قوشتى. 1945 - يىلى ئۆكتەبىر دىن باشلاپ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتىنىڭ ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىقىدىكى ۋەكىللەر ئۆمىكى (باشتا رەھىمجان سابىر ھاجى باشلىق بولغان، كېيىن ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق بولدى) مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ ۋەكىلى جاڭ جىجۇڭ بىلەن ئۇرۇمچىدە تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزدى. سۆھبەت ئۇچ ئاي داۋام قىلدى. ئىككى تەرەپنىڭ مۇنازىرىسى «ئەركىنلىك»، «خەلقچىللىق»، «تىنچلىق»، «ئىتتىپاقلىق» مەسىلىسىگە مەركەزلەشتى. ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى سۆھبەت جەريانىدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچى گۇرۇھى بىلەن كەسكىن ئېلىشىپ، شىنجاڭ خەلقىنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن نۇرغۇن تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتتى. شۇنداق قىلىپ، ئاخىر 1946-يىلى 1-ئاينىڭ 2-كۈنى ئىككى تەرەپ ۋەكىللىرى «11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمى»گە ئىمزا قويدى. تىنچلىق بىتىمىگە ئاساسەن 1946-يىلى 6-ئاينىڭ 18-كۈنى بىرلەشمە ھۆكۈمەت رەسمىي قۇرۇلدى. ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرى ئۇرۇمچىگە كېلىپ بىرلەشمە ھۆكۈمەت تەركىبىدە ۋەزىپە ئۆتىدى. سەيپىدىن ئەزىزى ئۇرۇمچىگە كېلىپ شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى بولۇپ تەيىنلەندى.

بىرلەشمە ھۆكۈمەت تەركىبىدىكى ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى بىلەن گومىنداڭ تەرەپ ۋەكىللىرى تىغمۇ تىغ ئېلىشتى. گومىنداڭ تەرەپ ئاغزىدا «بىتىم» نى ئىجرا قىلمىز دېسىمۇ، ئەمەلىيەتتە 11 بىتىمغا بۇزغۇنچىلىق

قىلاتتى. شۇنداق قىلىپ 1947-يىلى 8-ئايدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ قايتا-قايتا بۇزغۇنچىلىق قىلىشى سەۋەبىدىن «11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمى» بۇزۇلدى. ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت تارقالدى. ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى غۇلجىغا قايتىپ كەتتى. سەيپىدىن ئەزىزى غۇلجىغا قايتقاندىن كېيىن داۋاملىق ئۇچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىنىڭ ئەزاسى، مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى بولدى. 1948-يىلى ئۇ شىنجاڭ «دېموكراتىيە ئىتتىپاقى» غا قاتنىشىپ، تەشۋىقات بۆلۈم باشلىقى، «ئالغا» گېزىتىنىڭ باش مۇھەررىرى بولدى. كېيىن شىنجاڭ «دېموكراتىيە ئىتتىپاقى» نىڭ رەئىسى بولدى.

1949-يىلى 8-ئاينىڭ ئاخىرى رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ تەكلىپى بويىچە ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىقىدىكى ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللەر ئۆمىكى مەملىكەتلىك خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن بېيجىڭغا كېتىۋاتىپ ئايروپىلان ھادىسىسىگە ئۇچراپ بەختكە قارشى قازاغا ئۇچرىغاندىن كېيىن، سەيپىدىن ئەزىزى ۋەكىللەر ئۆمىكىنى باشلاپ بېيجىڭغا بېرىپ 1-نۆۋەتلىك جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئومۇمىي يىغىنىغا قاتناشتى. رەئىس ماۋزېدۇڭ، زۇڭلى جۇئېنلەيلەرنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشتى. سەيپىدىن ئەزىزى 1949-يىلى 9-ئايدا 1-نۆۋەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئەزاسى، مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئەزاسى، مەركىزىي ھۆكۈمەت قانۇن كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، مەركىزىي ھۆكۈمەت مىللىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولۇپ سايلاندى. 1949-يىلى 10-ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولدى. 1949-يىلى 12-ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى بولدى. 1951-يىلى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ شۆبە بيۈروسىنىڭ ئەزاسى، دائىمىي كومىتېت ئەزاسى، مىللىي ئىشلار بۆلۈمىنىڭ باشلىقى، بىرلىك سەپ بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى، جۇڭگو-سوۋېت دوستلۇق جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، جۇڭگو-پاكىستان دوستلۇق جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى بولدى. 1952-يىلى 7-ئايدا ج ك پ مەركىزىي

كومىتېتى شىنجاڭ شۆبە بيۈروسىنىڭ 4-شۇجىسى بولدى. 1953-يىلى 1-ئايدا غەربىي شىمال مەمۇرىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، 8-ئايدا شىنجاڭ ھەربىي رايونى پارتكومىنىڭ 2 - شۇجىسى، شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى بولدى. 1955-يىلى 10-ئايدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغاندا، ج ك پ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ شۇجىسى، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى، ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى غەربىي شىمال بيۈروسىنىڭ ئەزاسى بولدى. 1958-يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ 2-شۇجىسى بولدى. 1972-يىلى 7-ئايدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ مۇۋەققەت 1-شۇجىسى، ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى بولدى. 1973-يىلى 6-ئايدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ 1-شۇجىسى، شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ 1-سىياسىي كومىسسارى، پارتكومىنىڭ 1-شۇجىسى بولدى. 1-، 2-، 3-، 4-، 5-، 6-، 7-نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتلىرىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولدى. 8-نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولدى. ج ك پ 8-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ كاندىدات ئەزاسى، 9-، 10-، 11-، 12-، 13-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، 10-، 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت سىياسىي بيۈروسىنىڭ كاندىدات ئەزاسى بولدى.

سەيپىدىن ئەزىزى شىنجاڭدا خىزمەت قىلغان 27 يىل جەريانىدا مەملىكەت مىقياسىدا يۈز بەرگەن ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى، مىللەتچىللىككە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى ۋە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» قاتارلىق ھەرىكەتلەر جەريانىدا لىن بياۋ، «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» ۋە ئۇلارنىڭ قول چوماقلىرىنىڭ كاشىلا قىلىشى بىلەن گەرچە نۇرغۇن ئەگرى-توقاي يوللارنى بېسىشقا مەجبۇر بولغان بولسىمۇ، بىراق ئۇ ھەممە جايدا پارتىيىنىڭ مەنپەئىتىنى، خەلقنىڭ مەنپەئىتىنى بىرىنچى ئورۇندا قويۇشنى ھەممىدىن ئەلا بىلدى. ئۇ شىنجاڭ يېڭى ئازاد بولغان مەزگىللەردىلا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىللىرىنىڭ بۇلاڭ-تالاڭ ۋە

قىرغىنچىلىقىدا ھالىدىن كەتكەن شىنجاڭنى ساناۋەتلەشتۈرۈشكە، يېزا ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشقا، شىنجاڭنىڭ قاتناش، خەۋەرلىشىش ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئەھمىيەت بەردى. مائارىپ، مەدەنىيەت، سەھىيە، ئاخبارات ـ نەشرىيات، ئەدەبىيات-سەنئەت، تەنتەربىيە ئىشلىرىنى ئۆزىنىڭ كۈندىلىك خىزمەت تەرتىپىگە كىرگۈزدى. سەيپىدىن ئەزىزى شىنجاڭنىڭ سىياسىي، ئىقتىساد، مەدەنىيەت خىزمەتلىرى، خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاش جەھەتتىكى قوشقان تۆھپىلىرى بىلەن شىنجاڭ خەلقىنىڭ يۇقىرى ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان رەھبەر.

سەيپىدىن ئەزىزى خىزمىتىنىڭ شۇنچە ئالدىراشلىقى، تەن سالامەتلىكىنىڭ ناچارلىقىغا قارىماي، ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ تارىخىي رومان «سۇتۇق بۇغراخان»، تارىخىي ئوچېرك «تەڭرىتاغ ئوغلى»، بىئوگرافىك ئەسەر «ئۆمۇر داستانى» (1-، 2-قىسىم)، تارىخىي ئوپېرا «ئامانىنساخان»، ھېكايە ـ نەسرىلەر توپلىمى «ئەۋلىيا ئاتا»، «ئۇيغۇر مۇقاملىرى توغرىسىدا»، «شانلىق يىللار» قاتارلىق ئون نەچچە كىتاب يېزىپ نەشر قىلدۇردى. 500 دىن ئارتۇق رۇبائىي، 300 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر ئېلان قىلدۇردى. ئۇنىڭ «ئامانىنساخان» ناملىق ئەسىرى دراماتىزاتسىيە ۋە لغاندىن كېيىن «خانىش ئامانىنساخان» دېگەن ماۋزۇدا كىنو فىلىمىغا ئىشلەندى. «ئامانىنساخان» فىلىمى «بەش بىر قۇرۇلۇشچىنىڭ مۇنەۋۋەر فىلىم مۇكاپاتى» غا ئېرىشتى. «سۇتۇق بۇغراخان» رومانى مەملىكەت بويىچە «1-دەرىجىلىك رومان» مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

سەيپىدىن ئەزىزى بۇ يىل 87 ياشقا كىردى. ئۇ ياشىنىپ قالغانلىقىغا قارىماي دۆلەتنىڭ چوڭ ئىشلىرىغا، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ پەن-مەدەنىيەت ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلۈپ كەلمەكتە.

پايدىلىنىغان ماتېرىياللار

① سەيپىدىن ئەزىزى: «ئۆمۇر داستانى» 1-، 2-كىتاب

② دىلدار ئەزىز: «خەلق قەلبىدىكى رەھبەر سەيپىدىن ئەزىزى»

قوشۇمچە:

تاشكەنتكە بېرىپ ئوقۇش

سەيپىدىن ئەزىزى

1935 ـ يىلى 11 ـ ئايدا ماڭا سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ ئوقۇش پۇرسىتى بولدى. بۇ مېنىڭ ئۆمرۈمدىكى چوڭ بىر ياخشى ئىش بولدى. مېنىڭ ئاشۇ مۇئەللىملىك قىلغان بىر يىلغا يېقىن ۋاقتىمنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئىلگىرىكى ھەربىكەتلىرىم گۆدەكلىك، بىخۇدلۇق جەريانى بولغاندى. ھەربىكەتنى پۈتۈنلەي ئاڭسىز دېگىلى بولمايدۇ. قورال ئېلىپ ئەسكەر بولۇش، جاننى ئايىماي جەڭ قىلىشتىكى مەقسەت، شۇ ۋاقىتتىكى ئىستىبدات ھاكىمىيەتنى يوقىتىش ئۈچۈن ئىدى. ئۇنىڭدىن كېيىنچۇ؟ بۇنىڭغا مەن كىشىنى قانائەتلەندۈرگۈدەك جاۋاب بېرەلمەيتتىم. ئوقۇتقۇچىلىق كۆرسىدا ئوقۇدۇم، مۇئەللىم بولدۇم، كۆزۈم ئېچىلغاندەك قىلدى. ئىلگىرىكىگە قارىغاندا خېلى ئاڭلىق بولۇپ قالدىم، دېسەم بولىدۇ. بۇ ئاڭلىقلىق «مەكتەپ بولمىسا، ئوقۇمىسا، ئىلىم-پەننى بىلمىسە بولمايدىكەن، خەلق نادانلىقتىن ئازاد بولسىلا ئەزگۈچىلەرگە بوزەك بولمايدىكەن» دېگەن ئوقۇمدىن ئىبارەت. لېكىن، خەلقنىڭ ئازادلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، تۆپلۈك ئىنقىلاب قىلىش، مۇستەبىت ھۆكۈمەتنىمۇ ۋە بارلىق ئېكسپىلاتاتورلارنىمۇ يوقىتىش كېرەك ئىدى، ئاندىن خەلقنىڭ راست مائارىپىنى، ھەقىقىي مەدەنىيىتىنى مەيدانغا كەلتۈرگىلى بولاتتى. بۇنداق ماركسىزملىق قاراشتىن مېنىڭ تونۇشۇم تېخى يىراق ئىدى. بەلكى تەتۈرچە، مەكتەپ، ئوقۇش، ئىلىملا ھەممە نەرسىنى ھەل قىلىدىغاندەك تونۇشتا ئىدىم. مېنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ ئوقۇشۇم ئاشۇ گۆدەكلەرچە ساددا چۈشەنچىلەردىن خالاس بولۇپ،

www.uyghurkitap.com

ماركسىزم نۇقتىئىنەزىرىگە بۇرۇلۇشۇمنىڭ باشلىنىشى بولدى.

مېنىڭ سوۋېتكە ئوقۇشقا بېرىشىمغا ھېلىقى بىزنىڭ سابىق تۇەنجاڭ ئەمەنقۇل ھاجى سەۋەب بولدى. ئۇ بىر كۈنى مېنى ۋە ئۆزىنىڭ ئىنىسى (سىڭلىسىنىڭ ئوغلى) مۇھەممەت ھۈسەينىنى چاقىرىۋېلىپ: «سوۋېتكە بارامسىلەر؟» دەپ سورىدى. «نېمىشقا؟» دېسەك، «ئوقۇشقا» دېدى. مەن ئىنتايىن خۇش بولۇپ كەتتىم. ئۇ «مەن مەھمۇت سجاڭ بىلەن سۆزلىشەي، بېرىپ قېلىشىڭلار مۇمكىن» دېدى. بىرەر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن مەھمۇت سجاڭنىڭ سىلىكىبۇسىدىن ئادەم كېلىپ بىزنى سىلىكىبۇغا چاقىرىپ ئاپاردى. ئۇ يەردە بىر ھەربىي ئەمەلدار بىزنىڭ سوۋېتلەر ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا بېرىشىمىزنى ۋە تەييارلىق قىلىشىمىزنى ئۇقتۇردى. ئاۋۇال بېرىشقا تەييارلانغانلار جەمئىي 16 بالا بولۇپ، ھەممىسى تۇرپانلىق، مەھمۇت سجاڭنىڭ تۇغقان، يېقىنلىرى ئىكەن. ئەمەنقۇل ھاجى مەھمۇت سجاڭغا مەسلىھەت بېرىپ، ھەممىسىگە تۇرپانلىق بولسا بولمايدىغانلىقىنى، قەشقەرلىق ئۇيغۇرلاردىن ھەم قىرغىزلاردىنمۇ قوشۇش كېرەكلىكىنى ئېيتىپتىكەن. شۇنىڭدىن كېيىن مەھمۇت سجاڭ قوشۇلۇپ، ئەمەنقۇل ھاجىنىڭ تەكلىپى بىلەن مېنى، مۇھەممەت ھۈسەينىنى، يەنە ئىككى قىرغىز بالىنى قوشقانىكەن. مەھمۇت سجاڭ شىنجاڭدىن سوۋېتكە باردىغان 100 ئوقۇغۇچىنىڭ ئىچىدە 16 ئوقۇغۇچىنى قەشقەردىن ئۆۋەتمىشنى تەلەپ قىلىپ شېڭ شىسەيگە تېلېگراممىا بېرىپتىكەن. شېڭ شىسەي ئۇنىماپتۇ. مەھمۇت سجاڭ قايتا ـ قايتا تېلېگراممىا بېرىپ شېڭ شىسەي بىلەن ئېلىشىۋېرگەندىن كېيىن، ئاخىر ئۇ 12 بالىغا رۇخسەت قىپتۇ. 16 بالىدىن تۆتىنى (تۇرپانلىق بالىلاردىن) قىسقارتىپ، سەككىز تۇرپانلىق، ئىككى قەشقەرلىق، ئىككى قىرغىز قىلىپ بېكىتىپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن بىز ئالدىراپ تەييارلىق قىلدۇق. بىزگە قانچە چاپسان ماڭساڭلار شۇنچە ياخشى، دەپ ئوقتۇردى. ئاساسىي تەييارلىق پاسپورت تەييارلاش ئىكەن، بۇنى ئۇلار ئۆزلىرى جايلىدى. ھەربىيدىن پاختىلىق چاپان، تېرە جۇۋا ـ قۇلاقچا تىكتۇرۇپ بەردى.

مېڭىشنىڭ ئالدىدا مەھمۇت سىجاڭ بىزنى قوبۇل قىلدى. ئۇ تۇرپانلىق بولمىغان تۆتىمىزنىڭ ئەھۋالىنى سۈرۈشتۈردى، ئاندىن بىزگە قىسقىچە نەسىھەت قىلدى. سۆزىنىڭ يادىمدا قالغانلىرى مۇنداق: «سىلەرنىڭ ئوقۇشقا بېرىشىڭلار ئاسانغا چۈشمىدى، شېڭ شىسەي بىلەن قايتا - قايتا ئېلىشىپ يۈرۈپ تەستە ماقۇل قىلدىم. بېرىپ ياخشى ئوقۇڭلار، بولشېۋىكلارنىڭ مەپكۇرىسىنى قوبۇل قىلماڭلار، نامازنى تاشلىماڭلار، مەسچىت سېلىپ بەر دەڭلار، سىلەرنى ناماز ئوقۇتمىسا ئۇرۇشۇڭلار، ماڭا تېلېگرامما بېرىڭلار...». كېيىن ئۇ يەنە: «ماۋۇ سەيپىدىن دېگەن بالا ياخشى ئادەمنىڭ بالىسى ئىكەن، ئۆزىمۇ مۇئەللىم ئىكەن، باشقىلار مۇشۇ بالىنىڭ ئاغزىغا قارايدۇ، بويسۇنمىسىلەر، يوقمۇ؟» دەپ سوردى. ھەممىسى «بويسۇنىمىز!» دېيىشتى. مەھمۇت سىجاڭ ھەرقايسىمىزغا بىر تىللادىن «يوللۇق» بەردى. بىز خوشلىشىپ چىقىپ ماشىنىغا ئولتۇرۇپ ئۇلۇغچات تەرەپكە قاراپ ماڭدۇق.

12 ئوقۇغۇچى: سەيدۇللا سەيپۇللايوف، ئابدۇقادىر ھەسەن، ئەيسا نىياز، ئابلىمىت مەخسۇت، ئەبەيدۇللا رەۋەيدۇللايوف، ئىسمايىل ھېۋزۇللايوف، قەيۇم غوپۇر، ئابلىتىپ نىيازى، مۇھەممەت ھۈسەيىن، ئابدۇقادىر توختاروۋ، تۇرغان خوجامبايوف، يەنە مەن ئىدىم.

ئەسلىدە بىز ماشىنا بىلەن ئەركەشتام چېگرا‌سىدىن ئۆتۈپ، ئايلانما يول بىلەن ماڭماقچى ئىدۇق. بىراق، ئۇ يەرگە چوڭ قار يېغىپ، يولنى توسۇۋاپتۇ. ئەمدى تېرەكداۋان بىلەن ئۇدۇل كېسىپ چېگرادىن ئۆتۈشكە توغرا كەلدى. بۇنداق مېڭىش ئۇچۇن ياخشى ئاتلار كېرەك ئىدى. شۇ ۋاقىتتا سوۋېتتىن قايتقان «مەھمۇت سىجاڭنىڭ كارۋىنى» دېگەن ئاتلىق كارۋان يېتىپ كەلدى. بۇ مەھمۇت سىجاڭنىڭ ئۆزىنىڭ كارۋىنىمۇ، ياكى سىلىڭبۇسىنىڭ كارۋىنىمۇ، ئۇ ئېسىمدە يوق، ئاتلىرى تاللانغان، خېلى پۇختا كارۋان ئىكەن. ئۇلاردىن ئات سورىغانىدۇق، بەرمىدى. ئۇلار بىلەن سۆزلىشىشكە ئابدۇقادىر ھەسەن بىلەن ئابلىمىت مەخسۇتنى چىقىرىپ قويدۇق. ئۇلار جىق سۆزلىشىپمۇ ماقۇل قىلالمىدى. ئاخىرى «مەھمۇت سىجاڭغا ئېيتىپ قامىتىمىز» دەپ ھەيۋە قىلساقمۇ بولمىدى. ئاندىن بىز

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

ئاتچىلارنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ (تۆت -بەش كىشى ئىكەن) «ئۇنىمسائىلار سىلەرنى باغلاپ قويۇپ، ئېتىئىلارنى تارتىۋالمىمىز» دەپ قورقاتتۇق. ئابدۇقادىر ھەسەن ئۇلارغا قاتتىق تاقابىل تۇردى. ئاخىر ئۇلار بىزگە تاللانغان 13 ئات ۋە بىر ئاتلىق باشلامچى بەردى. شۇنىڭ بىلەن بىز تېرەكداۋاننى كۆزلەپ يولغا چىقتۇق.

بىزنىڭ تېرەكداۋاننى ئېشىپ ئۆتكەن سەپىرىمىز ھەم قىيىن، ھەم قىزىقارلىق بىر سەپەر بولغانىدى. بۇ سەپەر توغرىسىدا مەن بۇ يەردە تەپسىلىي يازمىدىم. ئەگەر سىز بىلىشنى خالىسىڭىز «سۇتۇق بۇغراخان» رومانىنىڭ 7 - قىسىم «ئۇلۇغ يۇرۇش»نىڭ بىرىنچى بابىنى كۆرۈپ چىقسىڭىز بولىدۇ. كۆرگەن بولسىڭىز ئېسىڭىزگە ئالالايسىز. بىز ئاشۇ رومانىدا ئېيتىلغاندەك يول بىلەن ۋە ئاشۇنداق قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ بۇ داۋاندىن ئېشىپ ئۆتكەنىدۇق. داۋان ئالدىدىكى قونالغۇ، دەھشەتلىك قار كۆچى، ئېگىز ھەم خەتەرلىك يالغۇز ئاياغ يول، مۇزلۇق تايغاق داۋان، سەكرەتمە تەكچىلىك تاش داۋان، قارغا چۆكۈپ كەتكەن ئادەمنى ئىزدەپ تېپىش، 5000 مېتىر ئېگىزلىكتىكى تاغ چوققىسىغا چىقىش، ئاندىن تاغنىڭ تىك باغرىدا قار ئۈستىدىن سىيرىلىپ ئۇ ياققا چۈشۈش - مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ئاشۇ رومانىدا يېزىلغان سەپەرگە توپتوغرا ئوخشايدۇ. سۇتۇق بۇغراخان تېرەكداۋانىنى ئېشىپتىكەن، ئۇ نېمە ئۈچۈن ئەركەشتامدىن ئايلىنىپ ماڭماي بۇ قىيىن داۋاننى ئاشقان بولغىيدى؟ ئۇ ۋاقىتتا ئەركەشتام ئارقىلىق يول يوقمىدى، ياكى قار بېسىپ كەتكەنمۇ؟ بۇنىسى نامەلۇم، ئىشقىلىپ، تېرەكداۋاندىن ئېشىپتىكەن، ياكى ئاشقان بوپتىكەن. ئۇ ئۆتۈپ، مىڭ يىلدىن كېيىن بىزمۇ بۇ يولنى ماڭدۇق. مۇنداق ئىشلار تارىختا جىق ئۇچرايدۇ. ئەجدادى باسقان يولدىن، بوۋىسى باسقان يولدىن، دادىسى باسقان يولدىن ئەۋلادى، ئوغلى، نەۋرىسى بېسىپ ئۆتۈش - بۇ تەبىئىي ئەھۋال. ئاۋۋالقىلارنىڭ ئىزى بىلەن كېيىنكىلەر مېڭىش ھەر خىل بولىدۇ. مۇنداق مېڭىشلاردا تاپتىن چىقىپ كېتىش، ھەتتا نىشاندىنۇ ئېزىپ كېتىشلەر بولىدۇ. ئەگەر يول ماڭسىمۇ نىشاننى يوقاتماي، ئاخىر كۆزلىگەن مەنزىلگە يېتىپ بارالايدىغانلارمۇ بولىدۇ،

بەلكى ئەجدادلىرى كۆزلىگەن نىشاندىن ئۆتۈپ، تېز سۈرئەت بىلەن يۇقىرى پەللىگە چىقىدىغان كېيىنكىلەر بولىدۇ. بىز مىڭ يىل ئىلگىرىكى بۇغرا يولىدىن ماڭىدۇق. ماڭغان يولىمىز ئوخشاش، لېكىن ئوخشاشماسلىقلار جىق. بۇغراخان قاراخانىيلار خانىدانلىقىنىڭ خاقانى ئىدى، بىز بولساق ئۇنىڭ ئاددىي ئوقۇغۇچى ئەۋلادلىرى. ئۇ ۋەتەننى قوغداش ۋە ئۇ يافتىكى ئۇلۇسلىرىنى قوناقۇزۇش ئۈچۈن ھەربىي يۈرۈش قىلغانىدى. بىز بولساق دۇنياغا نۇر چېچىپ قەد كۆتۈرگەن سوۋېتلەر ئىتتىپاقىغا، قېرىنداش مىللەت ئۆزبېكلەر پايتەختى تاشكەنتكە بىلىم ئېلىش ئۈچۈن كېتىپ بارىمىز. يول بىر، دەۋر باشقا، لېكىن ئومۇمىي تىلەك خەلق ئۈچۈن.

بىز 3 - كۈنى كەچقۇرۇن داۋاندىن ئېشىپ، سوۋېت چېگرا سىنىڭ ئىچىدىكى «سوپى» دېگەن بىر جايغا باردۇق. ئۇ يەردە بىزنى ھەربىيلەر ئۆتكۈزمەي خېلى خاپا قىلدى. ئاخىر پاسپورتلىرىمىزنى كۆرۈپ، بىر ئۆيگە ئەكىرىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدى. بولكا بىلەن شورپا بەردى. يولدا بەك چارچاپ كەتكەنلىكتىن دەرھال ياتتۇق، بىراق، خېلى ۋاقىتتىچە ئېلېكتر چىرىغىغا قاراپ ھەيران بولۇپ پاراڭلىشىپ ياتتۇق. بۇ چىراغ بىزنىڭ يۇرتىمىزدىكى لامپىلارغا ئوخشىمايتتى. جىنچىراغلارغا تېخىمۇ ئوخشىمايتتى. بۇ بەك يورۇق ئىدى. ھەممە يەرنى يوپيورۇق قىلىۋېتىدىكەن، يېڭىنە چۈشۈپ كەتسىمۇ تاپقىلى بولاتتى. ئەمدى ئۇخلايلى دېسەك، بۇ چىراغنى قانداق ئۆچۈرۈشنى بىلمىدۇق. ئۇنىڭغىچە بىر ئادەم كېلىپ ئىشكىنىڭ تۈۋىدە تامدا تۇرغان بىر قارا نەرسىنى باسقانىدى. چىراغ ئۆچۈپ كەتتى. بىز ھەيران قېلىپ كۈلۈشتۇق. كېيىن ئۇخلاپ كەتتۇق.

بۇ ئەھۋال سىزگە غەلىتە تۇيۇلۇشى مۇمكىن. تېخىنىكا تەرەققىي قىلغان زاماندا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن، تۇغۇلۇپ كۆزىنى ئېچىپلا توك چىرىغىنى كۆرگەن ئادەملەر ئۈچۈن بۇ راستتىنلا غەلىتە گەپ. لېكىن، بىز بولساق بىرىنچى قېتىم دۇنياق يورۇق، سىرىنى بىلگىلى بولمايدىغان تىلسىم چىراغنى كۆرۈۋاتىمىز - دە! ماشىنا، تېخنىكىدىن گەپ قىلغاندا، بىزنىڭ بىرىنچى كۆرگىنىمىز ئاپتوموبىل ئىدى. ئىككىنچى كۆرگىنىمىز مۇشۇ

چىراغ بولدى. بىزنىڭ ئۇياقتا ئوقۇغان ۋاقىتلىرىمىزدا ھەر بىر تېخنىكا يېڭىلىقلىرىنى كۆرگەندە بىر قېتىم پەيدا بولىدىغان ئاجايىپ ھېسسىياتلىرىمىز ۋە ئىشلىرىمىز ناھايىتى جىق. بۇ ئەسلىمىنى ئوقۇش جەريانىدا زېرىكىپ قالماسلىقىڭىز ئۈچۈن، ئورنى كەلگەندە مۇناسىق قىزىق گەپلەرنى سىزگە ئېيتىپ بېرىشىم مۇمكىن.

ئەتىسى بىزنى ئېگىز يوڭ باسقان چوڭ ماشىنىلارنىڭ ئۈستىگە ئولتۇرغۇزۇپ قويدى. بىر-ئىككى سائەت تاغ ئارىسىدا ماڭغاندىن كېيىن، ئالدىمىزدا يەنە ئاسمانپەلەك بىر تاغ كۆرۈندى. سەپىرىمىز مۇشۇ تاغنىڭ ئۈستى بىلەن داۋاملىشىدىكەن، بۇنى «ئالايىڭ تېغى» دەيدىكەن، تېرەكداۋاندىن قۇتۇلدۇقمىكىن دېسەك، ئالايداۋانغا كەپتىمىز. بىراق، بۇ تاغ ئېگىز بولغان بىلەن يىلان باغرى ئايلانما يوللاردىن ماشىنا بىلەن چىقىدىكەنمىز. داۋاننىڭ ئۈستىگە چىققاندىن كېيىن قارىساق، ئارقىمىزدىكى ھېلىقى تېرەكداۋان بۇنىڭدىن پەس كۆرۈنۈپ قالدى. داۋاندىن ئۇ ياقتا چۈشۈشكە باشلىدۇق. يىپتەك تارتىلغان چېتى كۆرۈنمەيدىغان تۈپتۈز تاش يولدىن مېڭىپ تاغدىن ئەمدى چۈشتۇق دېگەندە يامغۇر يېغىپ كەتتى. قار ئارىلاش ياغقان يامغۇردا چىلىق-چىلىق ھۆل بولۇپ كەتتۇق. ئۈستىمىزدىكى تېرە جۇۋا، تېرە قۇلاقچىلار شىلىمەكىلا بولۇپ قالدى. دۇگدىيىپ، قىينىلىپ ئولتۇردۇق. قاراڭغۇ چۈشتى، خېلى ماڭغاندىن كېيىن، يىراقتا توك چىراغلىرى يولتۇزدەك پىلىلداپ كۆرۈنۈشكە باشلىدى. بىردەمدىن كېيىن، بىز داۋاملىق مېڭىپ بىر شەھەر ئىچىگە كىردۇق. بۇ «ئوش» دېگەن شەھەر ئىكەن. بىزنى يوغان بىر مەكتەپكە ئوخشىغان ئىمارەتنىڭ ھويلىسىغا ئەكىلىپ تاشلىدى. كېيىن ئىككى ئادەم چىقىپ بىزنى بىر چوڭ زالغا باشلاپ ئەكىردى ۋە: «مۇشۇ يەردە ئوخلاڭلار» دېدى. خورجۇنلىرىمىزنى بېشىمىزغا قويۇپ ياتتۇق. ئەمدى تاڭ ئاتاي دەپ قالغانىكەن، بىر رۇس كىرىپ ۋارقىرىغىلى تۇردى. سۆزىنى چۈشەنمەيمىز، بۇ «قوپۇڭلار» دېگىنى ئىكەن. كېيىن بۇ رۇس بىز يانقان يەرگە كېلىپ تېخىمۇ ۋارقىراپ كەتتى. بىزگە خاپا بولۇپ بىرنېمىلەرنى دەيدۇ، يا چۈشەنمەيمىز. ئۇ يېنىمىزدىكى قاتلاپ قويۇلغان

تېره جۇڭلارنى پۈتى بىلەن تېپىپ تېخىمۇ ژارقىرىدى. كېيىن بۇ نېمە ئۈچۈن جۇڭلارنى تېپىپ ژارقىرايدۇ دېسەك، ھېلىقى يامغۇردا ھۆل بولۇپ كەتكەن تېره جۇڭلار مەشىنىڭ ئىسسىقىدا قاتتىق پۈراپ ئۆينىڭ ئىچى پۈراققا تولۇپ كېتىپتۇ. رۇسنىڭ شۇنىڭغا خاپا بولۇپ ژارقىرىغانلىقىنى بىلمۇالدۇق. ئۇ جۇڭلارنى، خۇرجۇنلىرىمىزنى كۆتۈرۈپ، «ماڭ» دېگەن ئىشارەت بىلەن بىزنى باشلىدى. ئاچقىچ ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا توختىتىپ قويۇپ كىرىپ كەتتى. بىز نېمە بولغانلىقىنى، نېمە قىلىدىغانلىقىمىزنى بىلمەي تۇرساق، بىر قىرغىز ئادەم كېلىپ بىزگە نېرىراقتا بىر ئۆيگە كىرىپ يۈزلىرىمىزنى يۇيۇپ، ئاندىن تاماق يەيدىغانلىقىمىزنى ئېيتتى. جۇڭا - خۇرجۇنلىرىمىزنى ھويلىدىكى بىر كۆزەتچىگە قاراپ قويۇشقا تاپشۇردۇق. بىر يەردە يۈزىمىزنى يۇيۇپ، يەنە بىر يەرگە چىققاندا قولىمىزغا بىردىن چوڭ كۆرۈشكا، بىردىن بىلەت تۇتقۇزۇپ قويدى. بېرىپ بىر يەردە قاتار تۇرغان ئادەملەرنىڭ كەينىدە تىزىلىپ تۇردۇق. كېيىن نۆۋەت كېلىپ، بىر تۆشۈكنىڭ ئالدىغا كەلسەك، ھېلىقى بىلەتنى ئېلىپ، بىر تەخسىدە بىر پارچە بولكا، تۆت دانە چاقماق قەنت، يەنە بىر تەخسىدە ياڭيۇ شورپىسى بەردى. ئۇنى ئېلىپ بىر بوش جوزىغا بېرىپ ئولتۇرۇپ يېدۇق. يەپ بولۇپ ئۇ يەردىن چىقتۇق، ھېلىقى كۆرۈشكىنى بىزگە بېرىۋېتىپكەن. باشقىلارنى دوراپ، بىز ئۇنى بىلىمىزدىكى بەلبەغمىزغا باغلىۋالدۇق. كېيىن بىزنى بىر مەكتەپ سىنىپىغا ئەكىرىپ ئولتۇرغۇزدى. بىز ھەيران قېلىپ ئولتۇردۇق. كېيىن بىر ئادەم يەنە بىر سۆلەتلىكرەك ئادەمنى باشلاپ كېلىپ قىرغىزچە: «بۇ سىلەرنىڭ مۇئەللىملىرىڭلار» دەپ تونۇشتۇردى. بىز ھەيران قالدۇق، مۇئەللىم ئىسىم- فامىلىلىرىمىزنى سوراپ تىزىمغا ئالغاندىن كېيىن ئىمتىھان ئېلىشقا باشلىدى، بىز تۇرۇپ بىزنىڭ بۇ يەردە ئوقۇمايدىغانلىقىمىزنى، تاشكەنتكە بېرىپ ئوقۇيدىغان جۇڭگو بالىلىرى ئىكەنلىكىمىزنى ئېيتتۇق. بۇ سۆزىمىزنى چۈشەندۈرەلمەي، بىر قىرغىز بالىنىڭ يارىدەمى بىلەن ئاران ئۇقتۇرساقمۇ ئۇلار بىزنى زادىلىق قىلىپ كۈلۈشكە باشلىدى. «سىلەر مۇشۇ يەرگە ئوقۇشقا كەلگەن بالىلار،

www.uyghurkitap.com

شوپۇرلۇقنى ئۆگىنىسىلەر، چاتاق قىلماي ئولتۇرۇڭلار» دەپ بىزگە قايتا-قايتا چۈشەندۈرۈپ نەسىھەت قىلدى. ئاخىر بولماي بىز ھەممىمىز ئورنىمىزدىن قوپۇپ پاسپورتلىرىمىزنى ئېلىپ كۆرسىتىپ تۇرۇۋالدۇق: «بىز ئوشقا كەلمىگەن، تاشكەنتكە كەلگەن، بىز جۇڭگولۇق» دېدۇق. كېيىن ئۇلار بىر باشلىقنى باشلاپ كىردى، ئۇ پاسپورتلىرىمىزنى كۆرۈپ، ئەھۋالنى چۈشىنىپ، ئاندىن بىزنى باشلاپ ئاچىقىپ دەرۋازىدىن چىقىرىۋەتتى. كېيىن مەلۇم بولدىكى، ئۇ يەردە شوپۇرلۇق كۆرسى ئېچىلمىدىكەن، تاغلاردىن قىرغىز بالىلىرىنى ئەكېلىپ ئوقۇتىدىكەن. بىزنى شۇ يەرگە ئوقۇغىلى كەلگەن تاغلىقلار، دەپ ئاخشام تۇنده شۇ يەرگە ئاپىرىپ تاشلاپتىكەن. بىر كېچىنى ئاشۇنداق ئاۋارىچىلىقتا ئۆتكۈزدۇق. زالدىن ھويلىغا، ھويلىدىن سىنىپقا كىرىپ، ئاندىن تالاغا قوغلاندۇق. بۇ قىزىق ئىش بولدى. بىر ياقتىن كۈلىمىز، بىر ياقتىن ئاچچىقىمىز كېلىدۇ.

ئەمدى بىز نەگە بارىمىز؟ ئۇنى ئۆزىمىزمۇ بىلمەيمىز. شۇنداق بېشىمىز قېتىپ، خۇرجۇن - جۇۋۇلىرىمىزنى تىزىپ قويۇپ يولنىڭ بويىدا ئولتۇرساق، بىر ئۆزبېك ئادەم كېلىپ قالدى. ئۇ ئادەمنىڭ توسۇپ ئەھۋالىمىزنى ئېيتتۇق. ئۇ پاسپورتلىرىمىزنى كۆرۈپ ئەھۋالىمىزنى ئاڭلاپ، بىزگە ئېچىندى. سىياقىدىن بىر كادىرغا ئوخشايدىكەن. «سىلەر قىينىلىپ قاپسىلەر، ئەنجاندا سىلەرنىڭ كونسۇلخانا بار، شۇ يەرگە بېرىڭلار. ماۋۇ ياقتىن ماشىنا كېلىدۇ. ماشىنىنىڭ ئالدىنى توسىسىڭلار سىلەرنى ئاپىرىپ قويىدۇ» دېدى. بۇ ئادەمگە قايتا-قايتا رەھمەت ئېيتىپ، ماشىنا كۈتۈپ ئولتۇردۇق. كېيىن كۆمۈر باسقان، يۇڭ باسقان، ياغاچ باسقان چوڭ ماشىنىلار غارقىراپ كەلگىلى تۇردى. بىز بېرىپ ئالدىنى توسۇيمىز. شوپۇرلار سىگنال بېرىپ ۋارقىراپ، خاپا بولۇپ ئۆتۈپ كېتىدۇ. ئاۋۇال ئىككىمىز توسۇدۇق، بولمىدى. كېيىن بەش - ئالتىمىز توسۇدۇق، ئۇمۇ بولمىدى. ئاندىن بىر ماشىنا كەلگەندە ھەممىمىز يولنىڭ ئوتتۇرىسىغا چىقىپ توسۇۋالدۇق، سىگنال بېرىۋەرسىمۇ ئۇنىمىدۇق. ماشىنىنىڭ شوپۇرى يوغان بىر رۇس ئىكەن، ئۇ چۈشۈپ بىر نېمىلەرنى

دەپ قاتتىق ۋارقىراپ، بىزنى ئىتتىرىپ-يىقىتىپ دېگەندەك يول ئاچتى-دە، ماشىنىسىنى ھەيدەپ ئۆتۈپ كەتتى. بۇ خەق نېمە ئۈچۈن ماشىنىسىغا ئالمايدۇ بىزنى؟ دەپ بېشىمىز قېتىپ ئولتۇرساق، بىر ۋاقىتتا ئاستىغا تۆت چاق بېكىتىلگەن چىرايلىق بىر ئەينەكلىك ئۈي كېلىۋاتىدۇ، بۇنىڭغا قاراپ ھەيران قالدۇق. يېنىمىزدىكى بىرسى: «بۇ رۇسلار يامان خەق ئىكەن، ئۆينىڭ ئاستىغىمۇ چاق بېكىتىۋاپتۇ» دېدى. ئۇنىڭ ئىچىدە لىقلا ئادەم ئولتۇرۇپتۇ، ئالدىمىزدىن ئۆتكەندە سۈر باسقاندەك بولۇپ قاراپ قالدۇق. چوڭ ماشىنىنى توسايلى دېسەك توختىمايدۇ، قورساق ئاچقىلى تۇردى، ئەمدى قانداق قىلارمىز، دەپ تۇرساق، ھېلىقى ئۆزىبەك ئادەم قايتىپ كېلىپ قالدى. «ۋاي نېمىشقا تېخى كەتمىدىڭلار؟» دەپ سورىدى. «بىزگە ماشىنىلارنى توسۇڭلار دېگەنتىڭىز، توسساق ئۇنىمىدى، توختىمىدى» دېگەنتۇق، ئۇ ئادەم ھەيران قالدى. ئۇنىڭغىچە ھېلىقى ئەينەكلىك ئۈيدىن يەنە بىرى كەلدى. «ئەنە ماشىنا كەلدى، چاپسان تەييار بولۇڭلار، مەن سېلىپ قويايى» دېدى ئۇ ئادەم. بىز بىر-بىرىمىزگە قاراپ ھەيران بولۇشتۇق. «ئاشۇ ئۆيگە بىزنى ئولتۇرغۇزامدۇ؟» دەپ سورىغىنىدۇق، ئۇ ئادەم كۈلۈپ: «بۇ ئۈي ئەمەس، بۇنى ئاپتوبۇس دەيدۇ، ئادەم توشۇيدىغان ماشىنا» دەپ چۈشەندۈردى. ئاندىن ئۇ بېرىپ ئاپتوبۇسنى توختىتىپ، بىزنى چىقارماقچى بولغانىدى. شوپۇر يۈكلىرىمىزگە قاراپ ئۇنىمىدى. خۇرجۇنىمىزغۇ ئانچە چوڭ ئەمەس، يەنە ھېلىقى تېخىچە پۈراپ تۇرغان ھۆل تېرە جۇۋىلار ئۇنىڭغا باشقىچە كۆرۈندى بولغاي. ئاندىن ئۇ ئادەم بىز بىلەن مەسلىھەتلىشىپ: «بىر ئادەم بىلەن نەرسىلىرىڭلارنى قالدۇرۇڭلار، مەن كېيىن ماشىنا بىلەن يولغا سېلىپ قويايى» دېدى. بىز ئىچىمىزدىكى يۈرەكلىكرەك ھەم چوڭراقىمىز قادىر ھەسەننى نەرسىلەر بىلەن قالدۇرۇپ، مېڭىپ كەتتۇق. تۆت-بەش سائەت يول يۈرۈپ ئەنجانغا كەلدۇق. بىزنىڭ كېلىدىغانلىقىمىزنى كونسۇلخانا بىلىدىكەن، ئۇلار قارشى ئالدى. كونسۇلخانا ھويلىسىدىن بىزگە بىر ئۈي ئاجرىتىپ بەردى. كەچلىكى قادىر ھەسەن يېتىپ كەلدى. كەچكى تاماقنى يەپ بولغاندىن كېيىن كونسۇل سارۇچىن دېگەن ئادەم مەجلىسخانىسىدا بىزنى قوبۇل

قىلدى. خېلى سىلىق، ئوبدان ئادەم ئىكەن. بىزنىڭ كېلىشىمىزنى بىلمەنخانلىقىنى، بۇ توغرۇلۇق ئۇرۇمچىدىن تېلېگراممۇ كەلگەنلىكىنى ئېيتتى. بىزنىڭ يولدا قىينالغانلىقىمىزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئالدىمىزغا ئادەم ئەۋەتمىگەنلىكىگە ئەپسۇسلىنىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئاندىن بىر - ئىككى كۈن ئەنجاندا دەم ئېلىشىمىزنى، كېيىن تاشكەنتكە يولغا سېلىپ قويىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

ئەتىسى دەم ئالدۇق. كونسۇلخانىنىڭ بىر كادىرى شەھەرنى ئايلاندۇردى. بۇ شەھەر بەك چوڭ، بەك چىرايلىق كۆرۈنۈپ كەتتى. تەكشى سېمونت كوچىلار، مال بىلەن تولغان ئەينەكلىك چوڭ دۇكانلار، قەۋەت-قەۋەت چوڭ ئىمارەتلەرنى كۆرۈپ ھەيران قالدۇق. بۇ كوچىلاردا ھېلىقى ئاپتوبۇس دېگەن ماشىنىدىن باشقا قوڭغۇزدەك يۈگۈرۈپ يۈرىدىغان كىچىك ماشىنىلارمۇ بار ئىكەن. بىر مەيدانغا كەلسەك يوغان بىر ئادەمنىڭ ھەيكىلى تۇرۇپتۇ، بۇنىڭ لېنىنىنىڭ ھەيكىلى ئىكەنلىكىنى بىلدۇق. ھەيكەل سول قولىدا چاپىنىنىڭ ياقىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، ئوڭ قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، جەنۇب تەرەپكە سوزۇپ تۇرىدىكەن. بىزنى باشلاپ چىققان يەنە بىر ئۇيغۇر ئادەم بار ئىدى. ئۇ كونسۇلخانىنىڭ جۇڭگو پۇقرالىرىغا قارايدىغان ئادىمى بولۇپ، ئۇنى «ئاقساقال» دەپ ئاتايدىكەن. ئۇ ئادەم ئاشۇ لېنىن ھەيكىلى توغرىسىدا بىر ھېكايە سۆزلەپ بەردى. بىر قەشقەرلىق ئەنجانغا كېلىپ، بىر ئۆزبېك بىلەن دوست بوپتۇ. ئۇلار ئايلىنىپ ئاشۇ مەيدانغا كەلگەندە، ھېلىقى قەشقەرلىق لېنىنىنىڭ ھەيكىلىنى كۆرۈپ: «بۇ كىم» دەپ سوراپتۇ. «بۇ پۈتۈن رۇسىيىنى، بىزنىڭ مۇشۇ يۇرتلىرىمىزنى ئازاد قىلغان ئادەم» دەپتۇ ئۆزبېك. «بۇ ئادەم نېمىشقا قولىنى بىز تەرەپكە سوزۇپ تۇرىدۇ؟» دەپ سوريسا، «ئاشۇ قەشقەرنى ئازاد قىلالماي قالدىم دېگىنى» دەپتۇ ئۆزبېك، كېيىن ئۆزبېك قەشقەرلىقتىن «سىلىنىڭ يۇرتىنىمۇ مۇشۇنداق چوڭ ھەيكەللەر بارمۇ؟» دەپ سوراپتىكەن، ئۇ: «بار» دەپتۇ. «ئۇ ھەيكەل قانداق تۇرىدۇ؟» دەپ سوريسا، «قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، مۇشۇ تەرەپكە قاراپ تازىم قىلىپ تۇرىدۇ» دەپتۇ، «ئۇ نېمە قىلغىنى» دېسە، «كېلىپ بىزنىمۇ ئازاد

قىلىۋەتسىلىكەن دېگىنى» دەپتۇ. بۇ ئاددىيغىنا ھېكايە خېلى جىق مەزمۇننى ئىپادە قىلالاتتى. بىزمۇ «ئەتتەڭ، شۇ ئادەم بېرىپ بىزنىڭ يۇرتلارنىمۇ ئازاد قىلىۋەتمەپتىكەن-دە!» دېيىشتۇق. ئۇ ئادەمنىڭ ئۆلگىنىگە 11 يىل بولغان ئىكەن. بىز «لېنىن» دېگەن نامنى بۇرۇن خېلى ئاڭلىغان. ئەمدى ئۇنىڭ ھەيكىلىنى كۆرۈش بىلەن بىزدە لېنىنغا مۇھەببەت پەيدا بولۇشقا باشلىدى. بىز شەھەرنى ئايلىنىپ قايتىپ كەلدۇق.

ئەتىسى، چۈشتىن كېيىن پويىزغا ئولتۇرۇپ تاشكەنتكە ماڭماقچى بولدۇق. ۋوگزالغا كېلىپ ئازراق كۈتكەندىن كېيىن، قاتتىق ۋاراقراپ، تۇتۇن پۈركىرىتىپ تاراقلىغان ئاۋازى بىلەن يەرنى تىترىتىپ بىر نېمە چىقىپ كەلدى. ئۇ ۋاراقراپ ئالدىمىزغا كېلىپ توختىغاندا، ھەيۋىتىدىن تىترەپ كەتتۇق. ئەگەر ئەتراپىمىزدا باشقا ئادەملەر بولمىغاندا، قېچىشىمىزمۇ مۇمكىن ئىدى. ئۇ راستتىنلا ھەيۋەتلىك نەرسە ئىكەن. بايىقى ئاستىغا چاق بېكىتكەن «ئۆي» بۇنىڭ ئالدىدا يىپ ئېشىلمەيدىكەن. ئەمدى «پويىز» نىمۇ كۆردۇق. بۇ بىز ئۈچۈن چوڭ يېڭىلىق ئىدى، ئەلۋەتتە. ئارقىسى كۆرۈنمەيدىغان ئۇزۇن ئەينەكلىك ئۆيلەر چېتىلغان بۇ كارامەت نەرسىنى بىزنى ئۇزاتقىلى چىققانلار چۈشەندۈرگىلى باشلىدى. ئۇلار بىزگە پويىزنىڭ ئىچىدە ئوغرى بولىدىغانلىقىنى، دىققەت قىلمىساق نەرسىلىرىمىزدىن ئايرىلىپ قالىدىغانلىقىمىزنى ئېيتتى. ئۇلار ئوغرىنى بەك دەھشەتلىك قىلىپ چۈشەندۈردى. «پولۇڭنى تۈيدۈرماي ئالىدۇ. تۈيۈپ قېلىپ قارشىلىق قىلساڭ ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. ئەگەر ئاياغ كىيىملەرنىڭ ئىچىدە يوشۇرغان پۇلۇڭ بولسا پالتا بىلەن پۇتۇڭنى چاناپلا ئېلىپ كېتىدۇ. سائەت تاقىغان قولۇڭنى دېرىزىدىن چىقارما، قولۇڭنى سائەت بىلەنلا كېسىۋالىدۇ» دېگەنگە ئوخشاش قورقۇنچلۇق گەپلەر قايتا-قايتا تەكرارلاندى. ئاخىردا ھېلىقى «ئاقساقال»: «ئوغرى كېلىدىغان بولسا ھەممىڭلار ئۆمىلىشىپ قارشى تۇرۇڭلار. «زاگىرانچىنى چالىۋېتىڭ دەڭلار» دېدى. بۇ «بىز چەت ئەل كىشىلىرى دەڭلار» دېگىنى ئىكەن. ئۇلار ئاخىر بىزنى پويىزغا چىقىرىپ، ۋاگوننىڭ ئاخىرىدىكى ئىككى قات قىلىپ قويۇلغان 12 كارىۋاتقا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدى.

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

پويىز تاراتلاپ كېتىپ باردۇ. بىز ھەم خۇشال، ھەم ھەيران، لېكىن، ئوغرىدىن قورقۇپ يۈرىكىمىز گۈپۈلدەپ ئۇرۇپ تۇرىدۇ. كارىۋاتنىڭ باش تەرىپىگە خۇرجۇن - جۇۋىلىرىمىزنى قويۇۋېلىپ بىر-بىرىمىزگە قارىشىپ مىدىرلىماي ئولتۇردۇق. قادىر ھەسەن بىزگە بىز تۇرغان مۇشۇ يەرنىڭ ئۆزىنىڭ ئاخىرى ئىكەنلىكىنى، ئادەم كىرگۈزمەسلىكىمىز كېرەكلىكىنى ئېيتتى. ئاستىنقى ئوچ كارىۋاتتا ئالتەيلەن ئولتۇرۇپ، پۈتلىرىمىز بىلەن ماڭىدىغان يەرنى توسۇۋالدۇق. كېيىن ئادەملەر كېلىپ بىز تەرەپكە ئۆتمەكچى بولدى. ئۇلارنى بىز ماڭغۇزمىدۇق. ئۇلار قايتىپ كېتىپ يەنە بىر نەچچەيلەن قوشۇلۇپ كەلدى. بىز پۈتمىزنى تارتمىدۇق، ئۇلار رۇسچىلاپ بىر نېمىلەرنى دەپ ۋارقىرىدى. بىز ھېلىقى «ئاقساقال» ئۆگىتىپ قويغان «زاگىرانچىنى چالمۇڭ» دېگەن سۆزنىلا تەكرارلاۋەردۇق ۋە ئەمدى ئۇلار ئۇرۇنمىدىغان بولسا ھۇجۇم قىلىشقا تەييار تۇردۇق. ئادەملەر كۆپەيىپ، جېدەلگە ئايلىنىشقا ئاز قالدى. بىر ۋاقىتتا يېرىم ھەربىيچە كىيىنگەن بىر ئادەم كېلىپ بىزگە ھۆرمەت بىلەن چاس بېرىپ بىر نېمىلەرنى دېدى. ئۇنىڭ ھۆرمەت قىلغىنىغا قاراپ بىر ئاز بوشاشقىمىز بار. يەنە ئۇنى يېرىم ھەربىيچە ياسانغان ئوغرى بولمىغىدى دېگەن ئەندىشىمىزمۇ بار. شۇڭا ئۇنىمۇ ئۆتكۈزمىدۇق. «زاگىرانچىنى چالمۇڭ» دەپلا تۇرۇۋەردۇق. ئۇ كېتىپ بىر ئازدىن كېيىن، ئۆزىگە ئوخشاش كىيىنگەن بىر ئادەمنى باشلاپ كەلدى. ئۇ كېلىپلا ئۆزىبېكچە سۆزلەپ بىزدىن ئەھۋال سورىدى. بىز ئۇنىڭغا «بۇلار بىز تۇرغان مۇشۇ يەرگە بېسىپ كىرمەكچى، بىز كىرگۈزمەيمىز. بىز قەشقەردىن كەلگەن، زاگىرانچىنى چالمۇڭ» دەپ تۇرۇۋالدۇق. كېيىن ئۇ ئادەم بىزگە چۈشەندۈردى. بۇ بىزنىڭ ئۆيىمىز ئەمەسكەن، مۇشۇ ۋاگونلارغا ئوتتۇرىسىدىكى يول بىلەن كىشىلەر مېڭىپ نېرىقى ۋاگونلارغا ئۆتۈپ تۇرىدىكەن. بىز بۇنداق قىلساق، پويىز تەرتىپىگە خىلاپلىق قىلغان بولىدىكەنمىز. ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ بەك خىجالەت بولدۇق، ھەممىمىز قادىر ھەسەنگە ئالايدۇق ۋە ئادەملەرنىڭ ئۆتۈشى ئۈچۈن پۈتمىزنى تارتىپ يول بەردۇق. شۇنداقتىمۇ ئوغرىغا دىققەت قىلىش

كېرەك، دەپ ئويلاشتۇق. قارا ئاخۇ چۈشكەندىن كېيىن، ئەندىشىلەرمۇ كۆچەيدى. تۆتتىن-تۆتتىن بولۇپ، ئىككى سائەتتە بىر ئالمىشىپ نۆۋەتتە تۇردۇق.

شۇنداق قىلىپ، يېرىم ئۇخلاپ تاڭ ئېتىشقا ئاز قالغاندا تاشكەنتكە كەپتىمىز. پويىز توختىدى، نەرسىلىرىمىزنى ئېلىپ پەسكە چۈشتۇق. ئەمدى نەگە بارىدىغانلىقىمىزنى بىلمەيتتۇق. كېيىن پويىزدىكىدەك ساقچى كىيىمى كىيگەن بىر ئۆزبېكنى تېپىپ، ئۇنىڭغا: «بىز جۇڭگو كونسۇلخانىسىغا بارىمىز» دەپ ئېيتقانىدۇق، ئۇ بىزنى باشلاپ چىقىپ ئوگزالنىڭ ئالدىدا تۇرغان بىر پوچتا ھارۋىسىنى كۆرسىتىپ، بىزنى ھارۋىكەشكە تونۇشتۇردى. ھارۋىكەش رۇس ئىكەن. ئۇ ئادەم ئۇنىڭغا بىر نېمىلەرنى دەپ، بىزنى كونسۇلخانىغا ئاپىرىپ قويىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ھارۋىغا يۈكلىرىمىزنى باستۇق، ئەمدى يەنە ئەندىشە تۇغۇلدى: «بۇ ھارۋىكەش ھارۋىنى ھەيدەپلا ئەقىچىپ كەتسە قانداق قىلارمىز؟» مەسلىھەتلىشىپ بۇنىڭغىمۇ چارە تاپتۇق: ئىككىمىز بىرىپ ئاتنىڭ ئىككى تەرىپىدىن تىزگىننى چىڭ تۇتۇپ ماڭدۇق، بىرىمىز ھارۋىكەشنىڭ يېنىدا ئولتۇردۇق، قالغانلار ھارۋىنى ئوراپ، مۇشۇ خىلدا «ئوغرى» بولۇپ قىلىشى مۇمكىن بولغان ھارۋىكەشنى مۇھاسىرە قىلىپ ماڭدۇق. ژوگزالدىن كونسۇلخانىغىچە بولغان ئارىلىق خېلى بار ئىكەن، ياخشى، ھارۋىكەش تىنچ - ئامان بىزنى ئۇ يەرگە يەتكۈزۈپ كەلدى. يۈكلىرىمىزنى دەرۋازا تۈۋىگە چۈشۈرۈۋېلىپ، ھارۋىكەشكە پۇل بېرىپ، كونسۇلخانىنىڭ دەرۋازىسىنى ئۇردۇق. خېلى ساقلىساقمۇ ھېچكىم چىقمىدى. تېخى تاڭ ئاتمىغان، ئادەملەر قوپمىغان ۋاقىت بولغاچقا، دەرۋازىنى قېقىۋەردۇق. كېيىن بىرىسى دەرۋازىنىڭ ئىچىدىن: «سەن كىم؟» دەپ خەنزۇچە ۋارقىرىدى. ئارىمىزدىكى ئاز-تولا خەنزۇچە بىلىدىغانلاردىن بىرسى: «بىز قەشقەردىن كەلگەن ئوقۇغۇچى» دەپ جاۋاب بەردى. ئەمما، يەنە ئاچمىدى. شۇنىڭ بىلەن خاپا بولۇپ تەلۈلىكىمىز تۆتتى-دە، ئۈچ- تۆتتىن بىرلىشىپ ۋارقىراپ، دەرۋازىنى ئۇرۇۋەردۇق. دەرۋازىنىڭ ئىچىدىن ئادەملەرنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندىيۇ، لېكىن ئاچمىدى. ئاچچىقىمىز بارغانچە ئەۋجىگە

www.uyghurkitap.com

چىقىپ: «ئۆزىمىزنىڭ كونسۇلخانىمىز تۇرسا، بىر شۇنچە قىينىلىپ كەلگەن تۇرساق، يەنە بىزگە دەرۋازا ئېچىپ بېرمەمسەن؟» دەپ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىشىپ ئۇرۇشۇردۇق. قادىر ھەسەن: «يەنە ئاچمىسا دەرۋازىنى چېقىش كېرەك» دەپ ۋارقىرىدى. ئۇنىڭغىچە دەرۋازىنىڭ ئىچىدىن ئۈيغۇرچە: «سىلەر نېمە ئادەملەر؟» دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى. بىز كىملىكىمىزنى ئېيتقاندىن كېيىن، دەرۋازىنىڭ يېنىدىكى يان ئىشىكتىن بىر ئادەم چىقىپ «بىزنى قوپاللىق قىلدىڭلار» دەپ تەنقىد قىلغىلى، «بۇ قەشقەر ئەمەس، مەدەنىيەتلىك شەھەر» دەپ بىر نېمىلەرنى دېگىلى تۇرغانىدى، «بىز مۇشۇنداق قىينىچىلىقتا كەلسەك، ئىشكىنى ئېچىپ بەرمەي مۇشۇنداق قىلساڭلار قانداق بولىدۇ؟» دەپ قائىدە سۆزلىدۇق. باشقىلارمۇ جاۋابلاپ سوئاللارنى ياغدۇرۇۋەتتى. ئۇ بىچارە قورقۇپ ئىچكىرىگە قاراپ ۋارقىرىغانىدى، بىر نەچچە ئادەم چىقتى، بىزنى ھويلىغا كىرگۈزۈپ بىر چوڭ ئۆيگە ئېلىپ كىرىپ ئولتۇرغۇزدى. «خاپا بولماڭلار»، دېدى ھېلىقى ئادەم «مېنىڭ ئېتىم مەمەتجان، مۇشۇ كونسۇلخانىنىڭ خىزمەتچىسى. سىلەر دەرۋازىنى يامان قاتتىق ئۇرغاندىن كېيىن، بىز باشقا ئادەممىكىن دەپ قورقۇپ قاپتىمىز. دەم ئېلىڭلار، بىر ئاز ئۇخلىۋېلىڭلار!» دەپ چىقىپ كەتتى. شۇ يەردىلا خورجۇنلىرىمىزنى بېشىمىزغا قويۇپ يېتىپ ئۇخلاپتىمىز. بىر ۋاقىتتا يەنە ھېلىقى مەمەتجان كىرىپ: «كونسۇل سىلەر بىلەن كۆرۈشمەكچى» دېدى. ئارقىسىدىن بەستلىك، يوغان بىر ئادەم كىرىپ كەلدى. مەمەتجان، مانا بۇ كىشى كونسۇل گەن ۋۇلۇ بولىدۇ، دەپ تونۇشتۇردى. بۇ ئادەم شىبە ئىكەن، ئەنجاندىكى كونسۇلمۇ شىبە ئىكەن، ھەممىمىز ئورنىمىزدىن قوپۇپ تۇرغانىدۇق، ئۇ كېلىپ بىر-بىرىدىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. چالىراق ئۈيغۇرچىمۇ سۆزلەيدىكەن، بىزنىڭ توغرىمىزدا ئۇرۇمچىدىن تېلېگرامما ئالغانلىقىنى، لېكىن بىزنىڭ بۇگۈن كېلىشىمىز تۈيۇقسىز بولۇپ قالغانلىقتىن دەرۋازىدا بىر ئاز كۆڭۈلسىزلىك بولغانلىقىنى ئېيتىپ، بىزدىن ئۆزرە سورىدى. ئەنجاندىكى سارۇچىنمۇ يۈمشاق ئادەم ئىكەن. بۇ ئادەممۇ خېلى سىلىق سۆزلىدى. گەن ۋۇلۇ: «تاماق يەپ دەم

ئېلىكلار، سىلەر ئوقۇيدىغان مەكتەپكە خەۋەر قىلدۇق، ئادەم كېلىدۇ» دېدى.

ئەتىگەنلىك تاماقنى يەپ پاراڭلىشىپ ئولتۇردۇق. ئۆزىمىزنىڭ مەدەنىيەتسىزلىكى، قوپاللىقى توغرىسىدا سۆزلىشىپ يولدا كەلگۈچە بولغان ئەھۋاللارنى، بۇگۈن سەھەردىكى ئىشنى ئەسكە ئالدۇق. بولۇپمۇ تۇنۇگۈن ئاخشامقى پويىزدىكى دۆتلۈكىمىز، قوپاللىقىمىزنى ئەسلەپ خېلى ئىزا تارتىشتۇق. ئەمدى بۇ ياقلارغا كۆنۈپ مەدەنىيەتلىك بولۇش كېرەكلىكىنى دېيىشتۇق. ئۇستۇبۇشىمىز ناچار، ئۇچىمىزدا ھېلىقى ماتا پاختىلىق چاپان، پۇتىمىزدا سېرىق كۆن ئۆتۈك، تېرە قۇلاقچا، كۆتۈرۈۋالغىنىمىز بىر چوڭ خۇرجۇن ھەم ھېلىقى سېسىق جۇۋا تۇرسا، بۇ تۇرقىمىزدا قانداق مەكتەپكە بارارمىز دەپ ئەندىشە قىلدۇق. قارىساق، دېرىزىدىن ئۆتكەن ئادەملەرنىڭ ئىچىدە ساقال-بۇرۇتى بار ئادەم كۆرۈنمەيدۇ، ھەممىسى كاستۇم كىيگەن، گالستۇك تاقىغان. بىز بىزگە سەت بولىدىغان ئوخشايدۇ، ساقال-بۇرۇتىمىزنى چۈشۈرۈۋالايلى، دېيىشتۇق، بەزىلىرىمىزنىڭ ساقال-بۇرۇتى چىقمىغان ياش بالىلار ئىدۇق، گاھىلىرىمىزنىڭ ساقال-بۇرۇتى يېڭى چىققان. مېنىڭ ئاددىيلا بىر مىللىي ئۇستىرام بولىدىغان، بۇرۇن ئەسكەر بولغان ۋاقتىمدا ئۆگىنىپ قويغان ساتىراشلىق ئەسقاتتى. بىر قانچىسىنىڭ ساقال-بۇرۇتىنى چۈشۈرۈپ قويدۇم. ئارىمىزدا يېشى چوڭراق، ساقلىمۇ جىققراق ئەبەيدۇللاغا كەلگەندە، ئۇ ساقلىنى ئېلىشقا زادى كۆنمىدى. قانچە نەسىھەت قىلساقمۇ ئۇنىماي: «مەن ساقلىمنى چۈشۈرتمەيمەن، نامىزىمنى تاشلىمايمەن، سەنلەر نېمە قىلىشساڭ قىلىش» دەپ تۇرۇۋالدى. ئاخىر بولمىغاندىن كېيىن بىز ئۇنى بېسىپ تۇرۇپ مەجبۇرىي ساقلىنى چۈشۈرمەكچى بولدۇق. ئەبەيدۇللا ئىلاجسىز رازى بولدى. ئاندىن مەن ئۇنىڭ ساقلىنى چۈشۈرۈپ يېرىمىغا كەلگەندە ھېلىقى مەمەتجان كىرىپ «سىلەر ئوقۇيدىغان مەكتەپتىن سىلەرنى ئالغىلى ئادەم كەپتۇ، مانا كىرىۋاتىدۇ» دېدى. ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟ چاندۇرماسلىق ئۈچۈن مەن بىر ياغلىق بىلەن ئەبەيدۇللانىڭ ساقلىنى قوشۇپ بېشىنى تېڭىپ باغلىدىم. ئەبەيدۇللا مېنى

تىللاپ تۇرىدۇ. بىر ئازدىن كېيىن يانتاياق تۇنقان، بىر ئايىغى توكۇر بىر ئادەم ئاقساپ كىرىپ كەلدى. ئۇ چالىراق ئۆزبېكچە بىلىدىغان رۇس بولۇپ، فامىلىسى مېشكوۋ ، بىز ئوقۇيدىغان مەكتەپنىڭ تەرتىپ مۇدىرى ئىكەن. ئۇ ئۆزىنىڭ تونۇشتۇرۇپ بولۇپ، ئەبەيدۇللاغا قاراپ نېمە بولغانلىقىنى سورىدى. مەن: «چىشى ئاغرىپ قالغان» دېدىم. ئۇ ئادەم: «دوختۇرغا كۆرسىتىش كېرەك، ئاۋۋال مۇنچىغا بارىمىز، يۈرۈڭلار!» دەپ بىزنى باشلاپ ئاچىقتى. ئاپتوبۇسقا ئولتۇرۇپ بىر مۇنچىغا باردۇق. ئەبەيدۇللا تېخىچە تىللاپ تۇراتتى. ساقالىنى قانداق قىلىش كېرەك؟ مۇنچىغا بېرىپ ئىشكىتىن شۇنداقلا كىرسەك، ئوڭ تەرەپتە ساتىراشخانا بار ئىكەن، ئۇ يەردە بىر نەچچە ئادەم چاچ ئالدۇرۇۋاتىپتۇ. مەن ئەبەيدۇللانى ئېلىپ ئاچىلا قىلىپ ساتىراشخانىغا كىرىپ كەتتىم. ساتىراشلار ئەبەيدۇللانى كۆرۈپ كۈلۈشتى، ئەمدى ساقلىنى ئېلىۋاتقاندا مېشكوۋ بىزنى ئىزدەپ كىرىپتۇ. ئۇ چۈشۈرۈلۈۋاتقان ساقالغا بىر، ماڭا بىر قاراپ كۈلۈپ قويدى. شۇ يەردىن مۇنچىغا كىردۇق. بىر چوڭ ئۆيگە ئەكىرىپ بىزگە كىيىملىرىمىزنى سېلىپ، ئايرىم-ئايرىم بىر يەرگە قويۇپ، ئىچكىرىگە كىرىپ يۇيۇنۇشىمىزنى ئېيتتى. بىر چوڭ ئومۇمىي مۇنچا ئىكەن. يۇيۇنۇپ چىقساق، كىيىملىرىمىز يوق. بۇ نېمە ئىش دەپ چۆچۈپ كەتتۇق. ئۇنىڭغىچە مېشكوۋ كىيىم كۆتۈرگەن بىر نەچچە ئادەمنى باشلاپ كىردى-دە، ئىسىملىرىمىزنى ئاتاپ تۇرۇپ، كىيىم تارقىتىپ بېرىپ چىقىپ كەتتى. كىيىملەر بەك ئېسىل ئىكەن، قارا كۆك كاستۇم-شالۋار، كۆكۈلەك، مايكا-ئىشتان، گالىستۇك، قارا بەتىنكە، پايپاق، ھەممىسى بار، خۇشال ئولتۇرۇپ كىيىملىرىمىزنى كىيدۇق. كىيىمنىڭ باشقىلىرىنى كىيىشتە مەسىلە چىقمىدى. ئىككى نەرسىگە كەلگەندە چاتاق چىقتى. بىرسى پايپاق، بىرسى گالىستۇك. پايپاق ئۆزۈنراق ئىكەن، بەتىنكىنىڭ ئىچىدە يەنە بىر ئىلگىكى بار رېزىنكە تۇرۇپتۇ. بۇنى ئىلسەك، پۇتنىڭ پەلىقىدە تۇرماي چۈشۈپ كېتىدۇ. بۇ نېمە بولدى، دەپ ھەممىمىز مېڭە ئىشلەتكىلى تۇردۇق. ئۇنىڭغىچە بىرسى، ماڭۇ رېزىنكىدە ساڭگىلاپ تۇرغان بىر نېمە تۇرىدۇ، دېدى.

قارىساق رېزىنكىنى پايپاقنىڭ ئۈستىگە باغلاپ، رېزىنكىنىڭ ئۈچىنى پايپاقتا ئىلىپ قويىدىغان نەرسىكەن، بۇنى ھەل قىلدۇق. ئەمدى گالستۇكتا كەلدى. ئۇنداق قىلدۇق، بۇنداق قىلدۇق، زادى باغلىيالمىدۇق. تۇرپان، ئاتۇشنىڭ يېزىلىرىدا، ئۇلۇغچاتنىڭ تاغلىرىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن بالىلار بۇنى تاقاشنى نەدىن بىلسۇن؟ ئاخىر مەن بۇ نېمىنى قاتلاپ يانچۇقىمىزغا سالىلى، كېيىن بىر گەپ بولار، دېدىم. شۇ چاغدا مېشكوۋ كىرىپ گالستۇك تاقىمىغانلىقىمىزغا قاراپ تۇرۇپ قالدى-دە: «ھە، مەيلى، كېيىن تاقارسىلەر، يۇرۇڭلار!» دېدى. ئۇ يامان زېرەك رۇس ئىكەن، ئەھۋالنى چۈشەنگەن ئوخشايدۇ. بىز كونا كىيىملىرىمىزنى سورىدۇق. ئۇ «كىيىمىڭلارنى دېزىنفېكسىيە قىلىپ ئامبارغا ئېلىپ كەتتى» دېدى. گاھىلار كىيىملىرىدىن ئەنسىرەشكە باشلىدى. قاراڭ بۇ قىزىق گەپنى؟ ياۋروپاچە چىرايلىق، ياخشى كىيىم بىلەن كىيىنىدۇرۇپ قويسا، يەنە ماتا پەشمەت بىلەن تېرە جۈۋىنى ئىزدەيمىز. بۇ مۇلۇكچىلىكنىڭ تەسىرىمۇ، ياكى ئاشۇ كۆنگەن كىيىملەرگە بولغان مۇھەببەتمۇ؟ ئىشقىلىپ ئاشۇ كونا كىيىملىرىمىزدىن ئايرىلغىمىز كەلمىدى.

مۇنچىدىن چىقىپ ئاپتوبۇسقا ئولتۇردۇق. بىر-بىرىمىزگە قاراپ كۈلۈشىمىز، پۈتۈنلەي باشقىچە ئادەم بولۇپ قاپتىمىز، چىرايلىرىمىزمۇ ئېچىلىپ، خېلى ئىسكەتلىك يىگىتلەرگە ئايلىنىپ قاپتىمىز. گالستۇك يوقلۇقىنى دېمىسە، تاشكەنت كوچىلىرىغا ياراشقۇدەك بولۇپ قالدۇق.

شۇنداق قىلىپ، تاشكەنتتىكى بىز ئوقۇيدىغان مەكتەپكە كىردۇق. بىزدىن ئىلگىرى ئۇرۇمچىدىن كەلگەن بالىلار ۋە بىر قىسىم ئوقۇنقۇچى، مەكتەپ كادىرلىرى بىزنى كۈتۈۋالدى. بۇ «ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي ھوقۇق فاكۇلتېتى» بولۇپ، شىنجاڭ بالىلىرى ئۈچۈن مەخسۇس ئېچىلغانىكەن، شېكى شىسەينىڭ سوۋېت ھۆكۈمىتى بىلەن تۈزگەن كېلىشىمى بويىچە ھەر يىلى 100 دىن بالا چىقىپ ئوقۇشى كېرەك ئىدى. بۇ مەكتەپتە ئۈچ قېتىمدا 300 بالا ئوقۇدى. تۆتىنچى قېتىمغا كەلگەندە توختاپ قالدى. بىز ئىككىنچى قارار ئىدۇق. ئۈچ-تۆت كۈن دەم ئالغاندىن كېيىن، بىزدىن ئىمتىھان ئېلىش

www.uyghurkitap.com

ئوچۇن بىر سىنىپقا ئەكىرىپ پارتىلاردا قاتار ئولتۇرغۇزدى ۋە بىردىن - بىردىن تۇرغۇزۇپ تىل، ھېساب، تارىخ، جۇغراپىيە قاتارلىق دەرسلەردىن ئىمتىھان ئالدى، ئاندىن سىنىپلارغا بۆلدى. مەن 2 - سىنىپقا بۆلۈندۇم. شۇنىڭ بىلەن دەرسىمىز باشلىنىپ كەتتى.

دەرسلەر بەك جىق، ئوقۇش ئالدىراش، تۇرمۇش ئورۇنلاشتۇرۇشمۇ بەك جىددىي بولدى. تاڭ ئېتىش بىلەنلا ئويغىتىپ، تەنھەرىكەت مۇئەللىمى قاتارغا تىزىپ يېرىم سائەت يۈگۈرتىدۇ. يېرىم سائەت گىمناستىكا ئوينىتىدۇ. ئاندىن تاماق يەپ، سائەت سەككىزدە دەرسنى باشلايمىز. چۈشتىن بۇرۇن تۆت سائەت، چۈشتىن كېيىن تۆت سائەت دەرس ئوقۇيمىز. كەچكى تاماقتىن كېيىن بىر سائەت دەم ئېلىپ، ئاندىن دەرس تەييارلايمىز. كەچ سائەت توققۇزدا ئۇخلايمىز. شەنبە كۈنى كەچقۇرۇندىن يەكشەنبە كۈنى كەچقۇرۇنغىچە دەم ئالىمىز. دەم ئېلىش ۋاقىتلىرىدىمۇ دەرس تەييارلاشقا توغرا كېلىدۇ. ئىلگىرى مۇنداق جىددىي ئوقۇش ۋە تۇرمۇش ھەرىكىتىنى ئۆتكۈزمىگەنلەر ئۇچۇن بۇ مەشغۇلاتلار ئېغىر كەلدى، لېكىن ئاستا-ئاستا كۆنۈپ قالدۇق.

دەرس باشلىنىپ بىر ئايدىن كېيىن، مەن تۈيۇقسىزلا قاتتىق ئاغرىپ قالدىم. بىرىنچى يىلىدا ئوقۇيدىغان مەكتىپىمىز تاشكەنت شەھىرىدىن ئون نەچچە كىلومېتىر جەنۇبتىكى — «لوتاچارىسكى» دېگەن بىر رايوندا ئىدى. مەن شۇ يەردىكى بىر دوختۇرخانىغا بېرىپ ياتتىم. ئاغرىقىم بارغانچە ئېغىرلىشىپ، قىزىپ، ئوتنىڭ ئىچىدە يانقاندەك بىردەم ئېسىمنى يىلىپ، بىردەم يىلمەي ياتىمەن. بىر كۈنى ئاخشىمى بىر ئوكۇل سالغاندىن كېيىن ئاستا ئېسىمگە كېلىپ كۆزۈمنى ئاچسام، يېشىمدا بىر قانچە دوختۇر-سېستىرالار تۇرۇپتۇ. بىر ئادەمنىڭ: «ئاغرىقى جىددىي ئىكەن، مەكتىپى قەيەردىدۇ؟» دېگەن ئاۋازى قۇلىقىمغا كىرىپ قالدى. يەنە بىر ۋاقىتتا كۆزۈمنى ئاچسام تاڭ ئاتاي دەپ قاپتۇ. يېنىمدا بىر تونۇش مومای دوختۇر تۇرۇپتۇ. بىر سېستىرا ئوكۇل سېلىۋېتىپتۇ. دوختۇر كۆزۈمنى ئېچىشىمغىلا كۈلۈمسىرىدى. بۇ ماڭا خېلى كۆڭۈللۈك تۇيۇلدى. ئاخشامقى كارىۋات چۆرىسىدىكى جىددىيلىك يوق. كېيىن دوختۇر قولتۇقۇمدىكى

ئىسىستقلىق ئۆلچەيدىغان نەرسىنى ئېلىپ قاردى-دە، خۇش بولۇپ كەتتى. ئاندىن كېيىن بېشىمنى سىلاپ يېرىم ئۆزىبكچە «ياش يىگىت، ئامان قالدىڭىز، خەتەر ئۆتتى» دېدى. دېمىسىمۇ ئۆزۈمۇ خېلى يەڭگىللىشىپ قالغاندەك ئىدىم. كېيىن سېستىرا بىر چىنە شېكەر سالغان چاي ئەكېلىپ ماڭا ئىچكۈزدى. ئاندىن دوختۇر موماي مېنىڭ ئەھۋالىمنى، قەيەرلىكلىكىمنى سۈرۈشتە قىلىپ: «ئانىڭىز بارمۇ؟» دەپ سورىدى. «بار» دېدىم. ئۇنىڭمۇ بىر ئوغلى بار ئىكەن، ئۇ يىراقتا ساراتوۋ دېگەن شەھەردە تۇرىدىكەن. ئۇنى سۆزلەپ بېرىپ، «ئانىڭىزغا خەت يازسىڭىز مەندىن سالام ئېيتىڭ، مەن يەنە كېلىپ تۇرىمەن» دەپ خوشلىشىپ تاڭ ئاتقاندا قايتىپ كەتتى. كېيىن ئاڭلىسام، مەن تىف كېسىلى بىلەن ئاغرىپتىمەن، ئاخشام گرادۇسۇم 41.8گە چىقىپتىكەن. دوختۇرلار جىددىي قۇتقۇزۇپ، ئىلاج بولمىغاندىن كېيىن، شەھەردىن ئاشۇ دوختۇر مومانى ئالدۇرۇپتۇ. ئۇ موماي تۇن يېرىمدە كېلىپ، تاڭ ئاتقۇچە جىددىي داۋالاپ، گرادۇسۇمنى 41 گە چۈشۈرۈپتۇ. مەن ئېسىمگە كەلگەندە ئەمدى 40 قا چۈشكەنىكەن. بۇنى ئاڭلاپ راستتىنلا ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالغانلىقىمدىن بەكمۇ خۇش بولدۇم. دوختۇر مومانى خۇددى ئانامدەك كۆرۈپ مېھرىم چۈشۈپ قالدى. ئۇ ئارىلاپ كېلىپ بېشىمنى سىلاپ، پاراڭ سېلىپ، دورا بۈيرۇپ بېرىپ كېتەتتى. قىزىتمام ئاستا-ئاستا جايىغا چۈشتى. لېكىن، ماغدۇرۇم يوق ، تۇرالمىدىم. بىرەر ھەپتىگىچە تۇزۇك تاماقمۇ يېمىدىم. ئورۇقلاپ ياغاچتەك بولۇپ قالدىم. چاچلىرىمۇ تۆكۈلۈپ چۈشۈپ كەتتى. شۇنداق قىلىپ، داۋاملىق دەم ئېلىپ داۋالىنىپ، بىر ئاي دېگەندە ساقىيىپ دوختۇردىن چىقتىم. ئەتىسى سىنىپقا كىرسەم، ئوقۇتقۇچى ئاناتومىيەدىن دەرس ئۆتۈۋاتقانىكەن. ھېچنېمىنى چۈشىنەلمىدىم. بىر ئايدا بالىلار جىق دەرس ئۆگىنىپ كېتىپتۇ. ماڭا كۈنلۈك دەرسنى ئوقۇشتىن باشقا بىر ئايلىق قېپقالغان دەرسنى تولدۇرۇۋېلىشقا توغرا كەلدى. بۇ بەك ئېغىر كەلدى، شۇنداقتىمۇ تىرىشىپ ئوقۇدۇم. لېكىن، يېرىم يىللىق ئىمتىھاندا ئۈچ نومۇر ئېلىپ قالدىم. كارىۋتىمغا كېلىپ دۇم يېتىۋېلىپ تازا يىغلىدىم. قىشلىق دەم

ئېلىشتىن كېيىن، پۈتۈن كۈچ بىلەن تىرىشىپ ئوقۇشقا توغرا كەلدى، ئاخشىمى شام يېقىپ قويۇپ (ئۆخلىغاندىن كېيىن ئېلىكتر چىراغ ياققۇزمايتتى) دەرس تەييارلايمەن. بىر قېتىم شىرەگە بېشىمنى قويۇپ ئۇخلاپ قېلىپ، شام ئېقىپ چۈشۈپ چېچىمنىڭ بىر پارچىسىنى كۆيدۈرۈۋەتتى. ئىشقىلىپ، تىرىشىپ-تىرمىشىپ يۈرۈپ يىللىق ئىمتىھان بەرگەندە ئون نەچچە دەرستىن يېرىمدىن جىقراقى بەش، ئازراقى تۆت بولۇپتۇ، شۇنىڭ بىلەن «ئۇھ!» دېدىم.

يازلىق تەتىلدە موسكۋا، لېنىنگرادقا ئېكسكۇرسىيىگە باردۇق. پويىز سەپىرىمىز بەك كۆڭۈللۈك بولدى. موسكۋاغا بارغاندىن كېيىن بۇ كاتتا شەھەر بىزنى ھەيران قالدۇردى. ئېكسكۇرسىيە، سايا‌ھەت-تاماشا، ئويۇن-تىياتىر، بولۇپمۇ موسكۋانىڭ سېركى ناھايىتى ئۆزىگە تارتتى. نەزەر دائىرىمىز بارغانچە كېڭەيگەن بولسا كېرەك، ئاڭ سەۋىيىمىز ئۆسۈشكە باشلىدى.

لېنىنگرادقا بارغاندىن كېيىن، تېخىمۇ بىر گۈزەل شەھەرنى كۆرگىنىمىزگە ئىشەندۇق. پادىشاھنىڭ قىشلىق ھەم يازلىق سارىيىنى ئېكسكۇرسىيە قىلغاندا بەك ھەيران قالدۇق. ئۇ يەردە مۇئەللىملەر بىزگە كۆپرەك ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن ئىلگىرىكى سانكىت پېتىربورگنىڭ ئۆتمۈشىنى سۆزلەپ بەردى. شۇنداق قىلىپ، لېنىنگرادتا ئېكسكۇرسىيە قىلىش جەريانىدا بىر ياقتىن ، ئىلگىرىكى ئاق پادىشاھلارنىڭ سەلتەنىتىنى ، ھەشەمەتلىرىنى تۇرمۇش كەچۈرگەنلىكىنى ۋە خەلقنە سالغان جەبىر - زۇلۇملىرىنى بىلدۇق. يەنە بىر ياقتىن ، ئاشۇ كونا سارايلار، تارىخىي مۇزېيلار، ئېرمىتاژ ۋە تىرېتياكوسكى گاللېرىيە دېگەن رەسىملەر كۆرگەزمىلىرىنى كۆرگەندىن كېيىن، رۇسلارنىڭ قەدىمكى تارىخى، رەسساملىق سەنئىتى، ئىمارەتچىلىك ئۇستىلىقى ساھەلىرىدە خېلى چۈشەنچىلەرگە ئىگە بولدۇق. ھەممىدىن مۇھىمى، لېنىنگرادتىكى بىر ھەپتىلىك ۋاقتىمىز بىز ئۈچۈن لېنىن ئۆزى بىۋاستە رەھبەرلىك قىلىپ ئېلىپ بارغان دۇنيا تارىخىدا دەۋر بۆلگۈچ ئۇلۇغ پرولېتارىيات ئۆكتەبىر ئىنقىلابى توغرىسىدا ئوبدان بىر ئۆگىنىش بولدى.

بۇ ئېكسكۇرسىيە مەزگىلىدە ئۇچرانقان قىزىق ئىشلارمۇ ئاز ئەمەس. ئۇنىڭدىن ئىككىنى سۆزلەپ ئۆتەي: بىر كۈنى كېمىگە چۈشۈپ بالتىق دېڭىزىنىڭ قولتۇقىنى ئايلىنىپ (بۇ بىزنىڭ بىرىنچى قېتىم دېڭىز كۆرۈشىمىز ھەم كېمىدە ئولتۇرۇشىمىز ئىدى) پېتىرگوۋ دېگەن پادىشاھنىڭ يازلىق سارىيىغا باردۇق. بۇ ساراي بەك ئېسىل ياسالغانكەن. كۆرگەزمە قىلىنغان نەرسىلەرمۇ ناھايىتى جىق ھەم ياخشى ئىكەن. سارايىنىڭ باغلىرى ئەتراپى گۈزەل، يېشىللاندۇرۇلۇپتۇ. ساراي ئىچىگە بەك قىممەتلىك ماتېرىياللار، ئاسار- ئەتىقىلەر تىزىلىپتۇ. بۇ خەلقئارادىكى ئەڭ كۆرۈنەرلىك تارىخىي ئورۇنلاردىن بىرى بولسا كېرەك. (ئەپسۇسكى بۇ ساراي 2- دۇنيا ئۇرۇشىدا نېمىس ئايروپىلانلىرىنىڭ بومبارىدىمانىدا ۋەيران بولۇپ كەتكەن). ئېكسكۇرسىيەدىن كېيىن بىر دەرەخلىكنىڭ ئارىسىدىكى يېشىل چۆپلۈكتە ئولتۇراتتۇق. ھەر خىل ئادەملەر كېلىپ بىزگە قارىشىپ تۇرۇشتى. بىزنىڭ بالىلار تۇرۇپ ئوينىشىپ چىلىشقىلى تۇردى. كېيىن چىلىش قىزىپ كەتتى. ئىچىمىزدە ئابدۇزايىر دېگەن بىر ساۋاقداش بار ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىخىنى مەندىن خېلى يوغان، مېڭىشلىرى نوچىدەك، يېشىمۇ مەندىن چوڭراق ئىدى. ئۇ چىلىشقا چۈشۈپ بىر - ئىككىيلەننى يەقتقاندىن كېيىن، كېلىپ مەن بىلەن چىلىشىمەن، دەپ تۇرۇۋالدى. ئۇنىمىسام-ئۇنىماي مېنى ئوتتۇرىغا تارتىپ چىقتى. مەن ئۇنىڭ كۈچكىلا يۆلىنىدىغان، پەم ھۈنەرى يوق چىلىشچى ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغانىدىم. شۇڭا، تۈتۈشقان ۋاقتىمىزدا ئايلاندۇرۇپ كۈچ بىلەن يانپاشقا ئالغانىدىم، ئۇ يەقىلدى. بالىلار مېنى ماختاپ چاۋاك چىلىشتى، كېيىن قاراپ تۇرغان ئادەملەر غۇلغۇلا قىلىشىپ، بۇرۇتلۇق، مەندىن ئېگىزرەك كەلگەن بىر يىگىتنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ چۈشۈپ مەن بىلەن چىلىشتۇرماقچى بولدى. ئۇ گروزىيىلىك ئىكەن، گروزىنلارنى كۈچلۈك كېلىدۇ، دەپ ئاڭلىغانىدىم. شۇڭا بىر ئاز ئەيمىنىپ قالدىم. كېيىن بالىلارنىڭ، بىزنى باشلاپ بارغان ئوقۇتقۇچى، كادىرلارنىڭ تەكلىپى بىلەن چىلىشقا چۈشتۇق. ئادەم كۆپىيىپ كەتتى. بۇ ئورمانلىقنىڭ ئارىسى چىلىش سورۇنىغا ئايلىنىپ كەتتى. قارىسام، ھېلىقى يىگىت بېلىمنى تۈتۈپلا

قورۇپ كۆتۈرۈۋالدىيۇ، پىرقىرىتىپ-پىرقىرىتىپ ئاتالماي يەرگە قويدى. مەن ئۇنىڭ ھۇنىرىنى بىلىۋالدىم. كۆتۈرۈپ ئاتىدىغان چېلىشچى، ئەگەر ئۇستا بولمىسا، چوقۇم ئۆزى يىقىلىدۇ. ئۇ يەنە بېلىمنى يىغىپ كۆتۈردى. مەن بۇدا چىڭ تۇرماي كۆتۈرۈلۈپ بەردىم. ئۇ پىرقىرىتىپ ئاتقاندى، يەرگە تىك چۈشۈپ، دەرھاللا چەپ يانپاشقا ئالغاندىم، ئۇ قاتتىق يىقىلدى. ھۆگا-سۈرەن بولۇپ كەتتى. لېكىن ئۇ بېلىمنى قويۇپ بەرمەي ئېسىلىپ قوپۇپ يەنە چېلىشىمەن، دەپ تۇرۇۋالدى. ئەلپازغا قارىغاندا چىدىماسلىق قىلغىلى تۇردى. بىزنى باشلاپ بارغان مەكتەپ كادىرلىرى دەرھال چېلىشنى توختاتتى-دە، بىزنى ئېلىپ كەتتى. مەن بۇ يەردە پۇ ئېتىۋاتقىنىم يوق. راستىنلا مېنىڭ چېلىشىشتىن ئاز-تولا خەۋىرىم بار ئىدى. بىزنىڭ ئاتۇش دېگەن يۇرتتا بالىلار كىچىكىدىن تارتىپلا چېلىشقا چۈشىدۇ. بەزىدە چوڭلار پۇل بېرىپ بالىلارنى چېلىشقا سالىدۇ. ئىككى - ئۈچ تەرەپ بولۇپ چېلىشىدىغان ئادەتمۇ بار. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئاتۇشتىن چېلىشچى پالۋانلار جىقراق چىقىدۇ. مەنمۇ كىچىكىمدىن چېلىشچىلىقنى ئۆگىنىۋالغانىدىم (1946-يىلى بىتىم ۋاقتىدا، ئۇرۇمچىنى ئۇلانبايدا ئەنۋەرخان بابا ئاشۇنداق ئۇنىمسام ئۇنىماي چېلىشقا تارتىپ، ئاخىرى ئۇنى مەن تاشلىۋېتىپ، قولى سۇنۇپ كەتكەنىدى). شىنجاڭلىق ئوقۇغۇچىلار لېنىنگرادنىڭ ئورمانلىقىدا چېلىش قىلىپ، بىر ئۇيغۇر بالىسىنىڭ بىر گىرۇزىن يىگىتنى تاشلىۋېتىشى، بۇ خېلى قىزىقارلىق ھەم بىزنىڭ ئوقۇغۇچىلارنى مەغرۇرلاندۇرىدىغان بىر ئىش بولغانىدى.

يەنە بىر قىزىق ئىش، بىر كۈنى كەچقۇرۇن كىنوغا بارىدىغان بولدۇق. ئۇنىڭ ئالدىدا بىر باغقا بېرىپ، ئايلىنىپ يۈرگەندە، بىر قەھۋەخانىدا ئوچىمىز ۋىنو ئېچىپ ئولتۇرۇپ قېلىپ باشقىلاردىن ئارقىدا قاپتىمىز. كېيىن يۈگۈرۈپ كىنوخانىغا بارساق كىنو تېخى باشلانماپتىكەن، مەن 2- قەۋەتكە چىقسام، بىر چوڭ زالدا ئادەملەر مېڭىشىپ يۈرۈپتۇ، بىزنىڭ بالىلارنى ئىزدىسەم كۆرۈنمىدى. بىر ئاز مەست بولسام كېرەك، كۆزۈمگە ناھايىتى جىق ئادەم كۆرۈنۈپ كەتتى. كېيىن ئالدىمدىكى كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا بىزنىڭ بالىلاردىن

بىرمۇنچىسىنى كۆرۈپ قالدىم. ئالدىراپ ئۇلارنىڭ يېنىغا بارماقچى بولغانىدىم، بىر ۋاقىتتا بېشىم «تاڭكىدە» قىلىپ بىر نەرسىگە تەگدى-دە، شەپكەم ئۇچۇپ كەتتى. ئۆزۈم كەينىمگە داجىپ ئولتۇرۇپ قالدىم. خەقلەر ۋارقىراپ كۈلۈشۈپ كەتتى. مەن كىشىلەرنىڭ ئارىسىدىن ئاستا ئېڭىشىپ مېڭىپ ئارقىغا ئۆتۈپ كېتىپ بارانتىم. بىر رۇس شەپكەمنى ئەكېلىپ قولۇمغا بەردى، تېخىمۇ ئىزا تارتىپ كەتتىم. ئۇنىڭغىچە بىزنىڭ بىر نەچچە بالىلار كېلىپ مېنى باشلاپ كىنوغا ئېلىپ كىرىپ كەتتى. كېيىن قارىساق، ئالدىمدىكى ھېلىقى بىزنىڭ بالىلار كۆرۈنگەن تەرەپ - ئاشۇ بىر تام پۈتۈنلا كۆرۈنىدىغان ئەينەك ئىكەن، ئۇنىڭ ئىچىدىن ئادەملەر كۆرۈنسە، مەن ئالدىراپ بايقىماي مېڭىپ ئەينەككە ئۇسۇۋېلىپ ئولتۇرۇپ قاپتىمەن. بۇ ئىش ئۇچۇن بالىلار كىنو كۆرگۈچە كۈلۈشتى ۋە ئۇزاق ۋاقىتقىچە ھېكايە قىلىپ سۆزلەپ يۈرۈشتى. كېيىنكى ۋاقىتلارغىچە تىياتىر، كىنولارغا بېرىپ كۆرىدىغان چوڭ-كىچىك ئەينەكلەر ئۇچرىغاندا، بالىلار ماڭا: «ھەي ئۇسۇپ سالما!» دەپ چاقچاق قىلىشاتتى. بۇ ھازىرقى ئادەملەر ئۇچۇن ئانچىمۇ ھەيران قالغۇچىلىكى يوق بىر ئىش. لېكىن، ئۇ چاغدا ئاشۇنداق بىر زالنىڭ پۈتۈن تېمىنىڭ ئەينەك بولىدىغانلىقىنى بىز نەدىن بىلەيلى؟

ئېكسكۇرسىيەدىن قايتىپ كېلىپ، 2- يىللىق دەرس باشلاندى. بۇ يىلى بىر قانچە يېڭى دەرسلەر قوشۇلدى ھەم دەرسلەرنىڭ تېمىلىرىمۇ كۆپەيدى. ئۆتكەن بىر يىلدا پۈتۈن ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ دەرسلىرىنى تۇگەتتۇق، ئەمدى ئۆتىدىغان دەرسلەرنىڭ كۆپچىلىكى ئالىي مەكتەپنىڭ دەرسلىرى ئىدى.

بۇ ئەلۋەتتە، ئاسانغا چۇشمەيتتى. ئوقۇتقۇچىلار دەرسنى سۆزلەپ بېرىپ، پالانى كىتابنىڭ پالانى تېمىلىرىنى ئوقۇڭلار، دەپ چىقىپ كېتىدۇ، بەزى ئوقۇتقۇچىلار ئۆتكەن دەرسنى ماشىنكىدا رۇسچە ئۇرۇدۇرۇپ تارقىتىپ بېرىدۇ، بۇمۇ ناھايىتى ئاز، ئاساسەن ئۆزىمىزنىڭ خاتىرىمىزگە يۆلىنىمىز ھەم كىتاب كۆرىمىز. دەرس قىسقارتىلىپ يېغىنچاقلاپ سۆزلەنگەنلىكتىن، بىر كىتابنىڭ بىر نەچچە تېمىسىنى تاللىۋالىمىز، ياكى

www.uyghurkitap.com

بىر نەچچە كىتابتىن كۆرۈشكە توغرا كېلىدۇ. دەرستىن كېيىن خاتىرىلەرنى رەتلەش كېرەك ۋە ئۆزلەشتۈرۈش كېرەك. ئاندىن باشقا كىتاب كۆرۈش ۋە يەنە مۇشۇنداق ئۇسۇل بىلەن ئون نەچچە دەرسكە ئۇلگۈرۈش بەك قىيىن. بەزى دەرسلەر ئۆگەنگەن بىلەنمۇ زادى مېڭگە كىرمەيدۇ. مەسىلەن، سىياسىي ـ ئىقتىساد. تېخى بىزگە ماركسىزم نەزەريىلىرىدىن دەرس كىرگۈزمەپتىكەن. بىز تەلەپ قىلساق، «سىلەرنىڭ ھۆكۈمىتىگلارنىڭ تەلىپى بويىچە كىرگۈزمىدۇق، ئۆزۈڭلار ئوقۇۋېلىڭلار» دەپ كىتابلارنى تارقىتىپ بەردى. رەسمىي دەرسلەردىن باشقا يەنە بۇ كىتابلارنى كۆرۈش كېرەك بولدى. ئاشۇنداق ۋاقىت قىسلىقىدا يەنە ماركسىزم نەزەريىسىگە ئائىت كىتابلارنى ئوقۇش ئاسان ئىش ئەمەس ئىدى. شۇنداقتىمۇ ئوقۇماي بولمايتتى. شۇنداق قىلىپ، بۇ بىر يىللىق دەرس تېخىمۇ ئېغىر، تېخىمۇ جىددىي كۆرەش ۋەزىپىسىز بولۇپ قالدى. بىزنىڭ ئالدىمىزغا ياكى تىرىشىپ ئوقۇپ بىر نېمە بىلىپ قايتىش، ياكى تىرىشماي چالا ساۋات قايتىشتىن ئىبارەت مەسىلە قويۇلدى. مەن بىر قانچە ساۋاقداشلار بىلەن بىرلىشىپ، ئۆزئارا ھەمكارلىشىپ تىرىشىپ ئوقۇدۇق. ئاز ئۇخلاپ، ئاز دەم ئېلىپ كۆپ ئوقۇش ئۇسۇلىنى قوللانغانلىقىمىزدىن، ئىشقىلىپ، ئوقۇشىمىز ياخشى بولدى.

دەرسلەردىن باشقا، كەچلىكى ھەر خىل ئۆگىنىش كۇرۇژوكلىرى ئېچىلدى: مۇزىكا، دراما، شوپۇرلۇق، ناخشا-ئۇسسۇل، يەنە قوشۇمچە رۇسچە ئۆگىنىش. كىم نېمىنى خالىسا ئۆزى يېزىلىشى كېرەك بولغانلىقتىن، مەن مۇزىكىغا يېزىلدىم، ئۆگىنىشىمىز باشلىنىشى بىلەنلا ھەممىمىزگە ساز قوراللىرىنى تارقىتىپ بەردى. ماڭا «باس» دەپ ئاتىلىدىغان ئادەمدىنمۇ ئېگىز، ئۆرە تۇرۇپ چالىدىغان يوغان ئىسكىرىپكىنى بەردى. بۇنى كۆرۈپلا خوشۇم كەتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە مېنىڭ سول قولۇمنىڭ باشمالتىقى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ يوغان پەدىلىرىنى بېسىشقىمۇ بولمىدى. كېيىن بىر بالا بىلەن ئۇنى دۇتارغا تېگىشۋالدىم. بۇنى كۆرۈپ ئوقۇتقۇچۇم مېنى تەنقىد قىلدى. كېيىن دۇتارنىمۇ چالماي چىقىپ كېتىپ، شوپۇرلۇق كۇرسىغا ھەم دراما

كۇرۇژۇكىغا كىردىم. شوپۇرلۇقنى ئۇچ ئاي دېگەندە ئۆگىنىپ بولدۇق. بىراق، پىراكتىكىمىز ئازراق بولۇپ قالدى. دراممدا نەزەرىيە ئۆگەندۇق، شۇنىڭ بىلەن بەزى ئۆزبېكچە سەھنە كىتابلىرىنى ئۆگەندۇق. مۇئەللىممىز باقىيوف دېگەن بىر تاتار كىشى ئىدى. ئۇ بىزگە بىر سەھنە كىتابىنى ئىشلەپ چىقىشنى تەكلىپ قىلدى. چوڭ كىتابلارغا كۆچىمىز يەتمەيتتى. باقىيوف بىز بىلەن سۆزلىشىپ، شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇپ بىلىپ، بىر ئايغا يەتمەيلا بىر سەھنە كىتابى يېزىپ كەپتۇ. بىز ئۇنىڭغا شىنجاڭدىكى يېڭى مەكتەپلەر ھەربىتىنى ۋە ئۇنىڭغا قارشىلار ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەشنى سۆزلەپ بەرگەندۇق. ئۇ كىتاب مۇشۇ تېمىدا يېزىلىپتۇ. مۇزاكىرە قىلىپ ئانچە - مۇنچە تۈزەتكەندىن كېيىن سەھنىگە تەييارلىدۇق. ئۇچ ئايغا يەتمەي تەييارلاپ سەھنىدە قويدۇق. باقىيوف خېلى سەۋىيىسى بار ياخشى رېژىسسور ئىكەن، بىزگە ئوبدان ئۆگەتتى. ئويۇنىمىز يامان ئەمەس چىقتى. مەن بىر يېڭى مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى رولىنى ئوينىدىم. ئابلىمىت مەقسۇتوف بىر دىنىي مەكتەپنىڭ ئەسكى توكۇر ئوقۇغۇچىسى رولىنى ئوينىدى. ئاساسىي رول مۇشۇ ئىككى بولۇپ، ئاندىن باشقا ئىلغار، قالاق ئوقۇنقۇچىلار ۋە باشقا كىشىلەرمۇ بار ئىدى. ئويۇن قويغان كۈنىمىز ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەت دراملۇنۇنىنىڭ باشچىلىرى، بىزنىڭ فاكۇلتېتىمىزنىڭ مەسئۇللىرى، ئوقۇنقۇچىلىرىمىز كېلىپ قاتناشتى. بىزنىڭ تاشكەنتتىكى كونسۇل گەن ژۇلۇ ۋە باشقا كونسۇل خادىملىرىمۇ كېلىپ قاتناشتى. ئۇلار ئويۇنىمىزنى ئوبدان ئالقىشلىدى. بولۇپمۇ بىزنىڭ بالىلار ناھايىتى خۇش بولۇپ كەتتى. بۇ مېنىڭ (بەزى دېكلاماتسىيىلەردىن باشقا) بىرىنچى قېتىم دراما ئويناپ سەھنىگە چىقىشىم ئىدى.

ئوقۇغان دەرسلىرىمىزنى ئەمەلىيەتكە باغلاش ئۈچۈن، ئېكسكۇرسىيىلەرگە بېرىپ تۇرىمىز. مەسىلەن، يېزا ئىگىلىك، سانائەت، مۇزېي، تېببىي ئورۇنلار، ھايۋانات باغچىلىرى ۋە باشقىلار، بىر قېتىم يېزىغا پاختا يىغقىلى چىقتۇق. ئۆزبېكىستان سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنىڭ ئاساسى پاختا رايونى، كېۋەز ناھايىتى جىق تېرىلىدىغانلىقتىن، ئېچىلغان

غوزىدىكى پاختىنى تېرىۋېلىش ئاسان بولمىسا كېرەك. پاختا تېرىش ئۇچۇن ئاممىۋى سەپەرۋەرلىك قىلىناتتى. بىزمۇ باشقا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ۋە ئاما بىلەن بىرلىكتە پاختا تېرىشقا چىقتۇق. چىققان يېرىمىز تاشكەنتنىڭ غەرب تەرىپىدىكى «قوغۇنچى» دەپ ئاتالغان بىر يېزىدىكى كولخوز ئىكەن. بارغان ۋاقتىمىزدا، ئىش ئارىلىقىدىكى دەم ئېلىش ۋاقتىلىرىدا كولخوزچىلار بىزنى ناھايىتى قىزغىن كۇتتى. ئۇندىن باشقا بىر قېتىم تېرىلغۇ ۋاقتىدىمۇ ئەگەككە چىقتۇق.

بۇ يەرگە كەلگەندە ئۇزۇنبېك خەلقى ۋە ئۇزبېكىستان توغرىسىدا بىر نەچچە ئېغىز گەپ قىلغۇم كەلدى: ئۇزۇنبېك خەلقى تارىخىي ياقتىن ئالغاندا، تۇركىي تىلدا سۆزلىشىدىغان خەلقلەرنىڭ بىرى، شۇنداقلا، ئۇيغۇرلار بىلەن قېرىنداش ئۇلۇس. تارىختا، ئايرىم ۋاقىتلاردىكى ھۆكۇمرانلارنىڭ توقۇنۇشىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئۇيغۇر، ئۇزۇبېكلەر ئۇزۇنئارا ھەمكارلىشىپ، دوستانە ياشاپ كەلگەن. ئۇزۇبېكلەر تارىختىن تارتىپ، ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتكە ئىگە ھەم ئەگەكچان خەلق. بولۇپمۇ ئوتتۇرا ئەسىرگە كەلگەندە، ئۇزۇبېك مەدەنىيىتى يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۇرۇلگەن. مەسىلەن، مۇزىكا-ئوسۇل، ناخشا، ئىلىم-مەرىپەت، مۇنەججىملىك، ئىمارەتچىلىك، نەققاشلىق ۋە باشقىلار، ئۇزۇبېك مۇزىكىسى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۇركىي خەلقلەر ئارىسىدا داڭلىق مۇزىكىلاردىن بىرى. ئۇزۇبېك مۇزىكىسىنىڭ مەنبەسى مۇقام مۇزىكىسى، مۇقامى ئۇيغۇر مۇقامىدىن ئازراق ۋە تارراق بولسىمۇ، ئالاھىدە كەڭ مەزمۇن ۋە بايلىققا ئىگە. ئوتتۇرا ئەسىردە ئەدەبىيات ۋە ئىلمىي نۇجۇم جەھەتتىن تۇركىي خەلقلەر تارىخىدا مەشھۇر. شۇنىڭ بىلەن بىللە پەلسەپە ئىلمىدىمۇ ئۇز زامانىسىنىڭ پەلسەپە تەرەققىياتىدا بەلگىلىك ئورۇن ئىگىلىگەن. ئوتتۇرا ئەسىر مەزگىللىرىدە ئۇزۇبېكلەردىن مەشھۇر ئالىملار مەيدانغا چىققان. مەسىلەن، فارابى، نەۋائىي، ئۇلۇغبېك، بابىر قاتارلىق ئالىملار يالغۇز ئۇزۇبېكلەر ئۇچۇنلا ئەمەس، باشقا تۇركىي خەلقلەر ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا، يېقىن شەرق ئارىسىدا ئىلىم-مەرىپەت جەھەتتە چوڭ رول ئوينىغان كىشىلەر. ئۇكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن، ئۇزۇبېكلەر شەكلى مىللىي ۋە مەزمۇنى

سوتسیالیستیك یېڭی پەن ۋە مەدەنییەت تەرەققیاتی یولىنی باشلاپ چوڭ ئۇتۇقلارغا ئىگە بولدی. بىز ئوقۇغان 1930-یىللىرىنىلا ئالغاندا، ئۇنداق تەرەققیاتنىڭ خېلی یاخشی نەمۇنىلىرىنی كۆرۈشكە بولاتتی.

ئۆزبېكستان پایتەختي تاشكەنتتە بىر نەچچە ئالي مەكتەپ ۋە باشقا ئىلمي مۇئەسسەسىلەر، كۇتۇپخانىلار، تیاتىر، سېرىك ، كونسېرتلار بولۇپ، ئوتتۇرا ئاسیانىڭ مەدەنییەت مەركىزی بولۇپ قالغان. بۇ سوۋېت كومپارتییەسىنىڭ ماركسىزملىق مىللي سیاسىتىنىڭ نەتىجىسی ئىدی.

ئۆزبېكستان هاۋا ئىقلىمی یاخشی، تۇپرىقی ئۇنۇملۇك، مەهسۇلاتی مول، هەر خىل مېۋىلىری یاخشی، ئوبدان بىر یۇرت. ئوتتۇرا ئاسیادىكی باشقا جایلار بىلەن سېلىشتۇرغاندا، تەبىئي شارائىت جەهەتتىن خېلی یاخشی بىر جۇمهۇرىیەت. ئۆزبېكستان هاۋا ئىقلىمی، یېزا ئىگىلىكی، مېۋىزارلىقی جەهەتتىن شىنجاڭنىڭ جەنۇبىغا بەك ئوخشاپ كېتىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۆزبېك خەلقىنىڭ ئۆرپ - ئادىتی ئۇیغۇرلار ئادىتىگە بەك یېقىن. تىلی بىزنىڭ تىلىمىزغا چۇشىنىشلىك، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بىز تاشكەنتتە ئوقۇغان مەزگىللەردە ئوقۇشنىڭ قىينىچىلىقىدىن باشقا زېرىكىش هېس قىلمىدۇق، یاتسىنمىدۇق. تۇرمۇشتا، یېمەك-ئىچمەك، هەرىكەتتە كۇنلىرىمىزنى خۇشال ئۆتكۈزدۇق. مەن بىلىم ئالغان بۇ ماكاننى، بولۇپمۇ ئۆزبېكستاننىڭ هەم ئوتتۇرا ئاسیانىڭ مەدەنىیەت مەركىزی بولغان گۈزەل تاشكەنت شەهىرىنى دائىم ئەسلەیمەن (ئازادلىقتىن كېیىن ئىككى قېتىم تاشكەنتكە باردىم. تاشكەنتنى ۋە ئوقۇغان، هەرىكەت قىلغان جایلارنى كۆرگەندە بەك خۇشاللىق هەم سۆیۈنۈش هېس قىلدىم) .

1937-یىلى یازدا ئوقۇشىمىز تاماملاندى. ئىككى-ئۈچ ئاي ئالدىراشلىق بىلەن ئىمتىهانغا تەییارلاندۇق. بۇ ۋاقىتتىكى ئالدىراشلىقىمىزنى ۋە كەیپىیاتىمىزدىكى جىددىیلىكنى تەسۋىرلەش قىیىن. ئىمتىهاندىن یاخشی ئۆتۈپ قایتىش هەمىمىزدىكى بىردىنبىر مەقسەت ۋە مۇهىم ۋەزىپە ئىدی. ئىمتىهان باشلانغاندا ساۋاقداشلاردىكى روهىي جىددىیەت یۇقىرى دولقۇنغا كۆتۇرۇلدى. كېچىسى ئۇیقۇنىڭ تایىنى یوق.

www.uyghurkitap.com

بىر دەرستىن ئىمتىھان بېرىپ تۇغەتكۈچە يۈرەك پوكۈلداپ جان چىققۇدەك بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلارنىڭ ئىمتىھانىنىڭ سۈرلۈكلۈكىنى دېمەمدىغان! چوڭ زالدا ئۇزۇن ئۈستەلدە ئىمتىھان كومىسسىيىسى، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئۇزبېكستان مائارىپ مىنىستىرلىكىنىڭ ۋەكىلى، ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەت دارىلفۇنۇنى مەسئۇللىرى، بىزنىڭ فاكۇلتېتىمىزنىڭ باشلىقلىرى، مۇئەللىملەر، ھەر پروفېسسور، دوكتورلار قاتار ئولتۇرۇشقان. زالغا كىرگەندە گويا بىر سوت كومىسسىيىسىنىڭ ئالدىدا تۇرغاندەك، تەقدىرىڭىزگە ھۆكۈم چىقىرىلىدىغاندەك ھېس قىلىسىز. ئىمتىھان بېرىشكە كىرگەن ۋاقىتتىكى جىددىيەتلىك چىققان ۋاقىتتا باشقىچە بولىدۇ. ياكى خۇش ياكى خاپا. بەزى بالىلار شۇنچىلىك خۇشكى، دوپپىسىنى ئاسمانغا ئاتىدۇ. گاھىلىرى بولسا، بېشىنى كۆتۈرەلمەي، ھەتتا كۆزلىرى ياش، ھېچنېمىگە قارىماي ياتقىغا ماڭىدۇ. مۇشۇنداق سۈرلۈك، جىددىي ئىمتىھاننىمۇ ئۇتكۈزدۇق. ئەمدى ئىمتىھان نەتىجىسىنى تۆت كۆز بىلەن كۈتمەكتىمىز. ئىمتىھان نەتىجىلىرى ئېلان قىلىندى. بۇ ئېلاننى كۆرگەندىن كېيىن، ساۋاقداشلاردا ھەم خۇشلۇق ھەم كۆڭۈلسىزلىك ئىككى خىل كەيپىيات تېخىمۇ ئوچۇق كۆرۈندى. چۈنكى، ھەممەيلەننىڭ ئىككى يىلدىن بېرى جاپالىق ئەمگىكىنىڭ نەتىجىسى ئېلان قىلىنغانىدى. مەن ھەممىدىن بەك خۇش بولدۇم. مەن دوپپامنى ئاسمانغا ئېتىپ ۋارقىرىشىم كېرەك ئىدى. مېنىڭ مەغرۇرلىنىشقىمۇ ھەققىم بار ئىدى. چۈنكى مەن، 17 دەرسنىڭ ھەممىسىدىن تولۇق 5 تىن نومۇر ئاپتىمەن. چىقسام ئېلان تاختىسىنىڭ ئالدىدا بالىلار تىزىلغانىكەن، ھاجىيوف «سەيپىدىن قېنى؟» دەپ ۋارقىراپ يۈرىدۇ. ئۇ مېنى سۆرەپ دېگۈدەك تاختاينىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. بالىلارنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ قارىسام، تىزىمنىڭ بىرىنچىسىدە «سەيپىدىن تاشئاخۇنوف» (مەن ئۇ ۋاقىتتا دادامنىڭ ئېتىنى فامىلە قىلىپ قوللانغان) دېگەن ئىسىمنىڭ قاتىرىدا دەرسلەر كاتەكچىسىنىڭ ئاستىدا خۇددى تۆگە بوينىغا ئوخشىغان، بېشىنى ئېگىپ قاتار تىزىلغان 17 بەش تۇرمامدۇ. كۆرۈپ كۆزۈمگە ئىشەنمەي قالدىم. بالىلار ھۆگا-سۆرەن قىلىپ مېنى تەبرىكلەشتى. مەن ئۆزۈمنى

تۇتۇۋالدىم. ھەم سەكرىمىدىم، ھەم دوپپامنى ئاسمانغا ئاتمىدىم. شۇنداقتىمۇ كۆڭلۈمدىكى خۇشاللىق دولقۇنى چىرايىمغا تەپمەي قالمىدى. مەن ئەسلىدە ھەممە پەندىن مۇنداق بەشلا نومۇر ئالارمەن دەپ ئويلىمىغان، بولۇپمۇ ھېساب بىلەن خىمىيىدىن ياخشى ئۆتەلمەيمەنغۇ، دەپ قىياس قىلاتتىم. سوئاللار ئاسان چىقىپ قالدىمۇ نېمە، بۇ دەرسلەردىنمۇ بەشتىن نومۇر ئاپتىمەن، مېنىڭ ئىسمىمنىڭ ئاستىدا سەيدۇللا ئابدۇرىشتوۋ دېگەن چۆچەكلىك تاتار بالىسىنىڭ ئىسمى، ئۇنىڭدا 16 بەش، بىر تۆت نومۇر، ئاندىن ھاجىيوف، ئۇنىڭ كاتەكچىسىدە 15 بەش، ئىككى تۆت نومۇر بار ئىدى.

ئىمتىھان تۈگىدى. نەتىجىمىز ئايان بولدى. ئەتىسىلا ئىمتىھاندىن ياخشى ئۆتكەنلەرنىڭ سۈرىتى تاختايغا چىقتى. مەكتەپنى پۈتتۈرۈش مۇراسىمىمۇ بولدى. مۇراسىم تەنتەنىلىك ئۆتكۈزۈلدى. مائارىپ مىنىستىرلىكىنىڭ ۋەكىلى، مەكتەپ مەسئۇللىرى ھەم بىزنىڭ كونسۇل سۆزلىدى. ئاخىرىدا ئوقۇغۇچىلارغا ۋەكالىتەن مەن سۆزلىدىم (مەن ئوقۇغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى ئىدىم) شۇنىڭ بىلەن ئىككى يىللىق ئوقۇشنى غەلىبە بىلەن تۈگىتىپ شىنجاڭغا قايتتۇق.

قايتىپ چۆچەككە كەلگەندە، ئۇ يەردىكى ئەمەلدارلار سوغاقراق قارشى ئالدى (بىزدىن بىر يىل ئىلگىرى قايتقان 1ـ قارارنىڭ بالىلىرى چۆچەككە كەلگەندە ھاكاۋۇرلۇق قىلىپ، چۆچەكنىڭ دوتىينى بىزنىڭ ئالدىمىزغا چىقمىدىڭ، دەپ قوپاللىق قىپتۇ. ھامۇت خوجايوف دېگەن بىرسى بىز سوۋېتتە ئوقۇپ كەلدۇق، مۇندىن كېيىن ھوقۇق بىزنىڭ بولىدۇ، سەن بىر دوتەي بىزنى كۆزۈڭگە ئىلماي قانچىلىك ئادەم، دەپ ۋارقىراپتىكەنمىش). چېگرا‌غا بىر نەچچە ئادەم چىقىپ بىزنى ئەكىلىپ، چۆچەكتە بىر مەكتەپكە چۈشۈرۈپ قويدى. كېيىن دوتەي قارشى ئىلىپ، شۇ جايدا ئەھۋالنى سۆزلەپ كېلىپ، ھازىر جەنۇبىي شىنجاڭدا ئىسيانىنى باستۇرۇش ھەرىكىتى بۇلۇڭۇاتقانلىقىنى، بارلىق ماشىنىلار جەنۇبقا سەپەرۋەر قىلىنغانلىقىنى ئېيتىپ، بىزنىڭ ئۇرۇمچىگە ھارۋا بىلەن كېتىدىغانلىقىمىزنى ئۇقتۇردى. بۇ گەپنى ئاڭلاپ كەيپىمىز بەك ئۇچۇپ

www.uyghurkitap.com

كەتتى. بىزدىمۇ ئىلگىرىكىسى بالىلاردەك سوۋېتتە ئوقۇپ كەلگەن ئوقۇغۇچىلار بىز، دەپ مەيدىمىزنى كۆتۈرىدىغان مەغرۇرلۇق بار ئىدى. سوغۇق قارشى ئالسىغۇ مەيلىدى، هارۋا بىلەن ئۇرۇمچىگە قايتىشىمىز بەك ئەلەم قىلدى. ئىلاج يوق، هارۋىغا ئولتۇرۇپ، ئۇرۇمچىگە قاراپ يولغا چىقتۇق. ئۇ ۋاقىتتا چۆچەكتە كىراچى هارۋىكەشلەر رۇس بولىدىكەن، تۆت چاقلىق بېرىشكا دەپ ئاتالغان رۇس هارۋىسىدا يۈكلىرىمىز بىلەن بىر هارۋىدا تۆتتىن بالا ئولتۇردۇق. هارۋىنىڭ ئارقىسىغا يېرىمىغا دېگۈدەك ئاتنىڭ يەم ـ خەشەكلىرى بېسىلغانىدى. ئازغىنا ماڭغاندىن كېيىن هارۋىكەشلەر ئېتىمىز هېرىپ قالدى، چۈشۈپ مېڭىڭلار، دەيدۇ، بولۇپمۇ تاغ-داۋانلارغا كەلگەندە چۈشۈپ مېڭىش تۈگۈل، هارۋىلارنى ئىتتىرىپ چىقىرىشىپ بېرىمىز. ئاندىن هارۋىكەشلەر يېرىم كۈن مېڭىپلا ئېتىمنى دەم ئالدۇرىمەن دەپ يېتىۋالىدۇ. يەنە كېلىپ شەھەرده قونماي، ئوت، سۇيى بار يەرده ـ دالىدا قوندۇ. تاماقتا قېينىلىمىز. مۇشۇنداق قىلىپ جىق جاپا تارتىپ 12 كۈن دېگەندە ماناسقا كەلدۇق.

بۇ 12 كۈنلۈك سەپەر ئېغىر سەپەر بولدى. سوۋېتلەر ئىتتىپاقىدىكى كاتتا تۇرمۇش، پويىز، ماشىنا كۆزىمىزگە ئوت كۆرۈنۈپ كەتتى. سوۋېتتە ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلار دېگەن كىبىرىمىزمۇ يوقىلىپ ئاللىقاياقلارغا كەتتى. يۈزلىرىمىز كۆيۈپ، قوللىرىمىز قاپىرىپ، ئۆزىمىزمۇ هارۋىكەشلەرگە ئوخشاپ قالدۇق. شۇنداق قىلىپ ئەمدى ئۇرۇمچىگە قاچان بارارىمىز دەپ تۇرساق، شېكى شىسەي ماناسقا ماشىنا ئەۋەتىپتۇ. دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ فۇگۇەنى دەيدۇ، بىر خەنزۇ ئەمەلدار قارشى ئالغىلى كەپتۇ. ماشىنىلارغا ئولتۇرۇپ «ئۇھ» دېدۇق. بۇ يۇك ماشىنىلىرى بولسىمۇ هېلىقىسى هارۋىلاردىن، كۆپ ۋاقىت هارۋىغا ئولتۇرالماي پىيادە ماڭغاندىن مىڭ ئەلا كۆرۈنۈپ كەتتى. هۆكۈمەت ئېتىبار قىلمىدىغان ئوخشايدۇ، دەپ كۆڭلىمىز خېلى كۆتۈرۈلۈپ قالدى. ئۇرۇمچىگە كەلسەك، چوڭ كۆۋرۈكنىڭ ئالدىدىكى سىگۇئېيۇەننىڭ ئالدىدا بىزنى ماشىنىدىن چۈشۈردى. باغنىڭ ئىچىدىكى چوڭ، كونىچە ياسالغان بىر بىنانىڭ ئالدىدا بىر قېرى خەنزۇ يەنە بىر نەچچە خەنزۇ، ئۇيغۇر ئەمەلدارلار بىزنى قارشى ئالدى، قېرى

خەنزۇنى بىزگە مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى جاڭ شىن دەپ تونۇشتۇردى.
2. قەۋەتكە باشلاپ چىقتى. قارىساڭ ئۈستەل ئۈستىگە چاي - نەرسىلەر تىزىلغان، خېلى ھۆرمەت بىلەن قارشى ئالغانغا ئوخشاپ تۇراتتى. مائارىپ نازىرى قارشى ئېلىش نۇتقى سۆزلىدى. مەن بالىلارغا ۋەكالىتەن سۆز قىلدىم.

بۇ قارشى ئېلىشقا قاراپ بىزنى ئەمدى بىر كاتتا مېھمانخانىغا ئاپىرىپ چۈشۈرىدىغان ئوخشايدۇ، دېگەن ئۈمىد بىلەن شەھەرگە كىرسەك، نەدىكىنى؟ مېھمانخانا تۆگۈل تۇزۇكرەك بىر ئۆيگىمۇ ئېلىپ كىرمىدى. شىمالىي دەرۋازىنىڭ ئىچىدىكى بىر بۇتخانىغا ئەكىرىپ تاشلىدى. تۇرىدىغان ئۆينىڭمۇ تايىنى يوق، كۆپىمىز بۇتخانىنىڭ ئالدىدىكى چوڭ، ئۈستى يېپىق بىر جايدا ياتتۇق. بىردىن قاچىنى كۆتۈرۈپ تۇرۇپ نۆۋەت بىلەن تاماق ئېلىپ يەيمىز. ھېلىقى لاپاسنىڭ ئاستىدا ئۇيقۇنىڭمۇ تايىنى يوق. ئۇنىڭ ئۈستىگە تورۇسىدا كەپتەر ئۇۋلايدىكەن، تاڭ ئېتىشى بىلەنلا ئۇلار گۈگۈلداپ سايرىغىلى تۇرىدۇ. بالىلارنىڭ كەيپى يامان، كۇنلەپ قاپىقى ئېچىلمايدۇ. تاشكەنتتىكى ھەشەمەتلىك تۇرمۇشتىن كېلىپ، بۇتخانىدا، كەپتەرخانىدا يېتىش، نۆۋەتتە تۇرۇپ تاماق يېيىش ئېغىر تۇيۇلدى. چۇنكى ، بۇ يەردىكى گۆش - يېغى ناھايىتى ئاز سەي بىلەن موما ياكى گاڭچەنلەر تاشكەنتتىكى تاماقلارنى تېخىمۇ سېغىندۇردى.

بىر كۇنى تاماقنا نۆۋەت كۇتۇپ تۇرغاندا، مېھنىڭ ئالدىمدا ئايلىمىت مەخسۇتوف قاچىسىنى كۆتۈرۈپ تۇرۇپتۇ. ئۇنى كۆرۈپلا تاشكەنتتىكى ۋاقىتتىكى ئۇنىڭ بىر قىلىقى ئېسىمگە چۈشۈپ قالدى. بىر كۇنى بىز بىر ئۇستەلدە ئولتۇرۇپ تاماق يەۋاتاتتۇق. مەخسۇتوف تاماق توشۇيدىغان قىز بىلەن بىر نېمىنى تاكاللىشىپ قالدى، تۇزى ئاز دېدىمۇ، گۆشى پىشماپتۇ دېدىمۇ، ئىشقىلىپ، تاماقنى ياراتمىغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ئاچچىقى بىلەن تەخسىنى تامىقى بىلەنلا قىزغا ئاتتى، ياخشى، قىزغا تەگمىدى، ئۇ يىغلاپ قېچىپ كىرىپ كەتتى. مۇشۇ ۋەقە ئېسىمگە كەلدى-دە، مەن مەخسۇتوفقا قاراپ: «قېنى ئەمدى تەخسىدىكى تاماقنى ئېتىپ باقمامسەن؟» دېگەندىم، بالىلار ھەممىسى كۇلۇشتى. مەخسۇتوف

www.uyghurkitap.com

تېرىكىپ كەتتى: «جان چىققۇدەك بولۇپ تۇرسا، جىلە قىلمىغىنا ئادەمنى!» دەپ ماڭا ۋارقىرىدى. بۇنىڭغا ئوخشىغان چاقچاقلار، كىنايىلەر، كۈلكىلەر بولۇپ تۇراتتى. بولۇپمۇ ئەتىگەندە قوپقاندا، يوتقىنىمىزنىڭ ياكى ئەدىيالىمىزنىڭ ئۈستىدىكى كەپتەر مايالىرىنى كۆرگەندىن كېيىن مۇنداق چاقچاقلار تازا كۆپىيەتتى.

كېيىن ئاستا ـ ئاستا بىزگە قورقۇنچ پەيدا بولۇپ قالدى. قارىساق ئۇرۇمچىنىڭ سۇرى يامان، شېكى شىسەي دۇبەننىڭ ئېتىنى ئاتىغاندا كىشىلەر چۆچۈيدىغان بولۇپ قاپتۇ. يېقىن ئاغىنىلەر سۆزلەشكەندە ئالدى كەينىگە قاراپ پىچىرلىشىپ يۈرىدۇ. جەنۇبىي شىنجاڭ ئىسيانىنى باستۇرۇش، ئادەم قاماش، ئادەم ئۆلتۈرۈش... ئۇ يەردىكى قانىنىڭ پۇرىقى ئۇرۇمچىگىمۇ كەلگەن گەپ بار ئىكەن. مەھمۇت سىجاڭ ھىندىستانغا قېچىپ كېتىپتۇ. باشقا قوزغىلاڭچىلار، باشقا ئىسيانچىلار باستۇرۇلۇپ بوپتۇ. لېكىن، بۇ باستۇرۇشنىڭ ئايىغى تۈگىمىگەندەك قىلاتتى. شۇ چاغدا مەن «جەنۇبىي شىنجاڭ ئىسيانى» دېگەن ژەقە زادى قانداق بولغان؟ مەھمۇت سجاڭ نېمە ئۈچۈن ھىندىستانغا قېچىپ كەتتى؟ بۇ ئىشنىڭ تېگى ـ تەكتىنى بىلىشكە قىزىقتىم. بۇ ئىشقا شۇنىڭ ئۈچۈن قىزىقتىمكى، شۇ چاغدا شىنجاڭنىڭ سىياسىي سەھنىسىدىكى ئەربابلاردىن ماڭا بىۋاستە تونۇش بولغان ئەرباب مۇشۇ مەھمۇت سجاڭ ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، مېنىڭ سوۋېتكە چىقىپ ئوقۇشۇمدا مەھمۇت سجاڭنىڭمۇ قىلغان ياخشىلىقلىرى بار ئىدى ئەمەسمۇ؟

خەلقلەردە «شامال ئۆتۈشمەيدىغان تام يوق» دېگەن تەمسىل بار، بىر قاتار تىڭ-تىڭلاشلار ئارقىلىق مەن سوۋېتكە ئوقۇشقا كەتكەندىن كېيىن قەشقەردە، جۈملىدىن مەھمۇت سجاڭنىڭ ئەتراپىدا بولغان ئىشلارنى بىرقەدەر بىلىپ چىقتىم، شۇ ژاقتىتكىسى ئەھۋاللاردىن خەۋىرى بار كىشىلەرنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، 1936-يىلى ژە 1937-يىلىنىڭ باشلىرىدا مەھمۇت سجاڭ بەك قېيىن ئەھۋالدا قالغان.

خوجىنىياز ھاجى بىلەن مەھمۇت سجاڭنىڭ ئۆزىدىنلا ئەمەس، بەلكى پۈتكۈل ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇلارنى قوللىشى ژە ئۇلارغا ئەگىشىشىدىن بەك

قورقان شېكى شىسەي بۇ ئىككىسىنى يوقىتىشنى ئۆزىنىڭ ئاساسىي مەقسىتى قىلغان. شېكى شىسەينىڭ بىرىنچى چارىسى خوجىنىياز ھاجىغا مۇئاۋىن رەئىسلىك دوپپىسىنى كىيدۈرۈپ، ئۇنى ئۈرۈمچىگە ئەكېلىۋېلىش بولغان. مەھمۇت سىجاڭغا قەشقەردە بىر سىجاڭلىق مەنسىپىنىلا بەرگەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە لىيۇ بىڭ دېگەن ئادەمنى قەشقەر گارنىزون قوماندانى قىلىپ تەيىنلەپ، ئۇ ئارقىلىق مەھمۇت سىجاڭنى تىزگىنلىمەكچى بولغان، لېكىن شېكى شىسەي بۇنىڭ بىلەنمۇ خاتىرجەم بولالمىغان.

شېكى شىسەي مەھمۇت سىجاڭنىڭ كۈچىنى ئاجىزلاشتۇرۇش ئۈچۈن، مەھمۇت سىجاڭنىڭ ئىشەنچلىك تايانچ كادىرلىرىدىن ئابدۇراخمان، نىزامىدىن ھاجى، ئايۇپبەگ، مۇتىۋللا ئاخۇن، شېرىپ ھاجى، توختى بۇجاڭ، ھەمدەمبەگ ھاجى، بارات تۇەنجاڭ دېگەن كىشىلەرگە قايتا - قايتا تېلېگراممىا بېرىپ، مەھمۇت سىجاڭنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قويماي ئۆگىنىشكە دەپ ئۈرۈمچىگە چاقىرتىۋالغان. كېيىن شېكى شىسەي يەنە مەھمۇت سىجاڭنىڭ ئىككى تۇەنجاڭنى، تۆت لىيەنجاڭنى ئۈرۈمچىگە ئۆگىنىشكە چاقىرتقان. بۇنىڭدىن باشقا شېكى شىسەي قەشقەردىكى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى بارلىق ساقچى ئورۇنلىرىنى ئىگىلەپ، كەڭ ئىشپىيونلۇق ھەرىكەتلىرى ئارقىلىق مەھمۇت سىجاڭنى ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرىنى قاتتىق نازارەت قىلغان ۋە مەھمۇت سىجاڭنى قوللىغان بىر نەچچە ئادەمنى قاماپ ئۆلتۈرگەن.

مەھمۇت سىجاڭ ئۆز ۋاقتىدا ئۆزىنى شېكى شىسەينىڭ يوقىتىش سۈيىقەستىنى بىلگەن بولسىمۇ، لېكىن شېكى شىسەيگە ئوچۇق قارشى چىقالمىغان، چۈنكى شېكى شىسەينى سوۋېت ھۆكۈمىتى قوللايتتى.

مەھمۇت سىجاڭنىڭ قىلغان بىر چارىسى ئىمىن ۋاھىدى، مۆمىن ئاخۇن دېگەن ئىككى كىشىنى نەنجىڭغا ئەۋەتىپ، جياڭ جېيشىغا شېكى شىسەينىڭ ئۇستىدىن شىكايەت قىلىش بولغان. جياڭ جېيشى «بىز ھازىر ياپونغا قارشى تۇرۇش بىلەن ئالدىراش، بىز مەزگىل كۈتۈپ تۇرۇڭلار» دېگەنمىش. ئۇلار قايتىشتا ئىمىن ئاخۇن لەنجۇدا قېپقالغان، مۆمىن ئاخۇننى قۇمۇلدا شېكى شىسەينىڭ ئىشپىيونلىرى تۇتۇۋالغان.

ئۇرۇنۇشلىرى ئەمەلگە ئاشمىغاندىن كېيىن، قانداق قىلىش توغرىسىدا باش قاتۇرۇپ، مەھمۇت سىجاڭ 1936-يىلى 12-ئايدا ئۆزىنىڭ سادىق كىشىلىرى: ئىسمائىل بەگ، مۇھىت پەيزى، ياقۇپ تۇەنجاڭ، ھىممەت ھاجى، كىچىك ئاخۇنلارنى چاقىرىپ مۇزاكىرە قىپتۇ. ئىككى خىل پىكىر چىقىپتۇ: بىرى، ھازىر قوزغىلىش، يەنە بىرى، ياخشى تەييارلىنىپ پۇرسەت كۈتۈش، كېيىن ئىككىنچى پىكىر ماقۇللىنىپتۇ. بۇ مەخپىي مەسلىھەتنى بىرسى قەشقەردىكى گارنىزون قوماندانى لىيۇبىڭخا ۋە سوۋېت كونسۇلىغا يەتكۈزۈپ قويۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن شېڭ شىسەي بىلەن مەھمۇتنىڭ ئارىسىدىكى زىددىيەت تېخىمۇ كۈچىيىپتۇ. 1937- يىلىنىڭ بېشىدا (قۇربان ھېيىت كۈنلىرى) مەھمۇت سىجاڭ ئىككىنچى قېتىم يېقىن كىشىلىرى بىلەن مۇزاكىرە قىلىپ، ھەربىي قىسىملارنى يېڭىسارغا توپلاپ ھەربىكەت قىلماقچى بولغانىكەن، بۇنىڭ گارنىزون قوماندانىغا مەلۇم بولۇپ قاپتۇ. ئۇزاق ئۆتمەي، شېڭ شىسەيدىن مەھمۇت سىجاڭنىڭ ئاساسلىق كادىرلىرىدىن 23 كىشىنى ئۇرۇمچىگە ئۆگىنىشكە چاقىرىپ تېلېگراممىا كەپتۇ. ئاندىن كېيىن، مەھمۇت سىجاڭنىڭ ئۇچىنچى قېتىملىق ئۆلكىلىك قۇرۇلتايىنىڭ تەييارلىق يىغىنىغا ئۇرۇمچىگە چاقىرىپتۇ. مەھمۇت سىجاڭ بارماي بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، قەشقەر گارنىزون قوماندانى لىيۇ بىڭ مەھمۇت سىجاڭنى مۇزاكىرە قىلىدىغان يېڭى ئىش بار، دەپ يېڭىشەھەرگە چاقىرتىپتۇ.

مەھمۇت سىجاڭ ئۇرۇمچىگە بارمەن دېگەن گەپنى تارتىپ، مەخپىي چەتكە چىقىپ پۇرسەت كۈتۈش ئۈچۈن ئۈۋ قىلىش نامى بىلەن يوشۇرۇنچە شەھەردىن چىقىپ كەتكەن. شۇنداق قىلىپ ئۇ 1937-يىلى 4-ئاينىڭ 4-كۈنى ئەتىگەندە يېقىن كىشىلىرى مۇسۇل ھاجى (ئۆزىنىڭ ئاكىسى)، بايىاخۇن ئەزىز، ئابدۇللا دامۇللا، گايىت ئاخۇن، شېرىپ ئاخۇن، ياسىن قارىي، ئابلىمىت قاتارلىق 35 كىشى بىلەن يەكەنگە كەتكەن. كېتىش ئالدىدا ھەربىي قىسىملارنى سەنمۇجاڭى ئابدۇنىيازغا تاپشۇرغان.

بىر نەچچە كۈنگە قالماستىن ئابدۇنىياز ئۆلكە ئەسكەرلىرىگە قارشى ئۇرۇش باشلىغان. ئۇ ئۇرۇشۇپ يەكەنگە بارغان. كىچىك ئاخۇن ئۇنىڭ

ھەربكتىگە قاتناشقان. خوتەندىن ما خۇشەن قوزغىلىڭ ماسلاشقان. شۇنىڭ بىلەن پۈتۈن جەنۇبىي شىنجاڭ تامامەن ئۇرۇش ھالىتىگە كىرىپ قالغان. جەمئىيەت قاتتىق داۋالغۇشقا چۈشۈپ قالغان. شېڭ شىسەي بولسا، قەشقەر گارنىزون قوماندانلىغا مەھمۇت سجاڭنى خىزمەت ئىشلەپ قايتۇرۇپ ئەكىلىش توغرىسىدا تېلېگرامما بەرگەن. ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭغا قارشى كۈچ تەييارلاشقا باشلىغان. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا مەھمۇت سجاڭ بىر قىسىم ئادەملىرى بىلەن ھىندىستانغا ئۆتۈپ كەتكەن.

شۇنىڭدىن كېيىن، ما خۇشەن رەسمىي قوزغىلاڭ قىلىپ خوتەندىن قەشقەرگە قاراپ يولغا چىققان. ئابدۇنىياز، كىچىك ئاخۇنلار قەشقەر رايونىدا قوراللىق ھەرىكەت باشلىۋەتكەن. شۇنىڭ بىلەن «جەنۇبىي شىنجاڭ ئىسيانى» دەپ ئاتالغان چوڭ بىر پاجىئەلىك ۋەقە پەيدا بولغان.

مەھمۇت سجاڭ نېمە ئۈچۈن ھىندىستانغا ئۆتۈپ كەتتى؟ يۇقىرىدا بايان قىلىنغىنىدەك، ئۇ ناھايىتى قىيىن ئەھۋالدا قالغانىدى. ئۇنىڭ ئالدىدا ئىككى يول تۇراتتى. بىرى، شېڭ شىسەيگە تەسلىم بولۇش، بۇ ئۆلۈم يولى ئىدى. يەنە بىرى، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئىلتىماس قىلىپ، ئۇلارنىڭ ياردىمى بىلەن شېڭ شىسەيگە قارشى تۇرۇش، بۇمۇ تۈيۈق يول ئىدى. بۇ يولنى ماھىيىتىدىن ئېيتقاندا، مەھمۇت سجاڭ خالىمايتتى. ئۇنىڭ كوممۇنىزمدىن قورقۇش ھالىتى ئاشۇنداق ئاقۇۋەتنى كەلتۈرگەنىدى. دېمەك، ئۇرۇشسا قان تۆكۈلەتتى، ئۆزى يېڭىلەتتى.

مەھمۇت سجاڭ كېتىش ئالدىدا، بۇرۇن سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ ئۇنىڭغا ياردەملىشىش ئۈچۈن ئەۋەتكەن ئىلياس ئەپەندى باشلىق 100 گە يېقىن كادىرنىڭ كۆپىنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ كەتكەن. ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشى، بىر تەرەپتىن، سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىنىڭ شېڭ شىسەيگە ياردەملىشىپ ئۇنىڭ ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەشكە كۈچەپ كەتكەنلىكىگە ۋە ئۆز ئەتراپىدا ئىشلەۋاتقان بۇ كادىرلارنىڭ ئۇنى ھە دەپ شېڭ شىسەيگە بېقىنىشقا، شېڭ شىسەينىڭ سىزىقىدىن چىقماسلىققا دەۋەت قىلىشلىرىغا ئاچچىقى كەلگەنلىكىدىن بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇنىڭ كوممۇنىزمغا، سوۋېتكە قارشى ئىدىيىسىدىن بولغان.

www.uyghurkitap.com

شېكى شمسەي بولسا ئۇنىڭ «ئاسىيلىقى»نى باھانە قىلىپ، ئۆزىگە قارشى بولغان، قارشى بولۇش ئېھتىمالى بولغان ئادەملەرنى تازىلاش، باستۇرۇش ھەرىكىتىنى قوزغاپ ، كەڭ كۆلەمدە قىرغىنچىلىق ئېلىپ بارغان. شېكى شمسەيگە سوۋېت ياردەم قىلمىسا، ئۇنىڭ ھەربىي كۈچى بۇ قوزغىلاڭنى بېسىشقا يەتمەيتتى. شېكى شمسەينىڭ تەلىپى بىلەن 1937-يىلى 9-ئايدا قەشقەر تۈيۈن چېگرا سىدىن 40 ئايروپىلان، 20 تانكا بىلەن ئىككى (ئۈچ) قىرغىز، رۇس پولكلىرىدىن ئىبارەت سوۋېت قىزىل ئەسكەرلىرى كىرگەن. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى مارالبېشى، ئاقسۇ تەرەپكە، يەنە بىر قىسمى يەكەن، خوتەن تەرەپكە مېڭىپ، ئۇزاق ئۆتمەي ئىسيانىنى باستۇرغان. ما خۇشەن ھىندىستانغا قېچىپ كەتكەن، ئۇنىڭ ئاساسىي قىسىملىرى ھەربىي ئەمەلدارلىرى بىلەن قوشۇپ يوقىتىلغان. بىر قىسمى دۇنخۇاڭ تەرەپكە قېچىپ كەتكەن. ئابدۇنىياز ئۇرۇشتا ئۆلۈپ، ئەسكەرلىرىنىڭ ئۆلگىنى ئۆلگەن، قاچقىنى قاچقان، كېچىك ئاخۇن 200 دەك ئەسكىرى بىلەن تەكلىماكانغا قېچىپ كىرىپ كېتىپ، شۇ ياقتا ئاچارچىلىقتا ئۆلگەنمىش. شېكى شمسەينىڭ ھەربىي قىسىملىرى ۋە ساقچى ئورۇنلىرى ئىسيانىنى باستۇرۇش جەريانىدا نۇرغۇن ئادەملەرنى قولغا ئالغان، ئۆلتۈرگەن ياكى توپ-توپى بىلەن قىرىپ تاشلىغان. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئىسيانچىلارنىڭ باشلىقلىرى، ئادەتتىكى كادىرلىردىن تاشقىرى، ئەسكەرلىرىمۇ قولغا چۈشۈش بىلەنلا قىرىپ تاشلانغان، بۇلارنى قورال تۈتۈپ قارشى تۇرغانمۇ دەيلى، قورالسىز، ئىسيانغا قاتناشمىغان ئۇيغۇر كادىرلىردىن، زىيالىيلىردىن ئاز بولمىغان ئادەملەر ئېتىپ تاشلانغان. يەنمۇ ئېچىنىشلىقى شۇكى، ھېچقانداق ۋەزىپىدىمۇ بولمىغان، ئىسيانىنى ياقلىغۇچى دەپ گۇمان قىلىنغان، ئىلگىرىكى قوزغىلاڭلارغا قاتناشقان مىڭلىغان - ئون مىڭلىغان ئادەملەر تۇرمىلەرگە قامىلىپ، قىرىپ تاشلانغان.

مەھمۇت سىجاڭ چەتكە بارغاندىن كېيىن خام خىياللار بىلەن چەت ئەلدىن ياردەم ئېلىپ شىنجاڭنى ئازاد قىلماقچى بولغان. ئۇ مەمتىمىن ھەزرەت بىلەن ئايرىم ھەرىكەت قىلىپ، تۈركىيە، ئىران، ئافغانىستاندەك

مۇسۇلمان دۆلەتلىرىگە ئۆزلىرى بېرىپ، ياكى ۋەكىللىرىنى ئەۋەتىپ يارەمسورىغان. كېيىن ئۇ ياپون ئىشپىيونلۇق ئورۇنلىرىنىڭ چاڭگىلىغا چۈشكەن.

ئۇزاق ئۆتمەي، بىزگە سىياسىي كۆرس دېگەن نام بىلەن يېڭىپ دەرس بېرىشكە باشلىدى. ئاساسىي دەرسنى شېكىسپىي ئۆزى بېرەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا مەنسۇر ئەپەندى (سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ شېكىسپىگە ئەۋەتكەن مەمۇرىيەت- مائارىپ مەسلىھەتچىسى) مىللىي مەسىلىدىن، جاھانگىرلىككە قارشى ئىتتىپاقنىڭ (فەندىخۇي) باش كاتىپى ياپونغا قارشى ئۇرۇش ۋە ھازىرقى ئەھۋالدىن دەرس بېرەتتى. شېكىسپىي بولسا ئۆزىنىڭ ئالتە بۇيۇك سىياسىتىدىن دوكلات بېرەتتى. ھەپتىدە بىر، جىق بولسا ئىككى قېتىم، بىر-ئىككى سائەتتىن سۆزلەيتتى. بىز ئۇنى مۇزاكىرە قىلاتتۇق. ئادەتتە بىز دۇبەن مەھكىمىسى ئىچىدىكى شىدالۇ (غەربىي بىنا) دېگەن زالغا توپلىنىپ، بىر سائەت، ئىككى سائەت ئۆتكەندىن كېيىن، شېكىسپىي كېلىپ دوكلات بېرەتتى. بەزى چاغلاردا ئەتىگەندە بېرىپ، چۈشتىن كېيىن سائەت ئۈچ-تۆتلەردە چىقىپ كېتەتتۇق. چۈشتە بىر-ئىككىدىن جىكىموما، بىر چىنىدىن قايناقسۇ ئىچەتتۇق. ئۇ ۋاقىتلاردا ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرى: «ئۇلۇغ داھىيمىز شېكىسپىر دۇبەن ئىنتايىن ئالدىراش» دەپ بىزگە كۆڭۈل قويغان بولاتتى. كېيىن-كېيىن ئەھۋال تېخىمۇ جىددىيلەشكىلى تۇردى. بىز شىدالۇغا كىرىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، زالنىڭ ئىچىدە قوراللىق ئەسكەرلەر بىزنى ئورىۋالاتتى. پارتىلارنىڭ ئارىسىدىكى يوللاردىمۇ بەش-ئون قەدەمدە بىردىن ماۋزىبر تۇتقان ئەسكەرلەر تۇراتتى. زالنىڭ شىمال ھەم جەنۇبىدىكى ئىككى كىچىك بالكوندا بىزگە قارىتىپ ئىككى پىلىموت قويۇلغان. بىرىنچى قېتىم مۇشۇنداق ئەھۋال بولغاندا، بىزدە ئەمدى بىزگىمۇ شېكىسپىنىڭ كالتىكىنىڭ ئۆچى تەگمىگىدى، دېگەن ئەندىشە پەيدا بولدى. ئىككى سائەتتىن ئارتۇقراق ئۆتكەندىن كېيىن، «ۋېيدالىكۈشۇ» (ئۇلۇغ داھىي) كىرىپ ھېچنېمىنى بىلمىگەندەك كۈلۈپ، چاقچاق قىلىپ، دوكلات بېرىپ چىقىپ كەتتى. كېيىنكى دەرسلەردە شىدالۇغا بوينىمىزنى باغلىغاندەك بارىدىغان بولدۇق.

ئۇيغۇرچە كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

يۈرىكىمىز پوكۇلداپ تۇراتتى. لېكىن، بۇنىڭغىمۇ كۆنۈپ قالدۇق. مۇشۇنداق قىلىپ بۇ ئىككى ئايلىق كۇرسىمىزمۇ تۈگىدى.

1937-يىلى 10-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا بولسا كېرەك، ئۇرۇمچىدە تۇيۇقسىز ھەربىي ھالەت بولۇپ، خوجىنىياز ھاجى باشلىق نۇرغۇن ئادەملەرنى قولغا ئالدى. مېنىڭ ئاكام ھىلالىددىنمۇ شۇ قاتاردا تۇتۇپ كەتتى. 11-ئايدا بىزنى خىزمەتكە تەقسىم قىلدى. مېنى ئاۋۋال دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىگە ئەۋەتتى. ماڭا تارىخ دەرسىنى تەقسىم قىلىپ بەردى. ئۇچ-تۆت كۈن تەييارلىق قىلىپ، بىرىنچى قېتىملىق دەرسكە كىرىپ چىقسام، يۇقىرىدىن بۇيرۇق كەلگەنلىكىنى، مېنىڭ گېزىتخانىغا بېرىشىمنى ئېيتتى. ئۇ يەرگە بېرىپ ئەمدى يولداشلار بىلەن تونۇشۇپ بىرەر ھەپتىمۇ ئۆتمىگەنىدى. يەنە «چۆچەككە بارىسەن» دېگەن بۇيرۇق كەلدى. ھەيران قالدىم. بۇيرۇققا بويسۇنۇش كېرەك. بولۇپمۇ ئۇ ۋاقىتلاردا نارازىلىق سۆزىنى ئاغزىمدىن چىقىرىشىم مۇمكىن ئەمەس. شۇنداق قىلىپ، مەن ئابلىمىت مەخسۇتوف ، مۇھەممەت ھۇسەيىن ئۇچىمىز چۆچەككە كەتتۇق. ئۇ ۋاقىتتا مېنىڭ چۆچەككە پالانغانلىقىمنى مەن نەدىن بىلەي؟ كېيىن 1940-يىلى چۆچەك ۋالىيسى جاۋ جيەنفېڭ مەن غۇلجىغا بارىمەن دەپ قاتتىق تۇرۇۋالغاندا، ماڭا سىر قىلىپ ئېيتقاندا ئاندىن بىلدىم.

زور خۇشاللىق بىلەن بېرىپ سوۋېتلەر ئىتتىپاقىدا ئىككى يىل جاپالىق ئوقۇش، قايتىشتىكى چوڭ ئۇمىدلەر، «ئۇلۇغ داھىينىڭ مەرھىمىتى» مانا مۇشۇنداق نەتىجىلەرنى ئېلىپ كەلدى.

ئابدۇللا زاكىروف

ئابدۇللا زاكىروف 1918-يىلى غۇلجا شەھىرىدە تۇغۇلغان. 1918-يىلدىن 1925-يىلغىچە ئائىلە تەربىيىسىدە بولغان. 1925-يىلدىن 1933-يىلغىچە باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇغان. 1936-يىلى 11-ئايدا 3-قارارلىق چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇيدىغان ياشلار بىلەن بىرلىكتە ئۆزبېكىستان پايتەختىگە تاشكەنتكە بېرىپ، ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي هوقۇق فاكۇلتېتىدا 1938-يىلى 7-ئايغىچە ئوقۇغان. ئابدۇللا زاكىروف تاشكەنتكە بارغاندىن كېيىن تىرىشىپ ئوقۇپ، ئەلا نەتىجە بىلەن ئوقۇش پۈتتۈرگەن. 1938-يىلدىن 1941-يىلغىچە ئۇرۇمچىدە مائارىپ تارماقلىرىدا ئىشلىگەن. 1941-يىلدىن 1944-يىلغىچە شېڭ شىسەينىڭ تۇرمىسىدە ياتقان. ئۇ تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن غۇلجىغا بېرىپ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قاتناشقان. 1944-يىلى 11-ئايدا غۇلجا شەھىرى 1-رايون ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولغان.

ئۇ 1945-يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئابدۇكېرىم ئابباسوف، سەيپىدىن ئەزىزى، سەيپۇللايوف قاتارلىق يولداشلار بىلەن بىللە غۇلجىدا «ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتى» نى قۇرۇشقا قاتناشقان. ئابدۇللا زاكىروف «ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتى» مەركىزىي كومىتېتىنىڭ باش كاتىپلىق ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىپ، بۇ تەشكىلاتنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، ئەزالارنى ئىدىيە جەھەتتىن تەربىيىلەش، ئىنقىلابىي پائالىيەتلەرگە تەشكىللەش قاتارلىق جەھەتلەردە مۇهىم خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن.

1945-يىلىنىڭ ئاخىرى ئابدۇكېرىم ئابباسوفنىڭ تەشەببۇسى بىلەن غۇلجىدا «خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسى» قۇرۇلدى. خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسى ماركسىزم-لېنىنىزمنى ئۆزىگە يېتەكچى قىلغان، كوممۇنىزمنى

ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى مەقسەت قىلغان پارتىيە بولۇپ، ئۆز دەۋرىدە ئۇچ ژىلايەت ئىنقىلابىدا مۇھىم رول ئويناغان. شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي ئەمەلىيىتىنى، سىنىپىي كۈچلەر سەلىشتۇرمىسىنى تەنقىد قىلىپ، شۇ ۋاقىتنىڭ شارائىتىغا مۇۋاپىق كۇرەش ئۇسۇللىرىنى بەلگىلەنىدى. ئابدۇللا زاكىروف «خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسى» نى قۇرۇشقا پائال قاتناشتى ھەم مەركىزىي كومىتېت ئەزالىقىغا سايلىنىپ، يادرولۇق شەخسكە ئايلىنىپ قالدى. ئۇ يەنە مەركىزىي كومىتېتنىڭ ئىش تەقسىماتى بويىچە مەركىزىي كومىتېت كاتىبات ئىشخانىسىغا مەسئۇل بولۇپ ئىشلىدى.

1946-يىلى 11-ئايدا ئەخمەتجان قاسىمى ۋە ئابدۇكېرىم ئابباسوف جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ نەنجىڭدىكى ۋەكىلى يولداش دۇڭ بىۋۇ بىلەن ئالاقە باغلاپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇرۇمچىدە قۇرۇلغان ئىنقىلابىي تەشكىلات «شىنجاڭ كوممۇنىزمچىلار ئىتتىپاقى» بىلەن «خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسى» نى بىرلەشتۇرۇش تەكلىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى. «شىنجاڭ كوممۇنىزمچىلار ئىتتىپاقى» مەسئۇللىرى مەسلىھەتلىشىپ ئىككى تەشكىلاتنى بىرلەشتۇرۇپ «خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسى» دەپ ئاتاشقا ماقۇل بولدى. مەركىزىي كومىتېت قايتا قۇرۇلۇپ ئابدۇكېرىم ئابباسوف رەئىس بولدى. ئابدۇللا زاكىروف يېڭى مەركىزىي كومىتېت ئەزالىقىغا سايلىنىپ، داۋاملىق كاتىبات ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدى.

1947-يىلى 8-ئايدا 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەرىپىدىن يىرتىپ تاشلانغاندىن كېيىن، بىرلەشمە ھۆكۈمەت تەركىبىدىكى ئۇچ ژىلايەت ۋەكىللىرى غۇلجىغا كەتتى. ئابدۇللا زاكىروف غۇلجىغا بارغاندىن كېيىن ئىلى ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ كاتىبات مۇدىرى، ئىلى ۋالىي مەھكىمىسى باج ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن 1949-يىلى 12-ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولۇپ كىرگەن. 1950-يىلى ئۇرۇمچىگە يۆتكىلىپ كېلىپ شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ باش كاتىپى بولغان. 1955-يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر

ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغاندىن كېيىن داۋاملىق باش كاتىپ بولغان. ئۇنىڭدىن كېيىن مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەش دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن.

1966-يىلى قوزغالغان مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدا ئابدۇللا زاكىروف ئېغىر زەربىگە ئۇچراپ ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلغان. ئۇ 1981-يىلى 12-ئاينىڭ 3-كۈنى ئۇرۇمچىدە ۋاپات بولغان.

1982-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ئۇنىڭ نامىنى ۋە پارتىيەۋىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەن.

www.uyghurkitap.com

قاسمجان قەمبىرى

قاسمجان قەمبىرى 1910-يىلى 1-ئايدا ئاتۇشنىڭ بۇيامەت يېزىسىدا قەمبەر چوڭنىڭ ئوغلى ھۇسەيىن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. قاسمجان 1925-يىلىدىن باشلاپ فامىلىسىگە بوۋىسى قەمبەر چوڭنىڭ نامىنى قوللانغانلىقتىن «قاسمجان قەمبىرى» دەپ ئاتالغان. قاسمجان تۇغۇلغان بۇيامەت يېزىسى ئەسلىدە «باي ئەمەت» ئىسىملىك بىر كىشىگە قاراشلىق زېمىن بولۇپ، بۇ جاي ئۇنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان. ۋاقىتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن «باي ئەمەت» دېگەن ئاتالغۇ «بۇيامەت» كە ئۆزگىرىپ كەتكەن.

قاسمجاننىڭ ئاتىسى ھۇسەيىن ئەينى زامانىدا شۆھرەتلىك نام چىقارغان مەرىپەتپەرۋەر، مەشھۇر جامائەت ئەربابى بولۇپ، دېھقانچىلىقتىن باشقا، سودا-تىجارەت ئىشلىرى بىلەنمۇ شۇغۇللىنىپ بايىاشاد تۇرمۇش كەچۈرىدىغان كىشى ئىدى. قاسمجان قەمبىرى ئىپتىدائىي مەكتەپنى ئۆز يېزىسىدا تاماملىغاندىن كېيىن، 1922-يىلى دادىسى ھۇسەينىگە ئەگىشىپ ئەنجانغا بارغان، ئۇ يەردە ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇغان. 1925-يىلى ئۆزبېكستان پايتەختى تاشكەنتكە بېرىپ ئۇ يەردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر بىلىم يۇرتى (ساگو ئىنستىتۇتى) غا كىرىپ ئوقۇغان. كىچىكىدىن شوخ، تېتىك ۋە زېرەك ئۆسكەن قاسمجان قەمبىرى سەنئەتكە، مۇزىكىغا ۋە ناخشىغا بولغان ھەۋەسكارلىقى بىلەن تونۇلغان. 1927-يىلى كۇزدە ئۇ ساگو ئىنستىتۇتىنى ياخشى نەتىجە بىلەن پۈتتۈرۈپ، تاشكەنتتە خىزمەت قىلغان. 1930-يىلى تاشكەنتتە رازىيە ئىسىملىك بىر قىزغا ئۆيلەنگەن. 1920-يىللارنىڭ ئاخىرىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سوتسىيالىستىك قاينام-تاشقىنلىقىغا چۆمگەن جەمئىيىتى قاسمجان قەمبىرىنىڭ ياش قەلبىگە كۈچلۈك تەسىر قىلغانلىقى ۋە مەنىۋى ئوزۇق بېغىشلىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ تولۇپ-تاشقان قىزغىنلىق بىلەن قولىغا قەلەم ئېلىپ، ئەدەبىي ئىجادىيەت

بىلەن شۇغۇللانغان. قاسىمجان قەمبىرى ئۆزىگە خاس زېرەكلىك ۋە ئۆزگىچە ماھارەت بىلەن كەڭ جەمئىيەت ئەھلىگە تونۇلۇشقا باشلىغان. ئۇ «ئىناق» تەخەللۇسىنى قوللىنىپ نۇرغۇن ئەدەبىي ئىجادىيەت ئەسەرلىرىنى ئۆزبېكستاندا چىقىدىغان گېزىت-ژۇرناللاردا ئېلان قىلىپ، كىشىلەر ئارىسىدا نام چىقارغان.

قاسىمجان قەمبىرى 1933-يىلى ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، شىنجاڭدا زۇلۇم ۋە جاھالەتكە قارشى ئويغىنىۋاتقان ئىنقىلابىي پائالىيەتلەردىن ئىلھام ئېلىپ، خەلق ئاممىسىنى مۇستەبىت ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ زۇلۇمىدىن قوتۇلدۇرۇشقا ھەسسە قوشۇش كۆرىشىگە ئاتلاندى. ئۇ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ تەسىرى ئاستىدا ئويغىنىۋاتقان ھەر مىللەت شىنجاڭ زىيالىيلىرى قاتاردا ئۆزىنىڭ پۈتكۈل ھاياتى ۋە تەقدىرىنى ئىنقىلاب ئىشلىرىغا بېغىشلاپ، مەدەنىيەت-ماۋارىپ، ئەدەبىيات-سەنئەت ئارقىلىق ئەمگەكچى خەلق ئاممىسىنى ئىلغار يېڭى ئىدىيە بىلەن قوراللاندۇرۇشقا كىرىشىپ، ئالدى بىلەن غۇلجا شەھىرىدە فېئودالىزم ۋە خۇراپاتلىققا قارشى مەزمۇندىكى ئەدەبىي ئەسەرلەرنى مەتبۇئاتلاردا ئېلان قىلىپ، كەڭ خەلق ئاممىسىنى ئويغاتتى. سەنئەت ئۆمىكى قۇرۇپ، ھەر خىل ئىجابىي ناخشا-ئۇسسۇللار ھەمدە ئىنقىلابىي تۈس ئالغان «زالىم شاكىيو»، «ئالدامچى تېۋېپ»، «زەينەپكە تۆھمەت» قاتارلىق دراملارنى يېزىپ سەھنىلەشتۈرۈش بىلەن فېئودال خۇراپاتلىق، پاراخورلۇق، ئالدامچىلىقنى كۈچلۈك قامچىلىغان.

ئۇ 1936-يىلى مەشھۇر ئەلنەغمىچى روزى تەمبۇردىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ داڭلىق كلاسسىك داستانى «غېرىب-سەنەم» نىڭ ئومۇمىي بايانىنى خاتىرىلەشۋالغاندىن كېيىن، بايانىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى ۋە رەت تەرتىپى بويىچە «غېرىب-سەنەم» ئوپېراسىنى يېزىپ چىققان ھەمدە روزى تەمبۇر، ھەسەن تەمبۇر ۋە زىكرى ئەلپەتتا ئارقىلىق بىر يۇرۇش ئاھاڭ سىستېمىسىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. «غېرىب-سەنەم» ئوپېراسىنى تۇنجى قېتىم سەھنىلەشتۈرۈشكە ئۆزى بىۋاسىتە رېژىسسورلۇق قىلغاندىن تاشقىرى، ئۆزى غېرىبنىڭ رولىنى ئېلىپ، شۇ چاغلاردا ئايالارنىڭ

سەھنىگە چىقىشىغا يول قويماسلىقتەك كونا ئادەت كۆچلىرىگە جەك ئېلان قىلىپ، ئايالى رازىيە خانىمنى سەنەمنىڭ رولىنى ئېلىپ چىقىشقا ئورۇنلاشتۇرغان.

مۇھەببەت تېمىسىنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىپ، خەلقنى ئويغىتىش رولىنى ئويناشقان بۇ ئوپېرا دۇنياغا كەلگەندىن باشلاپ، ئادالەت، ئەركىنلىك ۋە ھۆرلۈكنى تەرغىب قىلىپ ھەققانىيەتنىڭ ئۇرۇقىنى چاچقانلىقتىن، ئەكسىيەتچىلەر ئۆزلىرىنىڭ كەلگۈسىدىن قاتتىق ئەنسىرەپ، قاسىمجان قەمبىرىنى يوشۇرۇن نازارەت ئاستىغا ئالغان. بۇ چاغدا ئۇ غەزەپ بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئۆزىنىڭ پولاتتەك قەتئىي ئىرادىسىنى، ئۆزىنىڭ خەلق بىلەن تەقدىرداش ئىكەنلىكىنى مۇنداق بايان قىلغانىدى:

«مەن دۇتار بىلەن تونۇشقان بىر غېرىب دېۋانمەن،
ئول تونۇشقانىم بىلەن بىر ئوتتا دائىم يانمەن.
دىللىرىمدا غەم تولا، بىچارىلەرگە يارىمەن،
دەردى يوق، غەم كۆرمىگەنلەردىن تامام بىزارىمەن.
مەن دۇتارنىڭ پەدىسىگە بېكىنىپ چالسام ئەگەر،
پەدىلەرنىڭ ھەر بىرى بەرگەي تۆمەن غەمدىن خەۋەر.
يوق ئىشىم ھاكىم، ئەمەلدار، شاھۇ خاقانلار بىلەن
بىرگەدۇرمەن دائىما غەم دەردى بولغانلار بىلەن.»①

قاسىمجان قەمبىرى ئەينى يىللاردا ئەكسىيەتچىلەرگە، زۇلۇمغا قارشى ئىسيانكارانە روھى بىلەن شىنجاڭنىڭ سەھنە سەنئىتىگە ئاساس يارىتىش، تەشكىللەش، راۋاجلاندۇرۇش ۋە ئومۇملاشتۇرۇش جەھەتلەردە ئاجايىپ تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ، جامائەتچىلىك ئىچىدە شۆھرەتكە سازاۋەر بولغان. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇ نۇرغۇن جەڭگىۋار شېئىرلارنى يېزىپ، ھەرمىللەت خەلقىنى ئويغىتىش، بىردەك ئىتتىپاقلىشىپ جاھالەتكە قارشى

① «خوتەن پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكومى ئىلمىي ژۇرنىلى» نىڭ 1990-يىلى 3-سانىدىن.

كۆرەش قىلىش ۋە تىرىشىپ پەن-مەدەنىيەت ئۆگىنىشكە چاقىرغانىدى.

قاسىمجان قەمبىرىنىڭ ئىلغار ئىدىيىنى تەشۋىق قىلىشى شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتىنىڭ دىققىتىنى تارتقان. شۇنىڭ بىلەن ئۇ 1939-يىلى كۆزدە شېڭ شىسەي تەرىپىدىن غۇلجا تۈرمىسىگە قامالدى. ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي، ئۇنى ئۈرۈمچىگە يۆتكەپ، ئۈرۈمچى 2-تۈرمىسىگە قامىدى. قاسىمجان قەمبىرى تۈرمىدە ئېغىر قىينىلىشلارغا ۋە خورلۇقلارغا ئۇچرىدى. 1943-يىلى شىنجاڭ ئۆلكىلىك مەركىزىي ئۇيغۇر ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى ئۇنىڭغا كېپىل بولۇپ تۈرمىدىن ئېلىپ چىقىپ «ئۆلكىلىك تىياتىر ئۆمىكى» نىڭ رېژىسسورلۇقىغا بەلگىلىدى. ئۇ تۈرمىدىن چىققاندىن كېيىن يۈرەكلىك ھالدا خىزمەتنى قانات يايدۇردى ھەمدە خەلق ئاممىسىنىڭ ئىنقىلابىي كۆرەشلىرىگە مەدھىيە ئوقۇلغان «شانلىق غەلبە» ناملىق سەھنە ئەسىرىنى يېزىپ ۋە ئۇنى سەھنىلەشتۈرۈپ كەڭ جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشتۈردى. شۇ يىللاردا شىنجاڭ ئۇيغۇرلىرى ئىچىدە تۇنجى قېتىم نوتا ئۆگەنگەن مۇھەممەتجان ئىسمايىلنى تەكلىپ قىلىپ، تىياتىر ئۆمىكىدە ئىشلەيدىغان مۇزىكانتلار ۋە جەمئىيەتتىكى مۇزىكا ھەۋەسكارلىرى ئارىسىدا نوتا ئىلمى ئۆگىنىش كۆرسى ئېچىپ، مۇزىكانتلارنىڭ نوتا بىلمەسلىك ھالىتىنى ئۆزگەرتىشكە تېگىشلىك تۆھپە قوشقانىدى.

قاسىمجان قەمبىرى شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئەدەبىيات-سەنئەت ئىشلىرى ئۈچۈن جاپالىق ئەجىر سىڭدۈرۈۋاتقاندا ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت تەرىپىدىن 1944-يىلى يەنە تۈرمىگە تاشلاندى. خەلق ئاممىسىنىڭ كۈچلۈك غەزەپ سادالىرى ۋە ھەققانىي تەلىپى ئارقىسىدا ئەكسىيەتچى دائىرىلەر ئۇنى تۈرمىدىن بوشىتىشقا مەجبۇر بولدى. قاسىمجان قەمبىرى تۈرمىدىن چىققاندىن كېيىن غۇلجىغا بېرىپ ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئابباسوفلارنى ئىزدەپ تېپىپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى قوزغاشنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرىگە قاتناشتى.

1944-يىلى 7-ئايدا ئىلمدا «ئازادلىق تەشكىلاتى» قۇرۇلدى. بۇ تەشكىلاتنىڭ مەركىزىي رەھبەرلىك كومىتېتىغا ئابدۇكېرىم ئابباسوف، قاسىمجان قەمبىرى، ئىلىخان تۆرە، مۇھەممەتجان مەخسۇم، غۇلام

www.uyghurkitap.com

قادىرى، رەھىمجان سابىرھاجى، ئابدۇروف مەخسۇم، جانى يولداشوف، نۇردۇن بەگ، سالمان باي، ئۆمەرجان قاتارلىق كىشىلەر يېتەكچىلىك قىلاتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئابدۇكېرىم ئابباسوف بىلەن قاسىمجان قەمبىرى كوممۇنىستىك ئاتىغا ئىگە ئىلغار زىيالىلارغا ۋەكىللىك قىلاتتى. ئىلىخان تۆرە، مۇھەممەتجان مەخسۇملار يۇقىرى تەبىقە دىنىي زاتلارغا ۋەكىللىك قىلاتتى. قالغانلىرى چوڭ سودىگەر، زېمىندار، چارۋىدارلارغا ۋەكىللىك قىلاتتى. «ئازادلىق تەشكىلاتى» نىڭ رەھبەرلىك يادروسىنىڭ تەركىبى ئەنە شۇنداق مۇرەككەپ بولۇشىغا قارىماي، ئابدۇكېرىم ئابباسوف، قاسىمجان قەمبىرى يولداشلارنىڭ تىرىشچانلىقى نەتىجىسىدە ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ ئىنقىلابىي ئىرادىسىنى كۆچەيتىش، ئىلغار زىيالىيلارنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇش جەھەتلەردە بىر مۇنچە پايدىلىق خىزمەتلەر ئىشلەندى ھەمدە غۇلجىنى ئازاد قىلىش ئۇرۇشىغا پائال تەييارلىق كۆرۈپ، غۇلجىنى ئازاد قىلىش جېڭىدە زور تۆھپە قوشتى.

1945-يىلى ئەتىيازدا ئۈچ ۋىلايەت تولۇق ئازاد قىلىنغاندىن كېيىن ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى ئۇرۇمچىگە قاراپ ئىلگىرىلەشكە ماسلاشتۇرۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىمۇ قوراللىق كۆرەشنى باشلىماقچى بولدى. 1945-يىلى ياز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ئابدۇكېرىم ئابباسوف سىياسىي كومىسسار، سوپاخۇن، قاسىمجان قەمبىرى پولكوۋنىك ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان ئاتلىق قوشۇن مۇزداۋاندىن ئۆتۈپ، ئاقسۇغا قاراپ ئىلگىرىلىدى. ئۇلارنىڭ ۋەزىپىسى ئاقسۇنى ئىلىپ گومىنداڭ ھەربىي كۈچىنىڭ ئۇرۇمچى-قەشقەر ئالاقىسىنى ئۈزۈۋېتىش، ئاندىن قەشقەرگە ھۇجۇم قىلىش، پەيدىنپەي جەنۇبىي شىنجاڭنى ئازاد قىلىش ئىدى. قاسىمجان قەمبىرى ئابدۇكېرىم ئابباسوفقا يېقىندىن ماسلىشىپ، باي ناھىيىسىنى ئازاد قىلىش ئۇرۇشىغا قاتناشتى. ئاقسۇ يېڭىشەھەر، ئاقسۇ كونا شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش ئۇرۇشىدا ئۆز قىسمىغا قوماندانلىق قىلىپ، خەتەرلىك جايلارغا ئۆزى بېرىپ باتۇرلۇق كۆرسەتتى.

1945-يىلى 9-ئاينىڭ 5-كۈنى 2-دۇنيا ئۇرۇشى توختىدى. شۇنىڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى بىر قىسىم تىنچلىق سىياسەتلىرىنى يولغا قويۇشقا

باشلىدى. 1945-يىلى 10-ئاينىڭ 6-كۈنى ئاقسۇ شەھىرى مىللىي ئارمىيە تەرىپىدىن قاتتىق مۇھاسىرە ئىچىدە قېلىپ، شەھەر ئىچىدىكى گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ئالاقزادە بولۇپ تۇرغاندا، مىللىي ئارمىيە قوماندانلىقى شتابىدىن چاپسان قايتىپ كېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق كەلدى. بۇيرۇقنى ئىجرا قىلماي بولمايتتى. بىراق، جەڭ غەلىبىسى كۆرۈنۈپلا قالغان پەيتتە چېكىنىش بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلىش ئابدۇكېرىم ئىباسوف، قاسىمجان قەمبىرىلەرنگە خېلى ئېغىر كەلدى.

شۇ پەيتتە، يالغۇز ئاقسۇدىلا ئەمەس، ئۇچ ۋىلايەتنىڭ ئۇرۇمچىنگە قارىتان ھۇجۇم قىلىش پىلانى، ئاخىردا شىنجاڭنى ئازاد قىلىش ئىستراتېگىيىلىك ھەربىي پىلانىمۇ توختاپ قالدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىشلار ئىدى. مانا مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئابدۇكېرىم ئىباسوف، قاسىمجان قەمبىرى، سوپاخۇنلار مۇھاسىرە ئىچىدە ھالسىزلىنىپ قالغان دۇشمەننى تاشلاپ چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى.

قاسىمجان قەمبىرى غۇلجىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى بولۇپ ئىشلىدى.

قاسىمجان قەمبىرى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مەزگىلىدە بىر تەرەپتىن، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئالدىنقى سەپتە قان كېچىپ جەڭ قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ «پۇرسەت ساڭا»، «ياشلىق چاغلىرىم»، «ۋەتەن ئىشقىدا»، «يېتىشسەم»، «ھەمشىرە»، «ئۇنۇتماسمەن» دېگەنگە ئوخشاش جەڭگىۋار شېئىرلارنى يېزىپ، خەلقىمىزنىڭ ئازادلىق ئىشلىرى ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتقان قەھرىمان ئوغۇل-قىزلارنىڭ پىداكارلىق روھىنى، يېتىپ كېلىش ئالدىدا تۇرغان شانلىق غەلىبىلەرنى كۈيلىدى.

1946-يىلى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتى بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمى ئىمزالىنىپ، شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلدى. ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق بىر تۇركۇم ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرى ئۇرۇمچىگە كېلىپ ۋەزىپە

ئۆتىدى. 1946-يىلى 8-ئايدا 11 بىتىمنىڭ روھى بويىچە قاسىمجان قەمبىرى قەشقەر ئۆلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيلىقىغا تەينىلەندى. ئۇ قەشقەردە ئىشلىگەن ۋاقتىدا 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمنى ھەقىقىي تۇردە تولۇق ئىجرا قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭ خەلقىنىڭ دېموكراتىيە، ئازادلىق ئىشلىرىغا دادىل يېتەكچىلىك قىلدى. ئۇزاق ئۆتمەي، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمنى يىرتىپ تاشلاپ ئىلغار كىشىلەرنى قولغا ئېلىشقا باشلىدى. ئاشۇ ئىلغار كىشىلەر قاتارىدا قاسىمجان قەمبىرى 1947-يىلى 7-ئاينىڭ 21-كۈنى قولغا ئېلىنىپ قەشقەر يېڭىشەھەردىكى ھەربىي تۈرمىگە قامالدى. ئۇ تۈرمىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە باش ئەگمەي باتۇرلۇق بىلەن كۈرەش قىلغان ھەمدە تۈرمىدە «سالامغا جاۋاب» نامىلىق شېئىرىنى يېزىپ قەيسەرانە ئىرادىسىنى نامايان قىلغان.

قاسىمجان قەمبىرى 1949-يىلى 4-ئاينىڭ 4-كۈنى تۈرمىدىن چىقتى. بۇرھان شەھىدىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن ئۇرۇمچىگە كېلىپ شىنجاڭ ئۆلكىلىك مەركىزىي ئۇيغۇر ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتىدى ھەمدە قوشۇمچە «ھەقىقەت گېزىتى» نىڭ باش مۇھەررىرلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ، ئازادلىق ھارپىسىدىكى يېڭى ۋەزىيەتنى، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئۇلۇغ غەلىبىلىرىنى دادىل، ئوچۇق-ئاشكارا تەشۋىق قىلدى.

1949-يىلى 12-ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قاسىمجان قەمبىرىنى يەكەن ۋىلايەتلىك ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ۋالىيلىقىغا بەلگىلىدى. ئۇ 1954-يىلى ج ك پ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق كومىتېتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ رەئىسى بولدى. بۇ جەريانداۋ ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنى رەتلەش، سىمغا ئېلىشقا يېتەكچىلىك قىلدى ۋە مۇھىم رول ئوينىدى.

قاسىمجان قەمبىرى كېسەل سەۋەبى بىلەن 1956-يىلى 3-ئاينىڭ 3-كۈنى قەشقەردە ۋاپات بولغان.

يۇسۇپجان ياسنوف

پۈتۈن هاياتىنى خەلقنىڭ ئازادلىقى، ئەركىنلىكى ئۈچۈن ئىنقىلاب يولىغا بېغىشلىغان ماهىر رازۋېدچىك، پودپولكوۋنىك يۇسۇپجان ياسنوف 1919 ـ يىلى سۈيدۈكدە تىجارەتچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. كېيىن بالىلىق هاياتىنى بورتالادا ئۆتكۈزگەن. يۇسۇپجان ئائىلە تەربىيىسىدىن كېيىن، بورتالادىكى بىر كونىچە مەكتەپكە ئوقۇشقا كىرگەن. ئۇ ئوقۇش داۋامىدا دىنىي بىلىم ئېلىش بىلەن بىرگە، كونىچە مەكتەپتە يېڭىدىن يولغا قويۇلغان پەننىي دەرسلەرگىمۇ قىزىقىدۇ ـ دە، ناهايىتى تېزلا خەت ـ ساۋادىنى چىقىرىۋالىدۇ. بۇنىڭدىن سۈيۈنگەن دادىسى رۇسىيىدە (تاشكەنت، قازان، ئوفا قاتارلىق جايلاردا) نەشر قىلىنغان دەرسلىك كىتابلار ۋە هەر خىل ژۇرنال ـ گېزىتلەرنى ئېلىپ بېرىدۇ. كىچىكىدىن زېرەك ۋە تىرىشچان ئۆسكەن يۇسۇپجان تىرىشىپ كىتاب ئوقۇيدۇ. گېزىت ـ ژۇرناللارنى كۆرۈپ دۇنيانى چۈشىنىشكە باشلايدۇ. قىيىن مەسىلىلەرگە دۇچ كەلگەندە دادىسىدىن سوراپ چۈشىنىدۇ.

20ـ ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىدىكى قۇمۇل دېهقانلار قوزغىلىڭىنىڭ تۈرتكىسى ئارقىسىدا شىنجاڭدا يۈز بەرگەن تارىخىي خاراكتېرلىك يېڭى ئۆزگىرىشلەردىن كېيىن، جاي ـ جايلاردا يېڭىچە مەكتەپلەر قۇرۇلۇشقا باشلايدۇ. بۇ ئەهۋال يۇسۇپجاننىڭ يېڭى بىلىم ئېلىشىغا تېخىمۇ ئوڭۇشلۇق شارائىت يارىتىپ بېرىدۇ. نەتىجىدە، يۇسۇپجان بورتالادا تولۇقسىز ئوتتۇرا مەلۇماتلىق بىلىم ئىگىسى بولۇش بىلەن بىرگە، رۇس تىل ـ يېزىقىدىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنالايدىغان بولۇپ يېتىلىدۇ.

1936 ـ يىلى ئۇنىڭ كۆتكەن پۇرسىتى يېتىپ كېلىدۇ. ئۇ 3 ـ تۈركۈمدە سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا ئەۋەتىلىدىغان ئوقۇغۇچىلار ئىمتىهانىدىن ئۆتۈپ، تاشكەنتكە بېرىپ ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ

www.uyghurkitap.com

مەمۇرىي ھوقۇق فاكۇلتېتىدا ئوقۇيدۇ. ئوقۇشنى ئەلا نەتىجە بىلەن ئاخىرلاشتۇرۇپ، ۋەتەنگە قايتىدۇ.

1938 - يىلى ئۇرۇمچىدە سىياسىي - قانۇن ئورۇنلىرىغا خىزمەتكە تەقسىم قىلىنىدۇ. كېيىن ئۇ ئىلغا يۆتكىلىپ، 1942 - يىلىغىچە سىياسىي - قانۇن خىزمىتىنى ئىشلەيدۇ.

1942 - يىلىنىڭ ئاخىرى، شېڭ شىسەي ئىنقىلابتىن ئوچۇق - ئاشكارا يۈز ئۆرۈپ گومىنداڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتىدۇ. شىنجاڭدا گومىنداڭ پىرقىسى قۇرۇلىدۇ. ئۇ چاغدا، كۆپلىگەن ئىلغار زىيالىيلار قولغا ئېلىنىدۇ، قامىلىدۇ، ئۆلتۈرۈلىدۇ. زۇلۇمدىن ئۆزىنى چەتكە ئالغانلار قۇتۇلىدۇ. شۇنداق شارائىتتا، بىر بۆلۈك ئىلغار زىيالىيلار ئازادلىق يولى ئىزدەپ تەشكىلاتلارغا ئۇيۇشىدۇ. شۇ چاغدا يۇسۇپجانمۇ ئىلىدىكى «ئازادلىق تەشكىلاتى» نىڭ بىر گۇرۇپپىسىغا قۇشۇلۇپ، سىياسىي پائالىيەت ۋە ئاخباراتچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، تەشكىلاتنى مۇھىم ئاخبارات بىلەن تەمىنلەيدۇ.

1944 - يىلى 11-ئايدا قوزغالغان ئىلى خەلق قوزغىلىڭى ھەر قايسى سىياسىي تەشكىلاتلارنىڭ ھەرىكىتىنى تېزلىتىدۇ. نەتىجىدە، يۇسۇپجان ياسىنوف سۇيدۇڭ پارتىزانلىرىغا قۇشۇلۇپ، ئاددىي جەڭچى بولۇپ ئىشلەيدۇ.

بۇ كۈنلەردە مىللىي ئارمىيە غۇلجا شەھىرىنى ئازاد قىلغان بولۇپ، نۆۋەتتىكى ۋەزىپە دۇشمەننىڭ جىڭ، شىخودىكى ئاساسىي كۈچىنى يوقىتىش ئىدى. دۇشمەننى يوقىتىشتا دۇشمەننىڭ سىرىنى ئېچىش كېرەك، ئەلۋەتتە. قوماندانلىق شتاب دۇشمەننىڭ سىرىنى ئېلىش ئۈچۈن، دۇشمەن ئارقا سەپىنى رازۋېدكا قىلىش ۋەزىپىسىنى يۇسۇپجان ياسىنوفقا تاپشۇرىدۇ. يۇسۇپجان چاقماق تېزلىكىدە دۇشمەننىڭ ئارقا سەپىگە (ئۇ چاغدا كەڭسايغا ئېغىزى، ئۇتەيدە دۇشمەن ئالدىنقى قاراۋۇل پونكىتى بار ئىدى) ئۆتۈپ، بورتالا، ئارشاڭ، چىگىشۇ، جىڭ، شىخۇ قاتارلىق جايلاردا دۇشمەن ئەھۋالىنى رازۋېدكا قىلىدۇ (دۇشمەن ئەھۋالىدىن خەۋىتىلىك مەلۇمات توپلايدۇ). دۇشمەن ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقان مىللىي ئارمىيە

قوماندانلىق شتابى 1945 - يىلى 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى جەڭ، شىخوغا ئارقا - ئارقىدىن ھۇجۇم قىلىپ، دۈشمەننىڭ جەڭنى ساقلاۋاتقان بىر دىۋىزىيە قىسمىنى يوقىتىپ، شىخوغا يۇرۇش قىلىدۇ. 5 - كۈنى شىخونى ئىشغال قىلىپ، قالدۇق دۈشمەننى قوغلاپ ماناس دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىغا كېلىپ، بۇيرۇقتا بىنائەن بۇ جاينى ئالدىنقى لىنىيە قىلىدۇ.

بۇ كۈنلەردە يۈسۈپجان بورتالا ساقچى ئىدارىسىنىڭ كادىرى نامىدا بورتالا، ئارشاڭ، جەڭ، شىخو قاتارلىق جايلاردا ئىچكى رازۋېدكا (تازىلاش) خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. كېيىن مىللىي ئارمىيە قوماندانلىق باش شتاب رازۋېدكا بۆلۈمىنىڭ باشلىقى بولۇپ، غۇلجا مەركىزىي قوماندانلىق شتابنىڭ رازۋېدكا خىزمىتىگە مەسئۇل بولىدۇ.

بۇ ۋاقىتتا، گومىنداڭ دائىرىلىرى ئىنقىلابنى قورال كۈچى بىلەن يوقاتقىلى بولمايدىغانلىقىنى چۈشىنىپ، ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن سۇلھ قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ. 1946 - يىلى گومىنداڭ تەرەپ ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن 11 ماددىلىق بىتىم ئىمزالايدۇ، شىنجاڭدا بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلىدۇ. مۇشۇنداق بولسىمۇ، گومىنداڭ تەرەپ ئۆزىنىڭ يېڭىلگىنىگە تەن بەرمەي، بارلىق ئامالالارنى قىلىپ، ئۇچ ۋىلايەتنى پارچىلاپ يوقىتىش نىيىتىگە كېلىدۇ ، ئۇسمانىڭ ئىلى تەرەپكە بولغان نارازلىقىدىن پايدىلىنىپ، ئۇسمانىنى قوللاپ ۋە ئۇنىڭغا ياردەم بېرىپ، ئۇسمانىنىڭ قولى بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى پارچىلىماقچى بولىدۇ.

1945 - يىلى 10 - ئايدا، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە كەلگەن ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرى ئۇسمانىنىڭ گومىنداڭ ھەربىي مەمۇرلىرى (سۇڭ شىلىيەن، جاڭ جىجۇڭ) بىلەن مەخپىي ئالاقە باغلىغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات ئالىدۇ. ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ شۇنىڭدىن باشلاپ ھەر ئىككى تەرەپكە «ئۇسمانىنى ھۆركۈتمەسلىك، گومىنداڭغا چاندۇرماسلىق» تاكتىكىسىنى قوللىنىپ، ئۇسمانىغا نىسبەتەن بىر تەرەپتىن، سۆھبەت ئارقىلىق ئۇنى قايتۇرۇپ كەلمەكچى، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇنىڭ سىياسىي ھەرىكىتىگە قاراپ تاقابىل تۇرماقچى؛ گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە نىسبەتەن ئۇچ ۋىلايەتنى بىر گەۋدە قىلىپ،

www.uyghurkitap.com

ئوسمانلىق ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت ھەيئىتى قىلىپ كىرگۈزۈش ئارقىلىق، تەلەپنى قاتتىق قويۇپ، گومىنداڭنى ئوسمان توغرىسىدا دېلىغۇل قىلماقچى بولىدۇ.

ئۇرۇمچىدە گومىنداڭ بىلەن سۆھبەت ئارقىلىق ھەل قىلىشقا تېگىشلىك بىر قاتار مەسىلىلەرگە ئەخمەتجان قاسىمى، ئوسمان بىلەن ھەل قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلىلەرگە گېنېرال ئىسھاق بەگ مەسئۇل بولىدۇ.

بۇ ۋاقىتلاردا ئۇرۇمچىدە گېنېرال جاڭ جىجۇڭ ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى بىلەن بولغان سۆھبەتتىكى بىر قاتار مەسىلىلەرنى ئۆز ئوستىگە ئېلىپ، ئوسمانلىق قورال - ياراغ، ھەربىي ھەم تېلېگراف خادىملىرى بىلەن تەمىنلەشنى گېنېرال سۇڭ شىلىيەنگە تاپشۇرىدۇ ھەم بۇ ئىشنى قەتئىي مەخپىي ساقلاش ئۈچۈن، تاۋ سىيۈ بىلەن سۇڭ شىلىيەنگە بۇيرۇق بېرىدۇ. سۇڭ شىلىيەن ما چىڭشياڭ باشچىلىقىدىكى 1-ئاتلىق شى تەركىبىدىكى ما شىجىن باشچىلىق قىلغان ئىشپىيونلۇق لىيەننى بەيتىك ئەتراپىنى تۇرالغۇ قىلىپ، ئۇچ ۋىلايەت ۋە تاشقى موڭغۇلىيە چېگرا قىسىملىرىنى داۋاملىق چارلاش، ھەربىي ئاخبارات توپلاشقا ئەۋەتىدۇ. يەنە ئوسمانىنىڭ يېنىدا خىزمەت ئىشلەش ئۈچۈن ھەربىي باشقارما (بۇ ھەربىي باشقارما ھەربىي سىستېمىسىدىكى ئىشپىيونلۇق ئورگان بولۇپ، نامىدا شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق شتابىنىڭ بىر باشقارمىسى بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە، غەربىي شىمال مەمۇرىي مەھكىمىسى ئۇرۇمچى ئىشخانىسىنىڭ بۆلۈمى ھەيئەتلىكىدە ئىدى) باشلىقى يۇي دەنگە ئۇچ رادىست ۋە راتسىيە قاتارلىقلارنى قوشۇپ ئەۋەتىدۇ. بۇ ئىشپىيونلار ئوسمانىنىڭ يېنىغا بارغاندىن كېيىن، ئوسمانىنى يېتەكلەش ئارقىلىق ئۇچ ۋىلايەتكە قارشى ھەربىكەت قىلىشتىن تاشقىرى، تاشقى موڭغۇلىيە ۋە سوۋېت چېگرىلىرىدا ئىشپىيونلۇق ھەربىكەتلىرىنى ئېلىپ بارىدۇ.

ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ئىنتايىن زور سەۋرچانلىق بىلەن ئوسمانغا تەربىيە ئىشلەپ، ئۇچ ۋىلايەتتىكى قېرىنداشلىرى بىلەن بىللە دۈشمەنگە ئورتاق قارشى تۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. لېكىن، ئوسمان بۇنى رەت قىلىدۇ. ئۇ ھەر خىل يوقىلاڭ سەۋەب ۋە چەكتىن ئاشقان تەلەپلەرنى

قويۇش ئارقىلىق، ئۆزىنىڭ ئىككى يۈزلىمىلىك تەبىئىتىنى ئاشكارىلايدۇ.

شۇ چاغدىكى ئۇچ ۋىلايەت بىلەن ئوسمان ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت تىنچلىق بىلەن ھەل قىلىپ بولمايدىغان «دوست - دۇشمەن» ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتكە ئايلىنىدۇ. بۇ ۋاقىتلاردا ئوسمان بىر تەرەپتىن، ھەر خىل ۋاستىلەر ئارقىلىق ھەر قايسى قەبىلە باشلىقلىرى ۋە يۇرت كاتتىلىرىنى ئۆزىگە تارتىپ ئۇچ ۋىلايەتكە قارشى قويسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ھەر خىل ۋاستىلەرنى قوللىنىپ، قازاق خەلقىنى كۆچۈرۈپ ئۆزىگە ئەگەشتۈرىدۇ. بۇ ئىشلار تىنچ تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان قازاق خەلقىغە ھەقىقەتەنمۇ بالايىئاپەت كەلتۈرىدۇ.

مۇشۇنداق پەيتتە، ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيە قوماندانلىق شتابى باش رازۋېدكا بۆلۈمى باشلىقى، پودپولكوۋنىك يۈسۈپجان ياسىنوفنى ئالتاي 3-ئاتلىق پولكىنىڭ پودپولكوۋنىكلىكىگە تەينىلەيدۇ. بۇنىڭدىن مەقسەت شىمالىي يۆنىلىش ئارمىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىنى كۈچەيتىش، ئوسمانىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى كۆزىتىشتىن ئىبارەت ئىدى.

يۈسۈپجان ياسىنوف ئالتايغا بارغاندىن كېيىن گېنېرال مايور دەلىلقانغا يارەملىشىپ، ئالدى بىلەن كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ ئىنتىزامچانلىقىنى كۈچەيتىپ، جەڭگىۋارلىقىنى ئاشۇرۇشقا ياردەم بېرىدۇ. ئۇ خىزمەت داۋامىدا كوماندىر - جەڭچىلەرگە «خەلقئارا ۋەزىيەت ۋە نۆۋەتتىكى مۇھىم مەسىلىلەر» دېگەن تېمىدا سىياسىي دەرس ئۆتىدۇ. شۇنداقلا ئالتاي ۋەزىيىتى ۋە كەلگۈسى توغرىسىدا ئېنىق سۆزلەپ، ئوسمان پەيدا قىلغان قالايمىقانچىلىق ھەم ئۇچ ۋىلايەتكە قارشى تارقاتقان تەتۈر تەشۋىقاتلارغا رەددىيە بېرىدۇ. ئۇ زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان ھەر بىر قازاق ئائىلىسىنىڭ ئەھۋالىنى كۆرسىتىپ، كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ ۋە كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ۋەزىيەتكە بولغان قارىشىنى توغرىلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىدىيىۋى تەربىيىنى كۈچەيتىش ئارقىلىق قىسمەن رەتكە سالىدۇ. لېكىن، گومىنداڭنىڭ قورال - ياراغ ۋە ھەربىي ياردەمگە ئېرىشكەن ئوسمان ئۆزىنى «تەڭرىنىڭ ئەركىسى»، «تاغ باتۇرى»، «پۈتۈن قازاق خەلقىنىڭ غەمخورچى ئاتىسى»، «ئالتاينىڭ ئىگىسى»

قىلىپ كۆرسىتىپ، ئۇچ ۋىلايەتكە قارشى تەشۋىقات ئېلىپ بارىدۇ. خەلققە ئۆزىگە ئەگىشىپ كۆچۈشنى جاكارلايدۇ، كۆچمىگەن ئائىلىلەرنى بۇلايدۇ.

1946 ـ يىلىنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا، ئوسمان مانان باشچىلىق قىلغان بىر ئەترەتكە بۇيرۇق بېرىپ، قوبۇقسار ناھىيىسىنىڭ سالبىتتىدىكى دېگەن يېرىگە بۇلاڭچىلىق قىلىشقا ئەۋەتىدۇ. ئەھۋالدىن ئالدىن خەۋەر تاپقان يۈسۈپجان ياسىنوف باشچىلىقىدىكى چارلاش ئەترىتى تۆيدۇرماي يوشۇرۇنۇپ زەربە بېرىدۇ. خېلى كۆپ زىيان تارتىپ، قېچىپ قۇتۇلغان مانان قىسمى مىللىي ئارمىيىگە ئۆچ ئېلىش خاراكتېرلىك ھۇجۇم ۋە بۇلاڭچىلىق ئېلىپ بارىدۇ. لېكىن، مىللىي ئارمىيىنىڭ قاتتىق زەربىسى بىلەن قاچىدۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن، ئوسمان ئەسەبىيلەشكەن ھالدا مانان، رۇستەم، قورمان، پالتاباي، جىلقان، پورۇلجاپ، قاباس قاتارلىق باندىتلارنى ئۆز قىسىملىرى بىلەن تەرەپ ـ تەرەپكە ئەۋەتىپ، بۇلاڭچىلىق قىلىشقا بۇيرۇيدۇ. بۇلار يەنە ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىگە يوشۇرۇن زەربە بېرىش ئىشىنى ئېلىپ بارىدۇ. ئوسمانىنىڭ بۇ خىل ھەرىكەتلىرى ناھايىتى ھېيلىگەرلىك بىلەن ئېلىپ بېرىلغان بولۇپ، ھەش ـ پەش دېگۈچە قىلىدىغان ئەسكىلىكلەرنى قىلىپ، چاقماق تېزلىكىدە كۆزدىن غايىب بولىدۇ. خەلق ۋە مىللىي ئارمىيە كۆپ قېتىم ئوسمانىنىڭ تۈيۇقسىز زەربىسىگە ۋە بۇلاڭ ـ تالاڭلىرىغا ئۇچرايدۇ. شۇنداقتىمۇ ئالتايدا تۇرۇشلۇق مىللىي ئارمىيە ئۆزىنى تۈتۈۋېلىش پوزىتسىيەسىنى قوللىنىپ، ھۇجۇم قىلماسلىق، دۈشمەن ھۇجۇمىنى قايتۇرۇش، قوغلاپ زەربە بەرمەسلىك، ئەسىرلەرنى خارلىماسلىق، تەرىبىيە بېرىپ قويۇپ بېرىش ئارقىلىق قايىل قىلىش پرىنسىپىدا چىڭ تۇرىدۇ.

مىللىي ئارمىيە شىمالىي يۆنىلىش قوماندانلىق شتابىنىڭ بۇ خىل پوزىتسىيىسى ئوسماننى تېخىمۇ كۆرەڭلىتىپ قويىدۇ. ئوسمان 1946 ـ يىلى 12 ـ ئايدا، بىر قانچە ئون قەبىلە باشلىقى، قۇيرۇقچىلىرى، ئاتارمەن ـ چاپارمەنلىرى بىلەن يېغىن ئېچىپ، ئۆزىنى ئەل باشلىقى، مانانىنى ئەسكىرىي باشلىق قىلىپ ئېلان قىلىدۇ. ئۇ يەنە ئۇچ ۋىلايەت بىلەن

ئۇرۇشىدىغانلىقىنى، سۇئ باتۇر (سۇئ شىلىەننى دېمەكچى) نىڭ ئوسمانغا ھەر قانداق ئىشتا يارىدەم بېرىدىغانلىقىنى، «قۇدرەتلىك» قوراللارغا ئىگە ئامېرىكىنىڭ جۇڭگونىڭ ئەڭ يېقىن دوستى ئىكەنلىكىنى، ئۇزىنىڭ ئامېرىكىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلى بىلەن ئاغىنە بولغانلىقىنى ئېيتىدۇ. شۇڭا، ئۇ 1947 - يىلى كىرىشى بىلەن مىللىي ئارمىيىگە ھۇجۇم قىلىشقا باشلايدۇ. بۇ چاغدا يۇسۇپجان مايور ماشان بىلەن قازاق خەلقى ئىچىدە يۇرۇپ، ئوسمانىنىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي ھەرىكەتلىرىگە قارشى تەشۋىقات ئېلىپ بارىدۇ.

1947 - يىلى 1 - ئايدا، ئوسمان بارلىق كۈچىنى ئىشقا سېلىپ، بۇرۇلتوقاي ۋە ئالتاي ناھىيىسىگە ھۇجۇم قىلىپ، مىللىي ئارمىيىنى زور زىيانغا ئۇچرىتىدۇ. 1947 - يىلى 2 - ئايدا، مىللىي ئارمىيە قوماندانلىق شتابى ئۇچ ئاتلىق پولك ۋە زەمبىرەكچى باتالىيونىنى ئىشقا سېلىپ، ئوسمان قىسىملىرىغا قاخشاتقۇچ زەربە بېرىدۇ. پودپولكوۋنىك يۇسۇپجان بۇ ئۇرۇشنىڭ سەردارى بولۇپ، ئالدىنقى سەپ قوماندانلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدۇ.

ئوسمان ئالتاي ۋە بۇرۇلتوقايدىن ھەيدەپ چىقىرىلغاندىن كېيىن، بۇرۇلتوقاي، چىڭگىل، كۆكتوقاي قاتارلىق ناھىيە ۋە رايونلاردىن ئۇچ مىڭدىن كۆپرەك چارۋىچىنى ئۆزىگە مەجبۇرىي ئەگەشتۈرۈپ، ئۆز سېپىنى ئۇلغايتىپ، ئەكسىلئىنقىلابىي بازا قۇرماقچى بولىدۇ.

بۇ چاغدا مىللىي ئارمىيە شىمالىي يۆنىلىش قوماندانلىق شتابى بۇيرۇقىغا بىنائەن ئوسمان باندىتلىرىغا قارشى ھەل قىلغۇچ ئۇرۇش قىلىشنى قارار قىلىپ، بۇ ئۇرۇشنىڭ قوماندانلىقىنى يۇسۇپجان ياسىنوفقا تاپشۇرىدۇ. يۇسۇپجان ياسىنوف 1500 كىشىلىك ھەيۋەتلىك قوشۇننى باشلاپ، 1947 - يىلى 3 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئالتايدىن كۆكتوقاي ناھىيىسىنىڭ ئوسمان ئورۇنلاشقان ئۇلۇغباي قۇدۇقى دېگەن يېرىگە قاراپ يولغا چىقىدۇ. ئۇلار ئۇچ كۈن جاپالىق يول يۈرۈپ، 3 - كۈنى تاڭ سەھەردە ئۇلۇغباي قۇدۇقىغا يېتىپ كېلىدۇ. بۇ قار كۆچكەن پەسىل بولغاچقا، ھاۋا سوغۇق، قېلىن تۇمانلىق، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۈزۈن يول

www.uyghurkitap.com

باسقان جەڭچىلەر خېلى ھېرىپ - چارچايدۇ. شۇڭا، يۇسۇپجان بارلىق جەڭچىلەرنى دەم ئېلىشقا قويۇۋېتىپ، ئۆزى بەدالقان بىلەن مەسلىھەتلىشىدۇ، كەڭ چارۋىچى خەلقنىڭ ھايات - ماماتىنى كۆزدە تۇتقان ھالدا، ئامال بار ئوسمان بىلەن ئۇرۇش قىلماسلىق، مەسلىنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش قارارىغا كېلىپ، قازاق خەلقى ئىچىدىكى يۇقىرى ئابرۇيلۇق ئاقساقاللاردىن مامبەت، جانات قاتارلىق تۆت نەپەر كىشىنى چاقىرىپ، ئۇرۇش قىلماسلىق ئوغرىسىدا كېلىشىم ھاسىل قىلىپ، ئىككى تەرەپ ئىمزا قويىدۇ.

لېكىن، يامان نىيەتلىك ئوسمان ۋە ئۇنىڭ ئىلكىدىكى باندىتلىرى بىر تەرەپتىن، تىنچلىق سۆھبىتىگە ئىمزا قويسا، يەنە بىر تەرەپتىن، يوشۇرۇن ئۇرۇش ھازىرلىقى قىلىدۇ. ئوسمان قىسىملىرى شۇ كۈنى تۈن يېرىمدا مىللىي ئارمىيە ئۇرۇنلاشقان جايىنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا باستۇرۇپ كېلىپ، جەڭچىلەرنىڭ ئۇخلاۋاتقانلىقىدىن پايدىلىنىپ كۆپ كىشىنى بۇغۇزلاپ ئۆلتۈرۈپ، قوماندانلىق شتابىغا قاراپ ماڭىدۇ.

بۇ چاغدا قوماندانلىق شتاب ئالدىدىكى پوست ئەنۋەر بەگ دۇشمەن ئەھۋالىنى سېزىپ، قولىدىكى ئاپتومات بىلەن دۇشمەنگە ئوت ئاچىدۇ ھەم «باندىتلار ېېسىپ كەلدى!» دەپ ۋارقىرايدۇ. چۆچۈپ ئويغانغان جەڭچى، ئوفىتسېرلار ۋە قوماندانلىق شتاب خادىملىرى دەرھال جەڭگە ئاتلىنىدۇ. شتابقا قاراپ ماڭقان دۇشمەن كۈتۈلمىگەن يەردىن ئوچ تەرەپتىن مىللىي ئارمىيىنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ چېكىنىدۇ. قوماندانلىق شتاب دەرھال قىسىملارغا لىنىيە بويىچە ئۇرۇش قىلىشقا بۇيرۇق بېرىدۇ. باندىتلار تاكتىكىنى جاھىللىق بىلەن تەركىشىپمۇ بۆسۈپ كىرەلمەيدۇ ياكى چېكىنمەيدۇ. مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى يەر ئەھۋالىنى بىلمىگەنلىكى، ئۇنىڭ ئۈستىگە تۈيۇقسىز ھۇجۇمغا ئۇچرىغانلىقتىن، پەقەت ئۆزلىرى تۇرغان ئورۇننى ساقلاپلا ئۇرۇش قىلىدۇ. تاكتىكا سۈزۈلۈشى بىلەن ئەتراپ جەڭچىلەرگە تونۇشلۇق بولىدۇ. يۇسۇپجان ياسنوف دۇشمەن ئەھۋالىنى كۆزدە مەدۇ. دۇشمەن مىللىي ئارمىيىدىن خېلىلا كۆپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئورۇنلاشقان جايى ئۇرۇش قىلىشقا، يوشۇرۇنۇشقا ناھايىتى قولايلىق

ئىدى. شۇڭا، يۇسۇپجان ياسنوف قىسمغا ھۇجۇمغا ئۆتمەسلىك، دۇشمەننى ئىلگىرىلەتمەسلىك بۇيرۇقىنى بېرىدۇ. ئەتىگەندىن كەچكىچە ئۇرۇش بولىدۇ. دۇشمەن كۆپ قېتىم ھۇجۇم قىلىدۇ. لېكىن، چىقىم بىلەن چېكىنىدۇ.

مايور ماشان باشچىلىق قىلىۋاتقان لىنىيىنىڭ ئۇرۇش ئەھۋالى جىددىي بولۇپ، ماشان مايورنىڭ سېپىدىكى ستانكاۋوي پىلىموت ئېتىشتىن توختايدۇ. ماشان پىلىموتچىسىنىڭ جەسىتىنى يۆتكەپ پىلىموتنى ئىشقا سالىدۇ. بىر قانچە مىنۇت ئۆتمەي ماشان مايورمۇ قازا تاپىدۇ. پىلىموت يۇسۇپجان ياسنوفنىڭ قولىغا ئۆتىدۇ. بىردەم پىلىموت ئوقىنىڭ توختىشى بىلەن دۇشمەن چىلبۆرىدەك ھۇجۇمغا ئۆتۈپ چۇقان سېلىپ ئىلگىرىلەيدۇ. پودپولكوۋنىك يۇسۇپجاننىڭ پىلىموتنى دۇشمەنگە قارىتىشى بىلەن ئارقا - ئارقىدىن موللاق ئېتىپ يەر چىشلەۋاتقان باندىتلارنىڭ جەسىتى، ئېگىسىز قالغان ئاتلارنىڭ قالايمىقان چېپىپ يۈرۈشى دۇشمەننىڭ ئىلگىرىلەش يولىنى توسىدۇ. پىلىموت ئوقى باندىتلارنى زادىلا ئىلگىرىلەتمەيدۇ. دۇشمەن بىر مەھەل تىركىشىپ باققان بولسىمۇ، بۇ قېتىمقى ھۇجۇمدا «جەڭگىۋار» دەپ ئاتالغان ھۇجۇمچى باندىتلىرى ۋە كۆپلىگەن ئەسكىرىدىن ئايرىلىدۇ - دە، قاراڭغۇ چۈشۈش بىلەن ئۆزلۈكسىدىن چېكىنىپ قاچىدۇ.

ئۇلۇغباي قۇدۇقىدا ئېلىپ بېرىلغان بۇ جەڭ مىللىي ئارمىيە كوماندىر - جەڭچىلىرىنىڭ جاسارىتىنى زور دەرىجىدە ئاشۇرىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن، باندىتلارغا بولغان غەزەپ - نەپرىتىنى تېخىمۇ كۈچەيتىدۇ. ئۇلار باندىتلار تەرىپىدىن بوغۇزلىنىپ ئۆلتۈرۈلگەن 60 تىن ئارتۇق جەڭچى - ئوفىتسېرنىڭ پاجىئەسىنى كۆرگەندە، غەزەپكە چىدىيالماي ئۇنلۈك شۇئارلارنى توۋلاپ، ئىنتىقام ئېلىشقا قەسەمياد قىلىدۇ. ئوسمان چاپارمەنلىرىنى باشلاپ شۇ كېچىسىلا قىزىلئادىر دېگەن يەرگە قېچىپ كېتىدۇ.

پودپولكوۋنىك يۇسۇپجان قىسىملارنى تەرتىپكە سېلىش بىلەن يېڭى جەڭگە سەپەرۋەر قىلىدۇ. ئۇ: «سەپداشلار! بۇ ئۇرۇشتا غەلىبە قىلدۇق. بۇ غەلىبە كۆپلىگەن ئەزىمەتلەرنىڭ قان - تەرى بەدىلىگە كەلدى. بۇنىڭدا

www.uyghurkitap.com

ئوسمانمۇ يۇزلىگەن ئۆلۈكلىرىنى قالدۇرۇپ قاچتى. بىز بۇنىڭ بىلەن مەغرۇرلىنىپ ئېسىمىزنى يوقاتماسلىقىمىز لازىم. دۇشمەن تېخى بار، ئالدىمىزدا تالاي جەڭلەر بىزنى كۈتۈپ تۇرىدۇ. بىزنىڭ ئىنقىلابىمىز، ئىرادىمىز يېڭىلمەستۇر، بىز باندىتلارنى ئۇزۇل ـ كېسىل يوق قىلىمىز...» دېگەندە، پۈتۈن مەيداندا ھۇررا ساداسى ياڭرايدۇ.

شۇ كۈنى 2 ـ سەپ چۆچەك پولكى بۇ يەرگە يېتىپ كېلىدۇ. ئىككى پولك ۋە كوماندىر ـ جەڭچىلەر خۇشال ـ خۇرام جەم بولۇپ، ئوسمانغا ئىز قوغلاپ زەربە بېرىش ئۈچۈن قىزىلئادىرغا يۇرۇش قىلىدۇ. يۇسۇپجان پولكى چاقماق تېزلىكىدە ئىز قوغلاپ قىزىلئادىرغا يېتىپ كېلىپ ئۇرۇش قىلىدۇ. ئوسمان بىر مەھەل تىركىشىدۇ. لېكىن، مىللىي ئارمىيىنىڭ ئوقىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدىغانلىقىنى بىلىپ، ئۇرۇشۇپ بېقىپ، ئاخىر كۆكتوقاي ناھىيىسىنىڭ قۇۋۇلىرىغا يېرىگە قاچىدۇ. قۇۋۇلىرىنىڭ دەريا ئېقىمى بولۇپ، بۇ دەريانىڭ مۇزلىرى ئېرىگەن كۈنلەر ئىدى. شۇڭا، باندىتلار بالدۇر پەملەپ قويغان مۇز ئېرىمىگەن يەردىن ئۆتۈپ، ئۇرۇشقا ئەپلىك تۆپلىكلەرگە يوشۇرۇنۇۋالىدۇ.

پودپولكوۋنىك يۇسۇپجان دۇشمەننىڭ توسۇپ ياتقان ئورنىنى تەھلىل قىلىپ، كۈندۈزى دەريادىن ئۆتۈش توغرا كەلسە چېقىمنىڭ زور بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلىدۇ. كۈندۈزى دۇشمەننى ئۇرۇش بىلەن بەند قىلىپ، قارا ئاغۇ چوشكەندىن كېيىن بىر قانچە ستانكاۋوي پىلىموتنىڭ ئوت كۈچىنى دۇشمەنگە مەركەزلەشتۈرۈپ، پىلىموت ھىمايىسىدە قىسىملارغا دەريادىن ئۆتۈشكە بۇيرۇق بېرىدۇ. ئاتلىق قىسىم دەريادىن ئۆتۈپ دۇشمەنگە ئوت ئاچىدۇ. باندىتلارمۇ قىقاس ـ چۇقان سېلىپ ئاتلىق ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ. ئاتلىق گىرەلەشمە جەڭ شەكىللىنىدۇ. پودپولكوۋنىك يۇسۇپجان ئات ئۈستىدە قىلىچ ئوينىتىپ، دۇشمەن سېپىگە بۆسۈپ كىرىدۇ. قورمانغالى، پەنقۇللا، ئەنۋەر بەگ، كۆچاسار، ھوشۇروف، ئابدۇكېرىم قاتارلىق ماھىر چەۋەندازلارمۇ قىلىچ ئويناتىپ دۇشمەن سېپىنى بۇزۇپ تاشلايدۇ. بۇ چاغدا مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى سەپ تۈزۈپ، بىرلا ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، ئۇچ تەرەپتىن باندىتلارنى مۇھاسىرىگە ئالىدۇ. يامغۇردەك يېغىۋاتقان ئوق

ئاستىدىن باش كۆتۈرەلمىگەن دۈشمەن قول كۆتۈرۈپ تەسلىم بولۇشقا ئارانلا ئۈلگۈرىدۇ. بىر قىسىم باندىتلار قېچىپ قۇتۇلىدۇ. بۇ ئۇرۇشتا 827 نەپەر باندىت ئەسىرگە ئېلىنىدۇ. باندىتلار ئائىلە بويىچە كۆچۈرۈپ ماڭغان 50 مىڭدىن ئوشۇق مال - چارۋا دۈشمەندىن تارتىۋېلىنىدۇ. ئوسمان بىر قىسىم باندىتلار بىلەن بەيتىككە قاراپ قاچىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئالتاي يايلاقلىرىدىكى 10 مىڭدىن ئارتۇق ئائىلە باندىتلارنىڭ زۇلۇمىدىن قۇتۇلىدۇ. مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى بىر نەچچە كۈن دەم ئالغاندىن كېيىن ئالتايغا قايتىدۇ.

جەڭچىلەر ئالتايغا كىرگەندە، گېنېرال مايور دەلىلقان سۈگۈربايوف باشلىق ھەربىي - مەمۇرىيلار، ئالتايدا تۇرۇشلۇق مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى بولۇپ 1000 دىن ئارتۇق كىشى جەڭچىلەرنى قارشى ئېلىپ، بۇ غەلىبىنى تەبرىكلەپ، قازاق خەلقىنىڭ قائىدىسى بويىچە چاچقۇ چاچىدۇ. دەلىلقاننىڭ ئانىسى مىللىي ئارمىيە جەڭچى - ئوفىتسېرلىرىنىڭ چېكىسىگە سۆيۈپ غەلىبىنى تەبرىكلەيدۇ. 3 - كۈنى غەلىبە تەبرىكلەش چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، ئۇچ مىڭدىن كۆپ كوماندىر - جەڭچىلەر پاراتتىن ئۆتىدۇ. پاراتتا گېنېرال مايور دەلىلقان سۆز قىلىپ غەلىبىنى تەبرىكلىگەندىن كېيىن، خىزمەت كۆرسەتكەن پولك، ئىسكادرون ۋە قەھرىمان شەخسلەرگە ئوردېن تەقدىم قىلىدۇ. يۈسۈپجان ياسىنوف، پەتقۇللا، قۇرمانغالى، ئابدۇكېرىم، ئەنۋەر بەگ، كۆپچاسار قاتارلىقلارغا قەھرىمانلىق ئوردېنى بېرىلىدۇ، يۈسۈپجان ياسىنوف «ئازاد نىشانلىق بىرىنچى» ۋە «ئازاد نىشانلىق ئىككىنچى» ئوردېنىغا ئېرىشىدۇ.

1947 - يىلى 5 - ئاينىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، ئوسمانىنىڭ باندىتلىرى ھەممە ياقتا بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ، خەلقىرنى مەجبۇرىي كۆچۈرۈشكە باشلايدۇ. بۇ خىل ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان يۈسۈپجان ياسىنوف ئۆزىنىڭ چارلاش (رازۋېدكا) ئەترىتى ۋە مۇھاپىزەتچىلىرىنى ئېلىپ، دۈشمەننىڭ بۇزغۇنچىلىق قىلغان ئورۇنلىرىنى كۆزدىن كەچۈرىدۇ. پەيتى كەلگەندە دۈشمەنگە زەربە بېرىپ، بۇلاڭ - تالاڭ قىلىنغان مال - چارۋىلارنى قايتۇرۇۋالىدۇ. كۆچۈرۈلگەن خەلقنى ئەسلىي يېرىگە قايتۇرىدۇ.

www.uyghurkitap.com

بىر كۈنى، ئۇ جەلد قارا دېگەن تاغ ئۇستىدە دۇربۈن بىلەن ئەتراپنى كۆزىتىۋېتىپ، قېچىپ كېتىۋاتقان باندىت قىسىملىرىنىڭ كۆپلىگەن مال - چارۋا ۋە خەلقلەرنى ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردى. كېيىن مەلۇم بولۇشىچە، بۇلار چىڭگىلدىكى ھەسەن ئۆكۈرداي، ئىدرىس زەڭگى قاتارلىق ئوسمان باندىتنىڭ كاتتىۋاشلىرى بولۇپ، ئۇلار 100 دەك ئائىلىنى ئوسمانغا ئەگىشىشكە قۇتراتتىپ ئېلىپ ماڭغانىكەن.

يۈسۈپجان چارلىغۇچى ئەترەتنى ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ زەربە بېرىشكە ئۆتمەكچى بولدى. بەختكە قارشى بۇ ئەترەت يوشۇرۇنغان باندىتلارنىڭ تۈيۇقسىز زەربىسىگە ئۇچراپ، خېلى ئېغىر زىيان تارتتى، ھايات قالغانلىرى مۇھاسىرىنى بۇزۇپ قېچىپ قۇتۇلدى. بۇنىڭدىن ساۋاق ئالغان مىللىي ئارمىيە قىسىملارنى تەرتىپكە سېلىپ، باندىتلارنى ئارقىسىدىن قوغلايدۇ. باندىتلار سارتوقاي دەريا ياقىسىغا كەلگەندە، ھۇجۇمغا بەرداشلىق بېرەلمەي، مال - چارۋا ۋە بىر بۆلۈك نەرسىلەرنى تاشلاپ ئۆزلىرى دەريادىن ئۆتۈۋالىدۇ. مىللىي ئارمىيە قىسمى باندىتلار بىلەن ئېلىشقان بولسىمۇ، شارائىت دەريادىن ئۆتۈپ ھۇجۇم قىلىشقا يار بەرمەيدۇ. يۈسۈپجان دۈشمەنگە ئەگەشكەن چارۋىچىلاردىن ئەھۋال سوراپ، ئالدىنقى رەت ئۆتكەن دۈشمەنلەر نەچچە يۈز ئىكەنلىكىنى، ئۇلار ئېلىپ ماڭغان ئاھالىنىڭ كۆپلۈكىنى بىلىۋالىدۇ.

يۈسۈپجان ئىككى جەڭچىنى يېقىن جايدا تۇرۇۋاتقان مىللىي ئارمىيىگە خەۋەر قىلىشقا ئەۋەتىپ، قىسىملارنى بىر تۆپلىككە ئورۇنلاشتۇرىدۇ-دە، يەر شارائىتىنى ئوبدان بىلىدىغان جانكەرىنى (ئىلگىرى باندىتلاردىن ئەسىرگە ئېلىنىپ، مىللىي ئارمىيە تەرەپكە ئۆتكەندىن كېيىن كۆپ ئۇرۇشلاردا خىزمەت كۆرسەتكەن) قول ئاستىدىكى 14 ئەسكىرى بىلەن كېچىلىك پوستقا ئورۇنلاشتۇرىدۇ. بىراق شۇ ئاخشىملا جانكەرىنىڭ خائىنلىقى بىلەن پودپولكوۋنىك يۈسۈپجاننىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى پايدىسىز بولىدۇ.

ئەسلىدە ۋەقە مۇنداق بولغانىدى: جانكەرىي ئەسىرگە ئېلىنغاندىن كېيىن خىزمەت كۆرسىتىپ، ئوتدىلىنىيە كوماندىرلىقىغا ئۆستۇرۇلگەن.

بۇ قېتىمقى ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە، جانكىرەينىڭ 14 نەپەر جەڭچىسى ھەر 200 مېتىر يەرگە ئىككىدىن پوستتا تۇرماقچى بولغان. لېكىن ئۇ ئاخىرقى ئىككى پوستنى ئېتىپ تاشلاپ، ئوسمانغا تەسلىم بولىدۇ ۋە قىسىملارنىڭ سانى، ئوق - دورا ئەھۋالى ھەم خەۋەر ئېلىپ كەتكەن ئىككى جەڭچىنىڭ مېڭىش يولى قاتارلىقلاردىن مەلۇمات بېرىدۇ. ئوسمان دەرھال تاغ يولى بىلەن ئادەم ئەۋەتىپ، ئىككى جەڭچىنى قولغا چۈشۈرىدۇ ۋە دەرھال ئادەم تەشكىللەپ، مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى جايلاشقان ئورۇننى قاتمۇقات مۇھاسىرىگە ئالىدۇ.

بۇ ۋاقىتتا، مىللىي قىسىم دىجورنىسى، ئىسكادرون كوماندىرى ئابدۇكېرىم ھوشۇروف پودپولكوۋنىك يۈسۈپجانغا: «باشقا پوستلار جايىدا، جانكىرەي ئوتدىللىنىيىسى جايلاشقان ئاخىرقى ئىككى پوست ئۆلگەن، جانكىرەي يوق» دەپ دوكلات قىلىدۇ. بۇ چاغدا پودپولكوۋنىك يۈسۈپجان دەرھال قىسىملارنى يەر شارائىتىغا قاراپ ئورۇنلاشتۇرىدۇ ۋە چوڭ قىسمىنىڭ كېلىشىنى كۈتىدۇ. بۇ 1947 - يىلى 5 - ئاينىڭ 11 - كۈنى بولۇپ، ئورنى جادىر تاش دېگەن جاي ئىدى. باندىتلار ھۇجۇم باشلاپ قارا قۇيۇندەك ئىلگىرىلەيدۇ. دۇشمەنگە قارىتىلغان پىلىموت، ئاپتومات، تاشلانغان قول بومبىلار دۇشمەننى ئىلگىرىلەتمەيدۇ. بۇ چاغدا چېكىنگەن باندىتلار ئىگىز تۆپلىككە چىقىپ بېكىنىۋالىدۇ. مىللىي ئارمىيە تۆۋەندە قالىدۇ. شۇڭا، ئۇرۇش مىللىي ئارمىيە ئۈچۈن پايدىسىز بولىدۇ. مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرىدىن ئۆلگەن، يارىلانغانلار كۆپىيىدۇ. 20 ياشلىق شەپقەت ھەمشىرىسى رەيھان يېغىۋاتقان ئوقلارغا پەرۋا قىلماستىن يارىدارلارنى توشۇيدۇ. ۋەزىيەت جىددىي ۋە خەۋپلىك بولۇپ، پودپولكوۋنىك يۈسۈپجان ياسىنوف ئەنۋەر بەگ، كۆچاسار، رىزابەگ، رۇستەملەر بىلەن شەرقىي سەپتە؛ ئىسكادرون كوماندىرى ئابدۇكېرىم ھوشۇروف دۆلەتچى، كۆكىمەت، ئەخمەت، ساغاتبەگلەر بىلەن غەربىي سەپتە ئۇرۇش قىلىدۇ. ئىككى سەپ ئوتتۇرىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىستانكىۋوي پىلىموت پىلىموتچىك قابىلقانىنىڭ قولىدا ھەر ئىككىسى تەرەپكە مەدەت بېرىپ، دۇشمەننى ئىلگىرىلەتمەيدۇ. كەچ كىرگىچە ئۇرۇش مانا شۇنداق داۋام

قىلىدۇ. باندىتلارنىڭ بىر قانچە قېتىملىق ھۇجۇملىرى قايتۇرۇلىدۇ. دۇشمەن پەقەت كەچ كىرگەندىلا بېسىقىدۇ، لېكىن مۇھاسىرە تېخىمۇ پېقىنلىشىدۇ.

تاڭ ئېتىشى بىلەن دۇشمەن يەنە ھۇجۇمنى باشلايدۇ. ئۇرۇش يېرىم كۈن داۋام قىلىدۇ. دۇشمەنگە قارىغاندا زىيان مىللىي ئارمىيە تەرەپتە ئاز بولغان بولسىمۇ، ئوق - دورا ئاز قالمىدۇ. ئۆلگەن، يارىلانغانلار كۆپەيىدۇ. ئاخىر پودپولكوۋنىك يۈسۈپجان ياسنوف مۇھاسىرىنى بۇزۇپ چىقىش قارارىغا كېلىپ، بۇيرۇق قىلىدۇ.

مىللىي ئارمىيە قىسمى ئوت كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ دۇشمەنگە بىرلا ۋاقىتتا ھۇجۇم قىلىپ، دۇشمەن مۇھاسىرىسىنى بۇزۇپ چىقىپ، چوڭ قىسىم جايلاشقان تەرەپكە چېكىنىدۇ. ئۇچقاندەك كېتىۋاتقان ماشىنا چوڭ ياغاچقا تاقىشىپ ئىلگىرىلىيەلمەيدۇ. ئارقىغا يېنىشقا تۆپىلىك يول بەرمەيدۇ. بۇ چاغدا باندىتلار قوغلاپ كېلىدۇ. پودپولكوۋنىك يۈسۈپجان ئاتلىق قىسمىنىڭ تېز چېكىنىشىگە بۇيرۇق بېرىدۇ. ماشىنىدىكى جەڭچىلەردە بىر قانچە تالدىن ئوق قالغان بولۇپ، بىر ئاز تىركەشكەن بولسىمۇ، لېكىن باشقىچە ئامال تاپالمايدۇ. يۈسۈپجان جەڭچىلەرگە بۇيرۇق بېرىپ: «ھەربىكەتنى توختىتىڭلار» دەيدۇ. ئىسكادرون كوماندىرى ئابدۇكېرىم ۋە شوپۇر سۇلتانلار ئاخىرقى ئوقىنى ئېتىپ، دۇشمەن بىلەن ئېلىشىدۇ ۋە مەردلەرچە قۇربان بولىدۇ.

يۈسۈپجان ماشىنىنىڭ كوزۇپىغا چىقىپ 18 نەپەر يارىدار بىلەن بىرمۇبىر كۆرۈشۈپ، ئۇلارغا تەسەللىي بېرىدۇ. بۇ چاغدا، باندىت باشلىقى قۇسەيىن شەپقەت ھەمشىرىسى رەيھان بىلەن يۈسۈپجاننى ئېلىپ مېڭىشقا بۇيرۇق بېرىدۇ. باندىتلار يارىدارلارنىڭ كىيىملىرىنى سالدۇرۇپ ئېلىپ، ماشىنىغا بېنزىن چېچىپ كۆيدۈرۈپ تاشلايدۇ. بۇنى كۆرگەن شەپقەت ھەمشىرىسى رەيھان غەزەپلىنىپ باندىتلارنى تىللايدۇ ۋە قارشىلىق كۆرسىتىدۇ. ياۋۇز باندىتلار ئۇنى ئېتىپ تاشلايدۇ.

1947 - يىلى 5 - ئاينىڭ 14 - كۈنى، 100 دىن ئارتۇق باندىت پودپولكوۋنىك يۈسۈپجاننى يالاپ بەيتىكىنىڭ ئۇرانبۇلاق دېگەن يېرىگە

ئېلىپ باردۇ. شۇ كۈنى ئوسمان رادىئوگرامما ئارقىلىق ئۇرۇمچىدىكى سۈڭ شىلىيەنلەرگە ئەھۋالنى مەلۇم قىلىدۇ. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان جانمقان ئۇرۇمچىدىكى ئەكسىيەتچىل قازاق كاتتىۋاشلىرىدىن خادىۋاڭ، سالىس، زاكچىن قاتارلىق كىشىلەرگە مەلۇم قىلىپ، ئوسمانىنىڭ «غەلىبىسى»نى تەبرىكلەيدۇ. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ئامېرىكىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق مۇئاۋىن كونسۇلى ماكنان ئوسمان بىلەن جانمقان ئارقىلىق خەۋەرلىشىدۇ ۋە دەرھال يولغا چىقىپ بەيتىككە يېتىپ بارىدۇ.

پودپولكوۋنىك يۈسۈپجان ياسنوف بەيتىككە ئېلىپ بېرىلىپ ئىككىنچى كۈنى ئوسمان ئۆز ئەتراپىدىكى قەبىلە باشلىقلىرى، ھەربىي كاتتىۋاشلار بولۇپ 70 تىن ئارتۇق كىشىلەر ئالدىدا يۈسۈپجاننى سوراق قىلىدۇ. سوراقتا كەسكىن مۇنازىرە باشلىنىدۇ. بۇ سوراق مۇنازىرىسى بىر كۈندىن ئارتۇق داۋاملىشىپ، مۇنازىرىدە يۈسۈپجان ياسنوف ئۈستۈنلۈك قازىنىدۇ.

سوراق مۇنازىرىسىنىڭ ئەھۋالى مۇنداق:

— ئىسمىڭ نېمە؟

— يۈسۈپجان!

— دەرىجەڭ نېمە؟

— پودپولكوۋنىك!

ئوسمان ئۆزىنى تونۇتماق بولۇپ:

— مەن كىم! — دەپ سورايدۇ.

— تونۇمايمەن، — دەيدۇ يۈسۈپجان. بۇ چاغدا ئەتراپتىكىلەردىن بىرى:

— بىلەمسەن، بۇ ئاكاڭ ئوسمان باتۇر بولىدۇ! — دەيدۇ.

يۈسۈپجان:

— سالام ۋالىي، پۈتۈن ئالتاي خەلقى سىزنىڭ رەھبەرلىكىڭىزگە موھتاج بولۇپ تۇرغان ۋاقىتتا، بۇ يەرگە كېلىۋالغانلىقىڭىزنى قارايمۇ؟ ۋالىي، خەلق سىزدىن تاغ ـ دالىلاردا يۈرۈشنى ئەمەس، شەھەرگە كېلىپ خەلقنە ئاتىدارچىلىق قىلىپ، دېموكراتىيىنى جارى قىلدۇرۇشىڭىزنى

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

كۆتىدۇ، — دەيدۇ.

ئوسمان جىم بولىدۇ. باشقىلار ئوسمانغا قاراپ ئۇن چىقارمايدۇ. بىر پەس جىملىقتىن كېيىن، ئوسمان:

— سەن نېمە ئۈچۈن بىز بىلەن ئۇرۇش قىلدىڭ؟ — دەيدۇ.

— بۇ ئۇرۇشنى مەن قىلمىدىم، سىز قىلغۇزدىڭىز، — دەيدۇ يۈسۈپجان.

ئوسمان غەزەپكە تولغان كۆزىنى يۈسۈپجانغا تىكىپ:

— مەن قانداقچە سېنى ئۇرۇش قىلغۇزدۇم؟! — دەيدۇ.

— مۇبادا سىز خەلق تاپشۇرغان ۋالىيلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ، ئالتاي خەلقىگە ئاتا بولغان بولسىڭىز، سىزمۇ تاغ - داللاردا يۈرمىگەن بولاتتىڭىز، مەنمۇ بۇ يەرگە كەلمەي، ۋالىي مەھكىمىسى ئالدىدا پوستتا تۇرغان، مىلتىقمىنىڭ ئۈچىنى ئۆز قېرىنداشلىرىمغا قاراتماي، دۈشمەنگە قارىتىلان بولاتتىم.

ئوسمان ئۇن چىقارماي ئولتۇرغان پېتىچە يۈسۈپجانغا قاراپ تۇرۇپ قالىدۇ. بۇ چاغدا ئوسمانغا مەدەت بەرمەك بولغان رەخىم:

— سېنى بۇ يەرگە كىم ئەۋەتتى؟ — دەيدۇ.

يۈسۈپجان:

— ياخشى ئېيتتىڭ، سېنى مېنىڭ بىلەن ئۇرۇش قىلغىلى كىم ئەۋەتتى؟ — دەيدۇ.

رەخىم كۆرەڭلەپ، ئوسماننى كۆرسىتىپ:

— باتۇر ئاكاڭ ئەۋەتتى، — دەيدۇ.

يۈسۈپجان:

— مېنى دەلىلىڭلەر ئەۋەتتى، ئەگەر ئىككى باتۇر، ئىككى ۋالىي ئۆز ئارا پۈتۈشۈپ قېرىنداشلىق ھاسىل قىلغان بولسا، ئىككىمىز ئۇرۇشمىغان بولاتتۇق. ھەر ئىككى تەرەپتىن قېرىنداشلار ئۆلمىگەن بولاتتى، — دەيدۇ.

بۇ چاغدا ئوسمان ئورنىدىن تۇرۇپ:

— بۇ كىشىگە ياخشى قاراڭلار، — دەپ چىقىپ كېتىدۇ.

مەيداندىكى كىشىلەر باشلىرىنى لىڭشىتىپ، يۈسۈپجاننىڭ سۆزىگە

قايىل بولغانلىق پوزىتسىيەسىنى بىلدۈرۈشىدۇ.

بۇ چاغدا رەخمەمۇ بىردىنلا بوشاپ، ئۆزىدە يېڭى بىر تۈيغۇ ھاسىل قىلغاندەك بولىدۇ - دە، يۈسۈپجاننى ئېلىپ ماڭىدۇ. ئۇ يۈسۈپجان تۇرغان چېدىرغا كەلگەندە، قاراڭغۇلارغا ياخشى قاراشنى تاپشۇرىدۇ.

يۈسۈپجان ياسىنوفنىڭ ئوسمان باشلىق بارلىق قۇيرۇقچىلارنى قايىل قىلىشىدەك بۇ جاسارىتى ئوسماننىڭ قەسىملىرى ۋە كۆچۈرۈلگەن ئاھالە ئىچىگە تارقىلىپ، يۈسۈپجان كىشىلەر ئىچىدە ھۆرمەتكە سازاۋەر بولىدۇ. ئۇنىڭغا ھېسداشلىق بىلدۈرگۈچىلەر كۆپىيىدۇ.

بىراق، يۈسۈپجان ياسىنوفنىڭ بۇ يەردە قانداق باتۇرلۇق كۆرسىتىشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇنىڭ قولغا چۈشۈشى مىللىي ئارمىيە، بولۇپمۇ شىمالىي يۆنىلىش ئارمىيىسى ئۈچۈن ناھايىتى زور يوقىتىش بولىدۇ. بارلىق قەسىملار قەتئىي نىيەتكە كېلىپ، ئۆلگەنلەر ئۈچۈن قىساس ئېلىش ۋە يۈسۈپجاننى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن قەسەمياد قىلىشىدۇ.

بەدەلقان باشچىلىقىدىكى مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى مۇھاسىرىنى بۇزۇپ چىققان جەڭچىلەرنىڭ يول باشلىشىدا، چادىر تاشقا كېلىپ دۈشمەن قىسمىدىن ئۆچ ئېلىش جېڭى ئېلىپ بارىدۇ. قاچقان دۈشمەننى سۈر - توقاي قىلىپ، بەيتىككە يېتىپ بېرىپ يەنە ئۇرۇش قىلىدۇ. بىراق، قانچە قىلغان بىلەن دۈشمەن قىسمى ئىستراتېگىيىلىك ئورۇننى ئىگىلىگەنلىكى ئۈچۈن، كۆزلىگەن مەقسىتىگە يېتەلمەيدۇ.

ئىلى مەركىزىي قوماندانلىق شتاب شىمالىي يۆنىلىش ئارمىيىسى قوماندانلىق شتابىنىڭ يۈسۈپجان توغرىسىدىكى دوكلاتىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، مەسىلىنى ئوسمان بىلەن سۆزلىشىپ ھەل قىلىش ۋە پەيتى كەلگەندە جاڭ جىجۇڭ ئارقىلىق ئوسماننى كۆندۈرۈشنى ئويلىشىدۇ.

بۇ ئىشتىن ئاللىقاچان خەۋەر تاپقان ئامېرىكىنىڭ ئورۇمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلى ماكنان ئوسماننىڭ يېنىدىكى ئاق باندىتلاردىن بولغان سامايلوۋ (بۇلار چارروسىيە قىسمىدىن بولۇپ، ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن شىنجاڭغا قېچىپ كېلىپ، ئالتاي تاغلىرىدا قاقتى - سوقتى قىلىپ جان بېقىۋاتقان باندىتلار ئىدى) قاتارلىق ئاق ئورۇسلارنى ئىشقا سېلىپ،

ئوسماننى كۇشكۇرتۇپ يۇسۇپجانغا زىيانكەشلىك قىلىشقا ئۇرۇنىدۇ. ئوسمان ساماىلوۋ قاتارلىقلارنىڭ سۆزىگە پوزىتسىيە بىلدۈرمەيدۇ. ئاخىر، بۇ ئىشقا ماكنان ئۆزى ئېغىز ئېچىپ، ئوسماننى يۇسۇپجاننى سوراق قىلىشقا كۆندۈرىدۇ.

بۇ قېتىمقى سوراقتا ئوسمان ئارىلاشمايدۇ. ئىككىنچى قېتىملىق سوراق باشلانغاندا، ماكنان، ساماىلوۋ، سۇڭ شىلىەن ئەۋەتكەن ھەربىي باشقارما باشلىقى يۈي ۋەن، ئۇنىڭدىن باشقا ئوسماننىڭ يېنىدىكى قەبىلە باشلىقلىرى، ئەسكەر باشلىقلىرى ۋە ئەگەشتۇرۇلگەن چارۋىچىلاردىن بىر قىسىملىرى قاتنىشىدۇ. بۇ قېتىمقى سوراقمۇ قىزغىن بەس - مۇنازىرىگە ئايلىنىدۇ.

يۇسۇپجان سۆزىدە 1- ۋە 2-دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىسى، فاشىستزمنىڭ ھالاكىتى، جاھانگىر دۆلەتلەرنىڭ زورلۇق - زومبۇلۇقى ۋە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ تۇپ مەقسىتى قاتارلىقلار ھەققىدە سۆزلىگەندىن كېيىن، ساماىلوۋ قاتارلىقلارنىڭمۇ بىر قانچە ئون يىلدىن بۇيان شىنجاڭ زېمىنىدا، بولۇپمۇ ئالتاي ياىلاقلىرىدا قىلغان ئەسكىلىكلىرىنى چۆرۈپ تاشلايدۇ. نەتىجىدە ماكنان ۋە ساماىلوۋ باشچىلىقىدىكى بۇ ئاتالمىش سوراقمۇ باندىتلارغا پايدىسىز بولىدۇ.

1947 - يىلى 6 - ئاينىڭ 2 - كۈنى تاشقى موڭغۇلىيە قىسىملىرى بەيتىك ئەتراپىغا ئورۇنلاشقان ما شىجۇن (ماليەنجاڭ) لىيەننىڭ ئۇ يەردىن كېتىشىنى تەلەپ قىلىدۇ. 6 - ئاينىڭ 5 - كۈنى تاشقى موڭغۇلىيە قىسىملىرى ما شىجۇن چارلاش لىيەنگە ھۇجۇم قىلىدۇ. بۇ ئۇرۇش 6 - ئاينىڭ 26 - ، 27 - كۈنلىرىگىچە داۋام قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە، مۇشۇ ئۇرۇش ئەھۋالىدىن پايدىلانغان ئوسماننىڭ باندىت قىسىملىرى تاشقى موڭغۇلىيە چېگرىسىدىن ئۆتۈپ، ئۇ يەرنىڭ ئاھالىسىنى بۇلاپ - تالايدۇ.

1947 - يىلى 6 - ئاينىڭ 25 - كۈنى، تاشقى موڭغۇلىيە چېگرىسىدىن بەيتىككە ئۇچۇپ كىرگەن ئايروپىلانلارنىڭ قېتىم سانى كۆپەيىدۇ. تاشقى موڭغۇلىيەگە بۇلاڭچىلىققا بارغان باندىتلار سارايسىمگە چۈشۈپ، ھەممە جان قايغۇسىدا قېچىشقا تەييارلىنىدۇ. دەل مۇشۇ پەيت

ماكنان بىلەن ساماىلوۋنىڭ يۇسۇپجانغا قەست قىلىش ۋاقتى بولۇپ قالدۇ. ئوسماننىڭ يۇسۇپجانغا قارىغۇچى قاراۋۇللىرى ساماىلوۋ تەرىپىدىن يۆتكىۋېتىلدۇ. ئىككىنچى قاراۋۇلنىڭ كېلىشى بىلەن يۇسۇپجان قاتتىق ھاقارەتلىنىدۇ ۋە ئېتىپ تاشلىنىدۇ.

يۇسۇپجان ياسىنوفنىڭ شۇ كۈنكى ئۆلۈم پاجىئەسىدىن ئوسماننىڭ خەۋىرىنىڭ بار - يوقلۇقىنى كىشىلەر بىلمىگەن. ئەمما، ئوسمان يۇسۇپجاننىڭ ئۆلگەنلىك خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن قاتتىق ئويغا چۆمگەن ۋە يۇسۇپجاننى دىنىي قائىدە بويىچە نامىزىنى ئوقۇپ، ئېگىز يار ئۈستىگە دەپنە قىلدۇرغان.

يۇسۇپجان ياسىنوفنىڭ ۋاپاتى پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىنى، بولۇپمۇ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى، ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىدىكى بارلىق جەڭچى - ئوفىتسېرلارنى بەكمۇ ئېچىندۇرىدۇ. ھەممە مەرھۇم ئۇچۇن ماتەم بىلدۇرۇپ سالىيوتلار ئاتىدۇ. ئۇنىڭ ۋاپاتى توغرىسىدا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتىنىڭ ئورگان گېزىتى «ئالغا» دا خەۋەر ۋە مەخسۇس ماقالىلەر ئېلان قىلىنىپ، خاتىرە كۈنلىرى ئۆتكۈزۈلىدۇ. يولداش ئەخمەتجان قاسىمى، گېنېرال لېيتېنانت ئىسھاق بەگ ۋە باشقا يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي - مەمۇرىي رەھبەرلەر ئۇنىڭ ئائىلە - تاۋابىئاتلىرىدىن ھال سورايدۇ، تەزىيە تېلېگراممىلىرى ئەۋەتىدۇ.

ئازادلىقتىن كېيىن پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى ئۇنى «شەرەپلىك ئىنقىلابىي قۇربان» دەپ ئەنگە ئالدى.

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى نۇر بېكىتى

ئابلىمىت ھاجىيوف

ئابلىمىت ھاجىيوف 1917-يىلى 5-ئايدا ئاتۇشتا تۇغۇلغان. 1917-يىلدىن 1926-يىلغىچە ئائىلە تەربىيىسىدە بولغان. 1926-يىلدىن 1933-يىلغىچە باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇغان. 1935-يىلى 2-قاتار چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇيدىغان ياشلار بىلەن ئۆزبېكىستان پايتەختى تاشكەنتكە بېرىپ ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي-ھوقۇق فاكۇلتېتىدا 1937-يىلى 9-ئايغىچە ئوقۇغان. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن چۆچەك ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەن. 1937-يىلدىن 1940-يىلغىچە ئۇرۇمچىدە مائارىپ تارماقلىرىدا، ئۇيغۇر ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرىدا ئىشلىگەن. 1940-يىلدىن 1943-يىلغىچە شېكى شىسەي تۇرمىسىدە ياتقان.

1944-يىلى 9-ئايدا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قاتنىشىپ، تارباغاتاي ۋىلايەتلىك ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ باش كاتىپى، تارباغاتاي ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي ياشلار تەشكىلاتىنىڭ شۇجىسى، تارباغاتاي ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت - مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ، جۇڭگونىڭ يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسى ئۈچۈن تۆھپە قوشقان. 1950-يىلى 5-ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرگەن. ئۇ ئازادلىقتىن كېيىن تارباغاتاي ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ دائىمىي ئەزاسى، ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى، خوتەن ۋىلايەتلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيسى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم مالىيە-سودا بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتى مالىيە سودا ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پىلان كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، مەسلىھەتچىسى، پارتكۇرۇپپىسىنىڭ

ئەزاسى، ج ك پ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق 1-نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ كاندىدات ئەزاسى، سىياسىي كېڭەش ئاپتونوم رايونلۇق 1-، 2-، 3-نۆۋەتلىك كومىتېتى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق 2-، 3- نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى بولغان. 1984-يىلى 2-ئايدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق 3-نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيىدا مەسئۇلىيەتچىلەر كومىتېتى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا سايلانغان. 1991-يىلى دەم ئېلىشقا چىققان. 1993-يىلى 6-ئاينىڭ 6-كۈنى ئۇرۇمچىدە ۋاپات بولغان.

ئابلىمىت ھاجىيوف «شېڭ شىسەينىڭ 1930- يىللاردا تاشكەنتكە ئوقۇغۇچى ئەۋەتكەنلىكى ھەققىدە ئەسلىمە»، «ئويۇشما ۋە ئىتتىپاق» ناملىق تارىخىي تېمىدىكى ماقالىلەرنى ئېلان قىلغان.

www.uyghurkitap.com

قوشۇمچە:

شېڭ شىسەينىڭ 1930 ـ يىللاردا سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇغۇچى ئەۋەتكەنلىكى ھەققىدە ئەسلىمە

ئابلىمىت ھاجىيوف

سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇغۇچى ئەۋەتىشنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى

شېڭ شىسەي شىنجاڭ خەلقىنىڭ مىللىي ئازادلىق قوزغىلىڭىنى پاجىئەلىك باستۇرۇپ 1933 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ھاكىمىيەتنى قولغا ئالغاندىن كېيىن، بىر تەرەپتىن، ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەشكە، يەنە بىر تەرەپتىن، بىر نەچچە يىللىق ئۇرۇشتا خانۇەيرانچىلىققا ئۇچرىغان خەلق ئىگىلىكى، مەدەنىيەت ـ مائارىپ ئىشلىرى ۋەيران بولغان شىنجاڭنى پۈتۈن كۈچ بىلەن قايتىدىن قۇرۇپ چىقىشقا توغرا كەلگەنلىكتىن، ئالدى بىلەن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ھەمايىسىگە ئىگە بولۇشى كېرەك ئىدى. مانا شۇنداق بىر پەيتتە، ئۇ خەلق مەنپەئىتىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلگەن ئىلغار سىياسەتچى قىياپەتتە مەيدانغا چىقىپ، ئاتالمىش ئالتە سىياسەتنى تۈزۈپ چىقىپ، بىر نەچچە قېتىم تولۇقلاپ ئېلان قىلدى. بۇلار: «جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، مىللەتلەر ھوقۇقتا باراۋەر بولۇش، پارىخورلۇقنى يوقىتىش، تىنچلىقتا بىللە تۇرۇش، شىنجاڭنى ئىسلاھ قىلىش» تىن ئىبارەت ئىدى.

ئۇ ئۆزىنى «ماركسىزم - لېنىنىزمغا ئېتىقاد قىلغۇچى» دەپ پەدىزلەپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئىگە بولۇۋالدى. شۇ تەرىقىدە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈپ، ئۇنىڭ ماددىي جەھەتتىن، قەرز پۇل جەھەتتىن ياردەم بېرىشىگە ئېرىشتى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن مەسلىھەتچىلەر، مۇتەخەسسىسلەر تەكلىپ قىلىپ شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇش ۋە باشقا ئىشلىرىدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تولۇق ياردىمىگە ئىگە بولدى. يەنە بىر تەرەپتىن، شېڭ شىسەي جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىدىنمۇ بىر تۈركۈم كوممۇنىستلارنى شىنجاڭغا ئەۋەتىشنى تەكلىپ قىلدى. مۇشۇنداق يوللار بىلەن ئۆزىنى ماركسىزمچى دەپ ئاتىۋالغان شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ ئورنىنى ۋە ھاكىمىيىتىنى بىر قەدەر مۇستەھكەملەپ ئالالدى. لېكىن بۇنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەش ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش تېخىمۇ مۇھىم بولۇپ، ئۆز ھاكىمىيىتىنىڭ سىياسىي پروگراممىسىنى يۈرگۈزۈش ۋە ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش، ئالتە سىياسەتنى خەلق ئاممىسى ئىچىدە تەشۋىق قىلىش ۋە ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن زور بىر تۈركۈمدىكى يېڭى ئىدىيىگە ئىگە بولغان قابىلىيەتلىك ياش تايانچ كۈچلەرگە موھتاج بولدى. بۇنىڭ ئۈچۈن شىنجاڭنىڭ ماۋارىپ، مەدەنىيىتىنى راۋاجلاندۇرۇپ، ئىختىساسلىق كىشىلەرنى تېزدىن تەربىيىلەپ يېتىشتۈرۈپ چىقىش — شۇ ۋاقىتتىكى مۇھىم ۋەزىپىلەرنىڭ بىرى بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇغۇچى ئەۋەتىش مەسىلىسى شۇ ۋاقىتتا ئوتتۇرىغا قويۇلغان.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى دەسلەپ شىنجاڭغا ئەۋەتكەن يولداش دېڭ فا قاتارلىق نۇرغۇنلىغان كوممۇنىست يولداشلارنىڭ، شۇنىڭدەك يەنىمۇ پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ بەزى مەسئۇللىرىنىڭ شىنجاڭ ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا خىزمەت ياكى ئوقۇشقا كېتىۋاتقىنىدا ئۇرۇمچىدە توختاش جەريانىدا شىنجاڭنىڭ نۆۋەتتىكى ئەھۋالىنى كۆزدە تۇتۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇغۇچى ئەۋەتىش ھەققىدىكى تەشەببۇسلىرى ۋە ئۇنى سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپنىڭ ئاكتىپ

قوللاپ، ياردەم بېرىشى نەتىجىسىدە، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ھەر مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنى كۆپلەپ ئەۋەتىپ، بىر نەچچە يىل داۋام قىلغان ئىچكى ئۇرۇش، قوزغىلاڭلار تۈپەيلىدىن ئېغىر ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىغان شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادى، يېزا ئىگىلىكى، خەلق تۇرمۇشى جەھەتتىكى يىمىرىلىش گىردابىغا بېرىپ قالغان ۋەزىيەتنى ئوڭشاش ۋە ياخشىلاش بىلەن مائارىپ، مەدەنىيەت ۋە سەھىيە ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش، مالىيە - پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىنى ئىسلاھ قىلىش، مالىيە كىرىمى بىلەن مالىيە چىقىمىنى تەڭپۇڭلاشتۇرۇش، جۈملىدىن ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىنى تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇش ئىنتايىن ئېھتىياجلىق بولۇپ قالدى. شېڭ شىسەي شۇنداق جىددىي ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسى ۋە قىستىشى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا كۆپلەپ ئوقۇغۇچى ئەۋەتكەندى.

سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا ئەۋەتىلىدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ شەرتى، مىللىي تەركىبى ۋە ئەۋەتىلىش ئەھۋالى

1. سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا ئەۋەتىلىدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ شەرتى ئالدى بىلەن ئىمتىھاندىن ئۆتۈشى كېرەك ئىدى. ئاساسەن ئوتتۇرا مەكتەپ سەۋىيىسىدە بىلىمگە ئىگە بولۇشى لازىملىقى تەلەپ قىلىناتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن مەخسۇس ئىمتىھان ئېلىش ھەيئىتى قۇرۇلۇپ، ئۇ: مائارىپ نازارىتى، مالىيە نازارىتى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەسلىھەتچىلىرى ھەمدە ئوقۇغۇچىلار قوبۇل قىلىنىدىغان مەكتەپلەرنىڭ مەسئۇللىرىدىن تەركىب تاپقانىدى. ئىمتىھان ئېلىش ھەيئىتى ھەربىر ئوتتۇرا مەكتەپ ، دارىلمۇئەللىمىنلەرگە مەخسۇس ئادەم ئەۋەتىپ ئوقۇشقا ئەۋەتمەكچى بولغان ئوقۇغۇچىلاردىن ئىمتىھان ئالغانلىكى سىرتىدا، جەمئىيەتتىكى ئۆز ئىختىيارى بىلەن تىزىمغا ئالدۇرغان، شۇ دەرىجە بىلىم سەۋىيىسىگە ئىگە بولغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەدەنىيەت بىلىمىدىن ئىمتىھان ئېلىش بىلەن تەن سالامەتلىكىنى ئۆلكىلىك دوختۇرخانىدىكى سوۋېت دوختۇرلىرىنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئىمتىھاندىن ئۆتكەن، تەن

سالامەتلىكى ياخشى، ساغلام ئوقۇغۇچىلارنى قوبۇل قىلغانىدى.

2. شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت تەرىپىدىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاشكەنت شەھىرىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەت دارىلفۇنۇنىغا ئۇچ تۈركۈمده 300 ئەترايىدا ئوقۇغۇچى ئەۋەتىلگەنىدى.

1 - تۈركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلار 106 نەپەر بولۇپ، 1934 - يىلى 11 - ئايدا، 2- تۈركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلار 101 نەپەر (كېيىن لۇكچۇن ۋاڭنىڭ ئوغلى قوشۇلغان) بولۇپ، 1935 - يىلى 11 - ئايدا، 3 - تۈركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلار 100 نەپەر بولۇپ، 1936 - يىلى 11 - ئايدا ئەۋەتىلگەنىدى. ھەربىر تۈركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلارنى مەخسۇس تەينىلەنگەن كىشى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئېلىپ بېرىپ مەكتەپكە تاپشۇرۇپ بەرگەندىن كېيىن قايتىپ كەلگەن. ئۇلارنى ماڭارىپ نازارىتى بىلەن مالىيە نازارىتىدىن ئىككى كىشى ئاپىرىپ قويغان.

بۇ ئۇچ تۈركۈمده سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئەۋەتىلگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىچىده ئۇيغۇرلاردىن: ئابدۇراخمان مۇھىتوف، سەيپىدىن تاشئاخۇنوف، سەيدۇللا سەيپۇللايوف، ئابلىمىت ھاجىيوف، ئابدۇقادىر ھەسەنوف، ئابلىمىت مەخسۇتوف، ئابدۇللا داۋۇتوف، مەۋلانجان تۇردىيوف، ئوسمان يۇنۇسوف، ئابدۇراخمان سۇلايمانوف، خەلپەت سۇزۇك ھاجىيوف، ھەمدۇللا قۇربانوف، ئابدۇللا زاكىروف، مەھمەمەت ئىمىن خۇداۋەردىيوف، تۇرسۇنتاي مەھمۇتوف قاتارلىق 140 كىشى بولۇپ، ئومۇمىي سانىنىڭ 46 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ.

قازاق، قىرغىزلاردىن: قۇسەيىن سىيابايوف، نۇرمەدى، ئەۋەر ماميوق، قالى جاپىقايوف، ئالىم ئەيتۇاروف، ئابدۇقادىر توختاروف، تۇرغان خوجامبايوف، رىشات نۇرساپايوف قاتارلىق 30 كىشى بولۇپ، 10 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ.

تاتارلاردىن: مەسئۇت خالىدوف، سەيدۇللا ئابدۇرىشتوف، تاھىر دۆلەجىنوف قاتارلىق بەش كىشى بولۇپ، 1.5 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ.

ئۆزبېك، تاجىكلاردىن: ھامۇت مەخمۇت، خوجايوف، سۇلتان

شەيخوف، ئىسلامجان ئابدۇجاپپاروف، ئايۇپ سەپەرمۇھەممەدوف قاتارلىق تۆت كىشى بولۇپ، 1.2 پىرسەنتنى ئىگىلەيدۇ.

موڭغۇللاردىن: ئېردە، دۇرجى، كاما، دۇشە، بالىيسم، يىنمە، ساغان قاتارلىق 12 كىشى بولۇپ، 3.5 پىرسەنتنى ئىگىلەيدۇ.

شىبە - سولونلاردىن: گوسوڭلىن، ئەن زىيىڭ، مىڭ يىممىن قاتارلىق بەش كىشى بولۇپ، 1.5 پىرسەنتنى ئىگىلەيدۇ.

خۇيزۇلاردىن: ما يىڭۇېن، بەي ۋېنيۇ، ماكۇيئۇ (ئابدۇللا)، مومۇزايوف، ئالمجان، جاۋ رىڭچىن، ما جۇن، ماچىڭشەن، ئەن تاڭمىن قاتارلىق 16 كىشى بولۇپ، 5.5 پىرسەنتنى ئىگىلەيدۇ.

مانجۇلاردىن: بۇ داچىڭ، خۇ دىڭجاۋ، لىيۇ دېجۇڭ قاتارلىق ئۈچ كىشى بولۇپ، بىر پىرسەنتنى ئىگىلەيدۇ.

خەنزۇلاردىن: پىڭ جاۋكۇن، خې رۇي، لى ئەيىۋ، لى رۇي، خۇچاڭخوا، خەن يۇفا، سۇن جالۇ، لى چۇنفاڭ، ۋۇ شۇخى، لىيۇ جۇشى، لى شۇيىڭ، سۇڭ مى قاتارلىق 84 كىشى بولۇپ، 30 پىرسەنتنى ئىگىلەيدۇ (3 - تۈركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلاردىن ئۇيغۇر، خەنزۇ، قازاق بولۇپ كېسىل سەۋەبى بىلەن تۆت نەپەر ئوقۇغۇچىنى قايتۇرۇۋەتكەن. 26 كىشىنى شېڭ شىسەي قايتۇرۇپ ئېلىپ كەتكەن). بۇنىڭدىن شېڭ شىسەينىڭ شۇ ۋاقىتتىكى ۋەزىيەتنىڭ قىستىشى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئەۋەتىلگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ مىللىي تەركىبىگە خېلى ئەھمىيەت بەرگەنلىكىنى، شۇنىڭدەك جايلارغىمۇ ئېتىبار بەرگەنلىكىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. مەسىلەن، ئۇرۇمچى، ئىلى، قەشقەر، چۆچەك، ئالتاي، قۇمۇل ۋىلايەتلىرىگە، تۇرپان، ئاتۇشلارغىمۇ ئېتىبار بەرگەنلىكىدىن كۆپرەك ئېلىنغان، ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى بىرقەدەر كۆپرەك ئىدى. بولۇپمۇ تۇرپان بىلەن قۇمۇلدىن قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچىلار كۆپرەك بولۇشىنىڭ سەۋەبى خوجىنىياز ھاجى بىلەن مەھمۇت سىجاڭنىڭ تەسىرى بولسا كېرەك. بۇلاردىن باشقا جايلاردىن قوبۇل قىلىنغانلار ئاز دېيەرلىك ئىدى.

3. يۇقىرىقىلاردىن باشقا شۇ مەزگىلدە شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت، تەمىرات نازارىتى تەرىپىدىن ئىختىساسلىق يېڭا ئىگىلىك

كادىرلىرىنى تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇش ئۇچۇن سوۋېت ئىتتىپاقىغا 20 نەچچە نەپەر ئوقۇغۇچى ئەۋەتىلىپ، بۇلارنىڭ ئىچىدىن 10 نەپىرى سەمەر قەنتتىكى يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتىغا ئوقۇشقا كىرگەن. بۇلار: ئىسمايىل ياسىنوف، ئىبراھىم تۇردىيوف، مامۇتخان ئەخمەدىيوف، ئىسمىن روزىيوف، ئېلى جالالىدىنوف، يۇسۇپ شايىتوف، ئاباخان ئاخۇنوف، يۇداشىن، جۇ مىڭچاۋ، شى چىنيىڭ قاتارلىق ئون نەپەر ئوقۇغۇچى ئىدى. قالغان ئون نەپەر ئوقۇغۇچىدىن ئالماتادىكى دېھقان، چارۋىچىلىق ئالىي تېخنىكومىغا ئەسىردىن نەقىيوف، ئاباباكرى، چوڭ ئاخۇنوف قاتارلىق بەش نەپەر ئوقۇغۇچىنى، ئەنجاندىكى يېزا ئىگىلىك ئالىي تېخنىكومىغا ئابلىمىت ياسىنوف، ئاببىاس قارىي، ئۆمەرجان توختايوف قاتارلىق بەش نەپەر ئوقۇغۇچىنى ئەۋەتكەنىدى.

4. بۇلاردىن باشقا تاشكەنتتىكى مېدىتسىنا ئىنستىتۇتىغا ئابدۇروپ ئەخمەدوف، رەخمىتۇللا كېرىموف، شامىل تاجىيەكىنوف، شەفىقە تاجىدىنوف، قەمبەرخان ئابدۇللايوف قاتارلىق 14 نەپەر ئوقۇغۇچى ئەۋەتىلگەن بولۇپ، بۇلارنىڭ كۆپچىلىكى خەنزۇ ھەمدە چاۋشيەن مىللىتىدىن ئىدى.

5. ئەينى زاماندا سوۋېت ئىتتىپاقىغا بىر تۇركۇم ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆز خىراجىتى بىلەن ئوقۇشقا بېرىشىغىمۇ رۇخسەت قىلىنغان، بارغانلاردىن: ئەنۋەرخان بابايوف، ئەسئەت ئىسھاقوف، ئۇيغۇر سايرانى، نۇسرەت شەھىدوف، شادىيە شەھىدۇا، مەخپۇزە مىرزايىتوف، خەنزۇ ئوقۇغۇچىلاردىن جاۋ دىشىڭ قاتارلىق تۆت كىشى بولۇپ، بۇلار موسكۋادا ئوقۇغانىدى.

6. سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارىدىغان ئوقۇغۇچىلار يولغا چىققاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپتىن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالدىغا بەختى چىگراسىغىچە قەدەر، مەكتەپ مەسئۇللىرىدىن ياكى ئوقۇتقۇچىلاردىن بىرەرسى كېلىپ قارشى ئېلىپ بىرلىكتە ئېلىپ كېتەتتى. بىزنىڭ (2 - تۇركۇمدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ) ئالدىمىزغا مەكتەپنىڭ تىل - ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى، يازغۇچى ئابدۇلھەي مۇھەممىدوف بەختىگە

www.uyghurkitap.com

كېلىپ، مەكتەپ نامىدىن قارشى ئېلىپ، بىرلىكتە تاشكەنتكە ئېلىپ كەتكەنىدى. تاشكەنت پويىز ئىستانسىسىغا يېتىپ بارغاندا مەكتەپ مەسئۇللىرى، ئوقۇتقۇچىلار، ئوقۇغۇچىلار ۋەكىللىرى ئالدىمىزغا چىقىپ قارشى ئالغانىدى. مەكتەپكە يېتىپ بېرىشىمىز بىلەن يۈك - تاقلارنى دېزىنفېكسىيە قىلدۇرۇپ، ئىسكىلاتقا كىرگۈزۈپ قويۇپ، ئوقۇغۇچىلارنى مۇنچىغا ئېلىپ بېرىپ يۇيۇندۇرۇپ، ئىچكى كىيىملەرنى ئالماشتۇرۇپ، سىرتقى كىيىملەرنى دېزىنفېكسىيە قىلدۇرۇپ، ئاندىن مەكتەپ ياتاقلىرىغا ئورۇنلاشتۇرغانىدى.

سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا بارغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇش ۋە ئىجتىمائىي تۇرمۇش ئەھۋالى

1. سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا بارغان ئوقۇغۇچىلار مەكتەپكە يېتىپ بارغاندىن كېيىن ئالدى بىلەن دوختۇرنىڭ سالامەتلىك تەكشۈرۈشىدىن ئۆتكۈزۈلەتتى، يەنە بىر تەرەپتىن، ئوقۇغۇچىلارنى ئادەتتىكىچە سىناپ (ئىمتىھان ئېلىپ) كۆرۈپ، سىنىپلارغا بۆلۈپ ئاندىن دەرس ئۆتكەن. ھەربىر سىنىپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى 15～20 گىچە بولۇپ، ئۇنىڭدىن ئاشمايتتى. ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلار (تاتار، ئۆزبېك، تاجىكلار قوشۇلۇپ) ئۇچ سىنىپقا، خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار (خۇيزۇ، مانجۇ، شىبە، سولۇن قاتارلىقلار قوشۇلۇپ) ئۇچ سىنىپقا، قازاق، قىرغىز، موڭغۇل ئوقۇغۇچىلار ئايرىم - ئايرىم ئىككى سىنىپقا بۆلۈنۈپ، ئوقۇتۇلاتتى. ئوقۇتۇلىدىغان دەرسلەر ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، رۇس تىلىنى مەخسۇس پەن سۈپىتىدە ھەر كۈنى ئىككى سائەت مۇئەللىم بولگاكوۋا ئۆتەتتى. دۇنيا تەبىئىيتى، ئىقتىسادىي جۇغراپىيىنى مۇئەللىم نۇغمان دالىموف ئۆتەتتى. ماتېماتىكا، ئالىي ماتېماتىكا ۋە گېئۇمېتىرىيە دەرسىنى مۇئەللىم ئىسرائىل ئىسمائىلوف ئۆتەتتى. فىزىكا، خىمىيىنى مۇئەللىم مىرتازايوف، ئاناتومىيە، فىزىئولوگىيىنى مۇئەللىم قايۇموف، تىل - ئەدەبىياتنى ئابدۇلھەي مۇھەممەدوف، دۇنيا تارىخىنى مۇئەللىم پروفېسسور بۇرھان

قاسموف، جۇكگونىڭ دۆلەت تۈزۈلۈشى ھەم ئىقتىسادىي جۇغراپىيەسىنى مۇئەللىم، پروفېسسور لېپانوف، سىياسىي ئىقتىسادىنى مۇئەللىم، ئىقتىسادىي پەنلەر كاندىداتى ئابدۇرېھىم سادىقوف، خەلقئارا ھوقۇقنى مۇئەللىم، پروفېسسور ليوتسكىي، دۆلەتلەرنىڭ تۈزۈلۈش تارىخى ھەم ھوقۇقنى مۇئەللىم، پروفېسسور ئۆمەر قاسموف، دېھقان - چارۋىچىلىق بىلىمىنى مۇئەللىم، يېزا ئىگىلىك پەنلىرى كاندىداتى شاھېكىمبايوف، ئىگىلىك باشقۇرۇش، بوغالتېرىيە دەرسىنى مۇئەللىم شاكىرجان ئەكبەروف قاتارلىقلار ئۆتەتتى. دەرسلەر ئۇيغۇر سىنىپلىرىغا ئاساسەن ئۇيغۇر، ئۆزبېك، تاتار تىللىرىدا، ئايرىم پەنلەر رۇس تىلىدا ئۆتۈلۈپ ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىناتتى. خەنزۇ، خۇيزۇ ئوقۇغۇچىلىرىغا سىياسىي ئىقتىساد دەرسىنى خەنزۇ تىلىدا دوتسېنت لىن شېيلۇ ئۆتكەندى. ئايرىم پەنلەر رۇس تىلىدا ئۆتۈلۈپ خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان. قازاق، قىرغىز ئوقۇغۇچىلارغا ئاساسەن قازاق، ئۇيغۇر، تاتار تىلىدا دەرس ئۆتۈلۈپ، ئايرىم رۇس تىلىدا ئۆتۈلگەن دەرسلەرنى تەرجىمە قىلىپ بېرەتتى. موڭغۇل ئوقۇغۇچىلارغا ئايرىم پەنلەردىن موڭغۇل تىلىدا (موڭغۇل مۇئەللىملەرمۇ بار ئىدى) دەرس ئۆتكەننىڭ سىرتىدا باشقا پەنلەرنى رۇسچىدىن تەرجىمە قىلىپ بېرەتتى. يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەندەك ھەممە پەنلەردىن دەرس ئۆتكەننىڭ سىرتىدا، بەزى نەزەرىيە مەسىلىلىرى لېكسىيە قىلىنىپ ئوقۇغۇچىلارغا ئاساسەن ماركسىزم - لېنىنىزم نەزەرىيىسى ئىدىيە جەھەتتىن سىڭدۈرۈلگەنىدى.

2. ئوقۇش - ئوقۇتۇش ئىشلىرى ئەملىيەت بىلەن بىرلەشتۈرۈلەتتى. تەجرىبە - سىناق ئۆتكۈزۈش ۋە ئېكسكۇرسىيە قىلدۇرۇش قاتارلىق ئىشلار بىلەن بىرلەشتۈرۈلەتتى. ئۆتۈلىدىغان دەرسلەرنىڭ پروگراممىسى ئېخىر ھەم يېنىك، ھەم زىچ ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، ھەر كۈنى سەككىز سائەت دەرس ئۆتۈلەتتى. بەلگىلەنگەن ۋاقىت ئىچىدە ئىنستىتۇتنىڭ پروگراممىسىنى تولۇق ئۆتۈپ بولۇش ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ سەۋىيىسىنىمۇ شۇ دەرىجىگە يەتكۈزۈش كېرەك ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر بىر سىنىپتا ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى كۆپ

www.uyghurkitap.com

بولمىغانلىقتىن ئوقۇتۇش سۈپىتى يۇقىرى بولۇپ، ئوقۇغۇچىلاردىن كۈتىدىغان تەلەپمۇ قاتتىق ئىدى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ئۆگىنىشكە بېرىلىپ كەتكەنلىكتىن مەكتەپ تەرەپتىن ئۇيۇشتۇرۇلىدىغان كىنو ـ تىياتىرلارغىمۇ ئاز باراتتى. كۆپ ۋاقىتلاردا دەرس تەكرارلاش ۋە ئۆگىنىش بىلەن مەشغۇل بولاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئوقۇغۇچىلار ئۆگىنىش ۋاقتىدا سىرتقا چىقىپ كېتىدىغان ئەھۋاللار يوق دېيەرلىك ئىدى. مەكتەپمۇ بۇنداق ھەربىكەتلەرگە دەم ئېلىش كۈنلىرىدىن باشقا ۋاقىتلاردا رۇخسەت قىلمايتتى. ھەر بىر سىنىپقا مەسئۇل بولغان ئوقۇتقۇچىلار ھەر كۈنى كەچتە ئوخلاشقا بەلگىلەنگەن ۋاقىت ئىچىدە ياتاقلارغا كىرىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ بار ـ يوقلۇقىنى تەكشۈرۈپ چىقاتتى. ئەگەر بىرەر ئوقۇغۇچى ياتاقتا بولماي قالسا، سۈرۈشتۈرۈپ ئوتتۇرىدا ئېلان قىلىناتتى. شۇنىڭدىن كېيىن بۇنداق ئىشلار ھەرگىز تەكرارلانمايتتى. ئوقۇغۇچىلار ئۆزلىرىنىڭ چەت ئەلگە ئوقۇشقا كەلگەنلىك يوكىنىڭ ئېغىرلىقىنى ھېس قىلىپ ئويۇنغا بېرىلمەيتتى، ئوقۇشقا تەسىر يېتىدىغان ھەرقانداق ئىشلار بىلەن شۇغۇللانمايتتى ھەمدە شۇغۇللىنىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى دەرسنىڭ ئېغىرلىقى، تەلەپنىڭ يۇقىرىلىقىدىن دەرسلەرنى قېتىرقىنىپ ئۆگىنەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا بۇلار ئۆز ئىدىيىسىدە ئۆزلىرىنى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى زور ئۈمىد بىلەن چەت ئەلگە ئوقۇشقا ئەۋەتىپ، ئۆزلىرىنىڭ قان ـ تەرى بەدىلىگە ئوقۇتۇۋاتقانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلىپ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ كۈتكەن ئۈمىدىنى ھەرگىز يەردە قويمايمىز، دېگەن ئىرادە ھەم مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن ئۆگەنگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن مۇتلەق كۆپچىلىك ئوقۇغۇچىلار مەكتەپ پۈتتۈرۈش ئىمتىھانىدىن ئىلا دەرىجىدە ئۆتكەنىدى، ئىپادىسىمۇ ناھايىتى ياخشى بولغانىدى. شۇنچىۋالا ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىچىدىن بىرەرسىمۇ ئوقۇش تۈگىگەندىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقىدا قېلىشنى خالىمىدى. بۇنىڭدىن بۇلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىكىنى، ۋەتەننى قىزغىن سۆيىدىغانلىقىنى ھەمدە ئۆزلىرىنىڭ ئۇستىدە قانچىلىك ئېغىر مەسئۇلىيەتنىڭ بارلىقىنى ئۇنتۇمىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

3. مەكتەپ شىنجاڭدىن بارغان ئوقۇغۇچىلار ئۇچۇن مەخسۇس ئاشخانا ئاچقان بولۇپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ تاماق بىلەن تەمىنلىنىشىگە كاپالەتلىك قىلىنغاندى. توختام بويىچە، ئوقۇغۇچىلار مەكتەپكە بارغاندىن كېيىن ئوقۇشنى تاماملاپ شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەنگە قەدەر ھەربىر ئوقۇغۇچىغا تۆت پاردىن كاستۇم - بۇرۇلكا، ئىككىدىن دۇراپ پەلتۇ، ئالتە جۇپتىن ئاياغ كىيىم، سەككىز-ئوندىن كۆڭلەك ۋە ئىچكى كىيىملەر بىلەن تەمىنلەنگەنىڭ سىرتىدا، مەخسۇس كىر يۇيۇش ئورنى تەشكىللەپ ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم كىر بولغان كىيىملەرنى ۋە يوتقان تېشىنى كىرلىكلەرنى، كۆرپىلەرنى يۇيۇپ بېرەتتى. ئوقۇغۇچىلار پەقەت ئوقۇش بىلەنلا شۇغۇللىناتتى. يۇقىرىقىلاردىن باشقا مەكتەپ ھەر ئايدا، ھەربىر ئوقۇغۇچىغا 100 رۇبلىدىن قوشۇمچە پۇل بېرەتتى. بۇ پۇلنى ئۆزلىرىنىڭ پارچە - پۇرات كۇندىلىك تۇرمۇشىغا خىراجەت قىلاتتى ياكى مەكتەپ تەمىنلىگەن كىتابلارنىڭ سىرتىدا يېڭىدىن نەشرىدىن چىققان كىتابلارنى سېتىۋېلىشقا ئىشلىتەتتى.

4. ئوقۇغۇچىلار مەكتەپكە يېتىپ بېرىپ دەرس باشلانغاندىن كېيىن، مەكتەپ بىر نەچچە قېتىم تاشكەنتنىڭ ئۆزىدىكى سانائەت، يېزا ئىگىلىك كارخانىلىرىغا، پەن - تېخنىكا مۇئەسسەسىلىرىگە، كولخوز ۋە ساۋخوزلارغا ئېكسكۇرسىيىگە ئېلىپ بارغانىدى. يازلىق تەتىلدە موسكۋا، لېنىنگرادلارغا ئېكسكۇرسىيىگە ئېلىپ بېرىپ، چوڭ سانائەت كارخانىلىرىنى، ئاپتوموبىل زاۋۇتلىرىنى، ئىلمىي مۇئەسسەسىلەرنى، مەدەنىيەت ئورۇنلىرىنى، تارىخىي يادىكارلىقلارنى، ھەر خىل مۇزېي، كۆرگەزمىخانىلارنى، پەن - تېخنىكا ئورۇنلىرىنى، گىدرو ئېلېكتر ئىستانسىلىرىنى، پىلانتارىيە ۋە بەزى ئۇنىۋېرسىتېتلارنى ئېكسكۇرسىيە، ئۆگىنىش قىلدۇرۇپ كەلگەنىدى. موسكۋا، لېنىنگرادتىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ۋاقىت بولۇپ قالسا پەرغانە ئوبلاستىدىكى شاھىمەردان قاتارلىق جايلارغا ئېلىپ بېرىپ ساياھەت قىلدۇرۇپ كەلگەنلەرمۇ بولغانىدى. ئوقۇش پۈتتۈرۈپ شىنجاڭغا قايتىش ئالدىدا يەنە بىر قېتىم ئېكسكۇرسىيە، ئۆگىنىش قىلدۇرۇپ ئىلگىرى كۆرمىگەن ئورۇنلارنى

www.uyghurkitap.com

كۆرسىتەتتى. بىز 2- تۈركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلار ئوقۇش پۈتتۈرۈپ قايتىپ كېلىش، ئالدىدا، تاشكەنتتىن 100 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى چىرچىق دەريا‌سى قۇرۇلۇشى (هازىرقى ئورجانكىدزى شەهىرى) غا ئېلىپ بېرىپ يېڭىدىن قۇرۇلۇۋاتقان گىدرو ئېلېكتر ئىستانسىسى بىلەن خىمىيىۋى ئوغۇت كومبىناتىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇرۇپ، ئاندىن شىنجاڭغا ئۇزىتىپ قويغانىدى.

5. مەكتەپ ئوقۇۋاتقان مەزگىلدە، ئوقۇشتىن سىرت بىر نەچچە خىل كۇرۇژۇكلارنى ئۇيۇشتۇردى. مەسىلەن، شوپۇرلۇق، تانسا ۋە سەنئەت، مۇزىكا، شاهمات، تەنتەربىيە قاتارلىق كۇرۇژۇكلارنى تەشكىللەپ، مەخسۇس مۇئەللىملەرنى تەكلىپ قىلىپ دەرس ئۆتۈپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ مۇشۇ ساهەلەردىمۇ بىلىملىرىنى ئاشۇرۇشقا ئالاهىدە كۆڭۈل بۆلگەنلىكتىن خېلى زور نەتىجىلەرگە ئېرىشكەنىدى. هەر يىلى ئۆكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلابىنىڭ خاتىرە بايرىمى، 1 - ماي خەلقئارا ئەمگەكچىلەر بايرىمى ۋاقىتىدا، ئوقۇغۇچىلارنى تەبرىكلەش پائالىيەتلىرىگە ئىشتىراك قىلىشقا تەكلىپ قىلاتتى. بۇنىڭدىن باشقا، مەكتەپ شىنجاڭنىڭ «12-ئاپرىل» بايرىمى ۋاقىتىدا، ئوقۇغۇچىلارنىڭ بايرام پائالىيىتى ئۇيۇشتۇرۇشىغا ياردەملىشىپ شەرت - شارائىت هازىرلاپ بېرەتتى. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن ياخشى ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلارنى تەقدىرلەپ، ئۇلارنىڭ سۈرەتلىرىنى تام گېزىتلىرىدە چىقىراتتى.

سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇشنى پۈتتۈرۈپ شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىنكى ئەھۋالى

1. هەر بىر قارارداىكى ئوقۇغۇچىلار ئوقۇش پۈتتۈرۈپ كەلگەندىن كېيىن مەخسۇس ئۇچ ئايلىق سىياسىي ئۆگىنىش كۇرسى (2-قارارداىكىلەرگە فەندىخۇيدا ئاچقان) ئېچىپ، شېڭ شىسەينىڭ ئۆزى ئالتە سىياسەت، ئاتالمىش هۆكۈمەتنىڭ نۆۋەتتىكى مۇهىم ۋەزىپىلىرى، سەككىز ماددىلىق خىتابنامە ۋە ئۇنىڭ نەزەرىيە ئاساسلىرى هەققىدە هەپتىدە

ئىككى سائەتتىن دەرس ئۆتكەن. ئۇنىڭ دەرسى بار كۈنلەردە بىرەر ۋەقەنىڭ يۈز بېرىشىدىن ئەندىشە قىلىپ غەربىي زالنىڭ ئەتراپىدا كۆپلەپ ئەسكەر تۇرغۇزغانلىقىنى سىرتىدا، زالنىڭ ئىچىدە يول تەرەپكە قارايدىغان دېرىزىلەرنىڭ ئالدىدا پىلىموت ئورنىتىپ، ئۇنىڭ يېنىدا مەخسۇس ئەسكەر ھەم ئوفىتسېرلارنى قويۇپ، دەرس تۈگىگىچە ناھايىتى ھوشيارلىق بىلەن كۆزىتىپ تۇراتتى. ئۇنىڭدىن باشقا ۋەزىيەت ھەققىدە خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى، مەدەنىيەت - مائارىپ ئىشلىرى ھەققىدە مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى، مىللىي مەسىلە ھەققىدە سوۋېتلىك مەسلىھەتچىلەر، سىياسىي ئىشلار ھەققىدە فەندىخۇي (جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما) نىڭ باش كاتىپى قاتارلىقلار دەرس ئۆتكەنىدى. سىياسىي كۇرس تامام بولغاندىن كېيىن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ تەقسىم قىلىش لايىھىسى كۆپىنچە بىلىم سەۋىيىسىگە ۋە كەسپىي ئىقتىدارىغا قاراپ تۇزۇلۇپ، خىزمەتكە تەقسىم قىلغان. كۆپرەك بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلار ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا مەكتەپ، دارىلمۇئەللىمىن مەكتەپلىرىگە، بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلار يېزا ئىگىلىك ساھەسىگە، مالىيە، بانكا، باج ئىشلار ئورۇنلىرىغا، مەلۇم ساندا ساقچى ئورۇنلىرى بىلەن خارجى ئىشلار بۆلۈملىرىگە تەقسىم قىلىپ ئەۋەتىلگەنىنىڭ سىرتىدا، ئاز ساندىكى ئوقۇغۇچىلار ۋىلايەتلەرگە ئەۋەتىلگەنىدى.

2. بۇ يولداشلار ئەينى زامانىدا ئۆزلىرى ئىشلىگەن ساھەنىڭ خىزمەتلىرىدە زور ئۆزگىرىشلەر ۋە يېڭىلىقلارنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈش بىلەن شۇنجاقى جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە جاپالىق كۈرەش قىلىپ، قىيىنچىلىقلار ۋە قارشىلىقلارنى يېڭىپ، ئاجايىپ نەتىجىلەرنى يارىتاندى. شۇنىڭدەك مەدەنىيەت - مائارىپ ساھەسىدە ھەتتا باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىپ ياشلارنى تەربىيىلەپ\ يېتىشتۈرۈشتە، مائارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش يولىدا ئىلىم - بىلىم، مەدەنىيەت تارانتۇچىلاردىن بولۇپ، پىداكارلىق بىلەن تىرىشىپ ئىشلەپ، جاپالىق ئەمگەك سىڭدۈرۈپ زور نەتىجىلەرنى يارىتىپ، جەمئىيەت تەرەققىياتى ئۈچۈن ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقاندى. گەرچە

www.uyghurkitap.com

يۇقىرىقىدەك چەت ئەلگە ئوقۇغۇچى ئەۋەتىپ كادىرلارنى تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇشكە مۇستەبىت شېكى شىسەينىڭ مۇددىئاسى يوشۇرۇنغان بولسىمۇ، ئوبيېكتىپ جەھەتتىن ئالغاندا، ئەينى زاماندا، شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت، مائارىپ، يېزا ئىگىلىك ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش بىلەن بۇ ساھەدە زور ئۆزگىرىشلەرنى مەيدانغا كەلتۈرۈشتە چوڭ رول ئوينىغانىدى. لېكىن، بۇلار نۇرغۇن قىيىنچىلىقلارغا ۋە قارشىلىقلارغا ئۇچرىغان. سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇغۇچى ئەۋەتكەن ۋاقىتلاردا يېگىچە مائارىپقا قارشى ھەرىكەت قىلىدىغان مۇتەئەسسىپ كۈچلەرمۇ يوق ئەمەس ئىدى. بولۇپمۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدا نەشر قىلىنغان تۈرلۈك پەننىي كىتابلارنىڭ تارقىلىشىغا ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن كىشىلەرگە، بۇلاردىن ئوقۇنقۇچى بولغانلارغا نىسبەتەن قارشىلىق تېخىمۇ كۈچلۈك ئىدى. 1937 - يىلى 8 - ئايدا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن 2 - تۈركۈمدە ئوقۇپ قايتىپ كېلىۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ 11 ھارۋىدىكى ھەر خىل پەننىي، يەنى تەبىئىي پەن، ئىجتىمائىي پەن كىتابلىرى، پەن - تېخنىكىغا دائىر ھەر خىل كىتابلار، تارىخىي ماتېرىياللار، ئوقۇتۇش ئەسۋابلىرى، تۈرلۈك خەرىتىلەر ۋە كىيىم - كېچەك قاتارلىق نەرسىلىرى قۇتۇبىدا ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈۋېتىلگەن بولۇپ، ئوقۇغۇچىلار ئوقۇش جەريانىدا توپلىغان ئوقۇش ۋە ئوقۇتۇش ماتېرىياللىرىدىن ئايرىلىپ قېلىپ ناھايىتى ئېغىر ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانىدى. بۇلار ئوقۇنقۇچىلىق قىلغان مەزگىلدە تېخىمۇ قاتتىق قارشىلىققا ئۇچراپ تۇرغان بولسىمۇ، بەرداشلىق بېرىپ، تۈرلۈك يوللار بىلەن كۈرەش قىلىپ قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ خىزمەت قىلغانىدى. ئۇلار تەربىيىلەپ يېتىشتۈرگەن ئوقۇغۇچى، كادىرلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ھازىر جەمئىيەتتە مۇھىم خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، چوڭ ئورۇن تۇتۇپ، تۆتنى زامانۋىلاشتۇرۇش، ئىشكىنى ئېچىۋېتىش، سوتسىيالىستىك ماددىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت يارىتىش يولىدا پىداكارلىق بىلەن ئىشلەپ، ئۆزلىرىنىڭ ھەسسىلىرىنى قوشماقتا.

ئۆز ۋاقتىدا، سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن يولداشلاردىن ھايات قالغانلىرى ئانچە كۆپ ئەمەس. مىلىتارىست شېكى شىسەي ئۆزىنىڭ تورىنى

سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلارغا قارانغۇلۇقتىن ئەينى زامانىدا بۇلارنىڭ خېلى بىر قىسمى قىرغىنچىلىقتا ئۆلتۈرۈلدى، بەزىلىرى ۋاپات بولۇپ كەتتى، بىر قىسمى چەت ئەللەرگە چىقىپ كەتتى. ھازىر ھايات قالغانلىرى يۇز ئەتراپىدا (ئاز سانلىق مىللەتلەر 60 ئەتراپىدا) بولۇپ، ئۇلار ھەر قايسى سەپلەردە ئىشلەۋاتىدۇ.

3. ئەينى زامانىدا بىر تەرەپتىن، سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ ئوقۇپ كەلگەن ئوقۇغۇچىلار ھەر قايسى ساھەلەردە پىداكارلىق بىلەن ئەستايىدىل ئىشلەپ زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇلار كوممۇنىستىك پارتىيە شىنجاڭغا ئەۋەتكەن يۇزدىن ئارتۇق كوممۇنىستنىڭ، جۈملىدىن چىن تەنچىۋۇ، ماۋ زېمىن، لىن جىلۇ قاتارلىق يولداشلارنىڭ تەربىيىلەپ يېتىشتۈرۈشى ۋە ئاسرىشىنى قوبۇل قىلىپ، سىياسىي، ئىدىيە جەھەتتىن ناھايىتى تېز ئالغا باستى. بۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ماركسىزم - لېنىنىزم روھىدا تەربىيە ئالغانلىقى ئۈچۈن كوممۇنىستىك پارتىيە ئەزاسى بولمىسىمۇ (ئەينى زامانىدا بەزى ئوبيېكتىپ سەۋەبلەر ۋە تارىخىي شەرت - شارائىتىنىڭ يار بەرمەسلىكى تۈپەيلىدىن پارتىيە قۇرۇلۇشى ھەمدە پارتىيە ئەزالىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش مۇمكىن بولمىغانىدى.) كومپارتىيىنى بىجانىدىل سۆيۈپ ھىمايە قىلغان ۋە كوممۇنىزم غايىسى ئۈچۈن كۈرەش قىلىپ، شۇ غايىنىڭ سادىق كىشىلىرىدىن بولۇپ قالغانىدى. شۇ ۋاقىتلاردا بۇلاردىن ئۈچ ئىلايەت تەۋەسىدە ئىشلىگەنلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى گومىنداڭغا قارشى يوشۇرۇن تەشكىلاتلارنى ئۇيۇشتۇرۇپ، دۇشمەنگە قارشى كۈرەش قىلدىھەمدە ئۈچ ئىلايەت ئىنقىلابىغا قاتنىشىپ ئوخشاشمىغان دەرىجىدىكى خىزمەتلەرنى ئۈستىگە ئېلىپ، ئاكتىپلىق بىلەن كۈرەش قىلىپ، ئۈچ ئىلايەت ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدا پىداكارلىق كۆرسەتتى، ئۇنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشتە مۇھىم رول ئوينىدى. بۇلار: سەيپىدىن ئەزىزى، سەيدۇللا سەيپۇللايوف، ئەنۋەرخان بابابايوف، ئابلىمىت ھاجىيوف، ئابدۇللا زاكىروف، ئەسئەت ئىسھاقوف، ئىسمائىل ياسىنوف، ئىبراھىم تۇردى، قۇسەيىن سىيابايوف، ئابدۇراخمان مۇھىتى،

www.uyghurkitap.com

مەجبت زاھىدوف، ئۇيغۇر سايرانى، باۋۇدۇن يۈسۈپوف، ئابلىمىت مەخسۇتوف، ھەمدۇللا قۇربانوف، ئۇسمان يۇنۇسوف، تۇرسۇنتاي مەخمۇدوف، خەلپەت سۇزۇك ھاجيوف، تۇرسۇن ئىسرائىلوف، ئالىم ئەيتىبارۇف، يۈسۈپجان ياسنوف، خې رۇي، لى تەييۇ، لۇزى قاتارلىق نۇرغۇن يولداشلار ئەخمەتجان قاسىمى، ئىسھاقبېك، ئابدۇكېرىم ئابباسوف، دەلىلقان قاتارلىقلارنىڭ رەھبەرلىكىدىكى ئىلغار تەرەققىيپەرۋەر يولداشلار بىلەن بىرلىكتە، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە، جاھانگىرلىككە قارشى قەتئىي كۈرەش ئېلىپ باردى. بۇنىڭدىن باشقا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئوقۇپ كەلگەنلەردىن يەتتە ۋىلايەت دائىرىسىدە ياشاپ ھەمدە ئىشلەپ تۇرغان يولداشلار ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ئاشكارا ياكى يوشۇرۇن بولسۇن ھېسداشلىق بىلدۇرۇپ ۋە ئۇنى قوللاپ، ھمايە قىلىپ ئۇچ ۋىلايەت ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابىنىڭ غەلبىسىنى قولغا كەلتۇرۇش ئۈچۈن تەۋرەنمەي كۈرەش قىلدى، ھەمدە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ماسلىشىش ئۈچۈن شۇ چاغدىكى نۇرغۇنلىغان ھەر مىللەت كادىرلىرىنى تەربىيىلەپ يېتىشتۇردى. بۇلار ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ غەلبىسىنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئىنقىلابىنىڭ غەلبىسى بىلەن بىرلەشتۇرۇپ شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇشىغا ئۆزلىرىنىڭ ھەسسىلىرىنى قوشتى. بۇلارنىڭ كۆپچىلىكى ئازادلىقتىن كېيىن كومىمۇنىستىك پارتىيىگە ئەزا بولدى، پارتىيە رەھبەرلىكىدە شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي ئىسلاھات ئىشلىرىنى ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىشقا، ھاكىمىيەت ئۆزگەرتىش خىزمەتلىرى، ئىجارە كېمەيتىش، يەر ئىسلاھاتى، كاپىتالىستىك سودا - سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش، باندىتلارنى ۋە ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى يوقىتىش، شىنجاڭنىڭ سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا ئاكتىپ قاتنىشىپ، ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينىغان ھەمدە زور نەتىجىلەرنى يارىتقانىدى. لېكىن، يەرلىك مىللەتچى - ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش مەزگىللىرىدە بولسۇن، ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا بولسۇن، بۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغانلىقى، ئۇچ ۋىلايەت

ئىنقىلابىغا قاتناشقانلىقى چوڭ جىنايەت بولۇپ، « چەت ئەلگە باغلانغان قارا يىپ » ، « مىللەتچى » ، « مىللىي بۆلگۈنچى » ئۇنسۇرلار دەپ ئاتىلىپ، قالپاق كىيگۈزۈلۈپ، ئېغىر ئاقىۋەتلەرگە دۇچار قىلىندى. ھەتتا بەزىلىرى ئېزىز جانلىرىدىن ئايرىلىپ، خانىۋەيران بولۇپ كەتتى. شۇنداق ئېغىر كۇنلەرگە قالسىمۇ، ئۇلار يەنىلا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ۋە خەلق ئاممىسىغا ئىشىنىپ، ئۆز مەيدانلىرىدا قەتئىي ئېغىشماي چىڭ تۇرۇپ كەلدى.

بۇ يولداشلارنىڭ ئالەمدىن ئۆتكەنلىرى بولسۇن، ھازىر ياشاۋاتقانلىرى بولسۇن، قىسقىسى ئۇلار ئۆز باشلىرىدىن بىر نەچچە دەۋرنى خەۋپ - خەتەرلىك مۇھىت ۋە ئەكسىيەتچىلەرگە قارشى جاپالىق كۇرەشلەر ئىچىدە، ھەتتا تۇرمىلەردە ئۆتكۇزۇپ، ئاخىر جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى بىلەن بىرلىكتە ھەقىقىي ئازادلىققا ئېرىشىپ، ئەركىن، بەختلىك ھايات كۆچۈرۇش (ئازادلىقنىڭ باشلىرىدا بۇلارنىڭ كۆپى ھايات ئىدى) ۋە ئىشلەش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى. بۇ يولداشلارنىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەدەنىيەت ـ مائارىپ ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتى ئۈچۈن ھارماي ـ تالماي جان پىدالىق بىلەن ئىشلەپ ۋە كۇرەش قىلىپ يارانقان غايەت زور تۆھپىلىرىنى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى مەڭگۇ يادلايدۇ.

ئەسكەرتىش:

بۇ ئەسلىمىنى يېزىشنى بەزى يولداشلار تەشەببۇس قىلغانىدى. باشتا يېزىشنى ماقۇل كۆرمىگەنىدىم. لېكىن يولداشلارنىڭ ئوقۇپ كەلگەندىن تارتىپ ھازىرغا قەدەر (ئالەمدىن ئۆتكەن ۋە ھايات بارلىرى) جەمئىيەتكە قوشقان تۆھپىلىرى بىلەن باشلىرىدىن ئۆتكۇزگەن ھەر خىل ئوخشمايدىغان سەرگۈزەشتلىرىنى ئويلاپ، بۇ يولداشلارنىڭ جەمئىيەتتە ئۇنتۇلۇپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن يېزىشقا ماقۇل بولدۇم، ئەينى دەۋردىن ھازىرغىچە ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتكەنلىكتىن كۆپ نەرسىلەر ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ قالغانىكەن. شۇنداقلا ئالدىراش بولغانلىقتىن بىرگە ئوقۇغان بەزى يولداشلاردىن مەسلىھەت ئېلىشقا پۇرسەت بولمىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن

www.uyghurkitap.com

ئابدۇراخمان مۇھتى

ئابدۇراخمان موسۇل مۇھتى 1910-يىلى تۇرپان شەھىرىگە قاراشلىق ئاستانە يېزىسىنىڭ غوجام ئالدى مەھەللىسىدە هاللىق ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن. 1918-يىلىدىن 1924-يىلىغىچە ئاستانىدىكى «مەقسۇدىيە مەكتىپى» دە ئوقۇغان. 1932-يىلى كۇزدە قوزغالغان دېھقانلار قوزغىلىڭىغا ئاكتىپ قاتناشقان ھەمدە خوجىنىياز هاجى، مەھمۇت سىجاڭ قوشۇنىغا قاتنىشىپ قەدىمىي شەھەر قەشقەرگە بارغان.

1934-يىلى بىر تۇركۇم ياشلار بىلەن بىللە قەشقەردىن ئۆزبېكستان پايتەختى تاشكەنتكە بېرىپ ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي هوقۇق فاكۇلتېتىدا ئىككى يىل ئوقۇغان. 1936-يىلى ئوقۇشنى تاماملاپ، چۆچەك ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە كەلگەن ھەمدە ئۇرۇمچىدە بىر يىلغا يېقىن خىزمەت قىلغان. 1938-يىلى 4-ئاينىڭ 17-كۈنى شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۇرمىگە قامالغان. ئالتە يىلدىن كۆپرەك تۇرمە هاياتىنى باشتىن كۆچۈرگەن. 1944-يىلى تۇرمىدىن چىقىپ ئانا يۇرتى ئاستانىگە كېلىپ، «ئاستانە بىۋاستە قاراشلىق ئۇيغۇر ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى» دا بوغالتىر بولۇپ ئىشلىگەن. 1945-يىلى ئەتىيازدا بۇرھان شەھىدى تۇرپانغا كەلگەندە ئۇنى ئۇرۇمچىگە بىللە ئېلىپ بېرىپ خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان.

1946-يىلى 1-ئاينىڭ 2-كۈنى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ئىتتىپاقىي ھۆكۈمىتى ئۇرۇمچىدە 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمى ئىمزالىدى. 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمىنىڭ روھىغا ئاساسەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ بىر قىسىم ئاپپاراتلىرىغا ۋە بەزى ناھىيىلەرنىڭ هاكىملىقىغا ئۇچ ۋىلايەت تەرەپتىن خادىملارنى تەينىلەش ئېلىپ بېرىلدى. مۇشۇ روھقا ئاساسەن ئابدۇراخمان مۇھتى 1946-يىلى 8-ئايدا تۇرپان

ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھاكىملىقىغا تەينىلەندى.

ئابدۇراخمان مۇھتىنى ۋەزىپىگە تەينىلەش يىغىنى تۇرپان شەھەر جەنۇبىي قوۋۇق مەھەللىسىدىكى رەخمىتۇل قارىيھاجىم مەسچىتىدە تولىمۇ داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلدى. شۇنچە چوڭ مەسچىتنىڭ ئىچى ئادەملەر بىلەن لىقمۇلىق توشۇپ كەتكەن بولۇپ، مەسچىت ئىچىگە سىغمىغان نۇرغۇن كىشىلەر يولدا تۇرۇپ قېلىشتى. يىغىنغا تەخمىنەن 5000 دەك ئادەم قاتناشقان بولۇپ، شۇ چاغدىكى ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بۇرھان شەھىدى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە ۋاكالىتەن يىغىنغا ئىشتىراك قىلىپ، ئابدۇراخمان مۇھتىنىڭ ھاكىملىق ۋەزىپىسىگە تەينىلەنگەنلىكىنى ئېلان قىلدى.

دەرۋەقە، ئابدۇراخمان مۇھتىنىڭ تۇرپانغا ھاكىم بولۇشىمۇ ئاسانغا توختىمىغانىدى. ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتتە تۇرپانغا كىمنى ھاكىم قىلىش توغرىسىدا كەسكىن كۈرەش بولغان. بۇنداق بولۇشى تۇرپاننىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى ۋە ئىستراتېگىيىلىك ئورنىنىڭ مۇھىملىقىدا ئىدى. تۇرپان شىنجاڭنى ئىچكىرى ئۆلكىلەر بىلەن تۇتاشتۇرىدىغان قاتناش تۇگىنى، يەنە كېلىپ ئۇرۇمچىگە يېقىن. تۇرپاندا بىرەر ئەھۋال بولۇپ قالسا ئۇرۇمچىگە تەھدىت ئېلىپ كېلەتتى. شۇڭا ئىككى تەرەپنىڭ تالىشىشى كەسكىن بولغان. بۇ ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ ۋەكىللىرىنىڭ مۇرەسسەسىز كۈرەش ئېلىپ بېرىشى ئارقىلىق مەلۇم تەستە قولغا كەلگەن نەتىجە ئىدى. گومىنداڭ تەرەپ بولسا تۇرپاننىڭ ھاكىملىقىدىن ئىبارەت مەۋرىي ھوقۇق قولدىن كەتكەندىن كېيىن بۇنىڭ ئورنىنى ھەربىي كۈچ بىلەن تولدۇرۇپ تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، تېزدىن تۇرپاندا تۇرۇشلۇق ھەربىي كۈچىنى كۆپەيتىپ، قوراللارنى خىللاپ، خەۋەرلىشىش ئاپپاراتلىرىنى تولۇقلاپ بەردى.

ئابدۇراخمان مۇھتى تۇرپانغا ھاكىم بولغاندىن كېيىن ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئابباسوف، سەيپىدىن ئەزىزى قاتارلىق رەھبەرلەر بىلەن مۇناسىۋەت باغلاشنى كۈچەيتىپ، ئۇلارنىڭ يولىورۇقلىرىنى تۇرپاندا ئىزچىللاشتۇردى. ئۇ ناھىيىلىك ھۆكۈمەت تەركىبىدىكى گومىنداڭچەرەس

جاهىل كۇچلەرنى تازىلاپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا بىر تۈركۈم ئىلغار پىكىرلىك كىشىلەرنى ئورۇنلاشتۇردى. ئابدۇراخمان مۇھتى بايرىقى روشەن هالدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە ۋە گومىنداڭچىلارچە جاهىل كۇچلەرگە، مىللەت، دىن تونىغا ئورنىنۇالغان مىللىي بۇلگۇنچىلەرگە قارشى كۇرەش قىلدى.

ئابدۇراخمان مۇھتى 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمىنى تەشۇىق قىلىش ۋە ئىجرا قىلىشتا چىڭ تۇردى. 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمىنىڭ روهى بويىچە نىسەن قىلىنغان يەرلەر ئۆز ئىگىلىرىگە قايتۇرۇلۇشى كېرەك ئىدى. لېكىن، گومىنداڭ بۇنىڭغا قارشى تۇردى. شۇنىڭ بىلەن 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمىنى ئىجرا قىلىش بىلەن ئۇنىڭغا قارشى تۇرۇش ئوتتۇرىسىدىكى كۇرەش ئۆتكۇرلىشىپ كەتتى.

1947-يىلى 2-ئايدا ئاستانىدىكى خەلق ئاممىسى قوزغىلىپ نىسەن قىلىنغان مەڭگۇ بۇلاقتىكى كارىزلارنى ۋە قارغوجا كارىزدىكى تۆت سوقما دېگەن كارىزنى نىسەنچىلەردىن قايتۇرۇۋالدى. گومىنداڭ دائىرىلىرى بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن دەرهال تۆت سوقمىغا بىر لېيەن ئەسكەر ئەۋەتىپ يەرلەرنى يەنە نىسەنچىلەرگە ئېلىپ بەردى هەمدە نىسەنچىلەرگە قورال تارقىتىپ بەردى. نىسەنچىلەر قولىدىكى قورال بىلەن ئۆزلىرىنى قوغداپ قالدى. بۇ ئىش تۇرپان خەلقىنىڭ غەزىپىنى قوزغىدى.

1947-يىلى 7-ئاينىڭ 11-كۇنى ياڭخى كارىزدىكى ئىمىن زايىت 30 نەچچە نەپەر ياشنى تەشكىللەپ، تۆت سوقمىغا قوراللىق هۇجۇم قىلىپ نىسەنچىلەرنى بويسۇندۇردى. بۇ ئىش تۆت سوقمىدىن قېچىپ چىققان نىسەنچى كالىر (خۇيزۇ) ئارقىلىق گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ تۇرپاندا تۇرۇشلۇق 231- يىگىنىڭ باشلىقى تەن زېمىنگە دوكلات قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇ جىددىي يىغىن ئېچىپ، سۇيىقەست پىلانلىدى. ئۇنىڭ سۇيىقەستلىك پىلانى مۇنداق: تۆت سوقمىغا بىر لېيەن ئەسكەر ئەۋەتىپ ئىمىن زايىت باشچىلىقىدىكى دېهقان قوزغىلاڭچىلارنى يوقىتىش، ئەتىسى (7-ئاينىڭ 12-كۇنى) بىر تۈركۈم گومىنداڭچە رەسلەرنى نامايىش قىلىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش، نامايىش قوشۇنىغا بىر تۈركۈم هەربىيلەرنى پۇقراچە

كىيىندۇرۇپ كىرگۈزۈش، نامايىشچىلارغا تاڭ سەھەردە ئابدۇراخمان مۇھتى، باۋۇدۇن يۈسۈپلەرنى ئۆلتۈرگۈزۈش، بۇنى «ئامما قىلدى» دەپ خۇلاسىلەش بىرلىككە كېلىندى. شۇنداق قىلىپ 7-ئاينىڭ 11-كۈنى پىشىندىن كېيىن تۇرپاندىكى يېڭىشەھەر دەرۋازىلىرى تاقىلىپ يېڭىشەھەرگە كىرىش-چىقىش مەنئى قىلىندى. شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن ئىشقا بارماقچى بولۇپ يېڭىشەھەر شەرقىي دەرۋازىغا بارغان ئابدۇراخمان مۇھتى، باۋۇدۇن يۈسۈپلەر ھەربىيلەر تەرىپىدىن توسۇپ قويۇلدى. ئابدۇراخمان مۇھتى بىلەن باۋۇدۇن يۈسۈپ يېڭىشەھەردىكى ساقچى ئىدارىسىگە كىرىپ بۇ ئىشنىڭ سەۋەبىنى بىلەلمەي تۇرغاندا دۈشمەننىڭ مەخپىي يىغىنىغا قاتناشقان بارات ئىسىملىك بىر ئادەم كېلىپ دۈشمەننىڭ سۈيىقەستىنى ھاكىملارغا ئۇقتۇرۇپ قويىدۇ. ئىشنىڭ چاتاقلىقىنى بىلگەن ئابدۇراخمان مۇھتى، باۋۇدۇن يۈسۈپلەر مەسلىھەتلىشىپ، كېچە قاراڭغۇلىقىدىن پايدىلىنىپ سىپىلدىن چۈشۈپ قېچىپ كېتىشكە بىرلىككە كېلىدۇ. يېرىم كېچە بولغاندا يېڭىشەھەرنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى سىپىلغا يانداش سېلىنغان ئابدۇرېھىم ئەمەت ھاجىنىڭ ھويلىسىغا كىرىپ شوتا قويۇپ سىپىل ئۈستىگە چىقىپ، ئارغامچا بىلەن يەرگە سىيرىلىپ چۈشىدۇ-دە، يارغا بېرىپ ئاتلىق پاقا بۇلاققا كېتىدۇ. شۇنداق قىلىپ دۈشمەننىڭ ئابدۇراخمان مۇھتىلارنى ئۆلتۈرۈۋېتىشتەك سۈيىقەستىنىڭ پىلانى مەغلۇپ بولىدۇ.

ئابدۇراخمان ھاكىمنىڭ شەھەردىن چىقىپ كەتكەنلىكى توغرىسىدىكى خەۋەر ئاستانە، قارىغوجا يېزىلىرىغا يېتىپ كەلگەندە غەزەپكە كەلگەن ئامما گومىنداڭغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرمەكچى بولىدۇ. ئابدۇراخمان ھاكىم ئويلىنىپ كۆرۈپ، ئەمدى ئۇرۇشتىن باشقا يول قالمىدى، دەپ ھېسابلايدۇ. شۇنداق قىلىپ 1947-يىلى 7-ئاينىڭ 12-كۈنى ئۇ ئاستانىدىكى ياشلار تەشكىلاتىنىڭ مەسئۇللىرى ئابدۇللا پەرسا، رەجەپ توختىلارغا سىڭگىم ئېغىزىدىكى گومىنداڭ ئەسكەرلىرىگە ھۇجۇم قىلىش توغرىسىدا خەت ئەۋەتىدۇ. خەت 7-ئاينىڭ 12-كۈنى شام ۋاقتىدا ئاستانىگە يېتىپ كېلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ يەردىكى ياشلار خوجىنىيازھاجى زاۋۇتىغا

www.uyghurkitap.com

يغىلىپ يىغىن ئاچقاندىن كېيىن سىڭگىم ئېغىزىغا ئاتلىنىدۇ. يېرىم كېچىگىچە قارىغوجا، ئاستانىدىكى 700 دەك ئادەم سىڭگىم ئېغىزىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى باغلارغا يېتىپ بارىدۇ. 1947-يىلى 7-ئاينىڭ 13-كۈنى تاڭ يورۇغان چاغدا ھۇجۇم باشلىنىدۇ. تاياق، توقماق ۋە ئاددىي قوراللار بىلەن قوراللانغان قوزغىلاڭچىلار باتۇرلۇقتا تايىنىپ بىرسى يىقىلسا يەنە بىرسى ئىلگىرىلەپ كۈرەش قىلىدۇ. شۇ كۈنى چۈشكە يېقىن ئابدۇراخمان مۇھىتى سىڭگىم ئېغىزىغا يېتىپ كېلىپ جەڭگە بۇاستە قوماندانلىق قىلىدۇ، قوزغىلاڭچىلار دۈشمەن پوتەيلىرىنى قورشاپ بولغان، دۈشمەنلەرمۇ ئاق بايراق چىقىرىپ تەسلىم بولغان بىر چاغدا تۇرپان شەھەر تەرىپىدىن ئاق بايراق كۆتۈرگەن ئاتلىق قوشۇن چاقماق تېزلىكىدە يېتىپ كېلىدۇ. ئۇلار قوزغىلاڭچىلار يېنىغا كەلگەندە ئاق بايراقنى تاشلاپ، قوزغىلاڭچىلارنى قىرىشقا باشلايدۇ. تۇيۇقسىز قىلىنغان ھۇجۇمدىن تەمتىرەپ قالغان قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى تەرتىپسىز چېكىنىشكە باشلايدۇ. شۇنداق قىلىپ قولغا كېلەيلا دەپ قالغان غەلىبە دۈشمەننىڭ ھىيلە-مىكىر بىلەن كەلگەن يارەمچى قوشۇنى تۇپەيلىدىن قولدىن كېتىدۇ.

ئابدۇراخمان مۇھىتى چېكىنىۋاتقان قوزغىلاڭچىلارنى يۇرت ئىچىگە چېكىنمەي، تۇيۇق تەرەپكە چېكىنىشنى بۇيرۇيدۇ. قوزغىلاڭچىلار كەينىدىن قوغلاپ كېلىۋاتقان دۈشمەنلەر بىلەن ئۇرۇشۇپ تۇرۇپ چېكىنىدۇ. تۇيۇقتا يېقىنلاشقاندا قوزغىلاڭچىلار يەر شارائىتىدىن پايدىلىنىپ دۈشمەن يېتىپ كەلگەندە توسۇپ زەربە بېرىپ دۈشمەننى چېكىندۈرىدۇ. بىراق، دۈشمەن كۆچلۈك، قوزغىلاڭچى قوشۇن ئاجىز بولغانلىقتىن تۇيۇقتىن چالقانغا يۆتكىلىشكە مەجبۇر بولىدۇ. چالقاندا بىر نەچچە كۈن تۇرغاندىن كېيىن قارايۇزى غولىغا كېلىدۇ. بۇ يەردە پارتىزانلار ھەيئىتى تەشكىل قىلىنىپ ئابدۇراخمان مۇھىتى پارتىزانلار ھەيئىتىنىڭ باشلىقى بولۇپ سايلىنىدۇ. ئابدۇراخمان مۇھىتى شۇ چاغدىكى ۋەزىيەتنى تەھلىل قىلىش ئارقىلىق پارتىزانلارنى جۈڭگو ئىنقىلابىنىڭ بىر قىسمى بولغان ئۇچ ۋىلايەت تەۋەسىگە باشلاپ كېتىش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. پارتىزانلار ھەيئىتى مۇزاكىرە قىلىش ئارقىلىق ئابدۇراخمان

مۇھىتىنىڭ بۇ پىكرىگە قوشۇلىدۇ.

پارتىزانلار قارايۇزى غولىدا ئاۋۋال قوشۇننى تەرتىپكە سېلىش، مەشىق قىلدۇرۇش، ئوزۇق تەييارلاش قاتارلىق ئىشلارنى قىلدى. 1947-يىلى 7-ئاينىڭ 22-كۈنى 800 دىن ئارتۇق پارتىزان ئابدۇراخمان مۇھىتىنىڭ باشچىلىقىدا ئىستراتېگىيىلىك يۆتكىلىشنى باشلىدى. پارتىزانلار ئابدۇراخمان مۇھىتىنىڭ باشچىلىقىدا كوجەي-بۇرجەي جېڭى، ئالغۇيدىكى جەڭ، ئېگىز داۋاندىكى جەڭ قاتارلىق نۇرغۇنلىغان قانلىق جەڭلەرنى باشتىن كەچۈرۈپ، دۇشمەننىڭ كۆپ قېتىم توسۇپ زەربە بېرىشى، قوغلاپ زەربە بېرىشى، قورشاپ زەربە بېرىشلىرىدىن باتۇرلۇق بىلەن ئۆتۈپ، 1947-يىلى 8-ئاينىڭ 8-كۈنى غەلىبىلىك هالدا ئىلى ۋىلايىتى چېگرا سىغا يېتىپ باردى. بۇ چاغدا پارتىزانلاردىن ئاران 200 دىن ئارتۇق ئادەم قالغانىدى.

ئابدۇراخمان مۇھىتى باشلاپ بارغان پارتىزانلار ئۈچ ۋىلايەت ئارمىيىسىگە «قىلىچ ئىسكادرون» نامى بىلەن قوشۇلۇپ، شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد قىلىنىشىغا زور تۆھپە قوشتى.

ئابدۇراخمان مۇھىتى غۇلجىغا بارغاندىن كېيىن ئۈچ ۋىلايەت خەلقچىل ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ مۇھىم مەسئۇللۇق ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ، ئۆزىنىڭ ئاجايىپ تالانتى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت رەھبەرلىرىنىڭ ماختىشىغا ئېرىشكەن.

شىنجاڭ ئازاد بولغاندىن كېيىن ئابدۇراخمان مۇھىتىنىڭ هاياتىدا تېخىمۇ شانلىق سەھىپىلەر ئېچىلدى. 1950-يىلى شەرەپلىك هالدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولۇپ كىردى. شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن ئابدۇراخمان مۇھىتى ئۈچ ۋىلايەتتە خىزمەت قىلغان بىر تۈركۈم رەھبىرىي يولداشلار بىلەن بىللە ئۇرۇمچىگە يۆتكىلىپ كېلىپ، شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق هۆكۈمىتى خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى، سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ باش كاتىپى، مەملىكەتلىك مىللىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، 1-نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتېيىنىڭ ۋەكىلى، ئاپتونوم رايونلۇق بىرلىك سەپ بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ هەيئىتى

قاتارلىق مۇھىم ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. ئۇ خىزمەتتە قىزغىن، مەسئۇلىيەتچان بولۇپ، ئۆزىنىڭ ئەقىل-پاراسىتى بىلەن شىنجاڭنىڭ دېموكراتىك ئىنقىلابىدىن سوتسىيالىستىك ئىنقىلابىغا بۇرۇلۇشىدا ۋە سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىدا ئاجايىپ تۆھپىلەرنى قوشۇپ، پارتىيە، ھۆكۈمەت ۋە خەلق ئاممىسىنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان.

ئۇ 1957-يىلى 9-ئاينىڭ 3-كۈنى كېسەل سەۋەبى بىلەن 47 يېشىدا ئۇرۇمچىدە ۋاپات بولدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتى داغدۇغىلىق تەزىيە يىغىنى ئېچىپ ماتەم بىلدۇردى. تەزىيە يىغىنىدا شۇ چاغدىكى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ بىرىنچى شۇجىسى ۋاڭ ئىنماۋ تەزىيە نۇتقى سۆزلىگەن. ۋاڭ ئىنماۋنىڭ تەزىيە نۇتقىنىڭ تولۇق تېكىستى تۆۋەندىكىچە:

«يولداشلار، دوستلار:

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەنتى، شۇنداقلا ھەرمىللەت خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەنتى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ مۇنەۋۋەر ئەزاسى ئابدۇراخمان مۇھىتى ئەمدىلا 47 ياشقا كىرگەنىدى. ئۇنىڭ يەنە خەلق ئۈچۈن، سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان خېلى ئۇزۇن ئۆمرى بار ئىدى. بىراق، ئۇ ئېغىر كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ، جۇڭگو ۋە چەت ئەللەردىكى ئاتاقلىق دوختۇرلار كۆڭۈل قويۇپ داۋالىغان بولسىمۇ ئۇنۇم بەرمىدى. تۇنۇگۈن ئەتىگەن ساەت 7 دىن 20 مىنۇت ئۆتكەندە ئەپسى توختاپ بىزدىن مەڭگۈگە ئۇدالاشتى. بۇ پارتىيىمىز، خەلقىمىز ئۈچۈن زور يوقتىش. يولداش ئابدۇراخمان مۇھىتى بىلەن بىللە خىزمەت قىلغان، بىللە كۈرەش قىلغان ھەمدە ئۇنى چۇشىنىدىغان كىشىلەر ئۇنىڭغا تەزىيە بىلدۇرمەي، ئۇنىڭ ۋاپاتىغا قايغۇرماي تۇرالمايدۇ.

مەن يولداش ئابدۇراخمان مۇھىتى بىلەن ئۇزاق مۇددەت بىللە خىزمەت قىلىش، ئورتاق كۈرەش قىلىش داۋامىدا ئۇنىڭ ياخشى پارتىيە ئەزاسى ئىكەنلىكىنى چۇشەنگەنىدىم.

ئۇ پارتىيىگە سادىق بولۇپ پارتىيىنىڭ بارلىق قارارلىرىنى قەتئىي،

ئىنچىل ئىجرا قىلىپ كەلدى. ئۇنىڭ ھەر قانداق ۋاقىتتا پارتىيىنىڭ ھەر قانداق قارارىغا خىلاپلىق قىلىدىغان ئىدىيە ۋە سۆز ھەرىكەتلەردە بولغىنىنى ئەزەلدىن سەزمىدىم. ئۇ مەيلى دېموكراتىك ئىنقىلاب باسقۇچىدا بولسۇن ياكى سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب باسقۇچىدا بولسۇن پارتىيە ۋە خەلق مەيدانىدا ئېغىشماي چىڭ تۇرۇپ، خەلقنىڭ دۈشمەنلىرىگە قارشى قەتئىي كۈرەش قىلىپ، كۈرەش سىناقلىرىغا بەرداشلىق بەردى. پارتىيە ئىچىدىكى كۈرەشتە توغرىلىقنى ياقلاپ، خاتا خاھىشلارغا قارشى كۈرەش قىلدى.

ئۇ پرولېتارىياتنىڭ توغرا مىللىي قارىشىنى تىكلىگەن بولۇپ، ئۇنىڭدا مىللەتچىلىك خاتا خاھىشى ئەزەلدىن شەكىللەنمىدى. ئۇ ئەينى ۋاقىتلاردا خەنزۇ ئەكسىيەتچى سىنىپلارغا قارشى قەيسەرلىك ھەم باتۇرلۇق بىلەن كۈرەش قىلىپ، خەنزۇ ئەمگەكچى خەلقىغە قېرىنداشلىق مېھرى-مۇھەببىتىنى ئىپادىلىدى، ئۇ ئىتتىپاقلىشىپ، ھەمكارلىشىش روھىنى جارى قىلدۇرۇپ، باشقا ھەرمىللەت خەلقىغە چىتكە قاقماسلىق، كەمستەمسلىك پوزىتسىيىسىنى تۇتتى. ئۇ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى ئىلىمىزنىڭ سوتسىيالىزم قۇرۇلۇشىدا ئاساسىي شەرت ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلەتتى. ئۇ ئىدىيە ۋە خىزمەت ئىستىلىدا سەممىي، سادىق ۋە تىرىشچان ئىدى. پارتىيە، خەلق ئالدىدا ئەزەلدىن يالغان سۆزلەپ باقمىدى، تەكەببۇرلۇق قىلمىدى، كىبىر كۆرسەتمىدى. بىراق، خەلق دۈشمەنلىرى ئالدىدا چەكسىز باتۇرلۇق كۆرسەتتى.

يولداش ئابدۇراخمان مۇھتىنىڭ كۆرەش تارىخى ئاخىرقى ھېسابتا ئۆزى ئۈستىدىن يەكۈن چىقاردى. ئۇ پارتىيىگە سادىق، خەلقە سادىق، سوتسىيالىزم ئىشلىرىغا سادىق مۇنەۋۋەر كومپارتىيە ئەزاسى بولۇشقا مۇناسىپ، ئىشچىلار سىنىپىنىڭ قەيسەر جەڭچىسى بولۇشقا مۇناسىپ، ئەمما بەزىلەر ئۇنىڭ ئالدىدا ئىجىل بولماي تۇرالمايدۇ.

يولداش ئابدۇراخمان مۇھتى خاتىرجەم يېتىڭ! پارتىيىمىزنىڭ سوتسىيالىزم ئىشلىرى چوقۇم غەلبە قىلىدۇ. يولداش ئابدۇراخمان مۇھتى گەرچە ئالەمدىن ئۆتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ مۇنەۋۋەر كومپارتىيە ئەزالىق روھى مەڭگۈ ساقلىنىدۇ.

1957-يىلى 9-ئاينىڭ 4-كۈنى.

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

سەيدۇللا سەيپۇللايوف

سەيدۇللا سەيپۇللايوف 1918-يىلى 1-ئاينىڭ 4-كۈنى تۇرپان ناھىيە چانتال يېزىسىنىڭ تۇرپانقىر مەھەللىسىدە كەمبەغەل دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. سەيدۇللا سەيپۇللايوف 1918-يىلىدىن 1929-يىلىغىچە ئائىلە تەربىيىسىدە بولغان. 1929-يىلى 8-ئايدىن 1931-يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە تۇرپان شەھەر نەمىن (جەنۇبىي قوۋۇق) باشلانغۇچ مەكتىپىدە ئوقۇغان.

مەھمۇت سىجاڭ باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچى قوشۇن جەنۇبىي شىنجاڭغا يۈرۈش قىلغاندا بىر قىسىم قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئائىلە تاۋابئاتلىرىمۇ بىرلىكتە جەنۇبىي شىنجاڭغا بارغان. ئەنە شۇلارنىڭ ئىچىدە سەيدۇللا سەيپۇللايوف بار ئىدى. قوزغىلاڭچى قوشۇن قەشقەرگە ئورۇنلاشقاندا سەيدۇللا قەشقەر شەھىرىدە داۋاملىق ئوقۇغان.

1935 ـ يىلى 11 ـ ئايدا 2 ـ قارارلىق چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇيدىغان ياشلار بىلەن قەشقەردىن ئۆزبېكىستان پايتەختى تاشكەنتكە بېرىپ ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي ھوقۇق فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان.

1937 ـ يىلى كۈزدە ئوقۇش پۈتتۈرۈپ ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ، ئالدى بىلەن شېكى شەمسىي ئاچقان قىسقا مۇددەتلىك كۇرسقا قاتناشقان.

1938 ـ يىلى 1 ـ ئايدىن 1939 ـ يىلى 4 ـ ئايغىچە ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان.

1939 ـ يىلى 9 ـ ئايدىن 1943 ـ يىلى 8 ـ ئايغىچە ئىلى گىمنازىيە مەكتىپىدە ۋە ئىلى ئوقۇتقۇچى يېتىشتۈرۈش كۇرسىدا ئوقۇتقۇچى بولغان. بۇ جەريانداغۇلجىدا قۇرۇلغان ئىنقىلابىي تەشكىلاتلارغا قاتنىشىپ، ئىلغار پىكىرلىك زىيالىيلار بىلەن قويۇق ئالاقە باغلاپ ئەكسىيەتچىلەرگە قارشى تەشۋىقات ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغان. ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت ئۇنى

تۇتماقچى بولغان. 1944 - يىلى ئەتىيازدا ئابدۇكېرىم ئابباسوف، سەيپۇللايوفلار ئايرىم - ئايرىم ھالدا سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەن. ئۇ يەردە بىر يىلدىن ئارتۇقراق تۇرغاندىن كېيىن 1945-يىلى غۇلجىغا قايتىپ كەلگەن.

سەيدۇللا سەيپۇللايوف 1945-يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قايتىپ كېلىپ ماۋارىپ نازارىتىغا ئىشقا چۈشكەن. بۇ چاغدا سەيپىدىن ئەزىزى ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ماۋارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى ئىدى. 1945-يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى قوشۇنىنىڭ ئىچىدە ئىنقىلابىي زىيالىيلار قوشۇنى شەكىللەندى. ئۇلار ئۆز ئۈستىگە تېخىمۇ ئېغىر يۈك ئارتىلغانلىقىنى ھېس قىلدى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئىلغار زىيالىيلار ئۆز كۈچىنى تەشكىللىشى، ئىنقىلابىي ئاڭ سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشى، دۇچ كەلگەن يېڭى مەسىلىلەرنى توغرا ھەل قىلىشى لازىم بولۇپ قالدى. بىراق، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ رەھبەرلىك قاتلىمى ئىچىدە ھەم جەمئىيەتتە ئىلغار زىيالىيلارنىڭ ئىنقىلابىي تەشەببۇسلىرى ۋە پائالىيەتلىرىگە سوغۇق مۇئامىلە قىلىدىغان كىشىلەر بار ئىدى. بۇلار يۇقىرى تەبىقىدىكى فېئودال كۈچلەر، بايلار، پومېشچىكلار ۋە دىنىي روھانىيلارغا ۋەكىل بولۇپ سۆزلىگۈچىلەر ئىدى. بۇ ئىككىي تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپلار تەرەققىي قىلىپ جىددىي كۈرەشكە ئايلىنىپ قالغانىدى.

ئەنە ئاشۇنداق ۋەزىيەت ئاستىدا 1945-يىلىنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا «ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتى» تەشكىل قىلىنغان. سەيدۇللا سەيپۇللايوف دەسلەپتە بۇ تەشكىلاتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولغان. كېيىن رەئىسلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ، ئىلغار ياشلارنى ئىنقىلابىي ئىدىيە بىلەن قوراللاندۇرۇش جەھەتتە نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن.

1945-يىلى 12-ئاينىڭ ئاخىرى «خەلق ئىنقىلابى پارتىيىسى» قۇرۇلغان، «خەلق ئىنقىلابى پارتىيىسى» نىڭ پروگراممىسى ۋە نىزامنامىسى سوۋېت ئىتتىپاقى كوممۇنىستىك پارتىيىسى بىلەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ پروگرامما، نىزامنامىلىرىگە ئاساسلىنىپ تۈزۈلگەن بولۇپ، پارتىيىنىڭ مەقسىتى، كەلگۈسى نىشانى ناھايىتى ئېنىق

www.uyghurkitap.com

كۆرسىتىلگەنىدى. پارتىيىنىڭ ئاخىرقى مەقسىتى كوممۇنىزمنى ئەملگە ئاشۇرۇش، يەنەكچى ئىدىيە ماركسىزم-لېنىنىزم، دەپ كۆرسىتىلگەنىدى.

سەيدۇللا سەيپۇللايوف «خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسى» نىڭ مەركىزي كومىتېت ئەزالىقىغا سايلىنىپ، مەركىزي كومىتېتنىڭ ئىش تەقسىماتى بويىچە دېھقانلار خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇپ ئىشلىدى.

سەيدۇللا سەيپۇللايوف 1945-يىلى 3-ئايدىن 1946-يىلى 6-ئايغىچە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى مائارىپ نازارىتى كادىرلار بۆلۈمىنىڭ باشلىقى، قوشۇمچە غۇلجا شەھەرلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ ئىشلىگەن.

ئازادلىقتىن كېيىن ئۇ 1949-يىلى 11-ئايدىن 1950-يىلى 5-ئايغىچە جەنۇبىي شىنجاڭ تەشۋىقات ئەترىتىنىڭ ئەترەت باشلىقى، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي مەمۇرىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، قوشۇمچە ئاممىۋى خىزمەت بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولۇپ ئىشلىگەن. ئۇ 1950-يىلى 12-ئايدا گو مۇرو باشچىلىقىدىكى جۇڭگو ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ تەركىبىدە ژارشاۋاغا بېرىپ 2 - قېتىملىق دۇنيا تىنچلىقىنى قوغداش يىغىنىغا قاتناشقان. 1951-يىلى 1-ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ پارتكومىنىڭ ئەزالىقىغا تەيىنلەنگەن. 1951-يىلى 7-ئايدىن 1953-يىلى 9-ئايغىچە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيسى، قوشۇمچە قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى بولغان. 1952-يىلى 12-ئايدىن 1955-يىلى 9-ئايغىچە شىنجاڭ شۆبە بيۇروسىنىڭ ئەزاسى بولغان. 1953-يىلى 7-ئايدىن 1955-يىلى 8-ئايغىچە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، كادىرلار نازارىتىنىڭ نازىرى، مەركىزي كومىتېت شىنجاڭ شۆبە بيۇروسى ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىسى بولغان. 1956-يىلى 7-ئاينىڭ 9-كۈنىدىن 24-كۈنىگىچە ئۆتكۈزۈلگەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق بىرىنچى قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتىيىدا ئۇ ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ ئەزالىقىغا سايلانغان. 1956-يىلى 7-ئاينىڭ 26-كۈنى ئۆتكۈزۈلگەن ج ك پ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق بىرىنچى نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ بىرىنچى سانلىق ئومۇمىي يىغىنىدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ دائىمىي كومىتېت ئەزالىقىغا ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ

شۇجىلىقىغا سايلانغان. ئۇ 1960-يىلى 2-ئايدىن 1966-يىلى 5-ئايغىچە قۇمۇل ۋىلايەتلىك ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى بولغان. ئۇ 1966-يىلى قوزغالغان مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدا ئېغىر زەربىگە ئۇچرىغان. 1978-يىلى ئېچىلغان پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ئۇنىڭغا ئارتىلغان بەدنامىلار بىكار قىلىنغان. 1979-يىلى 8-ئايدىن 1980-يىلى 12-ئايغىچە ئاپتونوم رايونلۇق 4-نۆۋەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولغان. ئۇ 1980-يىلى 12-ئايدىن 1987-يىلى 10-ئايغىچە ئاپتونوم رايونلۇق 5-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، پارتكۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى بولغان. مەملىكەتلىك 1-نۆۋەتلىك ۋە 6-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى بولغان. ئۇ يەنە مەملىكەتلىك 5-نۆۋەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئەزاسى بولغان.

1990-يىلى 12-ئايدا دەم ئېلىشقا چىققان.

سەيدۇللا سەيپۇللايوف دەم ئېلىشقا چىققاندىن كېيىن پارتىيىنىڭ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش سىياسەتلىرىنى ھىمايە قىلىپ كەلدى ھەمدە ئۆز كەچۈرمىشلىرى ئاساسىدا «شانلىق سەھىپە» ناملىق زور ھەجمدىكى تارىخىي ھايانىنى يېزىپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ خاراكتېرى، مەقسىتى ۋە ئۇنىڭ شانلىق تۆھپىلىرىگە ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش پرىنسىپىدا چىڭ تۇرغان ھالدا، زور پرىنسىپال مەسىلىلەرگە تارىخىي ماتېرىيالىزملىق نۇقتىئىنەزىرى بىلەن ئوبيېكتىپ، ھەققانىي باھا بېرىپ ئۆتتى. ئۇنىڭ بۇ ماقالىسى «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 4-قىسمىدا ئېلان قىلىنىپ ئاممىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى. ئۇ يەنە «ما جۇڭيىنىڭ ئۆلۈمى» ناملىق ماقالىدىكى خاتالىقلارنى تۈزىتىپ «ماجۇڭيىنىڭ ئۆلۈمى» ناملىق ماقالىسىنى ئوقۇغاندىن كېيىن» ناملىق ماقالىنى يېزىپ «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلىنىڭ 1999-يىلى 3-سانىدا ئېلان قىلدى. «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلىنىڭ 2000-، 2001 - يىللىق سانلىرىدا «مەن شاھىد بولغان ۋەقەلەر» ناملىق چوڭ ھەجملىك ماقالىسىنى ئېلان قىلدى.

www.uyghurkitap.com

ئىسمايىل ھېۋزۇللايوف

ئىسمايىل ھېۋزۇللايوف 1913-يىلى تۇرپان ناھىيە ئاستانە يېزا غوجام ئالدى مەھەللىسىدە دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئىسمايىلنىڭ ئاتىسى ھېۋزۇللا، ھېۋزۇللانىڭ ئاتىسى دۆلەتباقى، دۆلەتباقىنىڭ ئاتىسى زىنەلباقى ... بولۇپ ئەۋلادمۇ ئەۋلاد ئاستاندا ياشاپ، دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن.

1923-يىلى ئون ياشقا كىرگەن ئىسمايىل ئاستانىدا قۇرۇلغان «مەقسۇدىيە» مەكتىپىگە ئوقۇشقا كىردى. ئەينى ۋاقىتتىكى ئاستانە مەكتەپ سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن ئىلغار پىكىرلىك زىيالىيلار خىزمەت قىلغان ئورۇن بولغاچقا، ئوقۇتۇش مەزمۇنى، ئوقۇتۇش ئۇسۇلى يېڭىچە ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن ئوقۇتقۇچىلاردا تەربىيىلىنىپ چىققان بىر تۇركۇم ئوقۇغۇچىلار تۇرپان، توقسۇن، پىچانلاردا ئوقۇتقۇچىلىققا تەقسىم قىلىندى. ئەنە شۇنداق ياش ئوقۇتقۇچىلاردىن بولغان ئابدۇرۇسۇل ئەپەندى، ئاباباس ئەپەندىلەر ئىسمايىل ھېۋزۇللانىڭ ئوقۇتقۇچىسى ئىدى. مەكتەپتە ھېساب، تەبىئەت ئىلمى، جۇغراپىيە، گراممماتىكا، تارىخ ۋە دىن دەرسلىرى ئۆتۈلەتتى. ئىسمايىل مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىن ئەقىللىقلىقى، تىرىشچانلىقى بىلەن سىنىپ بويىچە ئالدىنقى قاتاردىكى ئوقۇغۇچىلاردىن بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى ساۋاقداشلىرىنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە ئىسمايىل ھەممە دەرسته ياخشى ئىكەن، بولۇپمۇ ھېساب دەرسىدە ئالاھىدە ياخشى ئىكەن.

ئىسمايىل ھېۋزۇللايوف كۇندىلىك دەرسلەرنى تىرىشىپ ياخشى ئۆگىنىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، شائىر - يازغۇچىلارنىڭ خەلق ئىچىدە تارقىلىپ يۈرگەن ئەسەرلىرىنى توپلىغان. مولا زەيدىن لەتىپلىرىنى يىغقان. كىتاب تاپىقى شۇنداق تەس بولغان ئەھۋال ئاستىدا

ئوقۇتقۇچىلاردىن ۋە كىتابى بار ئادەملەردىن كىتابلارنى ئارىيەت ئېلىپ دەرستىن سىرتقى ۋاقىتلاردا ئوقۇپ، نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتكەن ۋە ئوقۇغان كىتابلىرىدىن نۇرغۇن خاتىرە يېزىپ قالدۇرغان. ئۇنىڭ بۇنداق ئىزدىنىپ ئۆگىنىش روھى ئوقۇتقۇچىلارنىڭمۇ ۋە مەھەللە جامائەتچىلىكىنىڭمۇ دىققىتىنى تارتقان. 1930-يىللارنىڭ باشلىرىدا تۇرپاندىكى دېھقانلار زۇلۇمغا قارشى كەينى-كەينىدىن قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەتكە قارشى تىغمۇ تىغ ئېلىشتى. زۇلۇمغا قارشى كۆتۈرۈلگەن بۇ قوزغىلاڭلار ئىسمايىل ھېۋزۇللايوفنىمۇ كۈچلۈك تەسىر قىلدى. بولۇپمۇ ئۇ ۋەتەنپەرۋەر، دېموكراتىك شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ زۇلۇمغا، نادانلىققا، خۇراپاتلىققا قارشى تۇرۇشنى تەشەببۇس قىلغان يالقۇنلۇق شېئىرلىرىنى ئوقۇپ، بۇ شېئىرلاردىكى ئىسيانكارانە روھنى قوبۇل قىلغان ھەم شۇ چاغدىكى دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ ئۇلۇغ ئەھمىيىتىنى چۈشىنىپ يەتكەن. شۇنداق قىلىپ 1932-يىلى ئوتتۇرا قىزغىنلىقى بىلەن «ئويغان» غان تۇرپان دېھقانلىرىغا قوشۇلۇپ ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەتكە قارشى جەڭگە ئاتلانغان.

1932-يىلى كۈزدىن 1933-يىلنىڭ ئاخىرغىچە بولغان ئارىلىقتا ئىسمايىل ھېۋزۇللايوف خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت سىجاڭلارغا ئەگىشىپ تۇرپان، پىچان، جىمسارلاردىكى قانلىق جەڭلەرگە قاتناشقان. قارا شەھەر، باي ۋە قارا يۇلغۇندىكى شىددەتلىك جەڭلەرگە قاتنىشىپ خوجىنىياز ھاجى ۋە مەھمۇت سىجاڭلار بىلەن قەدىمىي شەھەر قەشقەرگە يېتىپ بارغان. 1935-يىلى كۈزدە سوۋېت ئىتتىپاقىغا شىنجاڭدىن 2-قېتىم ئوقۇغۇچى چىقىرىشتا مەھمۇت سىجاڭ شېڭ شىسەيگە ئوقۇغۇچى چىقىرىشنى تەستىقلاتقان ئەنە شۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىرى ئىسمايىل ھېۋزۇللايوف بولۇپ، قەشقەردىن ئەركەشتام ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاشكەنت شەھىرىگە بارغان ھەمدە تاشكەنتتىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەۋرىي ھوقۇق فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان.

بىلىمگە ئىشتىياق باغلىغان ئىسمايىل ھېۋزۇللايوف بۇ ئالىي بىلىم يۇرتىدىكى پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، دەرسلەرنى تىرىشىپ ئۆگىنىپلا

www.uyghurkitap.com

قالماي، بوش ۋاقىتلىرىدا مەكتەپ كۈتۈپخانىسىغا بېرىپ كىتاب ئوقۇپ هەر قايسى پەنلەردىكى يېڭىلىقلاردىن ۋە دۇنيادا بولۇۋاتقان يېڭىلىقلاردىن خەۋەردار بولۇپ، بىلىم قورۇلمىسىنى ياخشىلىدى ۋە بىلىم دائىرىسىنى كېڭەيتتى. ئۇ تىرىشىپ ئۆگەنگەنلىكى ئۈچۈن تاشكەنتكە بارغان تۇنجى ئوقۇش يىلىدىلا ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە تونۇلۇپ مەكتەپ تام گېزىتىدە سۈرىتى بىلەن تونۇشتۇرۇلغان. شۇنجاڭدىن كەلگەن بۇ ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىنىڭ ئەلا نەتىجىلىرى ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە كۈچلۈك تەسىر قوزغىغان. ئىسمايىل هېۋزۇللايوف 1937-يىلى مەكتەپنى ئەلا دەرىجىدە پۈتتۈرۈپ، چۆچەك ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەن هەم غۇلجا گىمنازىيىسىگە تەقسىم قىلىنغان.

غۇلجا گىمنازىيىسىنى 1935-يىلى خەلق ئۆز كۈچىگە تايىنىپ قۇرۇپ چىققان بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتا شىنجاڭدىكى خېلى يۇقىرى بىلىم يۇرتلىرىنىڭ بىرى ئىدى. بىراق، بۇ مەكتەپ قورۇلغىلى ئۇزۇن بولمىغاچقا ئوقۇتۇش شارائىتى ناچار، دەرسلىكلىرى سىستېمىلىشىپ كەتمىگەن، ئوقۇتقۇچىلىرى كەم، خىزمەت جاپالىق ئىدى. ئۇ بۇنداق قىيىنچىلىق ئالدىدا تاشكەنتتە بىرگە ئوقۇپ، ۋەتەنگە بىرگە قايتىپ كېلىپ، غۇلجىغا بىرگە تەقسىم قىلىنغان سەيدۇللا سەيپۇللايوف بىلەن بىرلىكتە مەكتەپنىڭ ئوقۇتۇش شارائىتىنى ياخشىلاش ئۈچۈن ئىزدەندى ۋە كۈچ چىقاردى.

ئىسمايىل هېۋزۇللايوف ئوقۇغۇچىلارنى ياخشى تەربىيەلەپلا قالماي، يەنە ئاممىنى، بولۇپمۇ ياشلارنى نادانلىققا، خۇراپاتلىققا قارشى تۇرۇشقا، ئەكسىيەتچىلەرگە قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا ئۈندەپ، تەشۋىق-تەربىيە ئىشلىرى بىلەنمۇ شۇغۇللاندى. شۇنىڭ بىلەن غۇلجا گىمنازىيىسىدە بىر تۈركۈم ئىلغار كۈچ بارلىققا كېلىشكە باشلىدى. شېكى شىسەينىڭ غۇلجىدىكى قول چوماقلىرى غۇلجا گىمنازىيىسىدە كۈنسېرى ئۇلغىيىۋاتقان ئىنقىلابىي كۈچلەردىن قورقۇپ، بۇ ئىنقىلابىي كۈچلەرنى ئۈجۈقتۇرۇش ۋە پارچىلاش مەقسىتىدە خىلمۇ-خىل نەيرەڭلەرنى قوللاندى. ئىسمايىل هېۋزۇللايوفنى 1941-يىلى

9-ئايدا غۇلجا شەھىرىدىن چەترەك بولغان چىلپەكزە دېگەن يەرگە ھەيدىۋەتتى. ئۇ چىلپەكزىگە بارغاندا چىلپەكزىدىكى ئاق كۆڭۈل ئادەملەر ئۇنىڭ بىلىملىك زىيالىي ئىكەنلىكىنى ئۇققاندىن كېيىن ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلغان. 1944-يىلى كۈزدە ئۇ غۇلجا گىمنازىيىسىگە قايتىپ كەلگەن.

ئۇ شۇ يىلى ئائىلىسىنى يوقلاپ كېلىش ئۈچۈن ئانا يۇرتى تۇرپان ئاستانىگە بارغانىدى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ ئاتىسى ھېۋزۇللا ئاكا شېكى شىسەي تەرىپىدىن تۇرمىگە قامالغانىدى. شۇڭا، ئۇ ئائىلىسىدە دېھقانچىلىق ئىشلىرىغا ياردەملىشىپ يۇرتتا تۇرۇپ قالدى. دەل شۇ چاغدا يەنە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى قوزغىلىپ غۇلجا يولىمۇ توسۇلۇپ قالدى.

1946-يىلى ئۇچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن تىنچلىق بىتىمى ئىمزالىغاندىن كېيىن ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق بىر تۈركۈم ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرى ئۇرۇمچىگە كېلىپ خىزمەت ئىشلىدى. ئەخمەتجان قاسىمى ئۇرۇمچىگە كېلىپ ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەي ئىسمايىل ھېۋزۇللايوفنى تۇرپاندىن چاقىرتىپ ئۇرۇمچىدە مائارىپ خىزمىتىگە ئورۇنلاشتۇردى. ئۇ ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ 2-دارىلمۇئەللىمىن، 3-ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ رەھبەرلىك خىزمەتلىرىنى ئۆتىدى.

1947-يىلى تىنچلىق بىتىمى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەرىپىدىن بۇزۇلغاندىن كېيىن ئۇچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئۇرۇمچىگە كەلگەن يولداشلار غۇلجىغا قايتقاندا ئىسمايىل ھېۋزۇللايوفمۇ ئۇلار بىلەن بىللە غۇلجىغا قايتىپ كەتتى. غۇلجىغا بارغاندىن كېيىن يەنە غۇلجا گىمنازىيىسىگە ئىلمىي مۇدىر بولۇپ ئورۇنلاشتى. ئۇ گىمنازىيىگە ئىلمىي مۇدىر بولغاندىن كېيىن، مەكتەپنى ياخشى باشقۇرۇپ ئوقۇتۇش سۈپىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشكە بەل باغلىدى. ئوقۇتۇش سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشى كېرەك، دەپ تونۇپ، ئۇچ ۋىلايەت تەۋەسىدىن بىلىملىك كىشىلەرنى ئىزدەپ تېپىپ ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلىپ

www.uyghurkitap.com

ئوقۇتقۇچىلار قوشۇننىڭ سەرخىللاشتۇردى. شۇنىڭ بىلەن غۇلجا گىمنازىيىسىنىڭ ئوقۇتۇش سۆپىتىدە كىشىنى خۇشال قىلارلىق ئىلگىرىلەشلەر قولغا كەلدى. 1948-يىلى ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ بىۋاستە ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن مەكتەپنىڭ نامى «ئىلمىي مۇتەخەسسىسلەرنى يېتىشتۈرۈش مەكتىپى» گە ئۆزگەرتىلدى. مەخسۇس كەسپىي سىنىپلارنى تەسىس قىلىپ، يارىملىق كىشىلەرنى يېتىشتۈرۈپ چىقىش قاتتىق تەلەپ قىلىنىدى. بىراق، بۇ تەلەپنى ئورۇنداپ كەتكۈدەك دەرسلىك ماتېرىيال، تەجرىبىخانە، ئۈسكۇنىلەر يوق ئىدى. ئىسمايىل ھېۋزۇللايوف بۇ قاتتىق تەلەپنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىش ئۈچۈن ھەر قايسى پەنلەرگە مۇئاپىق كېلىدىغان ئوقۇتقۇچىلارنى تاللاپ، ئوقۇتۇش ۋە تەتقىقاتنى قانات يايدۇرۇشقا يېتەكلىدى. ئوقۇتقۇچى- ئوقۇغۇچىلارنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ تەجرىبىخانىلارنى سالدى، تەجرىبە ئۈسكۇنىلىرىنى تولۇقلىدى. كەسپىي پەنلەر بويىچە دەرسلىك بولمىغان ئەھۋالدا ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئاكتىپچانلىقىنى قوزغاپ دەرسلىك تۈزۈپ، شاپىگرافتا بېسىپ دەرسلىك ماتېرىيال بىلەن تەمىنلەشكە كاپالەتلىك قىلدى.

1949- يىلى ئىلى مۇتەخەسسىسلەر يېتىشتۈرۈش بىلىم يۇرتىغا مۇدىر بولۇپ تەيىنلەندى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىسمايىل ھېۋزۇللايوفنىڭ ھاياتىدا يېڭى سەھىپىلەر ئېچىلدى. 1951-يىلى شەرەپلىك ھالدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولۇپ كىردى.

1951-يىلى شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمىتى شىنجاڭ ئىنىستىتۇتىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن ئىلى مۇتەخەسسىسلەرنى يېتىشتۈرۈش بىلىم يۇرتىنىڭ بىر قىسىم كەسىپلىرىنى شىنجاڭ ئىنىستىتۇتىغا قوشۇۋېتىشنى قارار قىلدى. ئىسمايىل ھېۋزۇللايوف خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ بۇ قارارىنى قوللاپ، ئالتە كەسپىي سىنىپنىڭ ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلىرىنى ئۈرۈمچىگە ئۆزى باشلاپ كېلىپ ئىككى مەكتەپنىڭ قوشۇۋېتىلىشى ئۈچۈن پائال رول ئوينىدى. بۇ ئوقۇغۇچىلار شىنجاڭ ئازاد بولغاندىن كېيىنكى 1 - تۈركۈمدە ئوقۇش پۈتتۈرۈپ شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ئۆزلىرىنىڭ تايانچىلىق

رولىنى جارى قىلدۇردى.

1953-يىلى مائارىپ مىنىستىرلىكىنىڭ ئۇيۇشتۇرغان تەكشۈرۈش ئۆمىكى ئىسمايىل ھېۋزۇللايوفنىڭ مائارىپ سېپىدە قوشقان تۆھپىلىرىگە يۇقىرى باھا بەرگەن. ئىسمايىل ھېۋزۇللايوف 1954-يىلى شىنجاڭ ئىنىستىتۇتىغا مۇئاۋىن مۇدىر بولۇپ تەينىلەندى. ئۇنىڭ مەسئۇلىيىتى ئېغىرلاشتى. ئۇ شىنجاڭ ئىنىستىتۇتىنىڭ ئوقۇتۇش خىزمىتىنى تېخىمۇ ياخشىلاش ئۈچۈن باش چۆكۈرۈپ ئىشلەپ، شىنجاڭنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشى ئۈچۈن نۇرغۇنلىغان ئىختىساسلىق خادىملارنى يېتىشتۈرۈش يولىدا قىممەتلىك تۆھپىلەرنى قوشتى.

ئۇ 1958-يىلى ئوڭچى، يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىدە قارىلىنىپ بىر يىلدەك خىزمەتتىدىن توختىتىلدى. 1959-يىلى ئۆلكىلىك 2-دارىلمۇئەللىمىنگە مۇدىر بولۇپ يۆتكىلىپ باردى. 1962-يىلىنىڭ ئاخىرى ئىلى گىمنازىيە مەكتىپىگە ئالمىشىپ كەتتى. 1984-يىلى دەم ئېلىشقا چىققاندىن كېيىنمۇ ئىلى پېداگوگىكا مەكتىپىنىڭ مەسلىھەتچىسى بولۇپ ئىشلىدى. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «ئوقۇتقۇچىنىڭ جاپالىق نوپۇزى باشقىلار تىكلەپ بېرىدىغان نەرسە ئەمەس، بەلكى ئۆزىنىڭ جاپالىق ئەجرى ئارقىلىق تىكلىنىدىغان مۇقەددەس مۇنار». دېمەك، ھېۋزۇللايوف پۈتۈن ئۆمرىنى مائارىپ ئىشلىرىغا بېغىشلىغان قەيسەر مائارىپچىسى، ئۆزىنىڭ جاپالىق ئەمگىكى ئارقىلىق نۇرغۇنلىغان ياش ئەۋلادلارنىڭ قەلبىدە قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان مۇقەددەس مۇناردۇر.

ئىسمايىل ھېۋزۇللايوف كېسەل سەۋەبى بىلەن 1993-يىلى 5-ئاينىڭ 20-كۈنى غۇلجىدا ۋاپات بولدى.

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

ئابدۇقادىر ھەسەن

ئابدۇقادىر ھەسەن 1915-يىلى تۇرپان ناھىيىسىنىڭ ئاستانە يېزىسىدا تۇغۇلغان. ئاتىسى ھەسەن (شاڭزۇڭ) دېگەن قەشقەرلىك ئادەم بولۇپ، بۇ كىشى ئۇرۇمچى، چۆچەك قاتارلىق شەھەرلەردە سودىگەرچىلىك قىلغان. 30-يىللاردا بىر مەزگىل ئۇرۇمچى شەھەرلىك سودىگەرلەر جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى بولغان. شۇڭا، ھەسەن شاڭزۇڭ دەپ ئاتالغان. ھەسەن ئاكا ھاياتىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە كۆچادا ئولتۇراقلىشىپ قېلىپ، 1951-يىلى 1-ئايدا شۇ يەردە ۋاپات بولغان.

ئابدۇقادىر ھەسەن بالىلىق دەۋرىدە تۇرپان ئاستانىدىكى «مەقسۇدىيە مەكتىپى» دە ئوقۇغان. 1931-يىلى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى پارتلىغان. 1932-يىلى 11-ئاينىڭ ئاخىرىدا تۇرپان قوزغىلىڭى پارتلىغان. ئابدۇقادىر ھەسەن مۇشۇ قوزغىلاڭغا باشتىن-ئاخىر ئاكتىپ قاتنىشىپ قەشقەرگىچە يېتىپ بارغان.

1935-يىلى 11-ئايدا ئۇ سەيپىدىن ئەزىزى، سەيدۇللا سەيپۇللايوف، ئەيسا نىياز، ئابلىمىت مەخسۇتوف، ئەبەيدۇللا رەۋەيدۇللايوف، ئىسمايىل ھېۋزۇللايوف ... قاتارلىقلار بىلەن بىللە تاشكەنت ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي ھوقۇق فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان. بۇ ئابدۇقادىر ھەسەننىڭ ئۆمرىدىكى يەنە بىر چوڭ ياخشى بۇرۇلۇش بولغان. ئۇ 1937-يىلى 8-ئايلاردا ئىككى يىللىق ئوقۇشنى غەلىبە بىلەن تۈگىتىپ شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەن. شۇ يىلى 11-ئايلاردا ئۇلارنى خىزمەتكە تەقسىم قىلغان. ئابدۇقادىر ھەسەن ئاۋۋال ئۇرۇمچى 1 - ئوتتۇرا مەكتەپكە تەقسىم قىلىنغان، كېيىن يەنى 1938-يىلى 5-ئايلاردا ئۇرۇمچى شەھەرلىك 6-ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇدىرلىقىغا تەيىنلەنگەن. (بۇ مەكتەپنىڭ ئورنى ھازىرقى ئۇرۇمچى شەھەرلىك 36-ئوتتۇرا مەكتەپتىن ئۆپكە كېسەللىكلەر

دوختۇرخانىسىغا باردىغان ئارقا يولدا ئىدى) .

1937-يىلدىن باشلاپ تاكى 1942-يىلىغىچە شېكۇ شىسەي ئارقا-ئارقىدىن ئۇچ قېتىم ئاتالمىش «سۇيىقەست ئەنزىسى» پەيدا قىلىپ پۇتۇن شىنجاڭدا دەھشەتلىك باستۇرۇش ئېلىپ بارغان. 1 - قېتىملىق باستۇرۇش 1937-يىلى 7-ئايدا باشلىنىپ 10-ئاينىڭ 12-كۈنى خوجىنىياز ھاجى (ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى) نى قولغا ئېلىش بىلەن ئەۋجىگە كۆتۇرۇلگەن.

1939-يىلى شېكۇ شىسەي 2-قېتىملىق باستۇرۇش ئېلىپ بارغان. بۇ قېتىمقى باستۇرۇشتا ئابدۇقادىر ھەسەن 1940-يىلى 2-ئايدا قولغا ئېلىنىپ، 1944-يىلى 11-ئايغىچە شېكۇ شىسەي تۈرمىسىدە ياتقان. تۈرمىدىن چىققاندىن كېيىن، يەنى 1945-يىلى 7-ئايدا خوتەنگە ئىلچىغا مۇئاۋىن ھاكىم قىلىپ ئەۋەتىلگەن.

ئۇ خوتەنگە بارغاندىن كېيىن ئىلغار ياشلارنى تەشكىللەپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن كۈرەشلەرنى ئېلىپ بارغان. 11 مادداىلىق بىتىمنىڭ روھى بويىچە سايلام ئۆتكۈزۈش ئالدىدا كۈرەش تېخىمۇ كەسكىنلىشىپ كەتكەن، بۇ نۇقتىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن شۇ ۋاقىتتا خوتەنگە بارغان يولداش سەيپىدىن ئەزىزى بۇ ھەقتە مۇنداق يازغان «بىز بارساق ئاساسىي زىددىيەت خوتەن - ئىلچى ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقى ئۈستىگە مەركەزلەشكەن. گومىنداڭچىلار ئاۋۋالقى خەنزۇ ھاكىمىنى سايلىماقچى، كۆپچىلىك ئابدۇقادىر ھەسەننى سايلىماقچىكەن ... كۈرەش مۇشۇنداق تەمۇ تىغ بوپتۇ. ئاخىرىدا ئابدۇقادىر ھەسەن ھاكىملىققا سايلاندى. بۇ ھاكىم سايلىمى پۈتۈن خوتەن ۋىلايىتى بويىچە چوڭ كۈرەشنىڭ ئەمەلىيىتى ئىدى ...» يۇقىرىقى سۆزلەر ئەينى دەۋردىكى ۋەزىيەتنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالى ئىدى. سەيپىدىن ئەزىزى 1947-يىلى 1-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەرگە قايتىپ كېتىپتۇ. مەغلۇبىيەتكە تەن بەرمىگەن گومىنداڭ دائىرىلىرى شۇ يىلى 2-ئايدا ئابدۇقادىر ھەسەننى قولغا ئالغان. بىر قانچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن گومىنداڭ ھەربىيلىرى ئۇنى يالاپ ماشىنا بىلەن ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كەتكەن. ئۇ 1947 - يىلى

6 - ئايلاردا تۇرمىدىن قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن تۇرپانغا كەتكەن. 1947-يىلى 7-ئاينىڭ 13-كۈنى تۇرپان دېھقانلار ئىنقىلابى پارتلىدى. ئابدۇقادىر ھەسەن سىڭگىم ئېغىزىدىكى ئىنقىلابتا 1-پاي ئوقنى ئاتقان كىشى. بۇ قېتىمقى ئىنقىلاب مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن ئابدۇقادىر ھەسەن ئابدۇراخمان مۇھىتى باشچىلىقىدىكى تۇرپان پارتىزانلىرى بىلەن غۇلجىغا كەتكەن. غۇلجىغا بارغاندىن كېيىن 1949-يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە غۇلجا بىلىم يۇرتىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەر دەرىجىلىك ھاكىمىيەت ئورگانلىرىنى ئۆزگەرتىپ تەشكىللەش ۋە تەشۋىق قىلىش، تەرغىبات قىلىش ئۈچۈن سەيپۇللايوف باشچىلىقىدىكى خىزمەت ئۆمىكى تەشكىل قىلىنغاندا ئابدۇقادىر ھەسەن ئۆمەككە مۇئاۋىن باشلىق بولۇپ تەينىلىنىپ، 1950-يىلى 5-ئايغىچە خوتەن ۋىلايەتلىك ئىتتىپاقنىڭ خىزمىتىگە ۋە باشقا خىزمەتلەرگە رياسەتچىلىك قىلغان، ئۇنىڭدىن كېيىن 1950-يىلى 5-ئايدىن 1954-يىلى 9-ئايغىچە شىنجاڭ ئىنىستىتۇتىنىڭ مۇئاۋىن باش كاتىپى، قوشۇمچە خوجىلىق باشقارمىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ ئىشلىگەن. شىنجاڭ پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى قۇرۇلغاندا مەكتەپ پارتكومىنىڭ شۇجىسى، مەكتەپنىڭ دائىمىي ئىشلىرىغا مەسئۇل مۇئاۋىن مۇدىرى بولۇپ تەينىلەنگەن. ئوقچىللىققا قارشى تۇرۇش كۈرىشىدە، 1959-يىلى 3-ئايدا «ئېغىر يەرلىك مىللەتچىلىك خاتالىقى ئۈتكۈزدى» دەپ بېكىتىپ، پارتكوم شۇجىلىق ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاپ، خىزمىتىنى باشقا ئورۇنغا يۆتكەش قارار قىلىنغان. شۇنىڭ بىلەن شۇ يىلى تېببىي مەكتەپنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا تەينىلەنگەن. تېببىي مەكتەپنىڭ بىر بۆلىكى غۇلجىغا يۆتكەلگەندە، ئىلى تېببىي مەكتەپنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا تەينىلەنگەن.

ئابدۇقادىر ھەسەن غۇلجىغا يۆتكىلىپ كەتكەندىن كېيىن 1979-يىلى ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگۈچە 20 يىلدەك تۇرغان.

1979-يىلى 4-ئاينىڭ 3-كۈنى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى پارتكومى 153-نومۇرلۇق ھۆججەت ئارقىلىق «ئابدۇقادىر ھەسەننىڭ مىللەتچىلىكى دېگەن خاتا يەكۈننى تۈزىتىش توغرىسىدا قارار» چىقاردى. 11-نۆۋەتلىك

مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىنىڭ روھىغا ئاساسەن ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ئابدۇقادىر ھەسەنگە كۆرۈلگەن چارلەرنى بىكار قىلىش توغرىسىدا ھۆججەت چۈشۈرۈپ ئۇنى ئاقلىغان. شۇنداق قىلىپ 20 يىلدىن كېيىن ئابدۇقادىر ھەسەنىڭ سىياسىي نامى، خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، پارتكوم ئەزالىقىغا تەيىنلەندى، بىراق، جىسمانىي ۋە روھىي جەھەتتىكى ئۇزۇنغا سوزۇلغان جاپا-مۇشەققەت، قىيىن-قىستاق، ھەر خىل ئازابلار تۈپەيلىدىن ئۇنىڭ سالامەتلىكى ئېغىر دەرىجىدە ناچارلىشىپ كەتكەنلىكتىن بىر قانچە يىللىق داۋالاش ئۇنۇم بەرمەي، 1986-يىلى 5-ئاينىڭ 30-كۈنى ئۇرۇمچىدە ۋاپات بولغان.

ئابدۇقادىر ھەسەن بالىلارغا نىسبەتەن كۆيۈمچان ۋە تەلەپچان ئاتا ئىدى. ئۇ ئىسمى-جىسمىغا لايىق ماۋارىپچى ئىدى. ئوقۇتقۇچىلىقنى، ماۋارىپ خىزمىتىنى ھەممىدىن ئەلا بىلەتتى. ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى ۋاقتىدا ئۇ خېلى يۇقىرى مەمۇرىي ۋەزىپە ئۆتەشنى خالىماي، ماۋارىپ خىزمىتى ئىشلەشنى تاللىۋالغان ۋە بىر ئۆمۈر ماۋارىپ سېپىدە ئىشلەپ، شىنجاڭنىڭ ماۋارىپ ئىشلىرى ئۈچۈن ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان، شۇڭا ئۇنىڭ قەبرىسىگە:

باغۋەن ئەجرىدىن يېتىلدى كۆچەت،
باغۋەن تۆھپىسى كۆمۈلمەس ئەبەد.

دەپ خەت ئويۇلغان ئابىدە تىكلەنگەن.

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

ھەسەن كېرىموف

ھەسەن كېرىموف 1914-يىلى تۇرپان ناھىيىسىگە قاراشلىق ئاستانە يېزىسىنىڭ يېڭىتۇر مەھەللىسىدە دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ 1914-يىلىدىن 1921-يىلىغىچە ئائىلە تەربىيىسىدە بولغان. 1921-يىلىدىن 1926-يىلىغىچە ئاستانىدىكى «مەقسۇدىيە مەكتىپى» دە ئوقۇغان. 1926-يىلىدىن 1931-يىلىغىچە ئائىلە ئىشلىرىغا ھەمكارلاشقان. ئائىلە تۇرمۇش قىيىنچىلىقى تۈپەيلىدىن 1932 ـ، 1933-يىللىرى ئۇرۇمچى شەھىرىگە كېلىپ كىشىلەرگە ياللىنىپ ئىشلىگەن. 1934-يىلى كۈزدە ئىمتىھاندىن لاياقەتلىك ئۆتۈپ 1-تۈركۈمدە ئۆزبېكىستان پايتەختىنى تاشكەنتكە ئوقۇشقا بارغان ھەمدە ھەربىي ئىنستىتۇتقا كىرىپ ئوقۇغان. 1936-يىلى كۈزدە تاشكەنتتىكى ئوقۇشىنى تاماملاپ ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەن. شېكى شىسەي ئۇنى غۇلجا شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسىگە تەقسىم قىلغان. ئۇ 1938-يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئۇرۇمچىگە يۆتكىلىپ كېلىپ ئۇلكىلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدا خىزمەت قىلغان. بۇ جەريانداا ئۇرۇمچى شەھەرلىك 5-باشلانغۇچ مەكتەپنى قۇرۇشقا رياسەتچىلىك قىلغان.

ھەسەن كېرىموف ئۇلكىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدا خىزمەت قىلغان مەزگىلدە ئىلغار پىكىرلىك زىيالىلار بىلەن بىرلىكتە شېكى شىسەينىڭ زوراۋانلىق سىياسەتلىرىنى پاش قىلىپ، تەشۋىقات-تەرغىبات پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ بارغان.

1940-يىلى شېكى شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ 1945-يىلغىچە تۇرمىدە ياتقان. 1946-يىلى ئۇچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تەرەپ تۇزگەن 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمىنىڭ روھىغا ئاساسەن ئابدۇراخمان مۇھىتى تۇرپان ناھىيىسىگە

هاكىم بولۇپ سايلانغان. ئابدۇراخمان مۇھىتى تۇرپانغا هاكىم بولۇپ كەلگەندىن كېيىن هەسەن كېرىموفنى تۇرپان ناهىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ دۇچاجاڭلىقىغا (تەپتىشلىكىگە) تەيىنلىگەن. هەسەن كېرىموف تۇرپانغا كەلگەندىن كېيىن ئابدۇراخمان مۇھىتى باشچىلىقىدىكى ئۇنىقىلابىي كۇچلەر تەرىپىدە چىڭ تۇرۇپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ قولچوماقلىرى مۇرەسسەسىز كۇرەش ئېلىپ بارغان.

1947-يىلى ئەتىيازدا ئۇرۇمچىدىن تۇرپانغا بىر گۇرۇپپا ئادەم كېلىپ ئاق سارايدا ئاق بايراق چىقاردى. ئۇلار «مىللەت، ۋەتەن، دىن ئۇچۇن كۇرەش قىلىمىز» دەپ داۋراڭ سالدى. هەسەن كېرىموف ئابدۇراخمان مۇھىتلار بىلەن بىرلىكتە بايرىقى روشەن هالدا ئۇلارغا قارشى تۇرۇپ، 11 بىتىمنى قوغداشتا مۇھىم رول ئوينىغان، ئاق سارايدا ئاق بايراق چىقارغان سۇيىقەستچىلەرنى مەغلۇپ قىلىپ تۇرپاندىن قوغلىۋەتكەن. ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي، يەنە بىر گۇرۇپپا ئادەم تۇرپانغا كېلىپ يەمشى، پاقا بۇلاق قاتارلىق جايلاردا دېهقانلارنىڭ ئاتلىرىنى مەجبۇرىي تارتىۋالغان هەمدە، بىز ئەخمەت ئەپەندىنىڭ تاپشۇرۇقىغا ئاساسەن كەلدۇق. گومىنداڭ بىلەن ئۇرۇشمىز، دەپ داۋراڭ سالغان. بۇ ئادەملەر گومىنداڭنىڭ «خەلق ئۇچۇن خىزمەت قىلىش باشقارمىسى» تەرىپىدىن تۇرپاندا قالايمىقانچىلىق تۇغدۇرۇش ئۇچۇن ئۇۋەتىلگەنىدى. بۇ ئادەملەر تۇرپاندا قىلغۇلۇقنى قىلىپ، تۇرپان شەهىرىنىڭ 30 كىلومېتىر شىمالىدىكى قارا يۇزى غولىغا چىقىپ كەتكەنىدى.

هەسەن كېرىموف بۇيرۇقتا ئاساسەن 20 نەچچە ساقچىنى باشلاپ ئۇلارنى نەسىهەت قىلىپ تۇرپاندىن كەتكۇزۇۋەتمەكچى بولۇپ قارا يۇزى غولىغا يېتىپ بارغان. هەسەن كېرىموف ئۇرۇمچىدىن كەلگەنلەرگە بۇ يەردە قالايمىقانچىلىق تۇغدۇرماي، ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېتىش توغرىسىدا نەسىهەت قىلغان. ئۇرۇمچىدىن كەلگەنلەر نەسىهەتكە قۇلاق سالماي ساقچىلارغا قارىتىپ ئوق چىقارغان. ئىككى تەرەپ ئۇرۇشۇپ قالغان. نەتىجىدە ئۇرۇمچىدىن كەلگەنلەردىن تۆت ئادەم ئوق تېگىپ ئۆلگەن. ساقچىلار جەسەتنى تۇرپان شەهىرىگە ئېلىپ كەلگەندە گومىنداڭ

ئىشپيونلىرىنىڭ قۇتراتقۇلۇق قىلىشى بىلەن، «گومىنداڭغا قارشى ئۇرۇشمىز دېگەن باتۇرلارنى ئۆلتۈرگەن ئەبەيدۇللا بىلەن ھەسەن كېرىمنى يوقىتايلى!» دېگەن شوئارلارنى توۋلىغان بىر تۈركۈم ئادەملەر ناھىيىلىك ساقچىخانىغا باستۇرۇپ كىرىپ، ھەسەن كېرىمنى ئۇرۇپ چالا ئۆلۈك قىلىپ قويغان.

ھەسەن كېرىموف 1947-يىلى 4-ئايدا ئۇرۇمچىگە يۆتكىلىپ بېرىپ 1950-يىلىغىچە بۇرھان شەھىدىنىڭ كاتىپى ھەم مۇھاپىزەتچىسى بولۇپ ئىشلىگەن. 1950-يىلىدىن 1954-يىلىغىچە «شىنجاڭ گېزىتى» ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىدە مۇھەررىر، تەھرىر بۆلۈم باشلىقى بولۇپ ئىشلەپ، پارتىيىنىڭ فاكىجېن-سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىشقا تېگىشلىك تۆھپە قوشقان. 1954-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق پىلان كومىتېتىغا يۆتكىلىپ بېرىپ، پىلان كومىتېتىدا بۆلۈم باشلىقى بولغان. بۇ مەزگىلدە خىزمەتنى ئەستايىدىل ئىشلەپ پارتىيە ۋە خەلق يۈكلىگەن ۋەزىپىلەرنى ناھايىتى ياخشى ئورۇنلاپ، خەلق ئاممىسىنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان. 1966-يىلى مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدا ئېغىر زىيانكەشلىككە ئۇچراپ خىزمىتىدىن قالدۇرۇلۇپ، كۆرەش-پىپەن قىلىنغان. تۇرپان شەھىرىنىڭ قارىغوجا يېزىسىدا 12 يىل رېجىم ئاستىدا ئىشلىگەن.

1978-يىلدىكى پارتىيىمىزنىڭ تارىخىي ئەھمىيەتلىك 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ئۇنىڭ خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن. بۇ چاغدا ھەسەن كېرىموف ياشىنىپ قالغانلىقى ئۈچۈن پېنسىيىگە چىققان. 1998-يىلى 7-ئاينىڭ 13-كۈنى كېسەل سەۋەبى بىلەن ئۇرۇمچىدە ۋاپات بولغان. مەرھۇمنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى ئارزۇسىغا ئاساسەن ئۇنىڭ جەستى تۇرپان شەھىرى ئاستانە يېزىسىنىڭ ئاۋات مەھەللىسىدىكى قەبرىستانلىققا دەپنە قىلىنغان.

ئابدۇۋاهىد ۋاجىدى

ئابدۇۋاهىد ھەمدۇللىنىڭ ئوغلى، ھەمدۇل توختى ھاجىنىڭ ئوغلى، توختى ھاجى ۋاجىدىننىڭ ئوغلى بولۇپ، نەچچە ئەۋلاد كىشىلەر چوڭ بوۋىسى ۋاجىدىننىڭ ئىسمىنى فامىلە قىلىپ ئىشلەتكەن. ئابدۇۋاهىدىننىڭ نەچچە ئەۋلاد ئەجدادلىرى سودىگەرچىلىك بىلەن شۇغۇللانغان چوڭ سودىگەرلەردىن بولۇپ، جامائەتچىلىككە تونۇلغان. ئابدۇۋاهىد 1909-يىلى تۇرپان شەھىرىگە قاراشلىق ئاستانە يېزىسىنىڭ غوجام ئالدى مەھەللىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1918-يىلىدىن 1924-يىلىغىچە ئاستانىدىكى «مەقسۇدىيە مەكتىپى» دە ئوقۇغان. 1924-يىلىدىن 1927-يىلىغىچە ئاستانىدا ياردەمچى مال سانتۇچى بولۇپ ئىشلىگەن. 1927-يىلىدىن 1931-يىلىغىچە تۇرپان شەھىرىگە بېرىپ ئاتىسى ئاچقان ماگىزىندا مال سانتۇچى بولغان. 1928-يىلى ئاستانىلىق ئابدۇراخمان قارىنىڭ قىزى سائادەتخان بىلەن تۇرمۇش قۇرغان. 1930-يىلى نىكاهتىن ئاجرىشىپ كەتكەن. 1931-يىلى تىجارەت قىلىش سەۋەبى بىلەن پۇتۇن ئائىلىسىدىكىلەر ئۇرۇمچىگە كۆچۈپ بارغان. ئابدۇۋاهىد ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىن، بىر تەرەپتىن، ماگىزىندا مال ساتسا، بىر تەرەپتىن، ئۆگىنىشنى چىڭ تۇتقان. ئۇرۇمچى شۇ چاغلاردا زىيالىيلار بىر قەدەر كۆپ ئورۇنلاشقان جاي بولۇپ، زىيالىيلار بىلەن ئۇچرىشىپ بىلىم ئېلىش پۇرسىتى بار ئىدى. كىتاب، گېزىت، ژۇرناللارنى تېپىشمۇ ئانچە تەس ئەمەس ئىدى. بۇنداق ياخشى شارائىتتا بىلىمگە ئىشتىياق باغلىغان ئابدۇۋاهىد پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ ئۆگىنىپ يېڭى-يېڭى بىلىملەرنى ئىگىلەشكە باشلىدى. ئۇ ئاستانىدا باشلانغۇچ مەكتەپنىلا پۈتتۈرگەنىدى. ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن ئۆزلۇكىدىن ئۆگىنىپ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ بىلىملىرىنى خېلى مۇكەممەل ئۆزلەشتۈراۋالدى. ئۇ ئۆز بىلىملىرىدىن قانائەتلەنمەيتتى.

تېخمۇ كۆپ بىلىم ئىگىلەشنى ئارزۇ قىلاتتى. ئاخىر ئۇنىڭ ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشتى. 1934-يىلى شېڭ شىسەي بىلەن سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدا شىنجاڭدىن ئۆزبېكىستان پايتەختى تاشكەنتكە ئوقۇغۇچى چىقىرىش كېلىشىمى ئىمزالاندى. 1934-يىلى 9-ئايدا تاشكەنتكە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش خىزمىتى باشلاندى. ئابدۇۋاھىد ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشقا تىزىمغا ئالدۇرۇپ بولۇپ ئاتىسىغا مەلۇم قىلدى. ئابدۇۋاھىدنىڭ ئاتىسى ھەمدۇل ئاكا مەرىپەتپەرۋەر ئادەم ئىدى. ئۇ ئۆز ئوغلىنىڭ چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇش ئارزۇسىنى قوللاپ ماقۇللۇق بىلدۇردى.

ئابدۇۋاھىد كېچە-كۈندۈز تەييارلىق كۆرۈپ مەدەنىيەت دەرسلىرى ئىمتىھانىدىن لايىقەتلىك ئۆتتى. شۇ يىلى 11-ئايدا 1-تۈركۈم چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇيدىغان ياشلار بىلەن ئۆزبېكىستان پايتەختى تاشكەنتكە بېرىپ، ھەربىي ئىنستىتۇتقا ئوقۇشقا كىردى.

ئابدۇۋاھىد 1936-يىلى كۈزدە تاشكەنتتىكى ئوقۇشنى ئەلا نەتىجە بىلەن تاماملاپ ئۇرۇمچىگە كەلگەندە، شېڭ شىسەي تەرىپىدىن ئېچىلغان قىسقا مۇددەتلىك كۇرسقا قاتناشتى. كۇرس ئاياغلاشقاندىن كېيىن دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىدە ھەربىي تەلىم-تەربىيە بېرىشكە تەقسىم قىلىندى. 1938-يىلى مەكتەپنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا تەينىلەندى. بۇ چاغدا شېڭ شىسەينىڭ خوتۇنى چۈيۈفاڭ مەكتەپنىڭ مۇدىرلىق ۋەزىپىسىنى قوشۇمچە ئۆتەيتتى.

ئابدۇۋاھىد ۋاجىدى دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىگە مۇئاۋىن مۇدىر بولۇپ تەينىلەنگەندىن كېيىن بىر تەرەپتىن، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئاكتىپچانلىقىنى قوزغاپ ئوقۇتۇش سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشنى تۇتسا، يەنى بىر تەرەپتىن، ئىلغار پىكىرلىك زىيالىيلارنى تەشكىللەپ ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە يېڭى ئىدىيىلەرنى تەشۋىق قىلىشنى چىڭ تۇتۇپ، دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىنى ھەم بىلىملىك، ھەم يېڭى ئىدىيىلەر بىلەن قوراللانغان بىر ئەۋلاد كىشىلەرنى يېتىشتۈرۈش بازىسى قىلىپ قۇرۇپ چىقماقچى بولدى بۇ جەھەتتە ئۆزىنىڭ ھايات - ماماتى بىلەن ھېسابلاشماي قەيسەرلىك بىلەن ئەمگەك سىڭدۈردى. شۇنىڭ بىلەن

ئابدۇۋاھىد ۋاجىدى مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە ئىناۋەتتى ئۆسۈپ، ماختاشقا سازاۋەر بولدى.

ئابدۇۋاھىد ۋاجىدىنىڭ خىزمىتى ئۇزاق داۋاملىشالمىدى، چۈنكى شېكى شىسەينىڭ خوتۇنى ۋە ئۇنىڭ قولچوماقلىرى ئىلغار پىكىرلىك ئادەملەرنىڭ سۆز-ھەرىكەتلىرىنى قاتتىق نازارەت قىلاتتى. ئىنقىلابىي كۆچلەر ئىچىگە ئادەملىرىنى كىرگۈزەتتى. ئىنقىلابىي كۆچلەر ئىچىدىكى بىر قىسىم ئىرادىسى ئاجىز كىشىلەرنى سېتىۋالاتتى. ئاخىر ئۇلار ئابدۇۋاھىد ۋاجىدىنى ئۆزلىرى ئۈچۈن بىر ئاپەت، دەپ ھېسابلاشتى. شۇنداق قىلىپ ئۇ 1939-يىلى قولغا ئېلىنىپ تۇرمىگە تاشلاندى. 1941-يىلى كۈزدە تۇرمىدە قىيناپ ئۆلتۈرۈلدى.

1939-يىلى شېكى شىسەينىڭ تۇنقۇن قىلىشىدا شىنجاڭ بويىچە 160 مىڭ ئادەم قولغا ئېلىنىدى. بىر ۋاجىدى ئائىلىسىدىن ھەمدۇللا ۋاجىدى، ئىمىن ۋاجىدى، ھەۋىدۇل ۋاجىدى، ئابدۇۋاھىد ۋاجىدى قاتارلىق تۆت ئادەم تۇرمىگە تاشلاندى. بۇلاردىن ھەۋىدۇل ۋاجىدى كېسەل بولۇپ قېلىپ، نۇرغۇن پۇل بېرىش بەدىلىگە قويۇپ بېرىلگەندىن باشقا، ئۇچ قېرىنداشنى تۇرمىدە دەھشەتلىك قىيناپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن ھەم ئۇلارنىڭ جەسەتلىرىنى تۇغقانلىرىغا بەرمىگەن.

بىلىمگە ئىشتىياق باغلاپ تىرىشىپ ئۆگەنگەن، خەلقنىڭ ئازادلىق ئىشلىرى ئۈچۈن قەيسەرانە كۈرەشلەرنى قىلغان ئابدۇۋاھىد ۋاجىدى 32 يېشىدا بۇ ئالەمدىن ئۆتتى. گەرچە شېكى شىسەينىڭ ياۋۇزلىقى بىلەن ياش جېنىدىن جۇدا بولۇپ، قەبرىسىز قالغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ روھى خەلق ئىچىدە ياشاپ كەلمەكتە.

www.uyghurkitap.com

ئابدۇللا ئوشۇروف

ئابدۇللا ئوشۇروف 1911-يىلى تۇرپان شەھىرىگە قاراشلىق ئاستانە يېزىسىدا دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1911-يىلدىن 1918-يىلىغىچە ئائىلە تەربىيىسىدە بولغان. 1919-يىلدىن 1924-يىلىغىچە ئاستانىدىكى «مەقسۇدىيە مەكتىپى» دە ئوقۇغان. 1912-يىلدىن 1931-يىلىغىچە تۇرپان يېڭىشەھەردىكى ئىمىن ھاجى دۇكىنىدا مال ساتقۇچى بولۇپ ئىشلىگەن. 1932-يىلى كۇزدە ئاستانىنى مەركەز قىلىپ قوزغالغان تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭى كېڭىيىپ تۇرپان شەھىرىگە بارغاندا، كونا جەمئىيەتكە، ئېكسپىلاتاتسىيىگە ئۆچمەنلىكى ئۇرغۇپ تۇرغان ئابدۇللا پىداكارلىق بىلەن قوزغىلاڭچى قوشۇنغا قاتناشقان.

1933-يىلى 4-ئايدا گۇچۇڭ تەۋەسىدە بولغان بىر قېتىملىق جەڭدە ئۇ ئوڭ پۇتىغا ئوق تېگىپ يارىدار بولغان. مەھمۇت مۇھىتى ئۇنىڭ يارىسىنىڭ ئېغىرلىقىنى كۆرۈپ، قوشۇندىن چېكىندۈرۈپ، مەخسۇس ئادەم قوشۇپ، داۋالىنىشى ئۈچۈن تۇرپان ئاستانىگە ئەۋەتكەن. ئابدۇللا يۇرتىغا كېلىپ يەرلىك تېۋىپلارنىڭ داۋالىشى نەتىجىسىدە ئىككى يېرىم ئاي ۋاقىت ئىچىدە ساقىيىپ كەتكەن. ئابدۇللا ساقايغاندىن كېيىن ئاتا-ئانىسىغا قوزغىلاڭچى قوشۇنغا يەنە قاتناشماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى ئېيتىدۇ. ئابدۇللانىڭ ئاتا-ئانىسى بۇنى ئاڭلىغاندىن كېيىن دەسلەپتە نارازى بولىدۇ، ئابدۇللانىڭ قايتا-قايتا تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋېلىشى نەتىجىسىدە ئاتا-ئانىسى قوشۇلۇپ، ئۆيىدىكى بىر ئات بىلەن يولغا سالىدۇ. بۇ قوزغىلاڭچى قوشۇن تۇرپاندىن جەنۇبىي شىنجاڭغا قاراپ يولغا چىققان ۋاقىت ئىدى.

ئابدۇللانىڭ قوشۇنغا قايتىپ كەلگەنلىكىنى كۆرگەن مەھمۇت مۇھىتى

«يارايسەن ئوغلۇم، يارايسەن» دەپ ماختاپ كېتىدۇ ھەمدە ئۇنى مۇھاپىزەتچىلەر بەنگە تەقسىم قىلىپ قويىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئابدۇللانىڭ 2-قېتىم قوزغىلاڭچى قوشۇنغا قاتنىشىش ھاياتى باشلىنىپ كېتىدۇ.

ئابدۇللا تۇرپاندىن قەشقەرگىچە بولغان 4000 چاقىرىملىق مۇساپىدە ئالدىدىن توسقان، كەينىدىن قوغلاپ كەلگەن دۇشمەنلەر بىلەن كۆپ قېتىم قانلىق جەڭلەرنى قىلىپ، 1934-يىلى 3-ئاينىڭ 15-كۈنى قەدىمىي شەھەر قەشقەرگە يېتىپ بارغان. قەشقەردە تۇرغان مەزگىلدە مۇھاپىزەتچىلىك ۋەزىپىسىنى ياخشى ئىشلىگەنلىكى ئۈچۈن مۇھاپىزەتچىلەر بەنناڭ بەنجاڭلىقىغا ئۆستۇرۇلگەن. مەھمۇت مۇھىتى قەشقەرگە بارغاندىن كېيىن شېڭ شىسەي بىلەن سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدا شىنجاڭدىن تاشكەنتكە ئوقۇغۇچى چىقىرىش كېلىشىمى ئىمزالانغان. مەھمۇت مۇھىتى شېڭ شىسەينىڭ قوشۇلۇشى بىلەن قەشقەردىن 1934-يىلى كۈزدە 1-تۈركۈم، 1935-يىلى كۈزدە 2-تۈركۈم ياشلارنى تاشكەنتكە ئوقۇشقا ئەۋەتكەن. ئابدۇللا ئەنە شۇ 2-تۈركۈمدە، يەنى 1935-يىلى 11-ئايدا تاشكەنتكە ئوقۇشقا بېرىپ ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي ھوقۇق فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىرگەن. 1937-يىلى كۈزدە ئوقۇشنى تاماملاپ چۆچەك ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەن. ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدا بۆلۈم باشلىقى، كېيىن ئۇيۇشمىنىڭ باش كاتىپلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن.

شۇ چاغلاردا شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرچە مەكتەپلەر سوۋېت ئىتتىپاقىدا بېسىلغان كىتابلارنى دەرسلىك قىلىپ ئوقۇتتى. شىنجاڭ ئۆزى تۇزگەن مۇكەممەل ئېلىپبە كىتابىمۇ يوق ئىدى. مۇشۇ ئەھۋالغا ئاساسەن ئابدۇللا ئوشۇروف 1938-يىلى ساۋاقدىشى ھەم خىزمەتدىشى ئابلىمىت مەخسۇتوف بىلەن بىرلىشىپ، جاپالىق ئەجىر سىڭدۈرۈپ، باشلانغۇچ مەكتەپلەر ئۈچۈن «ئۇيغۇر ئېلىپبەسى» دېگەن كىتابنى تۈزۈپ نەشر قىلدۇرغان. بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدا ئۆزىنىڭ ئېلىپبە كىتابى بولماسلىقتەك بىر بوشلۇق تولدۇرۇلغان. بۇ ئاجايىپ بىر كاتتا ئەمگەك مېۋىسى بولۇپ، خەلق ئاممىسىنىڭ، بولۇپمۇ مائارىپ ساھەسىنىڭ ماختىشىغا ئېرىشكەن. بۇ

ئېلىپبە خېلى يىللارغىچە شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا دەرسلىك قىلىپ قوللىنىلغان.

ئابدۇللا ئوشۇروف ئۇيغۇر ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدا خىزمەت قىلغان چاغلاردا شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت-مائارىپ ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن تېگىشلىك تۆھپە قوشۇپلا قالماي، شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتىنىڭ زۇلۇمىغا قارشى تۇرغان، ئۆز ھاياتىنىڭ خەۋپكە ئۇچرىشىغا قارىماي شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتىنىڭ ئەكسىيەتچىلىكىنى پاش قىلغان. تەشۋىقات ماقالىلىرىنى يېزىپ، شاپىگرافتا بېسىپ مەخپىي ھالدا تارقىتىش ئارقىلىق خەلقنى ئويغىتىش خىزمەتلىرىنى ئىشلىگەن. ئابدۇللا ئوشۇروف 1940-يىلى شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنغان، دەھشەتلىك قىيناش، ناچار تۇرمۇش سەۋەبى تۇپەيلىدىن 1941-يىلى ئەتىيازدا تۇرمىدە ئۆلۈپ كەتكەن. شېڭ شىسەي گۇندىپايلىرى ئۇنىڭ جەسىتىنى لىيۇداۋاندىكى بىر قەبرىستانلىققا كۆمۈپ قويغان. 1944-يىلى تۇغقانلىرى ئۇنىڭ جەسىتىنى تېپىپ خوجىنىياز ھاجى دەپنە قىلىنغان قەبرىستانلىققا يۆتكەپ دەپنە قىلغان.

ئەبەيدۇللا رەۋەيدۇللايوف

ئەبەيدۇللا رەۋەيدۇللايوف 1914-يىلى تۇرپان ناھىيىسىنىڭ ئاستانە يېزىسى غوجام ئالدى مەھەللىسىدە دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1914-يىلىدىن 1923-يىلىغىچە ئائىلە تەربىيىسىدە بولغان. 1923-يىلىدىن 1928-يىلىغىچە ئاستانىدىكى «مەقسۇدىيە مەكتىپى» دە ئوقۇغان. 1928-يىلىدىن 1932-يىلىغىچە ئائىلىسىدە دېھقانچىلىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغان. ئائىلىسىدىكى يوقسۇللۇق ئۇنى جاپالىق مۇشەققەتتىن قورقمايدىغان، قەيسەر قىلىپ تەربىيىلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇنىڭ كونا ھاكىمىيەتنىڭ ئەكسىيەتچىلىكىگە بولغان ئۆچمەنلىكى كۈچەيدى. ئەنە شۇ چاغدا تۇرپاندا مەخسۇت مۇھىتى، مەھمۇت مۇھىتلار باشچىلىقىدا دېھقانلار ئىنقىلابى پارتلىدى. ئەبەيدۇللا ئۆيىدىكى دېھقانچىلىق قورالى بولغان بىر دانە ئورغاقنى كۆتۈرۈپ ئىنقىلابىي قوشۇنغا قاتناشتى. ئۇ تۇرپان شەھىرىگە قىلىنغان ھۇجۇم، پىچانغا قىلىنغان ھۇجۇملاردا زەربىدارلار گۇرۇپپىسىغا قاتنىشىپ، باتۇرلۇقى، قەيسەرلىكى بىلەن ماختاشقا سازاۋەر بولدى.

ئەبەيدۇللا مەھمۇت مۇھىتى باشچىلىقىدىكى قوشۇن بىلەن 1933-يىلى كۈزدە قەدىمىي شەھەر قەشقەرگە يېتىپ باردى. ئۇ قەشقەرگە بارغاندىن كېيىن مۇھاپىزەتچىلەر لىيەنىدە ۋەزىپە ئۆتىدى. 1934-يىلى كۈزدە قەشقەردىن 1-تۈركۈمدە ياشلار تاشكەنتكە ئوقۇشقا بارماقچى بولدى. بىلىمگە ئۇتتەك ئىشتىياق باغلىغان ئەبەيدۇللا قوشۇن رەھبەرلىكىگە ئۆزىنىڭ تاشكەنتكە بېرىپ ئوقۇش ئارزۇسىنى بىلدۈرۈپ ئىلتىماس سۇندى. مەھمۇت مۇھىتى ئەبەيدۇللانىڭ ئىلتىماسىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ بىلىم ئېلىش ئارزۇسىنىڭ كۈچلۈكلىكىگە مەمنۇن بولغان بولسىمۇ، بىراق ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىلەر لىيەنىدە ئۇيناۋاتقان رولىنىڭ مۇھىملىقىغا قاراپ، ئۇنىڭ

ئىلتىماسىنى تەستىقلىمىدى. ئەبەيدۇللانىڭ ھەمراھلىرىدىن بەش - ئالتىسى تاشكەنتكە ئوقۇشقا كەتتى. ئەبەيدۇللا بۇنىڭغا توغرا قاراپ ئۆز ۋەزىپىسىنى داۋاملىق ياخشى ئورۇنلاپ تۇردى. بىر يىلدىن كېيىن بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلار يازلىق تەتىلدە تاشكەنتتىن قەشقەرگە كەلدى. 1935-يىلى كۈزدە 2-تۈركۈم ياشلار تاشكەنتكە ئوقۇشقا بارماقچى بولدى. ئەبەيدۇللا بىر كۈنى مەھمۇت مۇھتىنىڭ چوڭ ئاكىسى موسۇل مۇھتىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كەلدى.

— ھە ئوغلۇم كەل، بىرەر ئىش بارمۇ؟ دەپ سورىدى موسۇل مۇھتى ئۇنىڭدىن.

— موسۇل دادا (شۇ چاغدا كۆپىنچە ياشلار شۇنداق ئاتايتتى)، مېنىڭ ئوقۇغۇم بار، ئۆتكەن يىلى مەھمۇت سىجاڭغا ئىلتىماس سۇنۇۋىدىم، تەستىقلىمىدى. بۇ يىل يەنە ئىلتىماس سۇنساق تەستىقلىماي قالامدىكەن دەپ ئەنسىرەيمەن. شۇڭا ... دەپ گەپنىڭ ئايىغىنى دېمىدى.

— شۇڭا، مېنى ئارىغا چۈشۈپ ھەل قىلىشىپ بەرگىن دېمەكچىمۇ - ھە، يامان نېمە سەن جۇمۇ؟ دېدى موسۇل باي كۈلۈپ تۇرۇپ.

— شۇنداق دادا، بىر ياردەم قىلىپ قويۇڭچۇ، قىلغان ياردىمىڭىزنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالمايمەن، — دېدى ئەبەيدۇللا خۇددى كىچىك بالىلاردەك ئەركىلەپ.

— بولىدۇ، خاتىرجەم بولغىن، مەن سىجاڭغا (مەھمۇت مۇھتىغا دېمەكچى) دەپ قويىمەن.

ئەتىسى موسۇل مۇھتى مەھمۇت سىجاڭنىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ ئەبەيدۇللانىڭ تاشكەنتكە بېرىپ ئوقۇش توغرىسىدىكى تەلىپىنى يەتكۈزدى.

— بۇلتۇر ئەبەيدۇللا ئوقۇشقا بېرىش توغرۇلۇق ئىلتىماس يازغانىكەن. مۇھاپىزەتچىلەر لېيىندىكىلەر نەچچىسى كەتتى. شۇڭا، ئۇنىڭغا رۇخسەت قىلمىغانىدىم. ئۇنىڭ ئوقۇش قىزغىنلىقى ناھايىتى يۇقىرى. بۇ يىل بېرىپ ئوقۇپ كەلسە كەلمەمدۇ، - دېدى مەھمۇت سىجاڭ ئاكىسىنىڭ پىكرىگە قوشۇلغان ھالدا. شۇنداق قىلىپ ئەبەيدۇللا

1935-يىلى 11-ئايدا 2-تۇركۈم شىنجاڭدىن تاشكەنتكە بېرىپ ئوقۇيدىغان ياشلار بىلەن بىرلىكتە ئۆزبېكىستان پايتەختى تاشكەنتتىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي ھوقۇق فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا باردى.

ئۇ 1937-يىلى 8-ئايدا تاشكەنتتىكى ئوقۇشنى غەلىبىلىك تاماملاپ ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدى. ئۇ دەسلەپتە ئۇيغۇر ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدا بىر يىلدەك ئىشلىدى. 1938-يىلىنىڭ ئاخىرى شېڭ شىسەي ئىلغار پىكىرلىك ئادەملەرنى قولغا ئېلىش، نەزەربەنت قىلىش، باشقا جايلارغا يۆتكەپ تارقاقلاشتۇرۇپ، پارچىلاش قاتارلىق تەدبىرلەرنى يولغا قويدى. تارقاقلاشتۇرۇش — شەكلى ئۆزگەرگەن سۈرگۈن ئىدى. شۇ تارقاقلاشتۇرۇشتا ئەبەيدۇللا قارا شەھەر ۋىلايىتىگە ئەۋەتىلدى (شۇ چاغدا قارا شەھەر ۋىلايەت ئىدى). ئەبەيدۇللا قارا شەھەرگە بارغاندىن كېيىن قارا شەھەر ۋالىيسى ئەبەيدۇللانىڭ ۋىلايەت مەركىزىدە تۇرۇشىدىن ئەنسىرەپ، تەكلىماكاننىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى چاقىلىق ناھىيىسىگە ئەۋەتمەكچى بولدى. شۇ چاغلاردا قاراشەھەردىن چاقىلىققا بارىدىغان ماشىنا يولى يوق بولۇپ، ئېشەك، تۆگە بۇ يولنىڭ بىر دېڭىز قۇرالى ئىدى. ئەبەيدۇللا ئېشەكلىك ئون نەچچە كۈن يول يۈرۈپ، قۇم دېڭىزى دەپ ئاتالغان تەكلىماكان چۆللۈكىدىن كېسىپ ئۆتۈپ چاقىلىققا يېتىپ باردى. ئۇ چاقىلىققا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، دەسمۇ ئالماي جەمئىيەت تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى. تەكشۈرۈش ئارقىلىق مەلۇم بولدىكى، بۇ چەت جايدىكى كىشىلەر نامرات ھەم نادان، ھۆكۈمەتنىڭ ئالۋان-سېلىقى ئېغىر ئىدى.

ئاردىن نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن چاقىلىق ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ئەبەيدۇللانى ئىشخانىسىغا چاقىرتىپ سورىدى:

- نېمە خىزمەت قىلغىڭىز بار؟

— بۇ يەردە كىشىلەر نامرات ھەم نادان ئىكەن، بالىلارنى ئوقۇتىدىغان مەكتەپ يوق ئىكەن، مەن بىر مەكتەپ ئېچىپ بالىلارنى ئوقۇتسام دەيمەن،

- دېدى ئەبەيدۇللا قەتئىي ھالدا.

ھاكىم ئۇنىڭ پىكرىگە قوشۇلدى. ئەبەيدۇللا جەمئىيەتتىكى مەرىپەتپەرۋەر زاتلارنى سەپەرۋەر قىلىپ مەكتەپ قۇرۇلۇشى ئېلىپ باردى.

مەكتەپ پۈتكەندىن كېيىن بالىلارنى يېغىپ دەرس ئۆتتى. شۇنداق قىلىپ ئەبەيدۇللا چاقىلىق ناھىيىسىنىڭ ماۋارىپ ئىشلىرى ئۈچۈن ئۆل سېلىپ بەردى.

ئەبەيدۇللا 1939-يىلىنىڭ ئاخىرى ئۈرۈمچىگە يۆتكىلىپ كېلىپ 6-مەكتەپتە تارىخ ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ ئىشلىدى. بۇ جەريانداا ئەبەيدۇللا شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتىنىڭ ئەكسىيەتچىل ماھىيىتىنى پاش قىلىپ تەشۋىقات، تەرغىبات ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللاندى. شېڭ شىسەي نىقابىنى يىرتىپ تاشلاپ سوۋېتكە قارشى تۇرۇش سىياسىتى بىلەن شۇغۇللانغاندا، سوۋېتتە ئوقۇپ كەلگەن ئىلغار زىيالىيلارنى تۇرمىگە قامىدى. شۇ قاتاردا ئەبەيدۇللامۇ 1940-يىلى ئەتىيازدا قولغا ئېلىنىپ، 1944-يىلى كۈز ئايلىرىغىچە تۇرمىدە ياتتى. ئۇ 1944-يىلى كۈزدە تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن 1945-يىلىنىڭ بېشىدا تۇرپان ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسىگە خىزمەتكە ئەۋەتىلدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى دېھقانلارنىڭ ئۆلە-تىرىلىشى بىلەن كارى بولماي باج، ئالۋان-ياساقنى ئېغىرلىتىۋەتكەندى (ئۇ چاغدا باج، ئالۋان-ياساق ئۈچۈن ئاشلىق ئالاتتى). ئالۋان-ياساقنىڭ ئېغىرلىقىدىن بەزى دېھقانلار يىل بويى ئىشلىسە، ئۇرۇق قىلىدىغانغا، يېيىدىغانغا قالمايتتى. بۇنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئەبەيدۇللا دېھقانلار تەرەپتە تۇرۇپ، يېيىدىغانغا ئۇرۇق، تېرىيىدىغانغا ئۇرۇق ئەپ قىلىڭلار، دەپ ئاشكارا چاقىرىق قىلغان. ئەبەيدۇللانىڭ چاقىرىقىدىن ئىلھاملانغان دېھقانلار گومىنداڭنىڭ ئاشلىق يىغىدىغان خادىملىرى بىلەن تىركىشىپ قالغان. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئەبەيدۇللانىڭ ئاشلىق ئىدارىسىدىكى ۋەزىپىسىنى ئېلىپ تاشلىغان.

1946-يىلى 8-ئايدا ئابدۇراخمان مۇھىتى تۇرپانغا ھاكىم بولۇپ كەلگەندە ئەبەيدۇللا تۇرپان ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلەندى. ئۇ ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولغان مەزگىلدە ئابدۇراخمان مۇھىتى باشچىلىقىدىكى ئىنقىلابىي كۈچلەر تەرىپىدە چېڭ تۇرۇپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىلەن تىغمۇ تىغ كۈرەش ئېلىپ بارىدى.

1946-يىلى 10-ئايدا تۇرپاندا ئۇچ ۋىلايەت ئازاد رايونلىرىدا قۇرۇلغان «خ ئى پ» (خەلقچىل ئىنقىلابىي پارتىيىسى) نىڭ تۇرپان شۆبىسى قۇرۇلدى. ئابدۇراخمان مۇھىتى خ ئى پ تۇرپان شۆبىسىنىڭ باشلىقى، باۋۇدۇن يۈسۈپ مۇئاۋىن گۇرۇپپا باشلىقى، ئەبەيدۇللا رەۋەيدۇللايوف بولسا دائىمىي ھەيئەت بولۇپ، تەشكىلىي-تەشۋىقات ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدى.

1946-يىلى ئابدۇراخمان مۇھىتى تۇرپانغا ھاكىم بولۇپ كەلگەندىن كېيىن تۇرپاندا مەخپىي ھالدا «يەر ئاستى ياشلار تەشكىلاتى» قۇرۇلغانىدى. بۇ تەشكىلات گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى تۇرۇشنى مەقسەت قىلغان بولۇپ، دەسلەپتە مەخپىي يېغىن ئېچىپ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى تۇرۇش ھەققىدە تەشۋىقات ۋەرەقلىرىنى ۋە ئۇچ ۋىلايەت ئازاد رايونلىرىدا چىقىدىغان گېزىت-ژۇرناللارنى ئوقۇش، 11 بىتىمنى تەشۋىق قىلىش قاتارلىق پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بارغان بولسا، كېيىنچە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى قوراللىق قوزغىلاڭ تەييارلىقلىرىنى ئىشلىگەن. 1947-يىلى قوزغالغان تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ تايانچ ئادەملىرى ئەنە شۇ يەر ئاستى ياشلار تەشكىلاتىنىڭ ئادەملىرى ئىدى. ئەبەيدۇللا رەۋەيدۇللايوف بولسا ئابدۇراخمان مۇھىتى، باۋۇدۇن يۈسۈپلەرگە زىچ ماسلىشىپ، يەر ئاستى ياشلار تەشكىلاتىنى قۇرۇش، ئۇنى راۋاجلاندۇرۇش جەھەتلەردە نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن.

ئەبەيدۇللا رەۋەيدۇللايوف قەيسەر، يۈرەكلىك بولۇپ دۇشمەن بىلەن يۈزمۇ يۈز ئېلىشىپ، ئۆزىنىڭ ھايات-ماماتى بىلەن كارى بولمىغان. 1946-يىلى 12-ئايدا تۇرپاندا تۇرۇشلۇق گومىنداڭ ئارمىيىسى 231-يىڭىنىڭ باشلىقى تەن زېمىن ياشلارنىڭ ھەرىكىتى بىر قەدەر كۆپرەك بولۇۋاتقان ئاستانە پەيزىسىغا بېرىپ بىر ئاممىۋى يېغىن ئېچىپ «گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ كۈچى زور، خەلق بۇنىڭغا ئىشىنىشى كېرەك، ھازىر بەزى يەرلەردە ئوغرىلار مالىمان قىلىۋاتىدۇ. يەنە مالىمان قىلىدىغان بولسا تۈتۈپ كېلىپ، ئەگ قاتتىق جازاغا تارتىمىز» دەپ تەھدىت سالغان. بۇ

www.uyghurkitap.com

يەنىغا قاتناشقان ئەبەيدۇللا رەۋەيدۇللايوف ئاممىنىڭ ئىچىدىن سەكرەپ تۇرۇپ «تەن زېمىنىمىز سۆزى يالغان، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالدى، ئۇزۇنغا بارماي خەلق غەلىبە قىلىدۇ. گومىنداڭ گۇمران بولىدۇ. تەن زېمىنىمىزنى پوپوزىسىدىن قورقۇپ قالمايلى» دەپ، تەن زېمىنگە دەلمۇ دەل رەددىيە بېرىدۇ. يەنىغا قاتناشقان ئاممىا ئەبەيدۇللا رەۋەيدۇللايوفنىڭ مەردانە سۆزلىرىدىن تەسىرلىنىپ، شۇئارلار توۋلاپ تەن زېمىننى ئوڭايسىز ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويىدۇ.

1947-يىلى 3-ئايدا ئۇرۇمچىدىن تۇرپانغا بىر گۇرۇپپا ئادەم كېلىپ «بىزنى ئەخمەت ئەپەندى ئەۋەتتى، بىز گومىنداڭ بىلەن ئۇرۇشمىز...» دەپ داۋراڭ سالدى ھەم يەمشى، پاقا بۇلاق قاتارلىق جايلاردا دېھقانلاردىن مەجبۇرىي ئات يىغدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ئابدۇراخمان مۇھىتى ئۇلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتتە ئىشلەۋاتقان ئابدۇكېرىم ئابباسوفقا ئەھۋالنى دوكلاد قىلىپ يولىورۇق سورىدى. ئابدۇكېرىم ئابباسوف «ئۇ ئادەملەرنى بىز ئەۋەتمىدۇق، سىلەر نەسىھەت قىلىپ تۇرپاندىن ئۇرۇمچىگە يولغا سېلىپ قويۇڭلار، گەپ ئاڭلىمىسا باغلاپ ئۇرۇمچىگە ئەكېلىڭلار» دەپ كەسكىن يولىورۇق بەردى.

ئابدۇراخمان مۇھىتى، باۋۇدۇن يۈسۈپلەر مەسلىھەتلىشىپ بۇ ئىشقا ساقچى باشلىقى ئەبەيدۇللا رەۋەيدۇللايوف بىلەن ھەمسەن كېرىمنى مەسئۇل قىلدى. ئەبەيدۇللا رەۋەيدۇللايوف ھەمسەن كېرىمگە 20 نەچچە ساقچىنى قوشۇپ يولغا سالدى.

ئۇرۇمچىدىن كەلگەنلەر گومىنداڭ ھۆكۈمىتى قۇرغان «خەلق ئۇچۇن خىزمەت قىلىش باشقارمىسى» نىڭ ئادەملىرى بولۇپ، تۇرپانغا 11 بىتىمگە بۇزغۇنچىلىق قىلىش ئۇچۇن ئەۋەتىلگەن ئادەملەر ئىدى. ئۇلار يەمشى، پاقا بۇلاق قاتارلىق جايلاردىن مەجبۇرىي ھالدا ئون نەچچە ئات يىغىۋالغاندىن كېيىن تۇرپان شەھىرىنىڭ شىمالىغا 30 كىلومېتىر كېلىدىغان قارا يۇزى دېگەن غولغا چىقىپ كەتكەنىدى. ھەمسەن كېرىم باشچىلىقىدىكى ساقچىلار ئۇلارنىڭ كەينىدىن قارا يۇزى غولىغا يېتىپ بارغاندا، ئىككى تەرەپ قوراللىق توقۇنۇشۇپ قالدى. بۇ توقۇنۇشتا ئۇرۇمچىدىن كەلگەنلەردىن تۆتى ئوق تېگىپ ئۆلدى. ساقچىلار ئۇلارنىڭ جەسىتىنى تۇرپان بازىرىغا ئېلىپ

كەلگەندە گومىنداڭ ئىشپىيونلىرىنىڭ قۇتۇرتىشى بىلەن بىر قىسىم ھەقىقىي ئەھۋالنى ئۇقمايدىغان ئاما ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىگە باستۇرۇپ كىرىپ «گومىنداڭ بىلەن ئۇرۇشمىز دەپ كەلگەنلەرنى ئۆلتۈرگەنلەر گومىنداڭچى، ئەبەيدۇللا گومىنداڭچى، ھەسەن كېرىم گومىنداڭچى» دەپ شوئارلارنى توۋلىدى ھەمدە ھەسەن كېرىمنى ئۇرۇپ چالا ئۆلۈك قىلىپ قويدى. ئەبەيدۇللا ساقچى ئىدارىسىدا بولمىغانلىقى ئۈچۈن ساق قالدى. بىراق، تۇرپان شەھىرىدە ئەبەيدۇللا رەۋەيدۇللايوفقا قارشىلىق كۆچەيتىپ كەتتى. مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە، ئەبەيدۇللا رەۋەيدۇللايوف خىزمىتىدىن ئىستېپا بېرىپ ئۇرۇمچىگە يۆتكىلىپ كەتتى. ئۇ ئۇرۇمچىگە بېرىپ بۇرھان ئەپەندىنىڭ يېنىدا خىزمەت قىلدى. 1947-يىلى 5-ئايدا غۇلجا شەھىرىگە يۆتكىلىپ بېرىپ غۇلجا شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسىدە 1950-يىلغىچە خىزمەت ئىشلىدى. 1950-يىلدىن 1955-يىلغىچە ئۆلكىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتىدە باشقارما باشلىقى بولۇپ ئىشلىدى.

1955-يىلدىن 1958-يىلغىچە كورلا ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىدا باشقارما باشلىقى بولدى. 1958-يىلدىن 1960-يىلغىچە كورلا ۋىلايەتلىك (ھازىرقى بايىنغولىن مۇڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى) سانائەت-قاتناش ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولدى. 1960-يىلدىن 1974-يىلغىچە كورلا سىمونت زاۋۇتىنىڭ باشلىقى بولدى. 1966-يىلى مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدا «چەت ئەلگە باغلانغان ئۇنسۇر»، «شيۇجىڭجۇيىچىلارنىڭ گۇماشتىسى»، «كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدار» دېگەنگە ئوخشاش قالپاقلار كىيگۈزۈلۈپ، ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلۇپ نەزەربەنت قىلىندى. 1973-يىلى خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1974-يىلى ئۇرۇمچى شەھىرلىك ئۆي-زېمىن باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولۇپ ئىشلىدى. 1980-يىلى 11-ئاينىڭ 10-كۈنى كېسەل سەۋەبى بىلەن ئۇرۇمچىدە ۋاپات بولدى. جەسىتى ئۇلانباي ئىنقىلابىي قوربانلار قەبرىستانلىقىغا دەپنە قىلىنغان.

www.uyghurkitap.com

ئابلىمىت مەخسۇت

ئابلىمىت مەخسۇت 1916 ـ يىلى تۇرپان ناھىيىسىگە قاراشلىق ئاستانە يېزىسىنىڭ تەيزاڭ كەنتىدە ئوقۇمۇشلۇق دىنىي زات ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1924 ـ يىلىدىن 1929 ـ يىلىغىچە ئاستاندە باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇغان.

1931 ـ يىلى ئەتىيازدا ئىستىبدات جىن شۇرېن ھاكىمىيىتى ۋە يەرلىك بەگ، خوجىلارنىڭ زۇلۇم، ئېكسپىلاتاتسىيىسى دەستىدىن سەۋر قاچىسى چېقىلغان قەھرىمان قۇمۇل خەلقى خوجىنىياز ھاجىنىڭ باشچىلىقىدا قوزغىلاڭ كۆتۈردى. قۇمۇل تاغلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن ئىنقىلاب يالقۇنى تېزلا پۈتۈن شەرقىي، جەنۇبىي شىنجاڭغىچە تۇتاشتى. تۇرپان شەھىرىگە قاراشلىق ئاستانە يېزىسىدىكى دېھقانلارمۇ بۇ قوزغىلاڭغا ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇپ، مەخسۇت مۇھىتى، مەھمۇت مۇھىتىلارنىڭ باشچىلىقىدا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، خوجىنىياز ھاجى قوزغىلىڭغا قوشۇلدى. مانا مۇشۇ قوزغىلاڭچىلار سېپىگە 16 ياشقا كىرگەن ئابلىمىت مەخسۇتمۇ قىزغىنلىق بىلەن قاتناشقانىدى. ئۇ 1933 ـ يىلى خوجىنىياز ھاجى ۋە مەخسۇت مۇھىتىلارغا ئەگىشىپ قەشقەرگە بارغان. قەشقەر ۋە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرىدا بولغان جەڭلەرگە قاتناشقان ھەم مۇھاپىزەتچىلەر لىيەنىنىڭ لىيەنجاڭى بولغان. 1935 ـ يىلى 11 ـ ئايدىن 1937 ـ يىلى 7 ـ ئايغىچە 2 ـ قارار تاشكەنتكە بېرىپ ئوقۇيدىغان ياشلار بىلەن قەشقەردىن ئۆزبېكىستان پايتەختى تاشكەنتكە بېرىپ ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي ھوقۇق فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان.

1937 ـ يىلى ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ دەسلەپتە چۆچەكتە ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى بولغان. 1938 ـ يىلىنىڭ ئاخىرى ئۇرۇمچىگە يۆتكىلىپ كېلىپ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدا بۆلۈم باشلىقى بولغان. 1939 ـ يىلىنىڭ بېشىدا شىنجاڭ مەدەنىي ئالاقە جەمئىيىتىدە

تەھرىر بولۇپ ئىشلىگەن. 1940 - يىلى شېكى شىسەينىڭ تۇنقۇن قىلىشى بىلەن 1944 - يىلىغىچە تۆت يىل تۇرمىدە ياتقان. تۇرمىدىن چىقىپ بىر يىل بولماي تۇرۇپ يەنە قولغا ئېلىنىپ، 1946 - يىلىغىچە بىر يىلدىن ئارتوقراق تۇرمىدە ياتقان. 1946 - يىلى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ۋاقتىلىق ھۆكۈمىتى بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلگەن 11 بەتتىم روھى بويىچە تۇرمىدىن قويۇپ بېرىلگەن.

ئابلىمىت مەخسۇت 2 - قېتىم تۇرمىدىن چىقىقاندىن كېيىن 1946 - يىلىدىن 1947 - يىلىغىچە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ئۈيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك مائارىپ نازارىتى 2 - بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن.

1947 - يىلى 8 - ئايدا گومىنداڭ تەرەپنىڭ بۇزغۇنچىلىق قىلىشى قىلىشى 11 بەتتىم بۇزۇلدى. شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت تەركىبىدە خىزمەت ئىشلەۋاتقان ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئاباباسوف، سەيپىدىن ئەزىزى قاتارلىق يولداشلار ئۇرۇمچىدىن غۇلجىغا كەتتى. ئاشۇ يولداشلار بىلەن بىرگە ئابلىمىت مەخسۇتمۇ غۇلجىغا بېرىپ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قاتناشتى. ئۇ ئۈچ ۋىلايەتكە بارغاندىن كېيىن ھەربىي سەپكە كىرىپ، ئالدى بىلەن موزات داۋىنىدا رازۋېدكا ئورنىنىڭ باشلىقى بولدى. ئۇنىڭدىن كېيىن جىڭ، شىخو، ماناسلاردا گومىنداڭ قوشۇنلىرى بىلەن ئېلىپ بېرىلغان كەسكىن جەڭلەرگە قاتناشتى، ماناسنى ئىگىلىگەندىن كېيىن ماناس دەريا‌سى ئالدىنقى سەپ رازۋېدكا ئەترىتىنىڭ باشلىقى بولۇپ ئىشلەپ مۇھىم تۇھپىلەرنى قوشقان، ھەم مايورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن.

ئۇ 1949 - يىلى 10 - ئايدىن 1950 - يىلى 8 - ئايغىچە شىنجاڭ ئۆلكىلىك مەسلىھەتچىلەر باشقارمىسىدا سەيپىدىن ئەزىزىگە مەسلىھەتچى بولغان. 1950 - يىلى 8 - ئايدىن 1955 - يىلىغىچە شىنجاڭ دېموكراتىيە ئىتتىپاقى تەرىپىدىن چىقىرىلىدىغان «ئالغا» گېزىتىنىڭ باش مۇھەررىرى بولغان، 1955 - يىلىدىن 1956 - يىلىغىچە «ئىتتىپاق» ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرى بولغان.

ئابلىمىت مەخسۇت 1956 ـ يىلى خىزمەت ئېھتىياجى بىلەن قەشقەرگە بېرىپ جەنۇبىي شىنجاڭ پارتكومىدا تەشۋىقات بۆلۈم باشلىقى، «جەنۇبىي تىيانشان گېزىتى» (هازىرقى «قەشقەر گېزىتى») نىڭ مەسئۇلى بولۇپ ئىشلەپ، پارتىيىنىڭ ئاخبارات ـ تەشۋىقات ئىشلىرىغا سادىق بولۇپ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە پارتىيىنىڭ ئاۋازىنى ۋاقتىدا يەتكۈزۈپ، پارتىيىنىڭ فاڭجېن ـ سىياسەتلىرىنىڭ ئەملىيلىشىشىگە تېگىشلىك تۆھپە قوشقان.

1956 ـ يىلى خىزمەت ئېھتىياجى بىلەن قەشقەردىن ئۈرۈمچىگە يۆتكىلىپ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى، نازىرى، نازارەت پارتكۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، جۇڭگو- سوۋېت دوستلۇق ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى، شىنجاڭ سەنئەت ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى باشلانغىچە ئۆتەپ، شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت، سەنئەت، كىنوچىلىق ئىشلىرىنى يۈكسەلدۈرۈشكە زور ئەجىر سىڭدۈرگەن.

1966 ـ يىلى قوزغالغان مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدا بەدنام چاپلىنىپ زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان. 1974 ـ يىلى خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ 1978 ـ يىلىغىچە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق يېزا ئىگىلىك پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ مەسئۇلى بولۇپ ئىشلىگەن.

1978 ـ يىلىدىن 1983 ـ يىلىغىچە سابىق شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولۇپ ئىشلەپ، 1983 ـ يىلى 9 ـ ئايدا پېنسىيگە چىققان.

ئابلىمىت مەخسۇت مەشھۇر جامائەت ئەربابى، ئۇ 20ـ ئەسىرنىڭ 50 ـ يىللىرىنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق 2 ـ 3 ـ قېتىملىق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق 4 ـ 5 ـ قېتىملىق سىياسىي كېڭەشنىڭ دائىمىي ھەيئىتى بولغان.

ئابلىمىت مەخسۇت ئەدەبىي ئىجادىيەت ۋە ئىلمىي ماقالىلەرنى يېزىش

بىلەن شۇغۇللىنىپ بەلگىلىك تەسىر قوزغىغان. 1944 - يىلى ئۇنىڭ «ئەي قەلەم پىشكىنى تۆك» ناملىق شېئىرى «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئېلان قىلىنغان. 1938 - يىلى ئەمدىلا 22 ياشقا كىرگەن ئابلىمىت مەخسۇت چۆچەكتە ئىشلەۋاتقان مەزگىلىدە «مائارىپ ھەققىدە» ناملىق ئىلمىي ماقالىسىنى «تارباغاتاي گېزىتى» دە ئېلان قىلىپ، مائارىپ، ئوقۇتۇش خىزمىتى ھەققىدە سىستېمىلىق قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئەينى ۋاقىتتىكى زىيالىيلارنىڭ دىققەت ئېتىبارىنى قوزغىغان. شۇ يىلى يەنە «شىنجاڭ گېزىتى» دە «خەلقئارا ۋەزىيەت» ناملىق ماقالىسىنى ئېلان قىلغان. 1939 - يىلى ئابلىمىت مەخسۇت ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ ساۋاتىنى چىقىرىش مەقسىتىدە ئۇيغۇر تىلى ئېلىپبەسىنى تۈزۈپ تارقاتقان. 1949 - يىلى سەيپىدىن ئەزىزىلەر بىلەن بىللە شەرەپلىك ھالدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولۇپ كىرگەن. ئۇلار شىنجاڭدىن پارتىيىگە كىرگەن تۇنجى ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزالىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئابلىمىت مەخسۇت بىر نەچچە دەۋرنى باشتىن كەچۈرگەن، تۇرغۇن تارىخىي ۋەقەلەرنىڭ گۇۋاھچىسى. ئۇ بېشىدىن كەچۈرگەن ئەشۇ ۋەقەلەرنى كېيىنكى ئەۋلادلارغا بىلدۈرۈش مەقسىتىدە تارىخىي ماقالىلەرنى يېزىپ ئېلان قىلدى. بۇ ماقالىلەر «تۇرپان، پىچان، توقسۇن خەلقىنىڭ 1947 - يىلىدىكى قوزغىلىڭىدىن خاتىرە» شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى 12 - قىسمىدا ئېلان قىلىنغان. «1931 -، 1934 - يىللىرى شىنجاڭدا بولغان خەلق قوزغىلاڭلىرىدىن قىسقىچە ئەسلىمە»، شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى 38 - قىسمىدا ئېلان قىلىنغان) قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

ئابلىمىت مەخسۇت 2001 - يىلى 4 - ئايدا ئۇرۇمچىدە ۋاپات بولدى.

www.uyghurkitap.com

هوشۇر كېرەم

هوشۇر كېرەم 1912 ـ يىلى 1 ـ ئايدا تۇرپان شەھىرىگە قاراشلىق ئاستانە يېزىسىدا ھۇنەرۋەن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1922 ـ يىلىغىچە ئائىلە تەربىيىسىدە بولغان. 1922 ـ يىلىدىن 1924 ـ يىلىغىچە تۇرپان شەھىرىدىكى رەخمىباينىڭ ئۆيىدە ياللىنىپ ئىشلىگەن. 1924 ـ يىلىدىن 1926 ـ يىلىغىچە ئاستانىدىكى نەمتۇل تۆمۈرچىگە شاگىرت بولۇپ ئىشلىگەن. 1926 ـ يىلىدىن 1929 ـ يىلىغىچە ئۇرۇمچىدىكى تاغىسى بارات ئاخۇنىنىڭ ئۆيىدە خىزمەتكار بولۇپ ئىشلىگەن. مۇشۇ مەزگىلدە ھوشۇر كېرەم تاغىسىنىڭ مەكتەپتە ئوقۇيدىغان بالىلىرى تاپشۇرۇق ئىشلىگەن ۋە دەرس تەييارلىغان ۋاقىتلىرىدىن پايدىلىنىپ ۋە ئاخشاملىرى ئۆزى مەشىق قىلىش ئارقىلىق خەت ساۋاتىنى چىقىرىۋالغان.

1934 ـ يىلىدىن 1936 ـ يىلىغىچە ئۆزبېكىستان پايتەختى تاشكەنتكە بېرىپ ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي ھوقۇق فاكۇلتېتىدا ئوقۇپ، ئەلا نەتىجە بىلەن ئوقۇش پۈتتۈرگەن. 1936 ـ يىلى ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ ئۇرۇمچى دارىلمۇئەللىمىنده 1938 ـ يىلىغىچە ئوقۇنقۇچى ھەم يارده‌مچى ئىلمىي مۇدىر بولۇپ ئىشلىگەن. 1938 ـ يىلىدىن 1939 ـ يىلىغىچە غۇلجىدىكى ئىلى گىمنازىيىسىدە ئوقۇنقۇچى بولۇپ ئىشلىگەن. 1939 ـ يىلىدىن 1940 ـ يىلىغىچە ئۇرۇمچى شەھەرلىك 6 ـ ئوتتۇرا مەكتەپتە ئىلمىي مۇدىر بولۇپ ئىشلىگەن. 1940 ـ يىلى 6 ـ ئايدىن 1943 ـ يىلى 9 ـ ئايغىچە شېڭ شىسەي تەرىپىدىن تۇرمىگە قامالغان. 1943 ـ يىلى تۇرمىدىن قويۇپ بېرىلگەندە بىر يىل ئىشسىز قالغان. 1944 ـ يىلىدىن 1945 ـ يىلىغىچە تۇرپان شەھەر يار يېزىسىنىڭ «جاي» مەكتىپىدە مەكتەپ مۇدىرى ، بولۇپ ئىشلىگەن. 1945 ـ يىلىدىن 1946 ـ يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئىشتىن

بوشتىلغان ھەم ئانا يۇرتى ئاستانىگە بېرىپ سودا تىجارىتى بىلەن شۇغۇللانغان.

ئەخمەت ژاجىدىنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن لەنجۇغا بېرىپ، 1946- يىلى 4- ئايدىن شۇ يىلى 8- ئايغىچە ئەخمەت ژاجىدىنىڭ بىر دۇكىنىدا مال ساتقۇچى بولۇپ ئىشلىگەن. 1946 - يىلى 8 - ئايدا لەنجۇدىن تۇرپانغا قايتىپ كېلىپ، 1947 - يىلى 7 - ئايغىچە تۇرپان ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ ئىشلىگەن. بۇ ۋاقىتتا ھوشۇر كېرىم ئىنقىلابىي كۆچلەر تەرىپىدە تۇرۇپ، گومىنداڭغا قارشى پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللانغان. 1947 - يىلى 7 - ئايدا ئابدۇراخمان مۇھىتى باشچىلىقىدىكى تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىغا ئاكتىپ قاتناشقان. قوزغىلاڭ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن پارتىزانلار بىلەن بىرلىكتە غۇلجىغا بارغان.

1948 - يىلى 11 - ئايدىن 1950 - يىلى 1 - ئايغىچە غۇلجىدا ياشلار خىزمىتىنى ئىشلىگەن. 1950 - يىلى شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغاندا تۇرپان پارتىزانلىرى بىلەن بىرگە تۇرپانغا قايتىپ بارغان. 1950 - يىلىدىن 1952 - يىلىغىچە تۇرپان ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ ئىشلىگەن.

1951 - يىلى 1 - ئاينىڭ 24 - كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولۇپ كىرگەن.

1952 - يىلى 9 - ئايدا شىنجاڭ ئىنستىتۇتىغا يۆتكىلىپ 1961 - يىلىغىچە چەت ئەللىك مۇتەخەسسىسلەر باشقارمىسىدا باشقارما باشلىقى بولۇپ ئىشلىگەن. 1961 - يىلى غۇلجا شەھىرىگە يۆتكىلىپ بېرىپ غۇلجا ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇنتۇچى، خوجىلىق مۇدىرى بولۇپ ئىشلىگەن. 1983 - يىلى پېنسىيىگە چىققان. 1992 - يىلى 8 - ئاينىڭ 13 - كۈنى يېشىدا كېسەل سەۋەبى بىلەن غۇلجا ناھىيىسىدە ۋاپات بولغان. جەسىتى غۇلجا ناھىيىسىگە دەپنە قىلىنغان.

www.uyghurkitap.com

ئابدۇرېھىم مۇھىتى

ئابدۇرېھىم مۇھىتى 1912-يىلى تۇرپان ناھىيىسى ئاستانە يېزا غوجام ئالدى مەھەللىسىدە ھاللىق ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن. ئابدۇرېھىمنىڭ ئاتىسى موسۇل، موسۇلنىڭ ئاتىسى مۇھىتى، مۇھىتنىڭ ئاتىسى مۆمىن بولۇپ، ئەۋلادمۇ ئەۋلاد تۇرپان ئاستانىدا ياشاپ ئۆتكەن.

ئابدۇرېھىم مۇھىتى 1918-يىلدىن 1924-يىلىغىچە ئاستانىدىكى «مەقسۇدىيە» مەكتىپىدە ئوقۇغان. 1924-يىلدىن 1932-يىلىغىچە ئائىلە ئىشلىرىغا ياردەملەشكەن. 1932-يىلى مەخسۇت مۇھىتى، مەھمۇت مۇھىتلار باشچىلىقىدا قوزغالغان تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىغا قاتناشقان. قوزغىلاڭچى قوشۇن بىلەن بىللە قانلىق جەڭلەرنى بېشىدىن كۆچۈرۈپ، مەھمۇت سىجاڭ ۋە خوجىنىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى قوشۇن بىلەن بىللە قەشقەر شەھىرىگە بارغان. 1934-يىلى مەھمۇت سىجاڭنىڭ كۈچ چىقىرىشى بىلەن بىر تۈركۈم ياشلار بىلەن بىرگە ئۆزبېكستان پايتەختى تاشكەنت شەھىرىگە بېرىپ ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي ھوقۇق فاكۇلتېتىدا ئىككى يىل ئوقۇپ، 1936-يىلى 7-ئايدا ئوقۇشنى غەلىبىلىك تاماملاپ چۆچەك ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەن. ئۇرۇمچىگە كەلگەندە شېڭ شىسەي ئۇنى ئۆلكىلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىگە خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرغان. ئابدۇرېھىم مۇھىتى ئۆلكىلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىدە خىزمەت ئىشلىگەن مەزگىلدە ھەققانىيەتنى ياقلاپ، ۋەتەنپەرۋەر كۈچلەر بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك بىرلىك سېپىنى زورايتىش، ئەكسىيەتچىلەرگە قارشى تۇرۇش جەھەتلەردە ئاكتىپ خىزمەت قىلغان.

ئۇ 1939-يىلى 4-ئاينىڭ ئاخىرىدا شېڭ شىسەي تەرىپىدىن تۇرمىگە قامالغان. تۇرمىدە غېنى باتۇر بىلەن بىر مەزگىل بىر كامىردا ياتقان.

1944-يىلى تۇرمىدىن چىقىپ ئانا يۇرتى تۇرپان ئاستانىگە كېلىپ ئائىلىسىنىڭ دېھقانچىلىق ئىشلىرىنى باشقۇرغان.

1947-يىلى ئابدۇراخمان مۇھتى باشچىلىقىدا تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىغا قاتنىشىپ سىڭگىم ئېغىزىدا ئېلىپ بېرىلغان كەسكىن جەڭگە ئىشتىراك قىلغان. قوزغىلاڭ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، ئابدۇراخمان مۇھتى رەھبەرلىكىدىكى پارتىزانلار ھەيئىتىنىڭ قارارىغا بويسۇنۇپ، يول بويى قانلىق جەڭلەر ئارقىلىق يول ئېچىپ ئىلگىرىلەپ، شۇ چاغدىكى شىنجاڭ مىللىي ئىنقىلابىنىڭ مەركىزى بولغان ئۈچ ۋىلايەت تەۋەسىگە 1947-يىلى 8-ئاينىڭ 8-كۈنى يېتىپ بېرىپ مىللىي ئارمىيە تەركىبىگە جەڭچى بولۇپ قوشۇلغان.

ئۇ 1949-يىلى ئاستانىگە قايتىپ كەلگەن. شۇ يىلى سودا قىلىش ۋە لەنجۇ شەھىرىدە ئولتۇراقلىشىپ قالغان تۇغقىنى ئابدۇخالىقنى يوقلاپ كېلىش ئۈچۈن تۇرپاننىڭ قۇرۇق ئۇزۇم قاتارلىق يەرلىك مەھسۇلاتلىرىنى ئېلىپ لەنجۇغا بارغان. بۇ دەل جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا يۈرۈش قىلغۇچى قىسىملىرى لەنجۇغا يېتىپ كەلگەن چاغ بولۇپ، بۇنىڭدىن خوشال بولغان ئابدۇرېھىم مۇھتى ئىككى ماشىنا (تەخمىنەن يەتتە تونىا) قۇرۇق ئۈزۈمنى ئازادلىق ئارمىيە جەڭچىلىرىدىن ھال سوراپ تەقدىم قىلغان ھەمدە نەچچە يۈز دانە كورۇشكا ئېلىپ جەڭچىلەرگە سوۋغا قىلغان. 1951-يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە لەنجۇ شەھىرىدە ئولتۇراقلىشىپ قالغان.

1952-يىلى ئەتىيازدا تۇرپان ئاستانىگە قايتىپ كەلگەن. بۇ ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، سىنىپىي تەركىب ئايرىش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلىۋاتقان چاغ ئىدى. خىزمەت ئەتىرىتى ئابدۇرېھىم مۇھتىنىڭ ئەھۋالىنى ئىنچىكە تەكشۈرۈپ ۋەتەنپەرۋەر زىيالىي دەپ بېكىتكەن.

ئابدۇرېھىم مۇھتى 1952-يىلدىن 1956-يىلىغىچە ئاتىسى موسۇلباي سىڭگىم ئېغىزىدا قۇرغان پاختا ئايرىش زاۋۇتىنى باشقۇرغان. 1956-يىلى سەيپىدىن ئەزىزى ۋە ئابدۇراخمان مۇھتىلار تۇرپانغا خىزمەتكە كەلگەندە

سىڭگىم ئېغىزىدىكى موسۇلباي پاختا زاۋۇتىغا بېرىپ ئابدۇرېھىم مۇھتىنى ئالاھىدە يوقلاپ ھال سورىغان. بۇ دەل سودا-سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلغان چاغ ئىدى. ئابدۇراخمان مۇھتى ئابدۇرېھىم مۇھتىغا پاختا زاۋۇتىنى ھۆكۈمەتنىڭ شىركەتلىرىگە پاي قىلىپ قوشۇش تەكلىپىنى بەرگەن. ئابدۇرېھىم مۇھتى بۇنى خوشاللىق بىلەن قوبۇل قىلغان. شۇ چاغدىكى ئاستانە، قارىغوجا يېزىلىرى بويىچە ئەڭ چوڭ ھېسابلىنىدىغان بۇ پاختا پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى 5000 پاي باھالىنىپ شىركەتكە قوشۇۋېتىلگەن. ئابدۇرېھىم مۇھتى شىركەت كومىتېتىنىڭ ئەزاسى بولۇپ ئىشلىگەن. 1958-يىلى سول لۇشيەننىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ شىركەتتىن بوشىتىلغان.

1958-يىلىنىڭ ئاخىرلىرى ئابدۇرېھىم مۇھتى تۇغقان يوقلاش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە بارغاندا سەيپىدىن ئەزىزى بىلەن ئۇچرىشىپ قالىدۇ. ئابدۇرېھىم مۇھتىنىڭ زىيانكەشلىككە ئۇچراپ ئىشسىز قالغانلىقىنى ئۇققان سەيپىدىن ئەزىزى ئۇنىڭغا كۆڭۈل بۆلۈپ، ئۈرۈمچى شەھەرلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى شىركىتىنىڭ مال سېتىش ماگىزىنىغا پرىكازچىكلىققا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويىدۇ. ئۇ پرىكازچىكلىق خىزمىتىنى كىچىك كۆرمەي، بىجانىدىل ئىشلەپ ئۆزىنىڭ قىزغىنلىقى، خىزمەتچىكى مەسئۇلىيەتچانلىقى ۋە ئەلا مۇلازىمىتى بىلەن خىزمەتداشلىرىنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن.

1962-يىلىدىكى ئاپپاراتلارنى ئىخچاملاش، كادىرلارنى تۆۋەنگە چۈشۈرۈش خىزمىتىدە، خىزمىتىدىن ئايرىلىپ تۆۋەنگە چۈشۈش ئابدۇرېھىم مۇھتىنىڭ بېشىغا كەلدى. شۇنداق قىلىپ 1962-يىلى يىلىنىڭ ئاخىرىسىدا ئۇ ئۈرۈمچىدىكى ئىش ئورنىدىن ئايرىلىپ ئۆزىنىڭ ئانا يۇرتى تۇرپان ئاستانىغا قايتىپ كەلگەن. ئاستانىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئەترەتنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكىگە قاتنىشىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئاتىسى موسۇلباي ۋاقتىدا بەرپا قىلىنغان «چوڭ باغ» دەپ ئاتىلىدىغان باغقا كۆچۈپ بېرىپ، باغنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، يېڭى

مېۋىلىك دەرەخلەرنى ئۆستۈرۈش قاتارلىق ئەمگەكلەر بىلەن شۇغۇللانغان.

ئابدۇرېھىم مۇھىتى 1972-يىلى 7-ئايدا رېماتىزم كېسىلى بىلەن ئاستاندا ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ جەسىتى ئاۋات قەبرىستانلىقىغا دەپنە قىلىنغان.

www.uyghurkitap.com

ئابلىتىپ نىيازى

ئابلىتىپ نىيازى 1916-يىلى تۇرپان ناھىيىسى ئاستانە يېزا غوجام ئالدى مەھەللىسىدە تەرەققىيپەرۋەر ئۆلىما ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئابلىتىپنىڭ ئاتىسى نىياز، نىيازنىڭ ئاتىسى ھېۋزۇللا، ھېۋزۇللانىڭ ئاتىسى شېرىپى بولۇپ، نەچچە ئەۋلاد كىشىلەر چوڭ بوۋىسى شېرىپىنىڭ نامىنى فامىلە ئورنىدا قوللىنىپ كەلگەن. ئابلىتىپ نىيازنىڭ بىر قانچە ئەۋلاد ئەجدادلىرى مەشھۇر تەرەققىيپەرۋەر دىنىي زاتلاردىن بولۇپ، تۇرپان ۋە پۈتۈن شىنجاڭدا مەرىپەتپەرۋەرلىك ۋە تەرەققىيپەرۋەرلىكتە ئالاھىدە ئابرۇي ۋە نوپۇزغا ئىگە بولۇپ كەلگەن.

شېرىپى ياشلىق دەۋرىدە ئاستانە ۋە تۇرپان شەھىرىدىكى مەدرىسەلەردە ئوقۇپ ئالاھىدە نەتىجىگە ئېرىشكەن. ئاتىسى ۋە ئۇستازلىرى ئۇنى تېخىمۇ كۆپ بىلىم ئىگىلىشى ئۈچۈن، ئەينى چاغلاردىكى شىنجاڭ بويىچە ئالىي بىلىم يۇرتلىرىدىن بىرى بولغان قەشقەر خانلىق مەدرىسەسىگە ئەۋەتكەن. شېرىپى قەشقەر خانلىق مەدرىسەسىدە ئۆگىنىشتىكى تىرىشچانلىقى ۋە ئۆتكۈرلىكى بىلەن تونۇلغان. ئىككى يىل تىرىشىپ ئۆگىنىش ئارقىلىق قەشقەر خانلىق مەدرىسەسىنى ئەلا نەتىجە بىلەن تاماملىغان. ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمىغا قاتناشقان قەشقەرنىڭ 1830-يىللاردىكى ھاكىمى زوھۇردىن ھېكمبەگ شېرىپىنىڭ ئالاھىدە نەتىجىلىرىگە قايىل بولغان ھەمدە كۆيۈغۇل قىلىۋالغان. شېرىپىنىڭ ئوغلى ئەبەيدۇللا، نەۋرىسى ھېۋزۇللا ئۆز زامانىسىنىڭ ئوقۇمۇشلۇق ئۆلىمالىرىدىن بولۇپ، جامائەت ئىچىدە تونۇلغان. ئابلىتىپ نىيازنىڭ ئاتىسى نىياز دوتەي 1894-يىلى تۇرپان شەھىرىگە قاراشلىق ئاستانە يېزىسىدا تۇغۇلغان، كىچىكىدىن دىنىي مەكتەپتە ۋە پەننىي مەكتەپلەردە ئوقۇغان بولۇپ، چوڭ بوۋىسى شېرىپىنىڭ ئىزىنى بېسىپ مەرىپەتپەرۋەرلىك ۋە تەرەققىيپەرۋەرلىكتە ئالاھىدە ئىناۋەتكە

ئېرىشكەن، نىياز دوتەي (ژالپى) 1934-يىلىدىن 1937-يىلىغىچە ئاقسۇ ژىلايىتىگە دوتەي بولغان. نىياز شېرىپى ئاقسۇدا دوتەي بولۇپ تۇرغان مەزگىللەردە ئاقسۇ ژىلايىتى دائىرىسىدە مەدەنىي ئاقارتىش ئۈيۇشمىسى قۇرۇلۇشىنى قوللىغان. مەكتەپلەرنىڭ بارلىققا كېلىشىگە پۈتۈن كۈچى بىلەن مەدەت-ياردەم بەرگەن. مەسىلەن، 1935-يىلى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئۈيۇشمىسى تەرىپىدىن ئەشمە بۇلاق يېنىدا(ھازىرقى مائارىپ ئىدارىسى ئورنىدا) تۇنجى قىزلار مەكتىپى قۇرۇلغان. بۇ مەكتەپنىڭ نامى قۇرۇلۇشقا ئالاھىدە ياردەم قىلغان نىياز دوتەينىڭ نامى بىلەن «مەكتىپى نىيازىيە» دەپ ئاتالغان. ئاقسۇدا تۇنجى قىزلار مەكتىپىنىڭ قۇرۇلۇشى خوتۇن - قىزلارنىڭ پەنىي بىلىملەرنى ئىگىلىشىگە، مەنۇى جەھەتتىن ئەركىنلىككە ۋە جەمئىيەتكە يۈزلىنىشىگە تۈرتكىلىك رول ئوينىغان. نىياز شېرىپى دوتەي 1937-يىلى شېڭ شىسەينىڭ ئۇقتۇرۇشىغا ئاساسەن ئاقسۇدىكى دوتەيلىك ۋەزىپىسىنى سالى دېگەن ئادەمگە ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، تاشكەنتكە بېرىپ كونسۇللۇق ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇپ ئالغان. نىياز شېرىپى تاشكەنتكە بارغاندىن كېيىن ئابلىز، ئابدۇرىشىت قاتارلىق پەرزەنتلىرىنى رۇس تىلى مەكتىپىگە ئوقۇشقا بەرگەن. ئۇزى سوۋېت سوتسىيالىستىك تۈزۈمىدىن ئىلھاملىنىپ، ئىلغار ئىدىيىلەرنى قوبۇل قىلغان. 1939-يىلى شېڭ شىسەي نىياز شېرىپىنى ئۈرۈمچىگە چاقىرتقان. نىياز شېرىپى بالا-چاقىلىرى بىلەن چوڭچەك چېگرا سىدىن ئۆتۈشكە قولغا ئېلىنغان ۋە ئۈرۈمچىگە يالاپ ئەكېلىپ تۈرمىگە تاشلىغان. 1940-يىلى ئەتىيازدا تۈرمىدە قىيناپ ئۆلتۈرۈلگەن.

ئابلىتىپ نىيازى ئەنە شۇنداق ئائىلىنىڭ پەرزەنتى بولۇپ، 1923-يىلىدىن 1928-يىلىغىچە ئاستاندىكى «مەقسۇدىيە مەكتىپى» دە ئوقۇغان. 1932-يىلى كۈزدە تۈرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىغا قاتنىشىپ، مەھمۇت سىجاڭغا ئەگىشىپ نۈرغۇن جەڭچىلەرگە ئىشتىراك قىلىپ، 1934-يىلى قەشقەرگە يېتىپ بارغان. 1935-يىلى قەشقەردىن بىر تۈركۈم ياشلار ئۆزبېكىستانغا ئوقۇشقا بارماقچى بولغاندا ئابلىتىپ نىيازى ئوتتەك

قىزغىنلىقى بىلەن تىزىمغا ئالدۇرغان. مەدەنىيەت ئىمتىھانىدىن ياخشى نەتىجە بىلەن ئۆتكەن. بىراق، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىنىڭ دوختۇرى سالامەتلىك تەكشۈرگەندە ئۆپكە كېسىلى بار ئىكەن دەپ شاللىۋەتكەن. ئابلىتىپ نىيازى قەشقەردىن ئاقسۇغا بېرىپ ئاتىسى نىياز دوتەيگە ئەھۋالنى مەلۇم قىلغان. نىياز دوتەي سوۋېت كونسۇللىرى بىلەن قايتا-قايتا ئالاقىلىشىپ ئوغلىنىڭ تاشكەنتكە بېرىپ، ئوقۇش مەسىلىسىنى ھەل قىلىپ بەرگەن.

شۇنىڭ بىلەن ئابلىتىپ نىيازى 1935-يىلى 11-ئايدا قەشقەردىن تاشكەنتكە بېرىپ ئوقۇيدىغان ياشلار بىلەن بىرلىكتە تاشكەنتكە بېرىپ ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي ھوقۇق فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىرگەن. ئۇ ئوقۇشقا كىرگەندىن كۈندىن تارتىپ تىرىشىپ ئۆگىنىپ، تېزلا كۆزگە كۆرۈنۈشكە باشلىغان.

1936-يىلى ئۇنىڭ ئۆپكە كېسىلى ئېغىرلىشىپ، داۋالاش ئۇنۇم بەرمەي 19 يېشىدا تاشكەنتتە ۋاپات بولغان. ئۇنىڭ جەسىتى تاشكەنتكە دەپنە قىلىنغان.

1937-يىلى ئابلىز نىيازنىڭ ئاتىسى نىياز شېرىپى (دوتەي) تاشكەنتكە كونسۇل بولۇپ بارغاندا ئابلىتىپنىڭ قەبرىسىنى رېمونت قىلدۇرۇپ قويغان.

ئابلىز شەرىپى

ئابلىز شەرىپى 1918-يىلى تۇرپان ناھىيىسى ئاستانە يېزىسىدا دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1918-يىلىدىن 1925-يىلىغىچە ئائىلە تەربىيىسىدە بولغان. 1925-يىلىدىن 1930-يىلىغىچە ئاستاندا «مەقسۇدىيە مەكتىپى» دە ئوقۇغان.

1932-يىلى كۈزدە ئەمدىلا 15 ياشقا كىرگەن ئابلىز شەرىپى زۇلۇمغا قارشى قوزغالغان تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىغا قاتناشقان. خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت مۇھتىلارغا ئەگىشىپ قەدىمىي شەھەر قەشقەرگە بارغان. ئۇ قەشقەرگە بارغاندىن كېيىن مۇھاپىزەتچىلەر لىيەنىدە ۋەزىپە ئۆتىگەن. 1934-يىلى 1-قارارلىق چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇيدىغان ياشلار قاتارىدا تىزىمغا ئالدۇرغان بولسىمۇ، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلغۇچى سوۋېت كونسۇل خادىملىرى «يېشىڭ كىچىك ئىكەن» دەپ قوبۇل قىلمىغان. 1935-يىلى كۈزدە 2-قارارلىق ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشتا ئابلىز شەرىپى يەنە تىزىمغا ئالدۇرغان ھەمدە ئاقسۇدا دوتەي بولۇپ تۇرغان تۇغقىنى نىياز دوتەيدىن ياردەم قىلىپ قويۇشىنى ئۆتۈنگەن. نىياز دوتەي سوۋېت كونسۇل خادىملىرى بىلەن ئالاقىلىشىپ ئۇنىڭ ئوقۇش ئىشىنى ھەل قىلىپ بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن ئابلىز شەرىپى 1935-يىلى 2-قارارلىق چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇيدىغان ياشلار بىلەن قەشقەردىن ئۆزبېكىستان پايتەختى تاشكەنتكە بېرىپ ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي ھوقۇق فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان. 1937-يىلى 7-ئاينىڭ ئاخىرى تاشكەنتتىكى ئوقۇشىنى غەلىبىلىك تاماملاپ ساۋاقداشلىرى بىلەن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەن. ئۇرۇمچىگە كەلگەندە شېڭ شىسەي ئورۇنلاشتۇرغان قىسقا مۇددەتلىك سىياسىي كۇرسقا قاتناشقان. كۇرس ئاياغلاشقاندا (1937-يىلى 11-ئايدا) «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىگە تەقسىم

قىلىنغان.

ئۇنىڭ شىنجاڭ گېزىتىدە ئىشلىگەن ۋاقتى زالىم شېڭ شىسەي شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىپ، شىنجاڭ خەلقىنى ئەزگەن ۋە دەھشەتلىك باستۇرۇشلار مەزگىل ئىدى. ئابلىز شېرىپى ھەققانىي مەيداندا تۇرۇپ ۋەتەنپەرۋەرلىك، خەلقپەرۋەرلىك ۋە ئەركىنلىك تېمىسىدىكى ئىلغار پىكىرلىك ماقالىلەرنى ئۈيۈشتۇرۇپ ۋە تەھرىرلەپ گېزىتتە كەينىدىن ئېلان قىلغان ھەمدە ئۆزىمۇ يۇرەكلىك ھالدا قاراتمىلىققا ۋە خېلى يۇقىرى سەۋىيىگە ئىگە بولغان بىر تۈركۈم ماقالىلەرنى يېزىپ، گېزىتتە ئېلان قىلىپ جامائەتچىلىكنىڭ ئالقىشىغا سازاۋەر بولغان.

ئىككى يۈزلىمچى شېڭ شىسەي 1938-يىلىدىن باشلاپ شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى ئىلغار زىيالىيلارنى، ۋەتەنپەرۋەر يۇرت مۆتىۋەرلىرىنى، ئامما ئىچىدە مەلۇم تەسىرگە ئىگە بولغان كىشىلەرنى «خائىن» نامى بىلەن قولغا ئېلىپ، مال-مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىپ، قولغا ئېلىنغانلارنى تۈرمىدە قىينىپ ۋە يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈپ، شىنجاڭ خەلقى ئالدىدا ۋەھشىيانە جىنايەت ئۆتكۈزدى. ئەنە شۇنداق جىددىي ۋەزىيەتتە، بىر تۈركۈم ئىنقىلابچىلار ۋە ئىلغار زىيالىيلار شېڭ شىسەينىڭ ياۋۇزلۇقىغا قارشى باتۇرلارچە كۈرەش قىلدى. ئەنە شۇلارنىڭ بىرسى بولغان ئابلىز شېرىپى كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقىپ ھەر خىل يېغىلىشلاردا نۇتۇق سۆزلەپ، ئەركىنلىكنى تەكىتلەپ، سىنىپىي زۇلۇمغا قارشى تۇرۇپ، شېڭ شىسەينىڭ جىنايى قىلمىشلىرىنى قاتتىق سۆككەن. ئابلىز شېرىپىنىڭ ئىنقىلابىيلىقى كۈچلۈك بولغان ماقالىلىرى ۋە نۇتۇقلىرى شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتىنى چۆچۈتۈۋەتكەن. شۇڭا، ئۇ 1940-يىلى 6-ئايدا شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۈرمىگە تاشلانغان. تۈرمىدە دەھشەتلىك قىيناشلارغا ئۇچراپ ئازاب چەككەن. 1946-يىلى 1-ئايدا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتى بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تەرەپ سۆھبەت ئارقىلىق ھاسىل قىلغان 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمىنىڭ روھىغا ئاساسەن تۈرمىدىن قويۇپ بېرىلگەن.

ئابلىز شېرىپى 1946-يىلى 6-ئايدا تۈرمىدىن چىقىپ،

1948-يىلىغىچە شىنجاڭ ئۆلكىلىك مائارىپ نازارىتىنىڭ ئوقۇتۇش ماتېرىياللىرى تۈزۈش بۆلۈمىنىڭ مەسئۇلى بولۇپ ئىشلىگەن. شۇ چاغدا دەرسلىك ماتېرىيال مەنبەسىنىڭ كەم بولۇشى، ئوسكۇنىلەر قالاقلىقى ۋە يېتىشمەسلىكى، ئىقتىدارلىق ئادەملەر ئېھتىياجىنى قاندۇرالماسلىقتەك ناچار شارائىتتا، جاپاغا چىداپ ئىشلەپ، شۇ دەۋرگە نىسبەتەن خېلى سۈپەتلىك دەرسلىك ماتېرىياللارنى تۈزۈپ، تەھرىرلەپ، نەشر قىلدۇرۇپ مىللىي مائارىپنىڭ راۋاجلىنىشى ئۈچۈن تېگىشلىك تۆھپە قوشقان.

1948-يىلىدىن شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغۇچە «ئالغا گېزىتى» دە تەھرىر بولۇپ ئىشلىگەن. بۇ جەريانداۋ ئۇ كونا ھاكىمىيەتنىڭ چىرىكلىكىنى پاش قىلىش ۋە شىنجاڭنى تىنچ يول بىلەن ئازاد قىلىش مەزمۇن قىلىنغان ماقالىلەرنى ئېلان قىلىپ، ياخشى جامائەت پىكرى توپلاشقا ھەسسە قوشقان.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇپ ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەي، پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ غەمخورلۇقىدا مەركىزىي مىللەتلەر نەشرىياتى قۇرۇلدى. مەركىزىي مىللەتلەر نەشرىياتىنىڭ قۇرۇلۇشى ئېلىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ نەشرىياتچىلىق ئىشلىرىدىكى زور خۇشاللىق ئىش ئىدى. مەركىزىي مىللەتلەر نەشرىياتى يېڭى قۇرۇلغاندا، ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىگە شىنجاڭدىن بىر تۈركۈم قابىلىيەتلىك مۇھەررىر، ژۇرنالىست، نەشرىياتچىلارنى مەركىزىي مىللەتلەر نەشرىياتىغا يۆتكىدى. مانا مۇشۇ كىشىلەرنىڭ بىرسى ئابلىز شېرىپى بولۇپ، ئۇ ئائىلىسىنى 1950-يىلى بېيجىڭغا كۆچۈرۈپ بېرىپ 1955-يىلغىچە شۇ يەردە خىزمەت قىلغان. ئابلىز شېرىپى بۇ جەريانداۋ خىزمەتداشلىرى بىلەن بىرگە جان پىدالىق بىلەن ئىشلەپ، مەركىزىي مىللەتلەر نەشرىياتى ئۇيغۇر بۆلۈمىنىڭ ئازادلىقتىن كېيىنكى تۇنجى ئۇيغۇرچە كىتابلارنى نەشر قىلىش، خەنزۇچە ۋە چەت ئەل كىتابلىرىنى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلدۇرۇپ نەشر قىلىش جەھەتلەردە ئۇنۇملۇك خىزمەت قىلىپ، ئۇيغۇر كىتابخانىلىرىنىڭ مەنىۋى ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشقا ئاساس سالغان.

1955-يىلى 9-ئايدا خىزمەت ئېھتىياجى بىلەن شىنجاڭغا قايتىپ

كېلىپ شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ مەسئۇلى بولۇپ ئىشلىگەن. ئۇ رادىئو ئىستانسىسىنىڭ مەسئۇلى بولغان چاغلاردا پارتىيە رەھبەرلىكىدە چىڭ تۇرۇپ، پارتىيىگە، خەلقتە سەممىي سادىق بولۇپ، پارتىيىنىڭ فاكىجىن، سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىشتا تەۋرەنمەي چىڭ تۇرۇپ، توغرا جامائەت پىكرى يۆلۈنۈشى بويىچە ھەر ساھە خەلق ئاممىسىغا تەشۋىق قىلىپ، پارتىيە ۋە خەلق ئاممىسىنىڭ ھۆرمىتىگە ۋە ياخشى باھاسىغا ئېرىشكەن.

ئابلىز شېرىپى مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدا سولچىل لۇشيەننىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان ۋە يۈرەك كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ، 1971-يىلى 2-ئايدا ئۇرۇمچىدە ۋاپات بولغان.

ئابلىز شېرىپى بىر ئۆمۈر تەشۋىقاتچىلىق، نەشرىياتچىلىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغان تۆھپىكار مۇھەررىر، تۆھپىكار رەھبەر، كۆزگە كۆرۈنگەن جامائەت ئەربابى بولۇپلا قالماي يەنە ئىقتىدارلىق شائىر ئىدى.

ئۇ ئازادلىقتىن ئىلگىرى «تاڭ» تەخەللۇسىدا شېئىر يېزىپ ئەينى چاغدىكى «شىنجاڭ گېزىتى»، «ئۆرنەك ژۇرنىلى» ۋە «ئالغا گېزىتى» قاتارلىق مەتبۇئاتلاردا ئېلان قىلغان. ئۇ شۇ چاغدىكى شېئىرلىرىدا كونا ھاكىمىيەتنى، زۇلۇمنى قاتتىق قامچىلاپ، ئەركىنلىكنى، ئازادلىقنى، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى قىزغىنلىق بىلەن كۆيلىگەن. ئازادلىقتىن كېيىن ئىجاد قىلغان شېئىرلىرىدا ماۋجۇشىنى، پارتىيىنى، ۋەتەننى تولۇپ تاشقان قىزغىنلىق بىلەن مەدھىيىلىگەن.

ئۇنىڭ «يېڭى دۇنيا قۇرۇمىز» قاتارلىق بىر گۇرۇپپا شېئىرلىرى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1983-يىلى نەشر قىلغان «گۈدۈك» ناملىق شېئىرلار توپلىمىغا كىرگۈزۈلگەن.

ئەنۋەر مەخسۇت

ئەنۋەر مەرىپەتپەرۋەر، ژۇرنالىست، مەشھۇر سودىگەر، 1932 - يىلىدىكى تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ رەھبىرى مەخسۇت مۇھتىنىڭ چوڭ ئوغلى بولۇپ، 1916 - يىلى تۇرپان ناھىيىسى ئاستانە يېزا غوجام ئالدى مەھەللىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1916 - يىلىدىن 1923 - يىلىغىچە ئائىلە تەربىيىسىدە بولغان. 1923 - يىلىدىن 1928 - يىلىغىچە ئاستانىدە باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇغان. 1928 - يىلىدىن 1930 - يىلىغىچە دىنىي مەكتەپتە ئوقۇغان.

ئۇ 1932 - يىلى خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت مۇھىتىلار باشچىلىقىدىكى دېھقانلار قوزغىلىڭىغا قاتنىشىپ 1933 - يىلى قەشقەرگە بارغان. 1934 - يىلى 1 - قارارلىق چەتە ئەلگە چىقىپ ئوقۇيدىغان ياشلار بىلەن ئۆزبېكستان پايتەختى تاشكەنتكە بېرىپ ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنۋېرسىتېتىنىڭ مەۋرىي ھوقۇق فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان. 1936- يىلى كۇزدە ئوقۇش پۈتتۈرۈپ ژەنىگە قايتىپ كېلىپ ئۇرۇمچى شەھەرلىك 6 - ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇنقۇچىلىق قىلغان. 1939 - يىلى كۇزدە «خائىنلارنىڭ ئەۋلادى» دېگەن بەدنام بىلەن شېڭ شىسەي تەرىپىدىن تۇرمىگە تاشلانغان. 1940 - يىلى تۇرمىدە قىينىاپ ئۆلتۈرۈلگەن.

www.uyghurkitap.com

ئابدۇرىشىت مەخسۇت

ئابدۇرىشىت مەرىپەتپەرۋەر، ۋەتەنپەرۋەر، مەشھۇر سودىگەر، 1932 ـ يىلىدىكى تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ رەھبىرى مەخسۇت مۇھىتىنىڭ ئىككىنچى ئوغلى بولۇپ، 1918 ـ يىلى تۇرپان ناھىيىسى ئاستانە يېزىسىنىڭ غوجام ئالدى مەھەللىسىدە تۇغۇلغان. 1918 ـ يىلىدىن 1925 ـ يىلىغىچە ئائىلە تەربىيىسىدە بولغان. 1925 ـ يىلىدىن 1930 ـ يىلىغىچە ئاستانىدە باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇغان. 1933ـ يىلى ئەمدىلا 15 ياشقا كىرگەن ئابدۇرىشىت خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت مۇھىتلارنىڭ قوشۇنىغا قاتنىشىپ قەشقەرگە بارغان. 1935 ـ يىلى كۇزدە 2 ـ قارارلىق تاشكەنتكە بېرىپ ئوقۇيدىغان ياشلار بىلەن ئۆزبېكستان پايتەختى تاشكەنتكە بېرىپ ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي ھوقۇق فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان.

1937 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ئوقۇش پۈتتۈرۈپ چۆچەك ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەن ھەم ئۇرۇمچى 6 ـ ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. 1938 ـ يىلى 10 ـ ئايدا «خائىنلارنىڭ ئەۋلادى» دېگەن نام بىلەن تۇرمىگە تاشلانغان. 1939 ـ يىلى ئابدۇرىشىت ئېغىر كېسەل بولۇپ قالغانلىقتىن تۇرمىدىن قويۇپ بېرىلگەن. ئۇ تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن يۇرتى تۇرپان ئاستانىگە بارغان. دەل شۇ چاغدا ئاستانىدە ئوقۇتقۇچى تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىلىۋاتقان بولۇپ، ئۇ ئۆزىنىڭ كېسەللىكىگە قارىماي كۇرسقا كىرىپ دەرس ئۆتۈپ بەرگەن. كۇرسانتلار ئۇنىڭ مول بىلىمى ئاساسىدا سۆزلىگەن دەرسلىرىنى ئوبدان ئۆزلەشتۇرگەن ۋە زور ئىلھام ئالغان. ئابدۇرىشىتنىڭ ئېغىر كېسەل تۇرۇپمۇ دەرس مۇنبىرىگە چىقىپ دەرس سۆزلىشى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلاردا ياخشى تەسىرات قالدۇرغان.

1940 ـ يىلى 2 ـ ئايدا ئۇنىڭ كېسىلى ئېغىرلاپ ئاستانىدە ۋاپات بولغان. ئۇنىڭ جەسىتى تۇرپان ئاستانىدىكى ھەزرىتى ئەلپەتنا غوجام مازىرىغا دەپنە قىلىنغان.

ئابلىمىت مەھمۇت

ئابلىمىت مەھمۇت (مەھمۇت سجاڭنىڭ چوڭ ئوغلى) 1912 ـ يىلى تۇرپان شەھىرىگە قاراشلىق ئاستانە يېزىسىنىڭ غوجام ئالدى مەھەللىسىدە هاللىق دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1919 ـ يىلىدىن 1924 ـ يىلىغىچە ئاستانە باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇغان. باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ 1926 ـ يىلىغچە دىنىي مەكتەپتە ئوقۇغان.

ئۇ خوجىنىياز هاجى، مەھمۇت مۇھتىلارغا ئەگىشىپ 1933 ـ يىلى قەدىمىي شەھەر قەشقەرگە بارغان. 1934 ـ يىلى چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇيدىغان 1 ـ قارار ياشلار بىلەن ئۆزبېكىستان پايتەختىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي هوقۇق فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىرگەن. 1936 ـ يىلى ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي هوقۇق فاكۇلتېتىدىكى ئوقۇشنى تاماملاپ ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەن. ئۇرۇمچىگە كەلگەندە قىزلار 6 ـ مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچى بولغان. 1938 ـ يىلىنىڭ ئاخىرى شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۇرمىگە تاشلانغان. 1943ـ يىلى تۇرمىدىن چىقىپ يەنە قىزلار 6 ـ مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچى بولغان. 1944 ـ يىلى تەنتەربىيە مەشقى قىلىۋاتقان ئوقۇغۇچىلار ئاتقان چويۇن توپ ئابلىمىت مەھمۇتنىڭ بېشىغا تېگىپ كېتىپ نېرۋىسىغا تەسىر قىلغان. شۇنىڭ بىلەن خىزمەتتىن ئايرىلىپ يۇرتى تۇرپانغا قايتىپ كەتكەن.

ئازادلىقتىن كېيىن 1950 ـ يىلى سەيپىدىن ئەزىزى ئۇنى ئۇرۇمچىگە چاقىرتىپ چىقىپ، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ هەيئەتلىكىگە كۆرسىتىپ خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرغان.

ئۇ 1978 ـ يىلى كېسەل سەۋەبى بىلەن ئۇرۇمچىدە ۋاپات بولغان.

www.uyghurkitap.com

قۇربان سەئىدى

قۇربان سەئىدى تەخمىنەن 1900 ـ يىلى تۇرپان شەھىرى ئاستانە يېزىسىنىڭ يۇقىرى مەھەللىسىدە دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1913 ـ يىلى ئاستاندا «مەقسۇدىيە مەكتىپى» ئېچىلغاندا قۇربان سەئىدى بۇ يېڭىچە پەننىي مەكتەپنىڭ تۇنجى قارارلىق ئوقۇغۇچىسى بولۇپ قوبۇل قىلىنىپ، 1917 ـ يىلى باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرگەن.

1917 ـ يىلىدىن 1932 ـ يىلىغىچە ئائىلە ئىشلىرىغا ھەمكارلاشقان. 1932 ـ يىلى مەخسۇت مۇھىتى، مەھمۇت مۇھىتلار باشچىلىقىدا قوزغالغان دېھقانلار قوزغىلىڭىغا قاتناشقان. خوجىنىياز ھاجى ۋە مەھمۇت سىجاڭ قوشۇندا ۋەزىپە ئۆتەپ، نۇرغۇن قانلىق جەڭلەرگە قاتنىشىپ 1933ـ يىلى قەشقەرگە يېتىپ بارغان. كېيىن بۇ قوشۇن 6 ـ دىۋىزىيە (كېيىن 7 ـ دىۋىزىيەگە ئۆزگەرتىلدى) دەپ ئېلان قىلىنغان. بۇ چاغدا مەھمۇت مۇھىتى دىۋىزىيە باشلىقى، قۇربان سەئىدى دىۋىزىيەنىڭ باش سەنموجائى قىلىپ تەينىلەنگەن.

مەھمۇت مۇھىتى 1934 ـ يىلى 8 ـ ئايدا 6 ـ دىۋىزىيەنىڭ باشلىقى بولۇپ تەينىلەنگەندە ئۇنىڭ قولىدا نۇرغۇن ئەسكىرىي كۈچى بار ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەھمۇت مۇھىتىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى خەلق ئىچىدە تەسىرى چوڭ ئىدى. ئۇنىڭ شېكى شىسەي بىلەن ھەل قىلغىلى بولمايدىغان ناھايىتى چوڭقۇر ئىداۋەت ، زىددىيەتلىرى بولغاچقا بىر ـ بىرىنى رەقىب ھېسابلىشاتتى. شېكى شىسەينىڭ ئونىڭغا دەرھاللا ھەربىي كۈچ ئىشلىتىشكە قۇربى يەتمەيتتى. شۇڭا، شېكى شىسەي مەھمۇت مۇھىتى قوشۇنىغا قارىتا ئاساسلىقى ئىچكى قىسمىدىن پارچىلاش قاتارلىق سىياسىي تەدبىرلەرنى قوللىنىدۇ. قەشقەر رايونىدىكى ساقچى ئىدارىلىرى ۋە شېكى شىسەينىڭ ئىشپىيونلىرى مەھمۇت سىجاڭنىڭ ھەرىكەتلىرىنى كۆزىتىپ، ئۇنىڭ

ھەربىر كەتلىرىنى نازارەت قىلىپ، شېكې شىسەيگە دوكلات قىلىپ تۇرىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن، شېكې شىسەي مەھمۇت سجاكې قوشۇنىنى پارچىلاش ئۈچۈن ئۇنىكې قوشۇنى ئىچىگە ئادەم كىرگۈزۈش ۋە مەھمۇت سجاكىنىكې غوللۇق ئادەملىرىنى تەربىيىلەش نامى بىلەن ئۆزىگە تارتىش قاتارلىق ئۇسۇللارنى قوللانغان. بۇ ھەقتە مۇنداق بايانلار بار:

«شېكې شىسەي (ئوفىتسېرلار)نى تەربىيىلەش نامى بىلەن مەھمۇت سجاكې قوشۇنىغا قارىتا پارچىلاش ئېلىپ بارغان. 1934 ـ يىلى 9 ـ ئايدا شېكې شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقى ھەربىي ئوقۇتقۇچىلىرىنى مەھمۇت سجاكې قوشۇنىنى تەربىيىلەشكە ئەۋەتىدۇ. بۇ يەرگە كەلگەن سوۋېت ھەربىي ئوقۇتقۇچىلىرى مەھمۇت سجاكىغا ياش ئوفىتسېرلارنى تاللاپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتىشنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. مەھمۇت سجاكې ماقۇل بولۇپ ئۆزىنىكې يېقىن ئادەملىرىدىن قۇربان سەئىدى (دېۋىزىيەنىكې باش سەنموجاكى، گېنېرال مايور)، قۇربانىنىياز شاھىدى (پولكوۋنىك) قاتارلىق ئادەملەرنى تاشكەنتتىكى ھەربىي ئىنىستىتۇتقا ئوقۇشقا ئەۋەتىدۇ. بۇ ئادەملەر 1935 ـ يىلى كۈزدە ئوقۇش پۈتتۈرۈپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن مەھمۇت سجاكىغا قارشى مەيدانغا ئۆتۈپ قالىدۇ. شېكې شىسەي تۆۋەن ھەتتا لىيەن دەرجىلىك كادىرلارنى ئۇرۇمچىگە كېلىپ تەربىيىلەشكە قاتناشتۇرۇشقا بۇيرۇق قىلىپ، پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۆزىنىكې كۈچلىرىنى مەھمۇت سجاكې قىسىملىرىغا ئورۇنلاشتۇرىدۇ». («شىنجاكىنىكې قىسقىچە تارىخى»، ئۇيغۇرچە 3 ـ توم شىنجاكې خەلق نەشرىياتى 1986 ـ يىلى 1 ـ نەشرى)

1937 ـ يىلى 2 ـ ئايدا مەھمۇت سجاكې ئىككىنچى قېتىملىق ھەربىي ئىشلار يىغىنى ئېچىپ قىسمىنى يېڭىسارغا يۆتكەپ شېكې شىسەيگە قوراللىق قارشى تۇرۇشنى ئوتتۇرىغا قويغاندا قۇربان سەئىدى قاتارلىق ئوفىتسېرلارنىكې قارشىلىقىغا ئۇچرايدۇ. شېكې شىسەي مەھمۇت سجاكىنىكې قۇراللىق ھۇجۇم قوزغىماقچى بولغانلىقىنى ئۇققاندىن كېيىن چېداپ تۇرالمايدۇ. ئۇ 3 ـ قېتىملىق ئۆلكىلىك خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىنى ئېچىشنى باھانە قىلىپ، مەھمۇت سجاكىنى ئۇرۇمچىگە تەكلىپ قىلىپ

ئەكىلىپ ئۇرۇمچىدە زەھەرلىك قولىنى سىنماقچى بولىدۇ. مەھمۇت سىجاڭ بولسا ئۇرۇمچىگە بارسا چوقۇم قولغا ئېلىنىدىغانلىقىنى پەملەيدۇ. شۇڭا، ئۇ 1937 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى بىر قىسىم يېقىن ئادەملىرىنى ئەگەشتۇرۇپ قەشقەر كونا شەھەردىن چىقىپ كېتىدۇ. ئۇ مېڭىش ئالدىدا بارلىق ئەسكەرلەرگە بۇيرۇق ئېلان قىلىپ ئابدۇنىيازنىڭ پۇتۇن دۇنيەگە قوماندانلىق قىلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇرىدۇ. مەھمۇت مۇھتىنىڭ سىرتقا چىقىپ كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان شېڭ شىسەي قۇربان سەئىدىنى 6 ـ دۇنيىنىڭ مۇۋەققەت سىجائى دەپ ئېلان قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن 6 ـ دۇنيە پارچىلىنىپ شېڭ شىسەي قوشۇنى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كىرگۈزگەن قوشۇنلارنىڭ ھۇجۇمىدا تارمار بولۇپ كېتىدۇ.

قۇربان سەئىدى 1938 ـ يىلى شېڭ شىسەينىڭ بۇيرۇقى بىلەن شىنجاڭ ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىگە نازىر بولۇپ يۆتكىلىپ كەلگەن. 1940 ـ يىلى شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۇرمىگە تاشلانغان. 1941 ـ يىلى تۇرمىدە دەھشەتلىك قېينىاپ ئۆلتۈرۈلگەن.

قۇربانىنياز شاھىدى

قۇربانىنياز شاھىدى 1906 ـ يىلى تۇرپان شەھەر ئاستانە يېزىسىنىڭ غوجام ئالدى مەھەللىسىدە دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1915 ـ يىللىرىدىن 1920 ـ يىلىغىچە ئاستانىدە «مەقسۇدىيە مەكتىپى» دە ئوقۇغان. 1921 ـ يىللىرىدىن 1931 ـ يىلىغىچە ئائىلە ئىشلىرىغا ھەمكارلاشقان. 1932 ـ يىلى تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىغا ئاكتىپ قاتناشقان. خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت مۇھىتى قوشۇنى بىلەن بىرگە قەدىمىي شەھەر قەشقەرگە بارغان. قوزغىلاڭغا قاتناشقاندىن كېيىن تەشكىللەش ئىقتىدارى يۇقىرى بولغانلىقتىن دەرىجىمۇ دەرىجە ئۆسۈپ تۇرمۇچاق بولغان.

مەھمۇت مۇھىتى 1934 ـ يىلى 6 ـ دۇنزىيە (كېيىن 7 ـ دۇنزىيىگە ئۆزگەرتىلدى) گە دۇنزىيە باشلىقى بولۇپ تەيىنلەندى. ئۇ چاغدا ئۇنىڭ قارىمىقىدا 1500 دىن ئارتۇق ئاز سانلىق مىللەت ئوفىتسېر-جەڭچىلىرى بار بولۇپ، خېلى چوڭ ھەربىي كۈچى بار ئادەم بولۇپ قالغانىدى. ئۇنىڭ تەسىرىمۇ چوڭ ئىدى. شېڭ شىسەي بىلەن مەھمۇت سىجاڭ ئوتتۇرىسىدا كېلىشتۇرگىلى بولمايدىغان زىددىيەتلەر بار بولۇپ، مەھمۇت مۇھىتنىڭ ھەربىي كۈچى ۋە خەلق ئاممىسى ئىچىدىكى تەسىر كۈچىنى شېڭ شىسەي ئۆزى ئۈچۈن زور تەھدىت دەپ ھېسابلايتتى. ھامان مەھمۇت مۇھىتنىنى يوقىتىش ئويىدا بولاتتى. بىراق ھەربىي ھۇجۇم قوزغاشنىڭ شارائىتى پىشىپ يېتىلمىگەنىدى. شۇڭا، شېڭ شىسەي ئاساسلىقى مەھمۇت مۇھىتنىڭ ھەرىكىتىنى كۆزىتىش، ئىچكى قىسمىنى پارچىلاش سىياسىي تەدبىرىنى قوللانىدى.

شېڭ شىسەي ئوفىتسېرلارنى تەربىيىلەش نامى بىلەن مەھمۇت سىجاڭ قوشۇنىغا قارىتا پارچىلاش ئېلىپ بارغان. 1934 ـ يىلى 9 ـ ئايدا شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى سوۋېت ئىتتىپاقى ھەربىي ئوقۇتقۇچىلىرىنى مەھمۇت

سىجاڭ قوشۇننىڭ تەربىيىلەشكە ئەۋەتىدۇ. سوۋېت ھەربىي ئوقۇتقۇچىلىرى مەھمۇت سىجاڭغا ياش ئوفىتسېرلارنى تاللاپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتىشنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. مەھمۇت سىجاڭ ماقۇل بولۇپ ئۆزىنىڭ يېقىن ئادەملىرىدىن قۇربان سەئىدى، قۇربانىنىياز شاھىدى قاتارلىقلارنى تاشكەنتتىكى ھەربىي ئىنستىتۇتقا ئوقۇشقا ئەۋەتىدۇ. بۇ ئادەملەر تاشكەنت ھەربىي ئىنستىتۇتىدا بىر يىل ئوقۇپ 1935 - يىلى قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئىدىيە جەھەتتە مەھمۇت سىجاڭ بىلەن كېلىشەلمەيدىغان بولۇپ قالىدۇ. («شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تارىخى» 141 - بەت، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1986 - يىلى 1 - نەشرى).

دېمەك، قۇربانىنىياز شاھىدى شېڭ شىسەينىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن 1934 - يىلى 9 - ئايدىن 1935 - يىلى 8 - ئايغىچە ئۆزبېكىستان پايتەختى تاشكەنتتىكى ھەربىي ئىنستىتۇتتا ئوقۇغان. ئۇ ئوقۇش پۈتتۈرۈپ كەلگەندىن كېيىن داۋاملىق تۇەن باشلىقى بولۇپ ئىشلەيدۇ. بىراق ئىدىيە جەھەتتە ئۆزگىرىپ كېتىدۇ.

1937 - يىلى 2 - ئايدا مەھمۇت سىجاڭ ئىككىنچى قېتىم ھەربىي ئىشلار يىغىنى ئېچىپ قىسمىلىرىنى يېڭىسارغا يۆتكەپ شېڭ شىسەيگە قارشى تۇرۇشنى پىلانلىغاندا سوۋېت ئىتتىپاقىدا تەربىيىلىنىپ كەلگەن دۇڭزىيىنىڭ سەنموجاڭى قۇربان سەئىدى، تۇەنجاڭ قۇربانىنىيازلارنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرايدۇ. يىغىننىڭ ئەھۋالى كېچىك ئاخون تەرىپىدىن شېڭ شىسەيگە دوكلات قىلىنىدۇ.

1937 - يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قۇربانىنىياز شاھىدى شېڭ شىسەينىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئۇرۇمچىگە كېلىپ ئۆلكىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ ئىشلەيدۇ.

1937 - يىلىنىڭ ئاخىرى شېڭ شىسەي ئۆلكىلىك ئامانلىقنى ساقلاش ئىدارىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، شىنجاڭ جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى (نازارەت دەرجىلىك) غا ئۆزگەرتتى. قۇربانىنىياز شاھىدى جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىغا مۇئاۋىن باشلىق بولۇپ تەيىنلەندى.

1940 - يىلى 3 - ئايدا قۇربانىنىياز شاھىدى شېڭ شىسەي تەرىپىدىن

قولغا ئېلىندى. ئۇنىڭغا «ئۇزلۇكسىز رەۋىشتە بۆلگۈنچىلىك سېلىش، ئىغۋا تارقىتىپ، قۇتراتىش ھەرىكەتلىرىدە بولدى» دەپ گۇناھ ئارتىلغان ھەمدە تۈرمىدە دەھشەتلىك قىيناشلارغا ئۇچرىغان. 1942 - يىلى 4 - ئايدا ئۇرۇمچىدىكى 2 - تۈرمىدە پاجىئەلىك ھالدا بوغۇپ ئۆلتۈرۈلگەن.

www.uyghurkitap.com

ئىبراھىم مۇتىئى

مائارىپچى، پىشقەدەم تىلشۇناس، يېتىلگەن تەرجىمان ھەم نوپۇزلۇق تەنقىداتچى ئىبراھىم مۇتىئى 1920 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى تۇرپان شەھىرىدە كاسىپ ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1920 ـ يىلىدىن 1928 ـ يىلىغىچە ئائىلە تەربىيىسىدە بولغان. 1928 ـ يىلىدىن 1935ـ يىلىغىچە ئۇرۇمچىدىن تاتار مەكتىپىدە ئوقۇغان. 1935 ـ يىللىرى ئۆزبېكىستان پايتەختى تاشكەنتكە بېرىپ ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي ھوقۇق فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان. 1937 ـ يىلى ئوقۇشىنى تۈگىتىپ ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇرۇمچىدە ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلىگەن. مانا شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئىبراھىم مۇتىئىنىڭ مائارىپ ۋە ئىلىم ـ پەن تەنقىقات يولىدىكى ئىجتىمائىي ھاياتى باشلانغان.

ئىبراھىم مۇتىئى كىچىكىدىنلا زېرەك، تىرىشچان بولۇپ، ئۇرۇمچى تاتار مەكتىپىدە، ئوتتۇرا ئاسىيا نىسبەتەن ئەينى دەۋردە ئالىي بىلىم يۇرتىدىن بىرى بولغان تاشكەنت ئۇنىۋېرسىتېتىدا تىرىشىپ ئوقۇپ، ياخشى نەتىجە بىلەن پۈتتۈرۈپ ئىختىساسلىق بىر زىيالىي بولۇپ يېتىشكەن. ئۆزىنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن بىلىمدە پۇختا ئاساس سالغان. ئىبراھىم مۇتىئى 1937 ـ يىلىدىن 1940 ـ يىلىغىچە ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان مەزگىلدە ئىجتىمات بىلەن ئىشلەپ كەلگۈسىگە ئىختىساسلىق كىشىلەرنى يېتىشتۈرۈش يولىدا ئەھمىيەتلىك خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن.

ئىبراھىم مۇتىئى دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان مەزگىلدە مەكتەپ مەمۇرىيىتىگە دوكلات سۇنۇپ، جەمئىيەتتىن قاتتىق ئىمتىھان ئېلىش ئۇسۇلى بىلەن بىر تۈركۈم ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىپ، بۇلاردىن

تىل ـ ئەدەبىياتنى مەركەز قىلغان بىر سىنىپ ھەم نۇقتىلىق بىر مائارىپ سىنىپىنى ئېچىش تەكلىپىنى بەرگەن، بۇ تەكلىپ مەكتەپ رەھبەرلىكى تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنغان. شىنجاڭدا شۇ دەۋردە ئالىي مەكتەپ يوق ئەھۋالدا دارىلمۇئەللىمىندە بۇنداق ئىككى سىنىپنىڭ ئېچىلىشى ئالاھىدە ئەھمىيەتلىك ئىدى. نەتىجىدە شۇ سىنىپتا ئوقۇغانلاردىن كېيىنكى دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا مۇھىم رول ئوينىغان لۇتپۇللا مۇتەللىپ، ئەلقەم ئەختەم، ئابلىز نازىرى، تۇرسۇن ۋاھىدى (قىزىق)، ئابدۇللا روزى قاتارلىق بىر تۇركۇم يازغۇچى، شائىرلار يېتىشىپ چىققان. بۇ سىنىپقا ئىبراھىم مۇتىئى دەرس بېرىپلا قالماي، يەنە ئۆزىنىڭ ئۆزىبېكستاندىن ئېلىپ كەلگەن ئۆزبېكستان ئۇيغۇر يازغۇچى، شائىرلىرىدىن ئۆمەر مۇھەممەدى، ھېزىم ئىسكەندەر، نۇر ئىسرائىلوف، مۆمىن ھەمرايوف، قادىر ئۇشۇروف، ئابلەي مۇھەممەدلەرنىڭ ئەسەرلىرىنىمۇ ئاريەتكە بېرىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاشۇ يازغۇچى، شائىرلارنىڭ ئىلغار كۆز قاراشلىرى بىلەن تونۇشۇشىغا، ئەدەبىيات جەھەتتىكى تەربىيلىنىشىگە، بىلىم دائىرىسىنى بېيىتىشىغا يېتەكچىلىك قىلغان.

ئىبراھىم مۇتىئى يەنە بىر تەرەپتىن پېداگوگىكا پېنىگە ناھايىتى ئېتىبار بەرگەن بىر مائارىپچى بولۇپ، شىنجاڭنىڭ مىللىي مائارىپىدا پېداگوگىكا پېنىگە ئاساس سالغۇچى پىشقەدەملەرنىڭ بىرىدۇر. ئەينى دەۋردىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كۆپىنچىسى مەدرىسەلەردە ئوقۇپ چىققان ئوقۇتقۇچىلار ئىدى. شىنجاڭنىڭ مىللىي مائارىپىدا پېداگوگىكا پېنى بولمىغان مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ئىبراھىم مۇتىئى چېخسلوۋاكىيەنىڭ مەشھۇر پېداگوگىكا ئالىمى ئاموس كامونىسكىنىڭ «پېداگوگىكا» ناملىق ئەسىرىنى رۇسچىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ، ئۇنى ئوقۇغۇچىلارغا دەرسلىك قىلىپ ئوتكەن. نەتىجىدە شىنجاڭنىڭ يېڭى مائارىپىنىڭ گۈللەپ، ياشىنىشىغا تۆھپە قوشقان. ئۇنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن تۇنجى تۇركۇمدىكى زامانىۋى پېداگوگىكا بىلىملىرى بىلەن قوراللانغان ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلىرى يېتىشىپ چىققان.

مائارىپ سېپىدە جان ـ دىلى بىلەن ئىشلەۋاتقان ئىبراھىم مۇتىئى

www.uyghurkitap.com

1940 ـ يىلى 6 ـ ئايدا شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ «دۇ جۇڭيۈەننىڭ سۇيىقەست تەشكىلاتىغا قاتناشقان» دېگەن بۆھتان بىلەن بەش يىل تۈرمىدە ياتقان.

تۈرمىگە قامالغان ئىبراھىم مۇتىئىنى شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن ساقچى مەكتىپىنىڭ تەرجىمانلار كۇرسىغا تىل دەرسى ئۆتۈشكە بەلگىلىگەن. ئۇنى ھەر كۈنى ئىككى ساقچى تۈرمىدىن ئالدىغا سېلىپ، ساقچى مەكتىپىگە يالاپ ئېلىپ بېرىپ، دەرس تۈگىگەندە تۈرمىگە قايتۇرۇپ ئەكىلەتتى. ئىبراھىم مۇتىئى مۇشۇنداق نەزەربەنت ئاستىدا ياشىسىمۇ، ئۆزىنىڭ ئىقتىدارىنى جارى قىلدۇرۇپ ئوقۇغۇچىلار ئۈچۈن «ئۇيغۇر تىلىنىڭ مورفولوگىيىسى»، «ئۇيغۇر تىلىنىڭ سىنتاكسىسى»، «تىل ـ ئەدەبىيات قائىدىسى» قاتارلىق تېمىلاردا دەرسلىك تۈزۈپ باستۇرۇپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىتراپلىق تەربىيىلىنىشىگە ئەھمىيەت بەرگەن. بۇ كۈرسىتا ئوقۇپ چىققانلاردىن بىر مۇنچىلىرى كېيىنكى ۋاقىتلاردىكى چوڭ تەرجىمانلاردىن بولۇپ قالغاندى.

ئىبراھىم مۇتىئى 1945 ـ يىلى تۈرمىدىن چىققاندىن كېيىن، شىنجاڭ ئىنستىتۇتىدا ئىشلىگەن. ئاۋۇال كەسپىي بۆلۈمدە مۇدىر، كېيىن ئىنستىتۇتنىڭ مۇئاۋۇن مۇدىرى بولغان.

1949 ـ يىلى شىنجاڭ ئازاد بولغاندىن كېيىن ئىبراھىم مۇتىئى ھەر مىللەت زىيالىيلىرىغا ئوخشاش يېڭى ھاياتقا ئېرىشىپ، يېڭى جۇڭگو قۇرۇش ئىشلىرىغا ئۆزىنى بېغىشلىدى.

ئىبراھىم مۇتىئى مەشھۇر تەنقىدچى، ئۇنىڭ تەنقىدى ئازادلىقتىن ئىلگىرىلا باشلانغان. ئەينى چاغلاردا ئۆزىنىڭ بىلىم ئىقتىدارىنى نامايان قىلىپ تۇرگىنى تىللار تەنقىدى ساھەسىدە بىر قانچە پارچە ئىلمىي ماقالە ئېلان قىلغان. شۇنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىپ ئۆتۈش زۆرۈركى، ئىبراھىم مۇتىئى 1937 ـ يىلى ئوقۇش پۈتتۈرۈپ ۋەتەنگە قايتىشىدا مالوف قاتارلىق ئالىملارنىڭ «دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك» كە ئائىت ئىلمىي ئەسەرلىرىنى ۋە «قۇتادغۇ بىلىك» كە دائىر ئەسەرلىرىنى بىرگە ئېلىپ كېلىپ، مۇشۇ ماتېرىياللار ئاساسىدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ 11 ـ ئەسىردە مەيدانغا كەلگەن يۇقىرىقى ئىككى نادىر ئەسىرىنى تۇنجى بولۇپ ئېلىمىز جامائەتچىلىكىگە

تونۇشتۇرغاندى. ئۇنىڭ يۇقىرى ئىلمىي قىممەتكە ئىگە بولغان ماقالىلىرى «شىنجاڭ گېزىتى» گە ۋە باشقا ژۇرناللارغا بېسىلغان. مۇشۇ ماقالىلاردىن بىرى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىنىپ، 1949 - يىلى نەنجىڭدە چىقىدىغان «ھازىرقى زامان» ژۇرنىلىغا بېسىلغان. بۇ ماقالىگە شۇ ژۇرنالدىن تەھرىر ئىلاۋىسى بېرىلىپ مۇنداق دېيىلگەنىدى:

«ئىبراھىم مۇتىئى ئەپەندى ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ يۇقىرى ئابرۇيغا ئىگە بولغان ياش ئالىمىدۇر. سوۋېتتە ئوقۇغان، ئوتتۇرا ئاسىيا، جۇڭگو ۋە شىنجاڭنىڭ تارىخىنى چوڭقۇر تەتقىق قىلغان. رۇس ۋە خەنزۇ تىللىرىغا پىششىق، ئالتاي گېزىتخانىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولغان. شۇ گېزىتنىڭ ئىلمىي تەتقىقات ئىشىغا مەسئۇل بولغان. ئاپتور مەزكۇر ماقالىسىدە تۇركىي تىللار توغرىسىدىكى ھەر خىل كۆز قاراشلىرىنى ۋە تۇركىي تىللىرىنىڭ ئىلغار رولىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتكەن . . . بۇ ئەسەر ئاز ئۇچرايدىغان مۇنەۋۋەر ئەسەرلەردىن بىرىدۇر» .

ئىبراھىم مۇتىئى 1949 - يىلىدىن 1950 - يىلىغىچە شىنجاڭ تىل مەكتىپىدە مۇدىرلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن. 1950 - يىلىدىن 1953 - يىلىغىچە مەركىزىي مىللىي ئىشلار ھەيئىتىدە مەسلىھەتچىسى بولۇپ ئىشلىگەن. 1953 - يىلىدىن 1960 - يىلىغىچە مەركىزىي مىللەتلەر نەشرىياتىدا تەھرىر بۆلۈم مۇدىرى بولۇپ ئىشلىگەن. بۇ مەزگىللەردە ئىبراھىم مۇتىئى ئۆز كەسپى دائىرىسىدە نۇرغۇنلىغان ئەسەرلەرنىڭ تەھرىرلىكىنى ۋە تەرجىمە تەھرىرلىكىنى ئۈستىگە ئېلىپ، ئېلىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك نەشرىيات ئىشلىرىغا بەلگىلىك تۆھپە قوشقان. بۇ يەردە ئالاھىدە كۆرسىتىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىك بىر ئىش شۇكى، ئىبراھىم مۇتىئىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن «دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك» (تۇركىي تىللار دىۋانى) نەشر قىلىش پىلانىغا كىرگۈزۈلگەن. بۇ ئىشنى جۇئېنلەي زۇڭلى قوللاپ - قۇۋۋەتلىگەن ۋە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلگەن. ئەپسۇسكى، بۇ نادىر ئەسەرنىڭ نەشر قىلىنىشى شۇ چاغدىكى مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئەمەلگە ئاشمىغان.

ئىبراھىم مۇتىئى مىللەتلەر نەشرىياتىدا ئىشلەۋاتقان مەزگىللىرىدە ئېلىمىزنىڭ يېقىنقى زامانىدىكى قىممەتلىك مىراسلىرىدىن بىرى بولغان

مانجۇچە، خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە، موڭغۇلچە، زاڭزۇچە بەش تىلغا لۇغەتنى قايتا نەشر قىلىش ئىشىغا قاتناشقان ۋە بۇ خىزمەتكە يېتەكچىلىك قىلغان. بۇ لۇغەت نەشر قىلىنغاندىن كېيىن مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى نۇرغۇنلىغان ئالىملارنىڭ ماختىشىغا ئېرىشكەن. بۇ ئىش يۇزىسىدىن جۇ ئېنلەي زۇڭلى ئىبراھىم مۇتىئى باشلىق لۇغەتنى نەشر قىلىشقا قاتناشقان مۇناسىۋەتلىك يولداشلارغا ئايرىم خەت ئەۋەتىپ، ئۇلارنىڭ ئېلىمىزنىڭ ئىلمىي تەتقىقات ئىشلىرىغا قوشقان تۆھپىسىنى ئالاھىدە ماختىغان. قىزىقارلىقى شۇكى، شۇ مەزگىلدە ئىجتىمائىي ھەرىكەت شامىلىنىڭ تەسىرىدە ئىبراھىم مۇتىئى جىددىي پىپەن قىلىنىۋاتاتتى. جۇ ئېنلەي زۇڭلىنىڭ ئەشۇ خېتىنىڭ تەسىرى بىلەن پىپەن قىلىش توختىتىلغان.

1960 ـ يىلىنىڭ بېشىدا ئىبراھىم مۇتىئى ئىجتىمائىي ھەرىكەتنىڭ زىيىنىغا ئۇچراپ «تارىخىي ۋە نەق ئەكسىلئىنقىلابىي جىنايىتى بار» دەپ قولغا ئېلىنىپ، 1960 ـ يىلىدىن 1972 ـ يىلىغىچە 12 يىل تۇرمىدە ياتقان. 1978 ـ يىلى خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ ئاپتونوم رايونلۇق تىل ـ يېزىق كومىتېتىدا تەتقىقات خادىمى بولۇپ ئىشلىگەن. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ كۆتۈرەڭگۇ روھ بىلەن ئىلمىي تەتقىقات ئىشلىرىنى قانات يايدۇردى.

ئىبراھىم مۇتىئى 1980 ـ يىلى يېڭىدىن قۇرۇلغان شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىگە يۆتكىلىپ كېلىپ، تىل تەتقىقات ئورنىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ۋەزىپىسى بىلەن مەزكۇر ئورۇندا سىستېمىلىق تەتقىقات خىزمىتىگە كىرىشىپ كەتتى. پېشقەدەم تىلشۇناس، ئالىم ئىبراھىم مۇتىئى خىزمەتكە قاتناشقان 1937 ـ يىلىدىن ھازىرغىچە بولغان جەريانىدا مائارىپ سېپىدە ئوقۇتقۇچى ھەم رەھبەر، نەشرىيات ساھەسىدە مۇھەررىر ھەم مۇدىر، تەتقىقات ساھەسىدە نوپۇزلۇق ئالىم سۈپىتىدە خىزمەت قىلىپ كەلگەن. تەرجىمە ساھەسىدە ھەم نۇرغۇنلىغان تەرجىمانلارنى يېتىشتۈرگەن ئۇستاز، بىر مۇنچە مۇھىم ئەسەرلەرنىڭ تەرجىمە قىلغان يېتەكچىلىك تەرجىمان، تەرجىمە تەھرىرى ھەم تەرجىمە نەزەريىسى بىلەن شۇغۇللانغان بىر پىشقەدەمدۇر.

ئىبراھىم مۇتىئى 1950 ـ يىلىدىن ھازىرغىچە ماۋ جۇشىنىڭ «يېڭى

دېموكراتىزم ھەققىدە» ناملىق ئەسىرىنى (1950-يىلى خەنزۇچىدىن تەرجىمە قىلغان)، سوۋېت ئىتتىپاقى ئاكادېمىك سىردىچىنكونىڭ «تۈركىي تىللار» ناملىق ئەسىرىنى (رۇسچىدىن 1950～1960-يىللار ئارىلىقىدا تەرجىمە قىلىپ نەشرىياتقا تاپشۇرغان) تەرجىمە قىلغان. 1953～1960-يىللار ئارىلىقىدا ماۋجۇشى ئەسەرلىرىنىڭ 1-، 3-توملىرىنىڭ تەرجىمىسىگە قاتناشقان ھەم بۇ خىزمەتكە مەسئۇل بولغان. 1970-يىللاردا «ئىسلام دىنى ھەققىدە قىسسە»، «يېزا ئىگىلىكى ماشىنىلىرى قوللانمىسى»، «يۇنان ئەپسانىلىرى» قاتارلىق ئەسەرلەرنى تەرجىمە قىلغان. 1977-يىلى «شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تارىخى» ناملىق كىتابنىڭ تەرجىمىسىگە قاتناشقان. 1980-يىللاردىن باشلاپ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەشھۇر تارىخىي ئەسىرى «دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك» نى نەشرگە تەييارلاش خىزمىتىگە قاتناشقان ۋە بۇ ئەسەرنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرلىكىنى ئۈستىگە ئالغان. ئىبراھىم مۇتىئى ئۇزۇندىن بۇيان ئارزۇ قىلغان ھەم بۇ يولدا كۆپ تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن مەزكۇر ئىش ئاخىرى 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىنلا ئەمەلگە ئاشتى. ئۇ 1986-يىلى 9- ئايدا ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن پەلسەپە ئىجتىمائىي پەن مۇنەۋۋەر ئەسەرلىرىنى مۇكاپاتلاش يىغىنىدا «تۈركىي تىللار دىۋانى» نىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى بولۇش مۇناسىۋىتى بىلەن ئالاھىدە مۇكاپاتقا ئېرىشكەن.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا، ئىبراھىم مۇتىئى يەنە «ئىسرىق پۈتۈك» قاتارلىق قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى بىر مۇنچە ئەسەرلەرنى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلغان ھەم «مايىتىرى سىممىت» قا ئوخشاش نادىر ئەسەرنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرلىكىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان. شۇنىڭدەك تەنقىداتچى خادىملارغا قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى ۋە يېزىقىدىن دەرس ئۆتكەن. ئىبراھىم مۇتىئى يۇقىرىقىدەك ئەمگەكلىرى بىلەنمۇ تەنقىدات ئىشلىرىغا ئۆزىنىڭ تېگىشلىك تۆھپىسىنى قوشقان.

ئىبراھىم مۇتىئى 1979-يىلىدىن ئېتىبارەن 30 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي قىممىتى خېلى يۇقىرى بولغان ماقالىلەرنى يازدى. بۇ ماقالىلەر مەملىكەت ئىچى ۋە چەت ئەلدىكى بەزى ئىلمىي ژۇرناللاردا ئارقا-ئارقىدىن

ئېلان قىلىندى. بۇلاردىن مۇھىمراقلىرى: «تۈركىي تىللار تەتقىقاتى توغرىسىدا» ، «تۈركىي تىللار دىۋانى تەتقىقاتى توغرىسىدا» ، «تەرجىمە نەزەريىسى ھەققىدە» ، «يەر ناملىرى ھەققىدە» ، «ئۇيغۇر خەلقى بىلەن خەنزۇ خەلقى ئوتتۇرىسىدىكى مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشقا زور تۆھپە قوشقان مەشھۇر تەرجىمان ـ سىكگۇ سەلى» قاتارلىق ئەسەرلەر بولۇپ، بۇ ئەسەرلەر ئىلىم ساھەسىدە ياخشى باھا ۋە ئالقىشقا ئېرىشتى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ «مەھمۇد قەشقەرى ۋە ئۇنىڭ مازىرى توغرىسىدا» ناملىق ماقالىسى (مەسئۇلتان ئوسمانوف بىلەن بىرلىشىپ يازغان، «تارىم» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان) بۇ ئەسەر «سوۋېت تۈركولوگىيىسى» ناملىق ژۇرنالنىڭ 1987-يىلى 3-سانىدا ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن خەلقئارا تۈركىي تىللار تەتقىقاتى ساھەسىدە چوڭ تەسىر قوزغىغان. 1988-يىلى 8-ئايدا ئۇرۇمچىدە ئېچىلغان مۇڭغۇللارنىڭ «جاڭغىر» داستانى ھەققىدىكى خەلقئارالىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىدا ئوقۇلغان «جاڭغىر داستانىدىكى ئات ئوبرازى» ماۋزۇلۇق ماقالىسى شۇ يىغىنغا قاتناشقان موڭغۇلىيە، گېرمانىيە، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن ئالىملارنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولغان. ئۇنىڭ ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنىدىغان ئىلمىي ژۇرناللار ۋە ھەر قايسى يەرلىك ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغان ئىلمىي ماقالىلىرى جامائەتچىلىك ئىچىدە خېلى زور تەسىر پەيدا قىلغان.

ئىبراھىم مۇتىئى ئۆزىنىڭ ئىلمىي ئەمگىكىنى مائارىپ نەشرىياتچىلىق ئىشلىرىدىن ئايرىلىپ مەخسۇس تەتقىقات ساھەسىگە ئىشلەشكە باشلىغىنىدا، ئاساسەن تىل تەتقىقاتىغا مەركەزلەشتۇرگەن. بۇ ئالىم ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك تىللىرىنى پىششىق بىلىشتىن تاشقىرى يەنە رۇس، خەنزۇ، تۈرك تىللىرىنى ناھايىتى ياخشى بىلىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا ئەرەب، پارس تىللىرىدىن خەۋەردار بولغان، تىل ۋە تەرجىمە نەزەريىسى بىلەن ئۇزۇن مۇددەت شۇغۇللانغان يېتۈك بىر تىلشۇناستۇر.

تەتقىقات ساھەسىدە ئىبراھىم مۇتىئى تۈركىي خەلقلەرنىڭ تىل ئالاھىدىلىكلىرى بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، بەلكى تۈركىي خەلقلەرنىڭ تارىخى، ئېتنوگرافىيىسى، مەدەنىيىتى، ئەدەبىياتى قاتارلىق جەھەتلەردىمۇ

ئەتراپلىق مەلۇماتقا ئىگە بولغان، شۇ قاتاردا ئالتايشۇناسلىق ساھەسىدىمۇ كۆپ مېھنەت سىڭدۈرگەن بىر ئۇنىۋېرسال ئالىمدۇر.

ئىبراھىم مۇتىئى يالغۇز ئىلمىي خادىملا بولۇپ قالماي، بەلكى تونۇلغان جامائەت ئەربابى، ئۇ ئىلىم ساھەسىدىكى تەسىرى ۋە نوپۇزى بىلەن جۇڭگو ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرىيەت ئەزاسى، مەملىكەتلىك تۈركىي تىللار تەتقىقاتى ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، شىنجاڭ تىل ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرىيەت ئەزاسى، «شىنجاڭ يەر ناملىرى لۇغىتى» تەھرىر ھەيئىتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى قاتارلىق ئىلمىي ۋەزىپىلەردە بولغان.

سىياسىي ساھەدە جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى بولغان.

ئۇ 1989 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنىدىن 16 ـ كۈنگىچە ئامېرىكا خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتى قارمىقىدىكى شەرقىي ئاسىيا ئىنستىتۇتىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن شۇ يەردە چاقىرىلغان «ئىسلام دىنىنىڭ جۇڭگوغا تارقىلىشى» دېگەن تېمىدىكى خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتناشقان. ئىبراھىم مۇتىئى بۇ يىغىندا «ئۇيغۇرلارنىڭ ئىسلام دىنىغا يېڭى كىرگەن دەۋرىدىكى ئىسلام مەدرىسىلىرى» ماۋزۇلۇق ئىلمىي ماقالىسىنى ئوقۇغان. بۇ ماقالە يىغىن قاتناشچىلىرىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشكەن. يىغىندىن كېيىن نيۇ-يوركتىكى كولۇمبىيە ئۇنىۋېرسىتېتى، سېئاتىلدىكى ۋاشىنگتون ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئىلمىي پائالىيەتلەردە بولغان. ئۇ ياشىنىپ قالغانلىقىغا قارىماي تىل تەتقىقاتى خىزمىتىدىن بىلەن داۋاملىق شۇغۇللانماقتا.

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

ئەيسا نىياز

ئەيسا نىياز 1917-يىلى تۇرپان ناھىيىسىنىڭ ئاستانە يېزىسىدا قول ھۈنەرۋەن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ 1927 - يىلىدىن 1930 - يىلىغىچە تۇرپان ئاستانىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇغان. 1932 - يىلى زۇلۇمغا قارشى قوزغالغان قۇمۇل - تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىغا قاتناشقان. خوجىنىياز ھاجى ۋە مەھمۇت مۇھىتى باشچىلىقىدىكى قوشۇن بىلەن بىرگە نۇرغۇن جەڭلەرگە قاتنىشىپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى قەدىمىي شەھەر قەشقەرگە بارغان. قەشقەرگە بارغاندىن كېيىن مۇھاپىزەتچىلەر لىيەنىدە ۋەزىپە ئۆتىگەن.

1935 - يىلى چەت ئەلگە ئوقۇشقا چىقىدىغان 2 - تۇركۇم ياشلار بىلەن بىللە ئۆزبېكىستان پايتەختى تاشكەنتكە بېرىپ ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي ھوقوق فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان.

1937 - يىلى تاشكەنتتىكى ئوقۇشنى تاماملاپ ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەن. 1937 - يىلىدىن 1939 - يىلىغىچە ئۇرۇمچى دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچى، ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدا كاتىپ قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن.

1939 - يىلى بىر تۇركۇم زىيالىيلار بىلەن ئاقسۇغا خىزمەتكە بارغان. ئۇ ئاقسۇدا ئىشلىگەن ئون يىل داۋامىدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىدا كاتىپ، ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ مۇپەتتىشى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىنىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى، تەرتىپ مۇدىرى، ئىلمىي مۇدىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەردە بولۇپ، پۈتۈن زېھنىي كۈچىنى سەرپ قىلىپ ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ مائارىپ ئىشلىرى ئۈچۈن ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان.

1948 - يىلى 12 - ئايدا ئۇرۇمچىگە يۆتكىلىپ، ئۇرۇمچىدە تىل

مەكتىپىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ، ئىلمىي مۇدىرى بولۇپ ئىشلىگەن. 1949 - يىلىدىن 1966 - يىلىغىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى (سابىق شىنجاڭ ئىنىستىتۇتى) نىڭ ئىلمىي مۇدىرلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ قۇرۇلۇشى، تەرەققىي قىلىشى، ئوقۇتۇش، پەن - تەتقىقات ئىشلىرىنىڭ يۇكسىلىشىدە زور تۆھپىلەرنى قوشقان.

1966 - يىلى قوزغالغان مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدا تۆت كىشىلىك گۇرۇھنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ، ئېغىر زەربە يېگەن ھەمدە خىزمىتىدىن قالدۇرۇلغان. گېزەندە دېگەن قالپاق كىيگۈزۈلگەن. پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى 11 - نۆۋەتلىك 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن قالپىقى ئېلىپ تاشلىنىپ، خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن ۋە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا مەسلىھەتچى بولۇپ ئىشلىگەن. 1989 - يىلى 4- ئاينىڭ 13 - كۈنى ئۇرۇمچىدە كېسەل سەۋەبى بىلەن ۋاپات بولغان.

ئەيسا نىياز پۈتۈن ھاياتىنى شىنجاڭنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا بېغىشلىغان تۆھپىكار مائارىپچى ، شىنجاڭدا زور تەسىرگە ئىگە پېداگوگ. ئۇنىڭ شىنجاڭنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئالىي مائارىپى ئۈچۈن قوشقان شانلىق تۆھپىلىرى تارىخ بېتىدە ئورۇن ئالىدۇ.

ئەيسا نىياز 1980 - يىللاردا «قۇمۇل - تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىدىن ئەسلىمە» دېگەن تارىخىي تېمىدىكى ماقالىسىنى ئېلان قىلغانىدى.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

باۋۇدۇن يۈسۈپ

باۋۇدۇن يۈسۈپ 1915-يىلى تۇرپان يېڭىشەھەر شەرقىي قوۋۇق مەھەللىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1915-يىلدىن 1923-يىلغىچە ئائىلە تەربىيىسىدە بولغان. 1923-يىلدىن 1927-يىلغىچە باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇغان. 1927-يىلدىن 1932-يىلغىچە ئائىلە ئىشلىرىغا ھەمكارلاشقان. 1932-يىلى تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭى پارتلاپ تۇرپاندا تۇرۇشلۇق گومىنداڭ قوشۇنىغا ھۇجۇم قوزغىغاندا، باۋۇدۇن يۈسۈپ ئاتا-ئانىسىنىڭ توسۇشىغا قارىماي قوزغىلاڭچى قوشۇنغا قوشۇلغان ھەم تۇرپان، پىچان، گۇچۇڭ، جىمسار قاتارلىق جايلاردا بولغان قانلىق جەڭلەرگە قاتناشقان. خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت مۇھىتلارغا ئەگىشىپ قەشقەرگە بارغان. 1935-يىلى شىنجاڭدىن 2-قارارلىق چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇيدىغان ياشلار بىلەن بىللە ئۆزبېكىستان پايتەختى تاشكەنتكە بېرىپ ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي ھوقۇق فاكۇلتېتىدا ئىككى يىل ئوقۇغان. 1937-يىلى چۆچەك ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە كەلگەندە دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىگە تەقسىم قىلىنىپ ئوقۇتقۇچى بولغان.

ئۇ 1940-يىلى 2-ئايدا شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۇرمىگە تاشلانغان. 1945-يىلى تۇرمىدىن چىققان. 1946-يىلى تۇرپان ناھىيىسىگە مۇئاۋىن ھاكىم بولغان، قوشۇمچە ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن. «خ ئى پ» تۇرپان گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولغان. باۋۇدۇن يۈسۈپ مۇشۇ مەزگىلدە ئابدۇراخمان مۇھىتى بىلەن بىرلىكتە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى قارشى تىنمۇ تىنچ كۆرەش ئېلىپ بارغان. تۇرپان يەر ئاستى ياشلار تەشكىلاتىنى قۇرۇش ۋە راۋاجلاندۇرۇش خىزمىتىدە تەشكىلاتچىلىق رول ئوينىغان. گومىنداڭغا قارشى قوراللىق كۆرەشنىڭ تەييارلىقلىرىنى ئىشلىگەن. 1947 ـ يىلى

7 ـ ئايدا تۇرپان دېھقانلىرىنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى قوراللىق قوزغىلىڭى پارتلىغاندا، بۇ قوزغىلاڭنىڭ مۇھىم رەھبەرلىك خىزمىتىنى ئۆتىگەن. قوزغىلاڭ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن پارتىزانلار تەشكىلاتى قۇرۇلغان. باۋۇدۇن يۈسۈپ پارتىزانلار ھەيئىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىق ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىپ، پارتىزانلارنى تەرتىپكە سېلىش، تەربىيىلەش خىزمەتلىرىگە مەسئۇل بولغان. ئابدۇراخمان مۇھىتى بىلەن بىرلىكتە تۇرپان پارتىزانلىرىنى باشلاپ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ مەركىزى غۇلجىغا بارغان. باۋۇدۇن يۈسۈپ غۇلجىدا ئىشلىگەن مەزگىلدە پۈتۈن كۈچى بىلەن تىرىشىپ خىزمەت قىلىپ، شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇشىغا تېگىشلىك تۆھپە قوشقان.

شىنجاڭ ئازاد بولغاندىن كېيىن ئۇ يۇرتىنى تۇرپانغا كېلىپ 1950-يىلىدىن 1953-يىلىغىچە ئائىلىسىدە تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغان. 1953-يىلىدىن 1954-يىلىغىچە شىنجاڭ ئۇلكىلىك مائارىپ نازارىتىدا ئوتتۇرا ئالىي مەكتەپلەر باشقارمىسىدا باشقارما باشلىقى، نازارەت باش كاتىپى بولۇپ ئىشلىگەن.. 1955-يىلىدىن 1957-يىلىغىچە قاراشەھەر ۋىلايىتىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى بولۇپ ئىشلىگەن. 1958-يىلىدىن باشلاپ تاكى دەم ئېلىشقا چىققانغا قەدەر شىنجاڭ تېببىي ئىنستىتۇتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، مۇدىرى بولۇپ ئىشلەپ، شىنجاڭنىڭ بىر ئەۋلاد قابىلىيەتلىك تېببىي خادىملىرىنى تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇشتە كۆرۈنەرلىك تۆھپە قوشقان.

باۋۇدۇن يۈسۈپ كېسەل سەۋەبى بىلەن 1998-يىلى ئۇرۇمچىدە ۋاپات بولغان.

www.uyghurkitap.com

ئەمەت مەخسۇم

ئەمەت مەخسۇم 1903-يىلى 10-ئايدا توقسۇندا دىنىي ئۆلىما مەخسۇم ئاخۇنۇم ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. كونا مەكتەپتە ئوقۇپ خەت-ساۋاتلىق بولغان. 1932-يىلى خوجىنىياز ھاجى باشچىلىقىدا قوزغالغان قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى 1933-يىلىغا كەلگەندە شىمالىي شىنجاڭ ۋە جەنۇبىي شىنجاڭلارغا كېڭەيگەن. شەرقىي شىنجاڭ شىمالىي شىنجاڭدىكى ئىزىلگەن خەلقلەر قوزغىلىغا قورال ئېلىپ زۇلۇمغا قارشى كۈرەشلەرنى قانات يايدۇرغان.

1933-يىلى ئەتىيازدا شېڭ شىسەي ئىلغار قوراللار بىلەن قوراللانغان قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىپ قوزغىلاڭچىلارنى قانلىق باستۇرغان. قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇپلا قالماي، بەلكى يەنە قولىدا تۇمۇرنىڭ سۇنۇقمۇ بولمىغان بىگۇناھ پۇقرالارنىمۇ قىرغىن قىلغان. شېڭ شىسەينىڭ ياڭ فامىلىلىك ئوفىستېرى توقسۇن ناھىيىسىدە 1100 ئەرنى بىر قورۇغا سولاپ قىلىچ بىلەن چېپىپ ئۆلتۈرگەن. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەمەتنىڭ دادىسى مەخسۇممۇ بار ئىكەن. بۇ قانلىق قىرغىنچىلىقتىن قاتتىق غەزەپكە كەلگەن ئەمەت يۇرتداشلىرىنىڭ قىساسىنى ئېلىش مەقسىتىدە قولىغا پالتا ئېلىپ مەھمۇت سىجاڭ قوشۇنىغا قاتناشقان. ئىنقىلاب جەريانىدىكى باتۇرلۇقى ۋە باشقۇرۇشتىكى چېۋەرلىكى بىلەن قەدەممۇ قەدەم ئۆسۈپ تۇەنجاڭ بولغان.

1934-يىلى ئۆزبېكىستان پايتەختى تاشكەنتكە بېرىپ ئوتتۇرا ئاسىيا ھەربىي ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوفىتسېرلار ئىنستىتۇتىدا ئوقۇغان. ئۇ 1935-يىلى ئوقۇش پۈتتۈرۈپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن قەشقەردىكى 52-ئاتلىق تۇەننىڭ تۇەنجاڭى بولغان. ئەمەت تۇەنجاڭ ئەسلىدە مەھمۇت مۇھىتىنىڭ قول ئاستىدا ئۇنىڭغا سادىقلىق بىلەن ئىشلىگەن ئادەم ئىدى.

بىراق، تاشكەنتتە ئوقۇپ كەلگەندىن كېيىن، شېك شىسەينىك ئۆزىگە تارتىشى ئەتىجىسىدە ئىدىيە جەھەتتە زور بۇرۇلۇش ھاسىل قىلغان ھەمدە شېك شىسەينىك مەخپىي بۇيرۇقىغا ئاساسەن مەھمۇت مۇھىتىنىك سۆز-ھەرىكىتىنى نازارەت قىلىپ شېك شىسەينى ئاخبارات بىلەن تەمىنلىگەن. 1940-يىلى ئۇ قەشقەردىكى ھەربىي ئەمەلدارلارنىك ئەنگلىيەنىك قەشقەردىكى كونسۇلى ئارقىلىق جياك جېيشى بىلەن بىرلىشىش توغرىسىدا مەركەزگە يوللىغان مەخسۇس تېلېگراممىسىنى قولغا چۈشۈرۈپ، دەرھال شېك شىسەيگە يوللاپ بەرگەن. شېك شىسەي ئەمەت تۆەنجاڭغا ئۇلارنى قولغا ئېلىپ، ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كېلىشنى بۇيرۇغان. بىراق، ئەمەت تۆەنجاڭ قول سالالمىغان. ئۇ بۇيرۇقتا بىنائەن مارالبېشىغا كەلگەندە، ئۇنىڭ ئاتلىق تۆەنى پىيادىلەر تۆەنگە ئۆزگەرتىلگەن ۋە دەرھال چىڭخەي-شىنجاڭ تاشيولىنى ياساشقا ئەۋەتىلگەن. يول ياساش ۋەزىپىسىنى ئورۇنلاپ قاراشەھەرگە كەلگەندە شېك شىسەي تەرىپىدىن قورالسىزلاندۇرۇلۇپ قولغا ئېلىنغان. پۇتىغا كىشەن، قولىغا كويزا سېلىپ ئۇرۇمچىگە يالاپ ئەكېلىنىپ، شۇ يىلى تۇرمىدە قېيناپ ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن.

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

تۇردىيوف

ئابدۇرىشىت تۇردىيوف 1920-يىلى 4-ئايدا ئاتۇشنىڭ تېجەن يېزىسىدا تۇغۇلغان. تېجەن ئاتۇش شەھىرىنىڭ غەربىگە جايلاشقان بولۇپ، ئىككى ساينىڭ ئوتتۇرىسىدىكى شىمالدىن جەنۇبقا سوزۇلغان ئۇزۇنچاق بىر كەنت. يۇرتنىڭ «تېجەن» دېگەن نامى فرانسۇزچە «ئەنجۇر» دېگەن سۆز ئىكەن. تېجەننىڭ ئەنجۇرى داڭلىق بولۇپلا قالماي يەنە تارىخىمۇ ئۇزۇن ئىكەن. ئەنجۇرنىڭ يۇقىرىقى تېجەندىن ئايىغ تېجەنگە، ئاندىن ئازاق، مەشئەتلەرگە كېڭەيگەنلىكى مەلۇم. تېجەن مېۋىلەرنىڭ ماكانى بولۇش بىلەن بىرگە بىلىم ئوچۇقى شىنجاڭغا بىلىم نۇرى تارقىغان زېمىنلارنىڭ بىرى. ئۆلىمالار، مەرىپەتچىلەر ۋە زىيالىيلار بۆشۈكى. ئابدۇرىشىت تۇردىيوف ئەنە شۇنداق مېۋە ماكانى، بىلىم ئوچىقىدا تۇغۇلغان. ئۇ ئائىلە تەربىيىسىدىن كېيىن 1927-يىلىدىن 1931-يىلىغىچە ئۆز يۇرتىدا مەكتەپتە ئوقۇغان. 1932-يىلى ئائىلىسى بىلەن غۇلجىغا كۆچۈپ بېرىپ، 1935-يىلىغىچە غۇلجىدا ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇغان. 1936-يىلى 3-قارارلىق چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇيدىغان ياشلار بىلەن ئۆزبېكىستان پايتەختى تاشكەنتكە بېرىپ ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي ھوقۇق فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان.

1938-يىلى ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەن. 1939-يىلى 5-ئايدا ئۇرۇمچى ھەربىي مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى بولغان. 1941-يىلى 5-ئايدا خوتەن ئىلچى ناھىيىسىگە يۆتكىلىپ بېرىپ ئىلچى گارنىزون يېڭىدا كوماندىر بولۇپ ئىشلىگەن. 1942-يىلى 5-ئايدىن 1944-يىلىغىچە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تاشقورغان ناھىيىسىگە يۆتكىلىپ بېرىپ، تاشقورغان چېگرا مۇداپىئە ئەترىتىدە ئەترەت باشلىقى بولغان. 1944-يىلى 3-ئايدا يۆتكىلىپ كېلىپ بىر نەچچە ئاي ئىش كۈتۈپ تۇرغان. 1944-يىلى بۇيرۇقتا بىنائەن چۆچەككە بېرىپ چۆچەك شەھەرلىك ئوتتۇرا مەكتەپتە ئىشلىگەن.

1945-يىلى 4-ئايدىن باشلاپ چوڭچەك شەھىرىدە ئىلغار پىكىرلىك كىشىلەر بىلەن بىرلىشىپ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى يەر ئاستى ئىنقىلابىي تەشكىلاتقا قاتناشقان. ئابدۇرىشىت تۇردىيوف يەر ئاستى تەشكىلاتىنىڭ مۇھىم رەھبەرلىرىدىن بىرسى بولۇپ تەشكىلاتچىلىق، تەشۋىقاتچىلىق خىزمەتلىرىدە مۇھىم رول ئويناغان. خائىنلارنىڭ سانقىنلىق قىلىشى بىلەن 1945 - يىلى 6 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى قولغا ئېلىنىپ چوڭچەك تۇرمىسىگە تاشلانغان. 1945-يىلى 8-ئايدا ئۇچ ۋىلايەت ئارمىيىسى چوڭچەكنى ئازاد قىلغاندا تۇرمىدىن چىققان. ئۇ تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن ئوتتەك قىزغىنلىقى بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ئارمىيىسىگە قاتناشقان. 1945-يىلى 9-ئايدىن 11-ئايغىچە چوڭچەك ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولغان. 1945-يىلى 11-ئايدىن 1946-يىلى 6-ئايغىچە مىللىي ئارمىيە 1-باتالىيونىنىڭ كوماندىرى بولغان ھەم مۇشۇ مەزگىلدە ئۇچ ۋىلايەتتە قۇرۇلغان «ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتى» غا ئەزا بولۇپ كىرگەن. ئۇنىڭ مىللىي ئارمىيىدىكى باتۇرلۇقى، مول بىلىمى ۋە تەشكىللەش ئىقتىدارىغا ئاساسەن دەرىجە ئاتلاپ ئۆستۇرۇلۇپ 1946-يىلى 6-ئايدىن 1947-يىلى 8-ئايغىچە ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ باش شتاب باشلىقلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن. 1947-يىلى 8-ئايدىن 1948-يىلى 8-ئايغىچە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ئالتاي ھەربىي رايونى شىمالىي يۆنىلىش فرونتىدا شتاب باشلىقى بولغان ھەم بۇ مەزگىلدە ئۆزىنىڭ باتۇرلۇقى، قوماندانلىق قىلىشتىكى ماھارىتىنىڭ ئۇستۇنلۇكى بىلەن جەڭ ۋەزىپىلىرىنى ياخشى ئورۇنداپ، ئوفىتسېر- جەڭچىلەرنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن.

ئۇنىڭ مىللىي ئارمىيىدە قوشقان تۆھپىلىرى ئۇچۇن 2-دەرىجىلىك ئىستىقلالىيەت ئوردىنىغا، 1-دەرىجىلىك ئىستىقلالىيەت ئالتۇن ئوردىنىغا ۋە ئازادلىقتىن كېيىن «غەربىي شىمالنى ئازاد قىلىش كۇرەش مېدالى» غا ئېرىشكەن. 1949-يىلى «شىنجاڭ دېموكراتىك ئىتتىپاقى» غا ئەزا بولغان. 1952-يىلى 8-ئايدىن 1954-يىلى 5-ئايغىچە نەنجىڭدە ھەربىي ئىنستىتۇتتا ئوقۇغان. 1954-يىلى 5-ئايدىن 1955-يىلى 8-ئايغىچە

شمالي شنجاڭ هەربىي رايونى هەربىي تەييارلىق باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولغان. 1955-يىلى 11-ئايدىن 1956-يىلى 4-ئايغىچە يېزىلارنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش خىزمىتىگە قاتناشقان. 1956-يىلى 7-ئايدىن 1957-يىلى 8-ئايغىچە ئاپتونوم رايونلۇق تەنتەربىيە كومىتېتىدا ئىشخانا مۇدىرى بولۇپ ئىشلىگەن. 1957-يىلى 8-ئايدىن 1958-يىلى 9-ئايغىچە ئاپتونوم رايونلۇق تەمىنات سودا كوپېراتىپىنىڭ ئىشخانا مۇدىرى بولۇپ ئىشلىگەن. 1958-يىلى 9-ئايدىن 1961-يىلى 4-ئايغىچە سودا نازارىتىدە ئىشخانا مۇدىرى بولۇپ ئىشلىگەن. 1961-يىلى 4-ئايدىن 1963-يىلى 8-ئايغىچە ئاپتونوم رايونلۇق تۇرلۇك مىللار شىركىتى قىزىلتاغ ئايلاغ زاۋۇتىنىڭ باشلىقى بولغان. 1963-يىلىدىن 1972-يىلىغىچە شنجاڭ تۇرلۇك مىللار شىركىتىدە تەرجىمانلىق، كاتىپلىق خىزمەتلىرىنى ئىشلىگەن. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە كۆرەش، پىپەن قىلىنغان. ئۇ 1972-يىلى ئۆرۈمچىدە ۋاپات بولغان.

ئىسكەندەر خوجا

ئىسكەندەر خوجا تەخمىنەن 1908 - يىللىرى لۇكچۇن ۋاڭلىقىنىڭ ئوردىسىدا دۇنيا كەلگەن. 1918 - يىلىدىن 1925 - يىلىغىچە پەننىي ۋە دىنىي مەكتەپلەردە ئوقۇپ ئۆزىنىڭ زېرەكلىكى ۋە بىلىملىكلىكى بىلەن تونۇلغان. 1931 - يىلىدىكى قۇمۇل، تۇرپان دېھقانلار ئىنقىلابىنىڭ تەسىرىدە دۇنيا قارىشىنى ئۆزگەرتىپ سىياسىي سەھنىگە چىققان. 1934 - يىلىدىن 1935 - يىلىغىچە پىچان ناھىيىسىگە ھاكىم بولغان. 1935 - يىلى كېسەل بولۇپ قېلىپ داۋالىنىش ئۈچۈن ئۆزبېكىستان پايتەختى تاشكەنتكە بارغان. ئۇ تاشكەنت دوختۇرخانىسىدا بىر ئايدەك داۋالانغاندىن كېيىن كېسىلى ياخشى بولۇپ كەتكەن. ئۇ تاشكەنتتىن ۋەتەنگە قايتماقچى بولغاندا، تاشكەنتتە ئوقۇۋاتقان شىنجاڭلىق ئوقۇغۇچىلار ئۇنىڭ ئۆزلىرى بىلەن بىرگە ئوقۇشىنى تەشەببۇس قىلغان. ئىسكەندەر خوجا يۇرتداشلىرىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن تاشكەنت ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي ھوقۇق فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىرگەن. ئۇ مەكتەپتە ئىككى يىل ئوقۇپ 1937 - يىلى كۈزدە ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەن. ئىسكەندەر خوجا ئۇرۇمچىگە كېلىپ ماۋارىپ سىستېمىسىدا ئىشلىگەن. 1938 - يىلى شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ 1944 - يىلىغىچە ئالتە يىل تۇرمىدە ياتقان.

ئىسكەندەر تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن 1944 - يىلىدىن 1945 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ئۇرۇمچىدە ئۆلكىلىك «سەنىيخۇي» (ئۇچ مەسلەك كومىتېتى) غا باشلىق بولغان. 1946 - يىلى يازدا 11 بىتىمنىڭ روھىغا ئاساسەن دەسلەپتە لۇكچۇن بازىرىغا بازار باشلىقى بولغان. ئىككى ئايدىن كېيىن پىچان ناھىيىسىگە 2 - قېتىم ھاكىم بولۇپ سايلانغان.

ئىسكەندەر خوجىنىڭ كېسىلى 1949 - يىلى 6 - ئايدا يەنە قوزغىلىپ

قىلىپ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتىن رۇخسەت سوراپ ھاكىملىق ۋەزىپىسىدىن ئېستىپا بەرگەن. شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن، ئىسكەندەر خوجا ھەقىقەتكە قايتىپ، ئۆزىنى مەلۇم قىلىپ، تارىخىي مەسىلىلىرىنى تولۇق تاپشۇرغان. ئەپسۇسكى، ئۇنىڭ ئاقسۆڭەك ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققانلىقى، خەلقنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش قىلمىشلىرى، ھاكىم بولغان مەزگىلدە خاتالىق ئۆتكۈزگەن دەپ قارالغانلىقى ئۈچۈن 1951 - يىلى 5 - ئاينىڭ 16 - كۈنى پىچان ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى ئوچۇق سوت ئېچىپ ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلغان.

1984 - يىلى ناھەق ئەنزىلەرنى بىر تەرەپ قىلغاندا، پىچان ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى ئىسكەندەر خوجىنىڭ مەسىلىسىنى قايتا تەكشۈرۈپ، ئۇنىڭغا كۆرۈلگەن چارىنىڭ ناھەقلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ، ئۇنى «ھەقىقەتكە قايتقان خادىم» دەپ ھېسابلاپ، ئەسلىي ھۆكۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇردى ھەمدە سىياسىي جەھەتتىكى نامىنى تولۇق ئەسلىگە كەلتۈردى.

خەلپەت سۇزۇك ھاجى

خەلپەت سۇزۇك ھاجى 1917 ـ يىلى قەشقەر كوناشەھەر ناھيىسىنىڭ قوغان يېزىسىدا توغۇلغان. سۇزۇك ھاجىنىڭ ئالتە ئوغلى بولۇپ، كىچىكىگە شۇ يۇرتتا ئۆتكەن ئولما سابىر ئاخون خەلپىتىم دېگەن كىشىنىڭ ئىسمىنى قويۇپ سابىر دەپ ئاتىغان ھەم ئۇنى خەلپىتىم، خەلپەت دەپ ئەركىلەتكەن. ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن خەلپەت دېگەن ئەركىلەتمە سۆز، ئۇنىڭ ئىسمىغا ئايلىنىپ، سابىر دېگەن ھەقىقىي ئىسمى چۈشۈپ قالغان.

خەلپەتنىڭ ئاتىسى سۇزۇك ھاجى ئوقۇمۇشلۇق ئادەم بولۇپ، ئۆز بالىلىرىنى بىلىملىك ئادەم بولسۇن دەپ ھەممىسىنى ئوقۇتقان. بىراق، مەكتەپ شارائىتىنىڭ ناچار بولۇشى، بالىلارنىڭ ئوقۇشقا قىزىقماسلىقى تۈپەيلىدىن بەش بالىسى ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرالماي دېھقان بولۇپ كەتكەن. سۇزۇك ھاجى ئۇممىدىنى كىچىك ئوغلى خەلپەتكە باغلاپ ئوقۇش يېشىغا يەتكەن ھامان ئۆز مەھەللىسىدىكى مەكتەپكە بەرگەن. خەلپەت تىرىشىپ ئوقۇپ سىنىپ بويىچە ئالدىنقى قاتارغا ئۆتكەن. بۇنىڭدىن خوش بولغان سۇزۇك ھاجى ئوغلىنى تېخىمۇ ياخشى ئوقۇتۇش ئۈچۈن موسابايوفلارنىڭ ئاتۇشتىكى مەكتىپىگە ئورۇنلاشتۇرغان. بۇ مەكتەپتە تىل، ھېساب، جۇغراپىيە، تارىخ، ئەرەب تىلى، تەبىئەت ۋە دىن دەرسلىرى ئۆتۈلەتتى. پەننىي دەرسلەرنى مەخسۇس تەربىيە كۆرگەن مۇئەللىملەر بېرەتتى. دىن دەرسلىرىنى جەمئىيەتتە تونۇلغان مۇددەررىسلەر ئۆتەتتى. خەلپەت بۇ بىلىم يۇرتىدا تىرىشىپ ئوقۇپ ئالاھىدە نەتىجە بىلەن مەكتەپ پۈتتۈرگەن. ئۇنىڭ نەتىجىسىنىڭ ياخشى بولۇشى مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ دىققىتىنى تارتقاچقا، 1934 ـ يىلى كۈزدە قەشقەر شەھىرىدە ئېچىلغان ئوقۇتقۇچى يېتىشتۈرۈش كۇرسىغا ئەۋەتىلگەن. 1935 ـ يىلى شېڭ شىسەي ئۆلكىلىك

www.uyghurkitap.com

دارىلمۇئەللىمىنگە قەشقەردىن 250 بالا قوبۇل قىلىشنى ئورۇنلاشتۇرغان. خەلپەت سۈزۈك ھاجى ئىمتىھانغا قاتناشىپ، ياخشى نەتىجە بىلەن ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنگە ئوقۇشقا بارغان. شۇ چاغلاردىكى شىنجاڭدىكى ئالىي بىلىم يۇرتى ھېسابلىنىدىغان ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپى خەلپەتنىڭ تېخىمۇ كۆپ بىلىم ئىگىلىشى ئۈچۈن پايدىلىق پۇرسەتلەر بىلەن تەمىن ئەتكەن. خەلپەت ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنگە كەلگەندىن كېيىن پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، دەرس ۋاقتىدا دەرسلەرنى كۆڭۈل قويۇپ ئۆگەنگەندىن سىرت، دەرستىن چۈشكەندىن كېيىن كۈتۈپخانا ۋە تەجرىبىخانىلارغا بېرىپ بىلىملىنى چوڭقۇرلاشتۇرغان ۋە مۇكەممەللەشتۈرگەن.

بىلىمگە ئىشتىياق باغلىغان خەلپەت ئۈچۈن 1936 - يىلى يەنە بىر خۇشاللىق ئىش بولغانىدى. ئۇ شۇ يىلى كۈزدە ئىمتىھان بېرىپ، قاتتىق تەكشۈرۈشلەردىن ئۆتۈپ 3 - قارارلىق تاشكەنتكە بېرىپ ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچىلار قاتارىدا سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆزبېكىستان پايتەختى تاشكەنتتىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي ھوقۇق فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىردى. خەلپەت بۇ ئالىي بىلىم يۇرتىدا پەننىي بىلىملەرنى ياخشى ئۆگىنىپ قالماي، ماركسىزم - لېنىنىزم نەزەريىلىرىنىمۇ ئۆگىنىپ ۋە قوبۇل قىلىپ، ئىدىيە جەھەتتىمۇ ئالغا ئىلگىرىلىدى. خەلپەت 1938 - يىلى كۈزدە تاشكەنتتىكى ئىككى يىللىق ئوقۇشنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرۈپ، چوڭچەك ئارقىلىق ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلگەن ھەم شېڭ شىسەي تاشكەنتكە بېرىپ ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلار ئۈچۈن ئاچقان سىياسىي نەزەريە كۇرسىدا ئوقۇغان. بۇ كۇرس 1939 - يىلى 3 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە داۋام قىلغان. كۇرس ئاخىرلاشقاندا شېڭ شىسەي ئوقۇغۇچىلارنى ئۆزى بىۋاستە خىزمەتكە تەقسىم قىلغان.

خەلپەت 1939 - يىلى 4 - ئاينىڭ باشلىرىدا شېڭ شىسەينىڭ تەقسىماتى بويىچە قەشقەرگە بېرىپ «قەشقەر گېزىتى ئىدارىسىدە مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىگەن. 1939 - يىلى 8 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇيۇشما ھەيئەتلىرى يىغىندا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسلىكىگە سايلىنىپ

گېزىتخانىدىن يۆتكىلىپ چىققان.

ئۇ قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن مەزگىلدە خەلقنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا بولغان ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن، مەكتەپلەرنى تېرەققىي قىلدۇرىدىغان ئوقۇتقۇچى يېتىشتۈرۈش كۇرسلىرىنى ئېچىپ ئوقۇتقۇچى يېتىشمەسلىك مەسىلىسىنى ھەل قىلغان. جەمئىيەتتىكى ئىلغار كۈچلەرنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ مەكتەپلەرنىڭ ئىقتىسادىي قىينىچىلىقىنى ھەل قىلغان.

خەلپەت يەنە قەشقەر خەلقنىڭ كۈنسايىن ئۆسۈۋاتقان مەنىۋى ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش ۋە شىنجاڭدىكى باشقا ۋىلايەتلەرگە ئۈلگە بولۇش ئۈچۈن ھېيت كۈلۈبىنى سېلىشقا رىياسەتچىلىك قىلغان. بۇ كۈلۈب قۇرۇلۇشى 1939 - يىلى 10 - ئايدا داغدۇغىلىق باشلىنىپ، 1940 - يىلى 10 - ئايدا تامامىلانغان.

بۇ كۈلۈب يازلىق، قىشلىق دەپ ئىككى قىسىمغا بۆلۈنگەن. ھەر بىر قىسىمغا 1600 دىن ئورۇندۇق ئورۇنلاشتۇرۇلغان. سەھنە غالتەكلىك تۆمۈر رېلىس ئۈستىگە چۆرگىلەيدىغان قىلىپ ياسالغان بولۇپ، سەھنىدە بىر كۆرۈنۈش ئويۇن ئوينىلىۋاتقان ۋاقىتتا كېيىنكى كۆرۈنۈشنى تەييارلىق قىلىۋالىدۇ. 1- كۆرۈنۈش تۈگىگەن ھامان سەھنە ئايلاندۇرۇلۇپ 2 - كۆرۈنۈش باشلىنىپ كېتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئەنئەنىۋى سەھنىلەردىكى بىر كۆرۈنۈش تۈگىگەندە پەردىنى چۈشۈرۈپ ئىككىنچى كۆرۈنۈش ئۈچۈن مەلۇم ۋاقىت تەييارلىق كۆرۈپ، ئاندىن پەردىنى ئاچىدىغان ئەھۋال ئۈزگەرتىلگەن بولۇپ، تاماشىبىنلارنىڭ ئويۇن كۆرۈش ۋاقتى زور دەرىجىدە تېجەلگەن. ھېيتگاھ خەلق كۈلۈبى شۇ يىللاردا شىنجاڭدىكى زامانىۋى كۈلۈب بولۇپ قالغان.

2 - دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى گىتلېرنىڭ ئۇستۇنلۇككە ئېرىشكەنلىكىنى كۆرگەن شېڭ شىسەي نىقابىنى يىرتىپ تاشلاپ ئۆزىنىڭ ئەسلى قىياپىتىنى ئاشكارىلىغان. ئىلغار كۈچلەرگە زىيانكەشلىك قىلىشقا باشلىغان. زور بىر تۈركۈم ئىلغار كىشىلەرنى زىندانغا تاشلاپ، خېلى قىسمىنى پاجىئەلىك ئۆلتۈرگەن. تۈرمىگە

www.uyghurkitap.com

سولانمىغان ناھايىتى ئاز ساندىكى ئىلغار كىشىلەرنى بولسا خەلق ئىچىدىكى ئابرۇيى، تەسىرىگە قاراپ ئۇلارنى ئەسلىدىكى خىزمەتلىرىدىن ئېلىپ تاشلاپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا بىر تۈركۈم مىللىي مۇناپىقلارنى ئىشقا قويغان.

شۇ ۋاقىتلاردا قەشقەردە مەلۇم تەسىرگە ئىگە بولغان خەلپەت سۇزۇك ھاجىنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسلىك ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاپ، دوختۇرخانا مۇدىرلىقىغا تەينەلەپ قويغان. دوختۇرلۇق ئۇنىڭ كەسپى بولمىغاچقا، رولىنى ياخشى جارى قىلدۇرالمىغان.

1946 ـ يىلى 6 ـ ئايدا 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمى ئىمزالاندى. ئۇلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلدى. 1946 ـ يىلى 11 ـ ئايدا سەيپىدىن ئەزىزى سايلام گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ قەشقەرگە باردى. يەرلىك سايلام ئايلاغلاشقاندىن كېيىن سەيپىدىن ئەزىزى رياسەتچىلىك قىلىپ قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ سايلام يىغىنىنى ئاچقان. سايلام يىغىنىدا خەلپەت سۇزۇك ھاجى قايتىدىن قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسلىكىگە سايلانغان.

يەرلىك سايلام مەزگىلىدە خەلپەت سۇزۇك ھاجى كونا شەھەر ناھىيىسىدىن ئۇلكىلىك كېڭەش ئەزالىقىغا سايلانغان.

خەلپەت 1947 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ئۇلكىلىك كېڭەش يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن ئۇرۇمچىگە كەلگەن. يىغىن مەزگىلىدە ئۇلكىلىك كېڭەشنى قۇرۇش مەسىلىسىدە گومىنداڭچە رەسلەر بىلەن ئىنقىلابىي كۈچلەر ئوتتۇرىسىدا ئىختىلاپ كۆرۈلگەن. شۇنىڭ بىلەن يىغىن ۋاقتى ئۇزىراپ كەتكەن. قەشقەر ۋەكىللىرى گېنېرال جاڭ جىجۇڭغا «ھازىر رامزان قىستاپ قالدى، رامزاننىڭ كەينىدىن ھېيت كېلىدۇ. رامزان بىلەن ھېيتنى خاتىرجەم ئۆتكۈزمەسەك بولمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز قەشقەر ۋەكىللىرى رامزان بىلەن روزى ھېيتنى ئۇرۇمچىگە يېقىنراق غۇلجىدا ئۆتكۈزۈپ، يىغىننى ھېيتتىن كېيىن ئاچساق» دېگەن تەكلىپنى بەرگەن. جاڭ جىجۇڭ بۇ تەكلىپكە ماقۇل بولغان. شۇنىڭ بىلەن 7 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنىنى قەشقەرنىڭ بەش ۋەكىلى، خوتەن ۋەكىلى ئوسمان تۇردى، ئاقسۇ ۋەكىلى سەمەتخان، قارا شەھەر ۋەكىلى ئوسمان ياقۇپ،

تۇرپان ۋەكىللىرى سىراجىدىن زەپەر، مەھەممەت زەئىدىلەر ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى بىلەن غۇلجىغا كەتكەن.

بۇ چاغدا غۇلجا شەھىرىگە شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن كىشىلەر كۆپ ئىدى. ئۇلارنىڭ نىشانى ئوخشاش بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ كەسپى، سەۋىيىسى، پىشى ئوخشمايتتى. بۇ كىشىلەرنى باشقۇرۇش، تەربىيىلەش مۇۋاپىق ئىشقا قويۇش زۆرۈر ئىدى. مانا مۇشۇ ئىشلارنى قىلىشقا رەھبەرلىك قىلىشى، ئۇچۇن «يەتتە ۋىلايەت خەلقچىل بىرلەشمىسى» قۇرۇلغان. خەلپەت سۇزۇك ھاجى مۇشۇ بىرلەشمە قارمىقىدا ياشلارنى مەخسۇس كەسپىلەر بويىچە تەربىيىلەش خىزمىتىگە مەسئۇل بولغان. بىرلەشمىنىڭ خىزمىتى 1947 ـ يىلى 9 ـ ئايدىن 1948 ـ يىلى 8 ـ ئايغىچە داۋام قىلغاندىن كېيىن ئۈچ ۋىلايەتنىڭ بارلىق ئىشلىرىغا قوماندانلىق قىلغۇچى شتاب «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» غا قوشۇۋېتىلدى. شۇنىڭ بىلەن خەلپەت سۇزۇك ھاجىنىڭ خىزمىتىمۇ «ئىتتىپاق» نىڭ غۇلجا شەھەرلىك كومىتېتىغا ئالماشقان.

ئۇ 1950 ـ يىلىدىن 1954 ـ يىلىغىچە قەشقەر، خوتەن ۋىلايەتلىك ئىتتىپاقنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، ئۆلكىلىك ئىتتىپاقنىڭ باش كاتىپى بولغان. 1954 ـ يىلى 9 ـ ئايدىن 1956 ـ يىلى 8 ـ ئايغىچە جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە مەدەنىيەت ـ مائارىپ باشقارمىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ ئىشلىگەن. 1956 ـ يىلى 6 ـ ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولغان. 1956 ـ يىلى ئۈرۈمچىگە يۆتكىلىپ كېلىپ، 1960 ـ يىلى 12 ـ ئايغىچە ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ دىرېكتۇرى بولغان. 1960 ـ يىلى 12 ـ ئايدىن 1981 ـ يىلىغىچە مەدەنىيەت نازارىتىدە نەشرىيات بۆلۈمى باشلىقى، ئىشخانا مۇدىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن.

1981 ـ يىلىدىن 1985 ـ يىلىغىچە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى مەسلىھەتچىلەر ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى بولغان. ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەش 5 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ دائىمىي ئەزاسى

www.uyghurkitap.com

بولغان. 1985 ـ يىلى دەم ئېلىشقا چىققان (مۇئاۋىن نازىر دەرىجىلىك) . يولداش خەلپەت سۇزۇك ھاجى ياشلىق دەۋرىدىلا ماركسىزمنى قوبۇل قىلغان ھەم تەشۋىقات تەربىيە خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان. 1947 ـ يىلى خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقىغا قاتناشقاندىن كېيىن ئاكتىپ خىزمەت ئىشلەپ، شىنجاڭنىڭ تىنچ ئازاد بولۇشىغا تېگىشلىك تۆھپە قوشقان. شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىنى ھىمايە قىلىپ، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا پائال قاتناشقان. خىزمەت جەريانىدا پارتىيىنىڭ فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى ئەستايىدىل ئىجرا قىلىپ، ھەر مىللەت كادىر، ئاممىسى بىلەن ئىتتىپاق بولۇپ، جەمئىيەت مۇقىملىقى ۋە ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداپ، شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئۈچۈن تۆرگۈن قان ـ تەر سىڭدۈرگەن. خەلپەت سۇزۇك ھاجى مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدا «سولچىل» ئىدىيىنىڭ زەربە بېرىشىگە ئۇچرىغان بولسىمۇ، لېكىن كومپارتىيىنى قىزغىن سۆيۈش، سوتسىيالىزمنى قىزغىن سۆيۈش، سوتسىيالىزم يولىدا قەتئىي مېڭىش ئېتىقادى تەۋرەنمىگەن. پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن خەلپەت سۇزۇك ھاجى پارتىيىنىڭ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشكىنى ئېچىۋېتىش سىياسىتىنى پائال ھىمايە قىلغان. دەم ئېلىشقا چىققاندىن كېيىنمۇ شىنجاڭنىڭ زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى، مۇقىملىق خىزمەتلىرىگە كۆڭۈل بۆلۈپ كەلگەن. ئۇ 1998 ـ يىلى ئۇرۇمچىدە يېشىدا ۋاپات بولغان.

تۇرسۇن ئابدۇرېھىم

تۇرسۇن ئابدۇرېھىم 1920 - يىلى توقسۇن ناھىيىسىدە دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1920 - يىلىدىن 1928 - يىلىغىچە ئائىلە تەربىيىسىدە بولغان. 1928 - يىلىدىن 1933 - يىلىغىچە توقسۇندا باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇغان. 1934 - يىلىدىن 1936 - يىلىغىچە ئۇرۇمچىدە دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىدە ئوقۇغان. 1936 - يىلى كۇزدە ئىمتىھان بېرىپ، شىنجاڭدىن ئۆزبېكىستان پايتەختى تاشكەنتكە بارغان. 3 - قارار ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىرگە تاشكەنتتىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي ھوقۇق فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان. 1938 - يىلى كۇزدە ئوقۇشنى تاماملاپ ئۇرۇمچىگە كېلىپ، 1939 - يىلىغىچە شىنجاڭ ئىنستىتۇتىدا ئوقۇغان.

1939 - يىلى كۇزدە شېڭ شىسەينىڭ خىزمەت تەقسىماتى بويىچە قەشقەرگە بېرىپ دەسلەپتە باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچى، مەكتەپ مۇدىرى بولغان. 1941 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىغا يۆتكىلىپ مۇپەتتىشلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن. 1942 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئۇرۇمچىگە يۆتكىلىپ كېلىپ، ئۆلكىلىك ئۇيغۇر ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدا مالىيە بۆلۈمى باشلىقى، مۇئاۋىن باش كاتىپ قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. گومىنداڭغا قارشى پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللانغانلىقى ئۈچۈن 1944 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئۇرۇمچىدە گومىنداڭ ساقچى نازارىتىنىڭ سىياسىي ئىشلار باشقارمىسى تەرىپىدىن ئەزەربەنت قىلىنغان.

ئۇ 1946 - يىلى ئىنقىلابىي ياشلار تەشكىلاتىغا قاتنىشىپ، بۇ تەشكىلاتنىڭ ھەيئەت ئەزاسى بولغان. توقسۇن ناھىيىلىك ئىنقىلابىي ياشلار تەشكىلاتىنىڭ ئالاقىچىسى بولغان. تۇرسۇن ئابدۇرېھىم ئۇرۇمچىدە ئابلىمىت مەخسۇت قاتارلىق يولداشلارنىڭ ۋاستىچىلىكى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت رەھبەرلىرىنىڭ يولىورۇقلىرىنى ۋاقتىدا توقسۇنغا

يەتكۈزۈپ تۇرغان. ئۇرۇمچى، غۇلجا ۋە تۇرپان قاتارلىق جايلاردا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى بېسىلغان تەشۋىقات ۋەرەقىلىرىنى ئۆز ھاياتىنىڭ خەۋپىگە ئۇچرىشىغا قارىماي يوشۇرۇن ھالدا توقسۇنغا ئەكېلىپ تارقىتىپ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئەپتى - بەشىرىسىنى پاش قىلغان. ياشلارغا ۋەزىيەتنى چۈشەندۈرگەن ۋە ئۇلارغا ئىلھام بەرگەن.

1947 - يىلىدىن 1950 - يىلىغىچە قىزلار ئوتتۇرا مەكتىپى (كېيىن قىزلار دارىلمۇئەللىمىگە ئۆزگەرتىلگەن) گە مەكتەپ مۇدىرى بولغان. بۇ مەزگىلدە داۋاملىق ھالدا گومىنداڭغا قارشى يەر ئاستى خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان.

1951 - يىلىدىن 1954 - يىلىغىچە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك دېموكراتىك ئىتتىپاقىنىڭ بۆلۈم باشلىقى ۋە مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ ئىشلىگەن.

1954 - يىلى 12 - ئايدىن باشلاپ 1986 - يىلىغىچە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق بانكىسى، ۋە سودا - سانائەت بانكىسىدا مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى، ئىشخانا مۇئاۋىن مۇدىرى، بانكا مەكتىپى مۇئاۋىن مۇدىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. 1986 - يىلى 9 - ئايدا پېنسىيىگە چىققان. 1996 - يىلى 2 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ئۇرۇمچىدە ۋاپات بولغان.

تۇرسۇن ئابدۇرېھىم پۈل مۇئامىلە سىستېمىسىدا خىزمەت قىلغان 20 نەچچە يىل جەريانىدا پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ پۈل مۇئامىلىگە دائىر ئاڭجىن، سىياسەتلىرىنى قەتئىي ئىزچىللاشتۇرۇپ، جاپالىق ئەجىر سىڭدۈرۈپ پۈل مۇئامىلە ئىشلىرى ئۈچۈن تۆھپە قوشقان. ئۇ بىرقەدەر كۆچلۈك رەھبەرلىك ئىقتىدارى ۋە تىرىشچ ئىشلەش پوزىتسىيىسى بىلەن تەشكىل تاپشۇرغان ۋەزىپىلەرنى تولۇق ئادا قىلىپ، تەشكىلنىڭ ئىشەنچىسىگە ۋە ئاممىنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن. ئۇ پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتىگە نەمۇنىلىك ھالدا رىئايە قىلىپ، ئىككى ئايرىلالماسلىق ئىدىيىسىدە چىڭ تۇرۇپ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى ياخشى قوغدىغان.

ئۇ ئومۇمىنىڭ ئىشىدا پاك - دىيانەتلىك، تۇرمۇشتا ئاددىي - سادىدا بولۇپ، ئالىيجاناپ ئىدىيىۋى پەزىلىتى ئارقىلىق باشقىلارغا ئۈلگە بولغان.

قەمبەرخان ئابدۇللا

قەمبەرخان 1924 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى توقسۇندا ئابدۇللا دامۇللام ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1924 ـ يىلىدىن 1932 ـ يىلىغىچە ئائىلە تەربىيىسىدە بولغان. 1932 ـ يىلى ئائىلىسى بىلەن ئۈرۈمچىگە كۆچۈپ كېلىپ، 1937 ـ يىلىغىچە ئۈرۈمچى قىزلار مەكتىپىدە ئوقۇغان. 1937 ـ يىلى كۈزدە تاشكەنتكە ئوقۇشقا بارغان. ئۇ دەسلەپتە رۇس تىل ـ يېزىقىنى مۇكەممەل ئۆگىنىپ، ئاندىن بىرەر كەسىپىي بىلىم ئالماقچى بولۇپ ئۈچ يىل رۇسچە مەكتەپتە ئوقۇپ، رۇس تىل ـ يېزىقىنى مۇكەممەل ئىگىلىگەن. ئالىي بىلىم يۇرتلىرىغا كىرىپ بىلىم ئېلىش نىيىتىدە بولۇۋاتقاندا قەمبەرخان ئۆچۈن ئاجايىپ كېلىشمەسلىك يۈز بەرگەن. 1940 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا قەمبەرخاننىڭ ئاتىسى ئابدۇللا دامۇللام شېڭ شىسەي تەرىپىدىن «خائىن» نامى بىلەن تۈرمىگە تاشلانغان. «خائىن» نامى بىلەن تۈرمىگە تاشلانغانلارنىڭ تاشكەنتتە ئوقۇۋاتقان پەرزەنتلىرى «خائىنلار ئەۋلادى» دېگەن نام بىلەن قايتۇرۇپ كېلىنگەن. شۇلار قاتارىدا قەمبەرخانمۇ «خائىننىڭ ئەۋلادى» دېيىلىپ ئۈرۈمچىگە قايتۇرۇپ كېلىنگەن.

ئۇ 1940 ـ يىلىدىن 1941 ـ يىلى كۈزگىچە بىر يىل ئائىلىسىدە نەزەربەنت قاتارىدا تۇرغان. 1941 ـ يىلى نەزەربەنت بوشىغاندىن كېيىن بىلىمگە ئىشتىياق باغلىغان قەمبەرخان ئىمتىھان بېرىپ ئۆلكىلىك تېببىي مەكتەپكە ئوقۇشقا كىرگەن. 1941 ـ يىلىدىن 1943 ـ يىلىغىچە ئىككى يىل ئوقۇپ تېببىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، ئۈرۈمچى 2 ـ دوختۇرخانا (ھازىرقى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق دوختۇرخانىسى) گە تەقسىم قىلىنغان. دوختۇرخانىدا بىر يىل ئىشلىگەندىن كېيىن، «خائىن بالىسى» دېگەن نام بىلەن خىزمەتتىن قالدۇرۇلغان. قەمبەرخان خىزمەتتىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن يولدىشى تۇرسۇن ئابدۇرېھىم بىلەن بىرگە ئىنقىلابىي ياشلار

www.uyghurkitap.com

تەشكىلاتىغا قاتنىشىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى كۈرەش ئېلىپ بارغان. توقسۇن پارتىزانلىرىغا دورا قاتارلىق ماددىي ئەشيالارنى يەتكۈزۈپ بەرگەن. 1947 - يىلى كۈزدە بۈرھان شەھىدىنىڭ رەپىقىسى رەشىدە خانىمنىڭ تەكلىپى بىلەن ئۈرۈمچى 2 - قىزلار مەكتىپىدە رۇس تىلى ئوقۇتقۇچىسى، مەكتەپ دوختۇرى بولۇپ، شىنجاڭ ئازاد بولغانغا قەدەر شۇ يەردە ئىشلىگەن.

1951 - يىلى پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ تەقسىماتى بويىچە 2 - دوختۇرخانىغا خىزمەتكە ئورۇنلىشىپ تاكى پېنسىيىگە چىققان 1977 - يىلىغىچە تۇغۇت بۆلۈمىدە تىرىشىپ ئىشلەپ، سانسىزلىغان بۇۋاقلارغا ئانا بولغان. ئۇ ئۆز خىزمىتىنى تىرىشىپ ئىشلەپ تۆھپە ياراتقانلىقى ئۈچۈن پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ تەقدىرلىشىگە، خەلق ئاممىسىنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان. 1953 - يىلى لەنجۇدا بىر يىل بىلىم ئاشۇرغان.

شۇ يىلى ئۈرۈمچى شەھىرىدىكى سەھىيە سىستېمىسىدىكى ئايال - دوختۇرلار ئىچىدىن تۇنجى بولۇپ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە قوبۇل قىلىنغان. 1957 - يىلى شەرەپلىك ھالدا مەملىكەتلىك 3 - نۆۋەتلىك ئايالار قۇرۇلتىيىغا ۋەكىل بولۇپ بېيجىڭگە بېرىپ، ماۋجۇشى قاتارلىق دۆلەت رەھبەرلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشكەن. 1959 - يىلى مەملىكەت دەرىجىلىك ئەمگەك قەھرىمانى بولۇپ، دۆلەتتىمىز قۇرۇلغانلىقىنىڭ ئون يىللىق بايرىمىغا قاتنىشىش ئۈچۈن بېيجىڭگە بېرىپ تىيەنئەنمېن راۋىقىغا چىقىپ، دۆلەت رەھبەرلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا مۇيەسسەر بولغان. 1960 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە سەھىيە سىستېمىسىدا ئىلغار خىزمەتچى بولۇپ باھالىنىپ، مىس مىدال بىلەن تەقدىرلەنگەن. 1983 - يىلى گوۋۇيۈەن، سەھىيە مىنىستىرلىكى، پەن - تېخنىكا كومىتېتى تەرىپىدىن، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىدا كەسپىي خىزمەت بىلەن ئۇزۇن مۇددەت شۇغۇللانغان پەن - تېخنىكا خادىمى دېگەن شەرەپ گۇۋاھنامىسىگە ئېرىشكەن.

1960 - يىلىدىن 1980 - يىلىغىچە ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى بولغان.

ھەمدۇللا قۇربانوف

ھەمدۇللا قۇربانوف 1917 ـ يىلى 10 ـ ئايدا قومۇل شەھىرىگە قاراشلىق تاراتى يېزىسىدا دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1926 ـ يىلىدىن 1930 ـ يىلىغىچە قومۇل شەھىرىدە باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇغان. ئۇنىڭ باشلانغۇچ مەكتەپتە ئەلا ئوقۇغانلىقىنى كۆرگەن ئاتىسى ئۇنى 1933 ـ يىلى ئۇرۇمچىگە ئەكېلىپ شەھەرلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپكە ئوقۇشقا بەرگەن. ھەمدۇللا ئوتتۇرا مەكتەپتىمۇ تىرىشىپ يۇقىرى نەتىجىگە ئېرىشكەن. 1936 ـ يىلى كۇزدە ئىمتىھان بېرىپ، لاياقەتلىك ئۆتۈپ، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆزبېكستان پايتەختى تاشكەنتكە بېرىپ ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي ھۇقۇق فاكۇلتېتىدا 1938 ـ يىلىغىچە ئوقۇپ، ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەن. شېڭ شىسەينىڭ خىزمەت تەقسىماتى بويىچە غۇلجىغا بېرىپ سەيپۇللايوف، ھېۋزۇللايوفلار بىلەن بىللە غۇلجا شەھەرلىك ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە غۇلجا دارىلمۇئەللىملىرىنى 1944 ـ يىلىغىچە ئىشلەپ، غۇلجىنىڭ مائارىپ ئىشلىرى ئۈچۈن زور تۆھپە قوشقان.

1944 ـ يىلى ئۆچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قاتناشقان. ئۆزبىنىڭ دۇشمەنگە قارشى ئۇرۇشتىكى باتۇرلۇقى، پارسەتلىكلىكى بىلەن كۆزگە كۆرۈنۈپ روتا كوماندىرى بولغان. بىر يىلدىن كېيىن يەنى 1945 ـ يىلى 1 ـ ئايدا تېكەس ئاتلىق پولكىغا مۇئاۋىن پولكوۋنىك بولغان. 1946 ـ يىلى 2 ـ ئايدا مىللىي ئارمىيە 1 ـ ئاتلىق پولكىغا پولكوۋنىك بولغان. 1947 ـ يىلىدىن 1950 ـ يىلىغىچە مىللىي ئارمىيە 1 ـ ئاتلىق پولكىدا سىياسىي كومىسسار بولغان. مىللىي ئارمىيىدە ئىشلىگەن ئالتە يىل جەريانىدا ھەمدۇللا قۇربانوف خەلقنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن خىزمەت كۆرسەتكەنلىكتىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇنلارغا تەرىپىدىن كۆپ قېتىم تەقدىرلەنگەن ھەم

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

مۇكاپاتلانغان.

1945 ـ يىلى جەڭ ناھىيىسىدە بولغان ئۇرۇشتا خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن 2 ـ دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتتى، دەپ ئەنگە ئېلىنىپ ھۆرلۈك مېدالى بىلەن تەقدىرلەنگەن. 1946 ـ يىلى ئۇرۇشتا خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن 1 ـ دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتتى، دەپ ئەنگە ئېلىنىپ ھۆرلۈك ئالتۇن مېدالى بېرىلگەن.

ھەمدۇللا قۇربانوفنىڭ شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇشىغا قوشقان تۆھپىسى ئۈچۈن1950ـ يىلى لەنجۇ ھەربىي رايونى تەرىپىدىن «غەربىي شىمالنى ئازاد قىلىش مېدالى» بىلەن تەقدىرلىگەن. دېمەك قۇربانوف جاپا ـ مۇشەققەتلىك شارائىتتا، كۆرەشنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىلەن قەھرىمانلارچە كۆرەش قىلىپ ئۆچمەس تۆھپە يارىتقان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن قۇربانوف جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 5 ـ كورپۇسى 1 ـ ئاتلىق پولكىنىڭ سىياسىي كوممىسارى بولغان. 1950 ـ يىلى 6 ـ ئايدىن 1950 ـ يىلى 12 ـ ئايغىچە ئاقسۇ كونا شەھەر ناھىيىسىگە ھاكىم بولغان. ھەم شۇ يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولغان. 1950 ـ يىلى 12 ـ ئايدىن 1953 ـ يىلى 12 ـ ئايغىچە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولغان. 1953 ـ يىلى 12 ـ ئايدىن 1954 ـ يىلى 7 ـ ئايغىچە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى بولغان. 1954 ـ يىلى 7 ـ ئايدىن 1956 ـ يىلى 7 ـ ئايغىچە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ۋالىيسى بولغان. 1956 ـ يىلى 8 ـ ئايدىن 1958 ـ يىلى 5 ـ ئايغىچە ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى، پارتكۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى، ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپچىلار ئىشچىلار ئۈيۈشمىسىنىڭ رەئىسى بولغان. 1958ـ يىلىدىن 1980 ـ يىلىغىچە شىنجاڭ بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش نازارىتى 1 ـ مايي دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ مەيدان باشلىقى، پارتكوم ئەزاسى بولۇپ ئىشلىگەن. 1980 ـ يىلى ئۇرۇمچىگە يۆتكىلىپ كېلىپ شىنجاڭ سانائەت ئىنستىتۇتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، پارتكوم ئەزاسى بولۇپ ئىشلىگەن.

1985 ـ يىلى 12 ـ ئايدا خىزمەتتىن ئايرىلىپ دەم ئېلىشقا چىققان.
1992 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ئۇرۇمچىدە كېسەل سەۋەبى بىلەن ۋاپات بولغان.

يولداش قۇربانوف ئىنقىلابقا سادىق، خىزمەتتە ئاكتىپ، ئەستايىدىل مەسئۇلىيەتچان بولۇپ، جاپالىق مۇشەققەتتىن، ھېرىپ ـ چارچاشتىن قورقمايتتى. ئۇ ئۇش مەزگىلىدە ئارمىيىنىڭ مۇھىم رەھبەرلىك مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئېلىپ قەيسەرلىك بىلەن جەڭ قىلىپ، كۆپ قېتىم خىزمەت كۆرسەتكەنىدى. ئازادلىقتىن كېيىن يەرلىك ھاكىمىيەت قۇرۇش خىزمەتلىرىگە قاتنىشىپ، پىداكارلىق بىلەن خىزمەت قىلىپ ئالاھىدە تۆھپە يارانقان.

يولداش قۇربانوف 50 يىللىق ئىنقىلابىي ھاياتىدا باشتىن ـ ئاخىر كوممۇنىزمغا ئېتىقاد قىلغان، ماركسىزم ـ لېنىنىزم، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسى ۋە دېڭ شياۋپىڭ نەزەريىسىنى ئۆگەنگەن. ئۇ پارتىيىنىڭ ئېھتىياجىغا بويسۇنۇپ، ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قويۇپ باشقىلارغا كەڭ قورساقلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىپ كەلگەن. خىزمەتتە پاك ـ دىيانەتلىك بولۇپ، شەخسىي مەنپەئەتىنى كۆزلىمىگەن، ئىستىلى توغرا، ئوچۇق ـ يورۇق بولۇپ، جاپاغا چىداپ كۈرەش قىلغان.

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

مۇھەممەد سېلىموف

مۇھەممەد سېلىموف 1916 - يىلى تۇرپان يېڭىشەھەردە تۇغۇلغان. 1916 - يىلىدىن 1925 - يىلىغىچە ئائىلە تەربىيىسىدە بولغان. 1925 - يىلىدىن 1929 - يىلىغىچە پەننىي مەكتەپتە ئوقۇغان. 1929 - يىلىدىن 1931 - يىلىغىچە ئائىلە ئىشلىرىغا ھەمكارلاشقان. 1932 - يىلى كۆزدە قۇمۇل - تۇرپان دېھقانلىرىنىڭ قوزغىلىڭى پارتلىغاندا، ئەمدىلا 16 ياشقا كىرگەن مۇھەممەد سېلىموف زۇلۇمغا قارشى نەپرىتى، ئىنقىلابقا بولغان ئۇتتەك قىزغىنلىقى بىلەن خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت سىجاڭ باشچىلىقىدىكى دېھقانلار قوزغىلىڭىغا قاتناشقان. ئۇ گەرچە كىچىك بولسىمۇ ئەقىللىقلىقى ۋە يۈرەكلىكى بىلەن جەڭدە ئاسانلا كۆزگە كۆرۈنگەن. قوشۇن 1933 - يىلى قەشقەرگە بارغاندا مۇھاپىزەتچىلەر لىيەنىدە ۋەزىپە ئۆتىگەن. يېڭىسار ئەتراپىدا بولغان بىر قېتىملىق جەڭدە يارىلانغان.

ئۇ ئىلىم - پەنگە بولغان زور ئىشتىياقى بىلەن 1935- يىلى 11- ئايدا2 - تۇركۈمدە ئۆزبېكستان پايتەختى تاشكەنتكە بېرىپ ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەمۇرىي ھوقۇق فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان. 1937 - يىلى 8 - ئايدا ئوقۇش پۈتتۈرۈپ ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەن ھەم شېكى شىسەينىڭ خىزمەت تەقسىماتى بويىچە ئۈرۈمچىدە مائارىپ ساھەسىدە ئىشلىگەن. ئۈرۈمچىدە ئىشلىگەن ۋاقتىدا لىن جىلۇ قاتارلىق ئىلغار كىشىلەر بىلەن قويۇق مۇناسىۋەت ئورنىتىپ، ئىنقىلابىي پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللانغان.

1939 - يىلى يولداش لىن جىلۇ كۆچاغا ھاكىم بولۇپ بارغاندا مۇھەممەد سېلىموفمۇ لىن جىلۇ بىلەن كۆچاغا بىللە بېرىپ، كۆچا ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولغان ھەمدە لىن جىلۇغا يېقىندىن يارەملىشىپ، كۆچا خەلقى ئۈچۈن نۇرغۇنلىغان پايدىلىق ئىشلارنى قىلىشىپ بەرگەن.

گېرمانىيە فاشىزمى سوۋېت ئىتتىپاقىغا تاجاۋۇز قىلىپ، گىتلېر

قوشۇنلىرى موسكۋاغا يېقىنلىشىپ كەلگەندە، شېكې شىمالىي شەرىقىدىكى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يۇز ئۆرۈپ، جياڭ جېيشىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئېتىپ، شىنجاڭدىكى كوممۇنىستلارغا ۋە سوۋېت مۇتەخەسسىسلىرى، سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن زىيالىيلارغا زىيانكەشلىك قىلىشقا باشلىدى. 1941 - يىلى 6 - ئايدا شېكې شىمالىي بۇيرۇق چۈشۈرۈپ لىن جىلۇنى ئۇرۇمچىگە يۆتكەپ كەتتى. ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن قولغا ئېلىپ، تۈرمىدە قىيناپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. مۇھەممەد سېلىموفنۇ 1941 - يىلى 7 - ئايدا شېكې شىمالىي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ، 1945 - يىلىغىچە ئاقسۇ تۈرمىسىدە ياتقان. تۈرمىدىن چىققاندىن كېيىن 1945 - يىلىدىن 1947 - يىلىغىچە ئۆز يۇرتى تۈرپاندا تېرە پىشىشقىلاش، تۇماقچىلىق قاتارلىق ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغان. 1948 - يىلىدىن 1950 - يىلىغىچە قاراشەھەردە تېرە پىشىشقىلاش كەسپى بىلەن شۇغۇللانغان. 1950 - يىلى شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ خىزمەت تەقسىماتى بويىچە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ كەسپىي بۆلۈم باشلىقلىق ۋەزىپىسىگە تەينىلەنگەن. 1954 - يىلى بىر يىل بېيجىڭدا بىلىم ئاشۇرغان. بېيجىڭدا بىلىم ئاشۇرۇپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن داۋاملىق ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئاشلىق ئىدارىسىدە ئىشلىگەن. 1966 - يىلى قوزغالغان مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدا زىيانكەشلىككە ئۇچراپ تارتىپ چىقىرىلىپ، كۆرەش، پىپەن قىلىنغان، خىزمەتتىن قالدۇرۇلغان. 1978 - يىلى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ناھەق ئەيىبلەرنى بىر تەرەپ قىلغاندا، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتىيە كومىتېتى مۇھەممەد سېلىموفنى ئاقلاپ، خىزمىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەن. ئۇ 1979 - يىلىدىن 1986 - يىلىغىچە كۆچا ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ ئىشلىگەن. 1986 - يىلى دەم ئېلىشقا چىققان. 2000 - يىلى 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى كۆچادا كېسەل سەۋەبى بىلەن ۋاپات بولغان.

www.uyghurkitap.com

توختى هاشىم

يولداش توختى هاشىم 1918 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى ئاقسۇ شايار ناھىيىسىنىڭ گۈلباغ يېزىسىدا هاللىق دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. مەكتەپ يېشىغا يەتكەندىن كېيىن ئۆز يېزىسىدا سەييت هاجىم ۋە ناھىيە بازىرىدا دىنىي ئالىم هاشىم هاجى دامۇللامدا ئالتە يىل دىنىي تەلىم ئالغان. 1935 ـ يىلى شايارىدا پەننىي مەكتەپ ئېچىلغاندىن كېيىن ئىككى يىل ئوقۇپ، 1936 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيسى نىياز شەرىپىنىڭ تەشكىللىشى بىلەن ئۇرومچىگە ئوقۇشقا كەلگەن. شۇ يىلى 10 ـ ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە هۆكۈمەت تەرىپىدىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا (3 ـ قارارىدا) ئوقۇشقا ئەۋەتىلىپ، تاشكەنتتىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنى ئەلا دەرىجىدە پۈتتۈرۈپ، 1938 ـ يىلى 8 ـ ئايدا شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەن. 1938 ـ يىلى 9 ـ ئايدىن 1939 ـ يىلى 4 ـ ئايغىچە شىنجاڭ دارىلفۇنۇنىدا ئاتاقلىق مارکسىزمچى، ۋەتەنپەرۋەر كوممۇنىست لىن جىلۇ (ئىلمىي مۇدىر) ۋە باشقا كوممۇنىست، ئىلغار زىيالىيلارنىڭ تەلىمىنى ئالغان. لىن جىلۇ 1939 ـ يىلى 2 ـ ئايلاردا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ كەلگەندىن كېيىن، توختى هاشىمنۇ 4 ـ ئايدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىغا مەكتەپ مۇپەتتىشى بولۇپ كېلىپ، لىن جىلۇنىڭ داۋاملىق تەربىيىسىگە ئىگە بولغان. توختى هاشىم 1939 ـ يىلى 5 ـ ئايدىن 1942 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىدا، ئاقسۇ دارىلمۇئەللىمىنده ۋە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇمىسىدا تۆت يىل خىزمەت قىلىپ، ئاقسۇ رايونىنىڭ مەدەنىيەت ـ مائارىپ ئىشلىرىغا ئەجىر سىڭدۈرۈپ چوڭ تۆھپە قوشقان.

ئىككى يۈزلىمچى، جاللات شېڭ شىسەي جۇڭگو كومپارتىيىسىگە ۋە

سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى سىياسىي ئۆزگىرىش قىلغاندىن كېيىن، توختى هاشىم 1943 - يىلى 1 - ئايدا ئاقسۇدا قولغا ئېلىنىپ، 1946 - يىلى 6 - ئايغىچە تۇرمە كامىرلىرىدا ۋە سىرتتا سىياسىي مەھبۇسلار بىلەن ئېغىر ئەمگەكلەرگە قاتنىشىپ، ئېچىنىشلىق ئازاب - ئوقۇبەتلەرنى بېشىدىن كەچۈرگەن. ئۇچ ۋىلايەت هۆكۈمىتى بىلەن گومىنداڭ مەركىزىي هۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلگەن 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمىنىڭ روهى بويىچە 1946 - يىلى 6 - ئايدا ئەركىنلىككە ئېرىشىپ، ئۆز يۇرتى شايارغا كەلگەن. 1946 - يىلى 7 - ئايدىن باشلاپ ئىلغار زىيالىي ياشلار بىلەن بىرلىكتە شايار ناهىيىلىك ياشلار تەشكىلاتىنى قۇرۇپ، «تارىم ئاۋازى» گېزىتىنى چىقىرىش بىلەن 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمىنىڭ ئەھمىيىتىنى چۈشەندۈرۈپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى ئاممىغا تەشۋىق قىلىپ، خەلق ئوستىدىكى ئېغىر ئالۋان - ياساقنى ئازايتىش، دېموكراتىك سايلامنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ۋە مىللىي ماۋارىپنى قۇتقۇزۇش قاتارلىق ئىشلاردا ئاممىنى سەپەرۋەر قىلىپ، باشلامچىلىق رول ئوينىغان. 1946 - يىلى 11 - ئايدا، يەنى يەرلىك سايلام ئۆتكۈزۈش ئالدىدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى هەربىي ۋە ساقچىلارنى ئىشقا سېلىپ، توختى هاشىم باشلىق ئىلغار ياشلارنى قولغا ئېلىپ، قورال كۈچى ئارقىلىق «يەرلىك سايلام» ئۆتكۈزگەن. توختى هاشىم شۇ يىلى 12 - ئايدا تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن ناهىيىلىك ياشلار تەشكىلاتىنىڭ خىزمىتىنى مەخپىي يوسۇندا ئېلىپ بېرىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى داۋاملىق كۈرەش قىلغان. 1947 - يىلى 4 - ئايلاردا شايار ناهىيىلىك گومىنداڭ پىرقىسى، ناهىيىلىك كېڭەش ۋە ناهىيىلىك قورچاق هۆكۈمەت يۇقىرىغا توختى هاشىمنى قولغا ئېلىپ ئۆلۈم جازاسى بېرىشنى تەلەپ قىلىپ، دوكلات يازغان. (بۇ ئۆلكىلىك هۆكۈمەت ۋەكىللىرى جەنۇبىي شىنجاڭغا خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە كەلگەن ۋاقىت ئىدى). گومىنداڭنىڭ قەشقەر ۋە ئاقسۇدىكى هەربىيلىرىدىن توختى هاشىمنى قولغا ئېلىش توغرىسىدا شايارغا بۇيرۇق كەلگەن بولسىمۇ، توختى هاشىم ئۆزىنىڭ بىر قىسىم سەپداشلىرى بىلەن 5 - ئايدا مەخپىي يوللار بىلەن ئۈرۈمچىگە

www.uyghurkitap.com

قېچىپ كېلىۋالغان ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرىنىڭ غەمخورلۇقى بىلەن 7 - ئايدا ئازاد رايون غۇلجىغا بېرىپ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قاتناشقان. توختى ھاشىم 1947 - يىلى 8 - ئايدىن 1950 - يىلى 3 - ئايغىچە غۇلجا شەھەرلىك «ئۆمىد» ئوتتۇرا مەكتىپىدە ئىلمىي مۇدىر، غۇلجا شەھەر قارا دۆڭ «ياردەم» ئوتتۇرا مەكتىپىدە مۇدىر ۋە ئىلى ۋىلايەتلىك مائارىپ باشقارمىسىدا مائارىپ كادىرى قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، مائارىپ سېپىدە ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرغان. خىزمەتلەردە نەتىجە يارانقانلىقى ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى 1950- يىلى 1- ئايدا ئۇچۇن توختى ھاشىمنى 2 - دەرىجىلىك «ئىستىقلالىيەت» كۆمۈش خاتىرە مېدالى بىلەن تەقدىرلىگەن.

توختى ھاشىم 1950 - يىلى 3 - ئايدا ج ك پ شىنجاڭ شۇبە بيۇرو كادىرلار كۇرسىغا ئوقۇشقا كېلىپ، 5 - ئايدا جۇڭگو كومپارتىيىسىگە شەرەپ بىلەن ئەزا بولغان. شۇ يىلى 8 - ئايدا ئوقۇش تۈگىگەندىن كېيىن مەكتەپتە خىزمەتتە قېلىپ، 1954 - يىلى 4 - ئايغىچە چوڭ ئەترەت كوماندىرى ۋە ماركسىزم - لېنىنىزم كافېدراسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن، ئوقۇغۇچىلارغا سىياسىي دەرس ۋە تەبىئىي پەن بىلىملىرىدىن دەرس ئۆتكەن، يەر ئىسلاھاتى ۋە باشقا ئىجتىمائىي خىزمەتلەر ئۇچۇن كادىر تەربىيىلەشكە ھەسسە قوشقان.

توختى ھاشىم 1954 - يىلىدىن 1985 - يىلى 1 - ئايدا دەم ئېلىشقا چىققانغا قەدەر ئاپتونوم رايونلۇق كوپېراتسىيە كادىرلار مەكتىپىدە مۇئاۋىن مۇدىر، مالىيە - ئىقتىساد ئىنىستىتوتىدا مۇئاۋىن مۇدىر بولۇپ ئىشلىگەن. ئۇ30 نەچچە يىللىق مائارىپ خىزمىتىدە پارتىيىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك مائارىپ يۆنىلىشىدە چىڭ تۇرۇپ، ئوقۇغۇچىلارغا ۋەتەنپەرۋەرلىك، كوللېكتىۋىزملىق ۋە ماركسىزم - لېنىنىزملىق كۆز قاراش تەربىيىسىنى ئېلىپ بېرىشتا چىڭ تۇرغان. ئۇ مىللىي ئوقۇتقۇچىلارغا بولغان ئېھتىياجنى ھەل قىلىش ئۈچۇن، ئاكتىپلىق بىلەن پىلان تۈزۈپ، مەكتەپ پارتكومىنىڭ قوللىشى بىلەن «ئوقۇتقۇچىلار يېتىشتۇرۇش سىنىپى» ئېچىپ، ئىنىستىتوت ئېچىدە تەربىيىلەش ۋە

قېرىنداش ئۆلكە، شەھەرلەردىكى مالىيە - ئىقتىساد ئىنىستىتۇتلىرىغا ئوقۇغۇچى ئەۋەتىپ ئىختىساسلىق مىللىي ئوقۇتقۇچىلارنى تەربىيىلەش تەدبىرنى قوللانغان مىللىي ئوقۇغۇچىلارغا خەنزۇ تىلىدا دەرس ئۆتۈشكە ئاساس سالغان ، كەڭ ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارغا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى بېرىشكە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلگەن، ئوقۇغۇچىلارغا ماۋزېدۇڭ ئەسەرلىرىدىن دەرس ئۆتكەن ۋە ئېقىم مەسىلىلىرىدىن داۋاملىق دوكلات، لېكسىيىلەر سۆزلەپ تۇرغان. شۇڭا، كۆپ قېتىم مەكتەپ تەشكىلىنىڭ ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئۇيۇشمىسىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشكەن.

توختى ھاشىم دەم ئېلىشقا چىققاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئون پارچە ئەسلىمىسى «شايار تارىخ ماتېرىياللىرى» دا ئېلان قىلىنغان. «شىنجاڭ گېزىتى» «شىنجاڭ ياشانغانلار ژۇرنىلى» قاتارلىق مەتبۇئاتلاردا بىر قانچە پارچە ماقالىسى ئېلان قىلىنغان.